

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Lena Kregelj

Mladi, prijateljska omrežja in vloga novih tehnologij

Doktorska disertacija

Ljubljana, 2016

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Lena Kregelj

Mentorica: red. prof. dr. Mirjana Ule

Mladi, prijateljska omrežja in vloga novih tehnologij

Doktorska disertacija

Ljubljana, 2016

Zahvala

Iskreno se zahvaljujem svoji mentorici, red. prof. dr. Mirjani Ule, ki je bistveno prispevala k načrtovanju moje celotne študijske poti, me spodbujala v akademskih odločitvah in kritičnem razmišljanju ter si vedno vzela dragoceni čas za svetovanje in konzultacije.

Zahvala gre tudi obema članicama komisije, izr. prof. dr. Alenki Švab in doc. dr. Špeli Razpotnik, ki sta me s tehtnimi razmisleki in napotki usmerjali pri pisanju in zaključevanju disertacije.

Zahvaljujem se tudi vsem mednarodnim študentkam in študentom, ki so privolili v sodelovanje v raziskavi ter bili pripravljeni deliti svoja mišljenja in zaupati svoje izkušnje v namen znanstvenega preučevanja.

Nedvomno so bistveno vlogo pri nastajanju disertacije igrali tudi spodbuda in pogovori z mojimi najbližjimi. Iz srca hvala družini za vso nesebično pomoč, Miranu za intelektualno nemirne pogovore in Klemnu za spodbudo, ko sem jo najbolj potrebovala.

Izjava o avtorstvu

POVZETEK: Mladi, prijateljska omrežja in vloga novih tehnologij

Doktorska disertacija z naslovom *'Mladi, prijateljska omrežja in vloga novih tehnologij'* obravnava transformacijo koncepta prijateljstva med mladimi v pozni moderni. V sodobnem času se zaradi procesov individualizacije, vpliva kapitalističnega sistema in potrošništva odnosi pluralizirajo in fleksibilizirajo ter vedno bolj postajajo stvar osebne preference. V pozni moderni se odnosi redefiniirajo v nove oblike skupnosti, ki povečujejo množico alternativ, obenem pa neizogibno vplivajo na trdnost, trajnost in kompleksnost medosebnih vezi.

Disertacija se osredotoča na skupino mobilnih mladih odraslih, udeleženi v mednarodnih študijskih izmenjavah. Ti se srečujejo z negotovimi prehodi v odraslost, eksperimentiranjem z različnimi identitetnimi vlogami, z nestabilnostjo in pogostimi spremembami na področju izobraževanja in iskanja karier ter z eksperimentiranjem na področju medosebnih odnosov. Ti mladi posamezniki in posameznice vidijo prehod v odraslost kot obdobje, ko se lahko svobodno odločajo o svojih nadaljnjih življenjih in spoznavajo različne možnosti v življenjskih potekih. Pri teh procesih ključno vlogo igrajo nove tehnologije; v prvi vrsti predstavljajo medij, s katerim so današnji mladi odraščali in ga vtkali v svoje vsakdanje življenje kot način iskanja informacij, vpogled v različne možnosti in nenazadnje tudi kot način vzpostavljanja in vzdrževanja medosebnih odnosov. Iz tega stališča igrajo nove tehnologije nepogrešljivo vlogo v prijateljskih odnosih med mobilnimi mladimi, obenem pa omogočajo tudi spoznavanje širše mreže ljudi, ki lahko pomembno prispeva h izgradnji kariere in izobraževalne poti.

Teoretski okvir disertacije je zasnovan na podlagi teorij individualizacije in potrošništva ter se osredotoča na koncept svobodne izbire kot enega izmed ključnih vodil sodobne individualizirane družbe. Omenjene procese obravnava v kontekstu sodobnih pojmovanj medosebnih odnosov in teorije preobrazbe intimnosti, ki današnje medosebne odnose razumejo iz stališča približevanja čistemu razmerju. Ravno zaradi zahtevnosti sodobnega načina življenja in množice alternativ, ki so na voljo (med njimi disertacija izpostavlja kontekst novih tehnologij), mobilni mladi na prehodih v odraslost konstruirajo bolj fluidne, fleksibilnejše in začasne oblike prijateljskih razmerij.

Metodološki okvir empiričnega dela raziskave predstavlja kvantitativna in kvalitativna analiza podatkov, pridobljenih v obdobju od leta 2012 do 2015. Prvi, kvantitativni sklop podatkov je bil pridobljen s pomočjo spletnega vprašalnika v dveh obdobjih, s katerim sem anketirala 237 udeleženk in udeležencev mednarodne izmenjave. Drugi sklop raziskovanja sestavlja kvalitativna študija v obliki fokusne skupine in esejskih odgovorov preko elektronske pošte. Namen celotne študije je bil raziskati, kako vlogo novih tehnologij in prijateljstev prek spleta vidijo mednarodni študentje, pri katerih selitev v tujino neizogibno pomeni tudi prilagoditev novemu socialnemu okolju. Mladi zaradi potrebe po varnejšem načrtovanju študijske in karierni poti znajo in morajo izkoristiti množico priložnosti, ki se jim ponujajo, pri tem pa so lahko nove tehnologije izjemno uporaben medij pri vzpostavljanju novih mrež poznanstev, pridobivanju pomembnih informacij in vključevanju v spletne skupnosti (ki včasih preidejo tudi v realne skupnosti). Poleg tega nove tehnologije omogočajo tudi način ohranjanja stikov z ljudmi iz domačega okolja.

V okviru empiričnega dela disertacije so raziskane naslednje teme: prihodnost in negotovost v življenjskih potekih mladih, individualizacija in fleksibilizacija življenjskih potekov, pomen študija v tujini, karierni načrti in izbire mladih, koncept odraslosti in razumevanje koncepta

odraslosti med mobilnimi mladimi. Nadalje so v disertaciji raziskani diskurz o pravem prijateljstvu, trajne in začasne vezi v prijateljskih mrežah, pomen in umestitev prijateljstva v življenju mladih, zaupanje, socialna opora, opora s strani izvorne družine, prakse v prijateljskih odnosih ter vzpostavljanje in vzdrževanje prijateljskih odnosov. V kontekstu novih tehnologij je razdelan pomen uporabe novih tehnologij v okviru študija v tujini, spoznavanje in ohranjanje prijateljev preko spleta, pozitiven in negativen vpliv novih tehnologij na konstruiranje in ohranjanje prijateljev med mladimi, komunikacija na spletnih socialnih omrežjih in pomen spletnih socialnih omrežij za mlade.

Prijateljstvo med mladimi na spletu v kontekstu mednarodne izmenjave se izkaže kot fenomen, ki ga mladi razumejo izredno kompleksno in večplastno. Analiza podatkov je pokazala, da trajnejša prijateljstva med mladimi ne izginjajo, spreminja pa se kvantiteta, načini komuniciranja in vzpostavljanja novih vezi med mladimi ter konteksti, v katerih nastajajo prijateljstva.

V prvi vrsti koncept »pravega prijateljstva« mladi, udeleženi v raziskavi, vidijo zelo strogo in mu pripisujejo elemente čistega razmerja: trajnost, pripravljenost pomagati eden drugemu v vsakem trenutku, brezpogojno zaupnost in zaupanje ter iskrenost. Tovrstno prijateljstvo povzdigujejo v sam vrh vrednot in o njem vzdržujejo idealnotipsko predstavo, zato nanj gledajo strogo in z velikimi zahtevami. Posameznice in posamezniki pa se zavedajo, da se trajnejša in trdnejša prijateljstva v današnjem času težko vzpostavijo, redko trajajo in vsekakor niso tako popolna, kot v resnici pričakujejo in si želijo. V svojih pričakovanjih in željah v zvezi s prijateljskimi odnosi ostajajo realni, zavedajo se idealizacije tovrstnih odnosov, zato se zadovoljijo le s peščico medosebnih prijateljev, ki so pogosto geografsko oddaljeni in z njimi komunicirajo le prek spleta. Ti skupaj z družinskimi člani predstavljajo prvi in včasih edini vir emocionalne (in tudi materialne) opore v primeru težav, obenem pa zagotavljajo občutek, da se mlad posameznik vedno lahko vrne v varno okolje ljudi, ki jim zaupa.

Ker razumevanje koncepta prijateljstva med mobilnimi mladimi postaja vedno bolj večplastno in se manifestira predvsem na podlagi osebne izbire ter danih možnosti in kontekstov, se korenito spreminjajo načini vzpostavljanja prijateljev (lažji stiki, enostavnejši pristop, večja odprtost do različnih tipov osebnosti ljudi in večja sproščenost pri vzpostavljanju novih stikov), načini vzdrževanja prijateljev in načini komuniciranja med prijatelji (ti se selijo v okvir novih tehnologij). Zaradi omenjenih sprememb danes prijateljstva postajajo kompleksnejša in raznovrstnejša, zato bi lahko dejali, da predstavljajo odraz sodobnega načina življenja mobilnih mladih. Ta hibridna prijateljstva so odvisna od konteksta, trenutne življenjske situacije, osebnih želj in predvsem tudi časa in truda, ki so ga posameznice in posamezniki pripravljene vložiti.

Na prijateljske odnose mobilni mladi v sodobnem času vse bolj gledajo iz stališča uporabnosti. Duh kolektivnega se pojavlja izključno v situacijah, kjer posameznik čuti, da sam ne obvladuje situacije. Ravno v kontekstu mednarodne izmenjave in načrtovanja življenjskih potekov se pokaže, da ti mladi na prijateljska omrežja gledajo predvsem na naslednje načine: v prvi vrsti se osredotočajo na grajenje svoje socialne mreže zato, da bi se v novem okolju počutili varnejše, nadalje pa široka mreža poznanstev lahko koristi tudi v gradnji njihove kariere, pri študijskih obveznostih, morebitnih potovanjih v prihodnosti ali iskanju zaposlitve v tujini. Pri tem jim elektronska komunikacija in vključevanje v spletna socialna omrežja pomeni enostaven, hiter in učinkovit vpogled v priložnosti, ki so na voljo ter povezovanje s širokim spektrom posameznic in posameznikov, ki bi jim lahko pomagali.

Nove tehnologije so v vsakdanjik mladih vpete bolj kot v katero koli drugo družbeno skupino; čeprav imajo mobilni mladi do spletnih omrežij nekoliko odklonilen odnos, pa jih v večini primerov intenzivno uporabljajo. Skušajo jih videti kot sredstvo za komunikacijo, predvsem pa je iz analize mogoče razbrati, da komunikacijo prek socialnih omrežij uporabljajo v praktične namene: za dogovore, poizvedovanje, vključevanje v različne skupine. Kljub temu, da s pridom izkoriščajo uporabne vidike novih tehnologij in jih spretno umeščajo v svoj vsakdanjik, pa se po drugi strani sprašujejo, ali niso na račun novih tehnologij ogroženi njihovi odnosi in komunikacija s prijatelji. Slednjega se zavedajo, a vseeno menijo, da imajo kontrolo nad svojim intenzivnim udejstvovanjem prek spleta in so prepričani, da so sami svoji nadzorniki.

Pozna moderna je predvsem za mobilne mlade čas nasprotij: po eni strani se posamezniki in posameznice soočajo z vedno večjo odgovornostjo glede svojih odločitev in v načrtovanju svojih življenjskih potekov nastopajo kot individuumi, ki so odgovorni za svojo usodo in prihodnost. Teže svojih odločitev se pričnejo zavedati že zelo zgodaj v otroštvu, ko se odločajo za študij in izbirajo med številnimi možnostmi načrtovanja svoje kariere. Po drugi strani morajo kljub velikim bremenom ostati fleksibilni, izkoristiti dane priložnosti in ne sprejemati končnih odločitev, ker se takoj naslednji hip lahko pojavi nova, boljša možnost. Zato se ti mladi lotevajo delnih projektov, za katere menijo, da jim bodo lahko nudili stabilnost v prihodnje. Zanje je izjemno pomembno grajenje socialnega kapitala, torej poznavanje širokega kroga ljudi, in v tem kontekstu dobro izkoriščajo priložnosti sodobnega časa, ostajajo fleksibilni v svojih prijateljskih odnosih ter se na nikogar ne navežejo pretirano.

Veliko mobilnih mladih meni, da so v življenju pomembne različne življenjske izkušnje. Zaradi odgovornosti, ki jo nosijo na svojih ramenih, je mogoče slutiti željo po razbremenjenosti od hitrega tempa življenja in preveliko izbir, ki so na voljo. Mnogi med njimi poudarjajo sproščeno miselnost, svobodno življenje brez materialnih skrbi, željo po brezskrbni prihodnosti, potovanja, spoznavanje različnih kultur in ljudi. Ravno zaradi izjemno fleksibilnega razumevanja vsakdanjega sveta mobilnih mladih se spreminja tudi njihov občutek za skupnost, saj se vsak na svoji individualni ravni lotevajo svojih projektov. Ljudje, ki jih spremljajo, jih naslednji hip lahko zapustijo in zato morajo biti venomer odprti za poznanstva, ki bodo izgradila njihovo socialno mrežo. Zaupanje je na manjši ravni in je odvisno od konteksta, v katerem trenutno so. Socialno oporo pričakujejo tako le od tistih trajnejših in trdnejših prijateljstev ter predvsem iz strani izvorne družine.

Ključne besede: mobilni mladi, mednarodna izmenjava, načrtovanje življenjskih potekov, izbira, skupnost, prijateljska omrežja, nove tehnologije

SUMMARY: The youth, friendship networks, and role of new technologies

Doctoral dissertation entitled *'The youth, friendship networks, and role of new technologies'* addresses the transformation of the concept of friendship among the young in late modernity. In modern times the processes of individuation, the impact of the capitalist system and the consumerism drove relations to pluralization and flexibility, while increasingly becoming a matter of personal preference. Traditional structures and relationships in the late modern are redefined into new forms of communities that increase the number of alternatives, while also inevitably affect the strength, sustainability and the complexity of interpersonal ties.

The dissertation focuses on a group of mobile young adults involved in international exchanges. They are faced with increasingly uncertain transitions to adulthood, experimenting with different identity roles with instability and frequent changes in the field of education and career search and the experimentation in the field of interpersonal relationships. These young individuals see the transition to adulthood as a period when they can freely decide on their future lives and learn about the different options in life scenarios. In these processes new technologies play a key role; primarily they constitute a medium with which today's young people have grown up and are therefore deeply embedded in their everyday life as a way of searching for information, insight into the various possibilities and not least as a way of establishing and maintaining interpersonal relationships. From this perspective, new technologies play an indispensable role in friendships between mobile young people, while also enabling them to build a wider network of people which can be an important contribution to building a career and educational paths.

The theoretical framework of the dissertation is based on the theory of individualization and consumerism, and focuses on the concept of freedom of choice as a mainstream of contemporary individualized society. These processes are dealt with in the context of modern conceptions of interpersonal relations and the theory of the transformation of intimacy which define today's interpersonal relationships from the point of view of approaching a pure relationship. Precisely because of the complexity of the modern lifestyle and the abundance of alternatives that are available (the thesis highlights the context of new technologies), the mobile young people in the transitions to adulthood construct more fluid, flexible and shorter friendship relations.

The methodological framework of empirical research consist of a quantitative and qualitative analysis of data obtained during the period between 2012 and 2015. The first, quantitative set of data was obtained through an online questionnaire in two periods, with whom I interviewed 237 participants of the international exchange program. The second set consists of a qualitative research study in the form of focus groups and essay answers via email. The aim of the study was to explore how the role of new technologies and friendships through the internet is perceived by international students, for which moving abroad inevitably also means adapting to a new social environment. Youth, in the need for a safer planning of their study and a career paths, can and should take advantage of a multitude of opportunities that are offered to them and new technologies can prove to be an extremely useful medium for the establishment of new networks of acquaintances, obtaining relevant information and inclusion in online communities (which sometimes become real life communities). In addition, new technologies allow for maintaining contact with people in their home environment.

The empirical part of the dissertation researched the following topics: the future and the uncertainty in the lives of young people, individualization and flexibilization of life cycles, the importance of study abroad, career plans and choices of young people, the concept of maturity and understanding of the concept of adulthood among young people. Furthermore, the thesis studied the discourse on true friendships, longlasting and temporary ties of friendship networks, the importance and position of friendship in young people's lives, trust, social support, support from the primary family, the practicalities in friendly relations and establishment and maintaining friendly relations. Regarding new technologies the research focuses on the importance of using new technologies in the context of studying abroad, making and maintaining friendships online, both positive and negative impact of new technologies on building and maintaining friendships among young people, communication in social networks and the importance of social networks for young people.

The friendship between young people on the Internet in the context of international exchange is proven too be a phenomenon that young people perceive with extreme complexity and in multiple layers. Data analysis showed that longlasting friendships between young people do not disappear, however what certainly changes is their quantity, modes of communication and establishing new ties between young people and the contexts in which friendships emerge.

First and foremost, the concept of 'true friendship' is perceived by young people involved in an international exchange in a very strict way and is attributed with elements of pure relationships: sustainability, willingness to help each other at any given moment, unconditional confidentiality, trust and honesty. 'True friendship' is elevated to the top of the values ladder and seen quite idealistically, therefore, their approach to it is strict and quite demanding. Individuals are nevertheless aware that such a complex and demanding friendship is nowadays difficult to establish, often fails to last long and is certainly not as perfect as they really expect and desire. In their expectations and preferences regarding friendly relations the youth remain realistic, aware of the idealization of such relations, and therefore form only a handful of real friendships, often with friends who are geographically distant and they communicate only through the Internet. These, together with the family are often the first and sometimes the only source of emotional (and physical) support in case of problems while providing a feeling that the young person can always return to a safe environment of people he or she can trust.

As understanding of the concept of friendship among mobile young people is becoming increasingly multi layered and is manifested mainly based on personal choices, given opportunities and contexts, there are significant changes in ways of establishing friendships (easier contacts, simpler approach, greater openness to different personality types of people and more relaxed in establishing new contacts), maintaining friendships and modes of communication among friends (migrating to new technologies). Due to these changes today's friendships are becoming more complex and varied, and therefore could be said to represent a reflection of the modern lifestyle of mobile young people. This hybrid friendships of young people depend on the context, current life situations, personal preferences, and above all, time and effort that the individuals are willing to invest.

Friendly relations are in modern times increasingly perceived by mobile young people from their utility point of view. The collective spirit now appears only in situations where an individual feels that he or she does not control the situation. It is precisely in the context of international exchanges and planning of life cycles where it becomes evident that this young people perceive friendships networks in the following ways: primarily focusing on building

their social networks in order to feel more secure in a new environment, while a broad network of acquaintances can also have a positive influence on their careers, the study obligations, possible trips in the future or finding a job abroad. Electronic communication and integration into social networks enable a simple, fast and effective insight into the opportunities that are available, and connections with a wide range of individuals who could help them. New technologies are embedded into daily lives of young people more than in any other social group; although young people show a somewhat negative attitude towards social networks, in most cases these are used intensively. They see these networks as a means of communication, and in particular the analysis shows that communication via social networks is used for practical purposes: making arrangements, inquiries and integration into different groups. Despite the fact that young people advantageously exploit the useful aspects of new technologies, and skilfully fit them into their daily routine, on the other hand they wonder whether this comes at the expense of risking their relationships and communication with friends. They are aware of the latter, but still feel they have control over their intensive engagement across the web and feel capable enough to be their own supervisors.

The modern times are times of high contrasts for mobile young people: on the one hand, this individuals are faced with increasing responsibility in respect of their decisions and planning their life cycles as individuals, responsible for their own destiny and future. The weight of their decisions is realized very early in the childhood, when deciding what to study and having to choose between numerous options of planning their career. On the other hand, young people, despite huge burdens, have to remain flexible enough to be able to take advantage of new opportunities given and not take final decisions too eagerly, as new, better options can appear at any given time. Therefore, this young people today approach challenges as small scale, partial projects for which they believe will provide stability in the future. For them it is extremely important to build social capital by getting to know a wide range of people, and in this context, they make good use of the opportunities of modern times, remain flexible in their friendly relations and do not get too attached to anyone.

Many mobile young people believe that diverse life experiences are very important. Due to the large responsibility they bear on their shoulders, there is a hint of the desire to distance themselves from the fast pace of life and excessive choices that are available. Many of them emphasize a relaxed mindset, freedom of life without material concerns, desire for a carefree future, traveling, learning about different cultures and people. Precisely because of their extremely flexible understanding of the everyday world, mobile young people are also changing their sense of community since they employ the approach of tackling projects individually. People in their lives can be gone the next moment and therefore they are forced to continually pursue new friendships that will add to their social network. Trust is at a lower level, depending on current context and stage in life. Young people expect to receive social support only from long lasting and complex friendships, and above all from the side of the primary family.

Keywords: mobile young people, international exchange, planning life courses, choice, community, friendship networks, new technologies

KAZALO

Kazalo tabel.....	11
Kazalo slik.....	11
1 Uvod.....	12
1.1 Raziskovalni problem in teoretična opredelitev disertacije.....	12
1.2 Struktura naloge.....	20
2 Družben kontekst pozne moderne.....	22
2.1 Vpliv kulture novega kapitalizma na družbo.....	22
2.2 Procesi individualizacije in svoboda izbire.....	31
3 Skupnosti in medosebni odnosi v pozni moderni.....	46
3.1 Transformacija skupnosti v sodobni družbi.....	46
3.2 Detradicionalizacija intimnih odnosov v pozni moderni.....	59
3.3 Sodobne koncepcije mladosti in prehodov v odraslost.....	73
3.4 Prijateljska omrežja mladih odraslih.....	87
4 Prijateljstvo med mladimi v kontekstu novih tehnologij.....	102
4.1 Posredovano komuniciranje in njegov vpliv na medosebne odnose.....	102
4.2 Omreženi individualizem kot nova oblika skupnosti.....	110
4.3 Spletna socialna omrežja: virtualni prostori prijateljevanja med mladimi.....	119
5 Empirični del disertacije.....	130
5.1 Osrednji namen in cilj disertacije.....	130
5.2 Raziskovalni aparat: metodologija, instrumenti in vzorec.....	133
5.3 Empirični rezultati in interpretacija.....	140
5.3.1 Mobilni mladi in načrtovanje življenjskih potekov.....	141
5.3.2 Mladi v razmerah mobilnosti in prijateljska omrežja.....	160
5.3.3 Mobilni mladi in vloga novih tehnologij v prijateljskih omrežjih.....	184
5.4 Glavne ugotovitve raziskave.....	199
6 Sklep.....	204
7 Literatura.....	209
Imensko in stvarno kazalo.....	220
Priloge.....	224
Priloga A: Anketni vprašalnik 2012/2013.....	224
Priloga B: Anketni vprašalnik 2014.....	228
Priloga C: Output SPSS analize anketnih odgovorov kvantitativne raziskave.....	232

Priloga Č: Transkripcija fokusne skupine 31. 1. 2015 252

Kazalo tabel

Tabela 5.1: Temeljne značilnosti kvantitativne raziskave in vzorca.....	138
Tabela 5.2: Temeljne značilnosti kvalitativne raziskave in vzorca.....	139

Kazalo slik

Slika 5.1: Petstopenjska ocena trditve “I feel great on my Erasmus”	143
Slika 5.2: Petstopenjska ocena trditve “I often think I don’t belong here”	144
Slika 5.3: Petstopenjska ocena niza trditev o mladih in socialnih omrežjih	152
Slika 5.4: Petstopenjska ocena niza trditev o novih prijateljskih omrežjih na izmenjavi	165
Slika 5.5: Primerjava virov socialne opore glede na različne situacije	172
Slika 5.6: Stališča mladih o spletnem socialnem omrežju Facebook.....	194

1 Uvod

»A friend to all is a friend to none.«

(Aristotel)

1.1 Raziskovalni problem in teoretična opredelitev disertacije

Doktorska disertacija z naslovom *Mladi, prijateljska omrežja in vloga novih tehnologij* obravnava transformacijo koncepta prijateljstva v pozni moderni in kako te nove medosebne odnose razumejo in doživljajo mladi, udeleženi v mednarodnih izmenjavah, ki so odrasli v dobi informacijske tehnologije. V pozni moderni se na področju medosebnih odnosov pojavljajo spremembe, ki so po eni strani dobrodošla posledica osvoboditve izpod jarma rigidnih tradicionalnih struktur, po drugi strani pa že mejijo na predrugačene, fluidne oblike razmerij, ki jih pravzaprav težko opredelimo kot prostor, kjer se tkejo trajne intimne vezi. Takšno preobrazbo je moč opaziti na vseh ravneh medosebnih odnosov, od prijateljskih do partnerskih. Ti so v sodobnem času pravzaprav postavljeni pred preizkušnjo, saj neoliberalna ideologija s poudarjanjem individualistične logike ustvarja splošen vtis svobodne izbire, določeni elementi takšne izbire pa so se preselili tudi na področje medosebnih odnosov. Vrsta sodobnih teoretikov zagovarja tezo, da odnosi postajajo fleksibilnejši in začasni ter da so v primerjavi s preteklostjo vse manj podvrženi nekim vnaprej določenim strukturam ter vse bolj rezultat posameznikove odločitve: »Razmerja se v poznomoderni socialni in kulturni situaciji pluralizirajo, individualizirajo, fleksibilizirajo, demokratizirajo, egalitarizirajo, relativizirajo, diverzificirajo in predvsem denaturalizirajo« (Lipovetsky v Kanduč 2003, 185).

Sociologa Ulrich Beck in Elisabeth Beck-Gernsheim (2006, 12) takšne odnose obravnavata v kontekstu individualizacije: »Vse več je biografij, ki jih ljudje lahko oblikujejo sami in v katerih sami odločajo o pogojih svojega življenja.« V pozni moderni gre za redefiniranje starih struktur v nove oblike skupnosti: »Individualizacija po eni strani povečuje množico ter kakovost možnosti in alternativ, ki so na voljo posameznikom v določenih situacijah. Obenem pa zmanjšuje obseg in moč ligatur, to je medosebnih povezav in trdnih skupnosti ter zavezanosti posameznikov tem povezavam in skupnostim« (Dahrendorf v Ule in Kuhar 2003, 23). Za nekatere ta nova svoboda izbire »na stežaj odpira vrata inovacijam, eksperimentiranju in individualiziranim aranžmajem na področju zasebnega življenja« (Kanduč 2003, 177).

Paleta najrazličnejših vrst medčloveških stikov se širi, toda ravno ta širina, pravi Ulrich Beck (2006), je povezana s plehkostjo, površnostjo in vse bolj raznovrstnimi možnostmi prikrivanja dejanskih vsebin za fasado. »Vse to nam morda odpira nove možnosti, in vendar nam raznolikost odnosov ne more nadomestiti moči stabilnega, primarnega razmerja z najbližjo osebo,« meni Beck (2006, 42).

Eva Illouz v znanstveni monografiji "Hladne intimnosti" zastavi naslednjo tezo: »Čustveni kapitalizem je kultura, v kateri čustveni in ekonomski diskurzi ter prakse drug drugega vzajemno oblikujejo in na ta način ustvarijo obsežno, temeljito gibanje, v katerem afekt postane bistven vidik ekonomskega obnašanja in v katerem čustveno življenje sledi logiki ekonomskih odnosov in menjave« (Illouz 2010, 16). Avtorica ponudi alternativen pogled na to, kje iskati vzroke, ki so pripeljali do povezave med čustvenim, intimnim ter tržno, ekonomsko, racionalistično logiko.

Čeprav mnogi teoretiki razlog za transformacijo medosebnih odnosov vidijo v neoliberalnem sistemu in vplivu potrošništva, pa vzrok transformacije medosebnih odnosov vidim ne le v sodobni potrošniški logiki, temveč tudi v vse večji popularnosti informacijskih tehnologij. Naraščajoča želja po individualnem in svobodni izbiri sovpada z izbruhom popularnosti interneta. Ljudje se pravzaprav vedno bolj umikajo v zasebnost, v okrilje štirih sten, med svoje virtualne naveze, znanstva in prijateljstva. Umanjkanje občutka psihološke podpore, ki so ga ponujale tradicionalne ureditve in male zaščitniške skupnosti, zdaj očitno nadomeščamo z mnogo večjimi, neosebni organizacijami (Ule 2000, 25). Eden izmed takšnih neosebni, pravzaprav globalnih sistemov, je internet. McLuhan (2004) pravi, da internet celo vodi do tega, da se vsak spet počuti kot v vasi, le da gre zdaj za globalno vas. Konec koncev se na spletu formirajo svetovi, ki se zdijo bolj resnični od resničnosti.

Svetovni splet kot nov komunikacijski fenomen in prostor interakcije predstavlja prostor za vzpostavljanje novih, hkrati pa ohranjanje starih vezi, obenem pa omogoča ustvarjanje javne podobe in nudi možnost poigravanja z identitetnimi stili. Opazimo lahko, da zasebni jaz ni bil še nikoli tako javno uprizarjan kot zdaj, v dobi pozne moderne, ko svoje intimne občutke razgaljamo širnemu svetu preko interneta ali drugih množičnih medijev. Različni vidiki zasebnega so postali prevladujoči kulturni diskurz v družbi: »Prebrzba sodobne kulture v univerzalno promocijsko kulturo ter personalizacija, individualizacija in deformalizacija kulture so najbolj vidne ravno v medijski kulturi« (Luthar 2006, 91).

Spletna socialna omrežja (med mladimi in tudi sicer je zelo popularen Facebook) predstavljajo virtualni prostor, kjer se združujejo prvine vseh že omenjenih procesov, značilnih za pozno moderno. Iz vidika svobodne izbire je na spletnih socialnih omrežjih vse dostopno na doseg enega klika, s komer koli lahko komuniciramo in se spoprijateljimo, smo ena velika sodobna globalna skupnost. Po drugi strani pa se lahko vprašamo, ali niso spletna socialna omrežja le stičišče sodobnih individuov in so že v sami osnovi povsem nasprotna pojmu "socialno"?¹

V besedi "socialen" lahko razberemo osrednje sporočilo: socialen posameznik je tisti, ki se zanima za dobrobit drugih, upošteva člane družbe, se socialno udeležuje v korist skupnosti. Spletna socialna omrežja na nek način nasprotujejo tej opredelitvi; združujejo namreč vse glavne prvine individualizma in potrošništva: izbirnost in zamenljivost ljudi kot potrošniškega blaga, potrebo posameznika po samopromociji in samopredstavitvi v javni sferi ter površinsko kreiranje odnosov med udeleženci omrežja. Ustvarjajo praviloma kratke in površinske izmenjave ter skupnosti brez trdnosti, odgovornosti in identifikacije. Popularnost teh omrežij je specifična ravno v času, ko so skupnosti v realnem svetu izredno šibke, socialna varnost vedno manjša, podpornost socialnih mrež prav tako.

Illouz (2010, 97) na primeru spletnih strani za zmenke razlaga, kakšno vlogo igra profil, ki ga izoblikuje vsak posameznik ob prijavi na omrežje: subjekt se mora predstaviti tako, da ga je možno razbiti na ločene kategorije okusov, mnenj, osebnosti in značaja. Da bi se resnično dobro predstavil drugim udeležencem omrežja, se mora močno osredotočiti nase, na svoje dožemanje lastnega jaza in na svoj ideal: na tej točki spletna socialna omrežja spodbujajo individualnost, naš občutek edinstvenosti.

Spletna socialna omrežja so virtualni prostori, ki skrajno radikalizirajo posameznika kot izbirajoči subjekt: izbira prijateljev nikjer drugje ni tako podvržena kapitalistični logiki kot prav tu. Določeno osebo si lahko dodobra ogledamo iz vseh na profilu objavljenih zornih kotov, nato pa se odločimo, ali bi se z njo radi spoprijateljili - kar pa v bistvu pomeni, ali bomo kupili njeno samopredstavitev. Tehnologija interneta tako jaz pozicionira na protisloven način: po eni strani od nas zahteva, da se moramo osredotočiti na svoj jaz, da bi lahko

¹ Slovar slovenskega knjižnega jezika v 4. pomenu besede obravnava "socialen" na naslednji način:
sociálen 4. ki upošteva koristi drugih, skupnosti: ta človek je zelo socialen; socialni in nesocialni ljudje / imeti socialne nazore; pomagati človeku je socialno dejanje • tako ravnanje se je upiralo njegovemu socialnemu čutu, čutu za upoštevanje koristi drugih, skupnosti.

sporočili njegovo edinstveno bistvo v obliki okusov, mnenj, fantazij; po drugi strani pa internet iz jaza obenem naredi blago, ki je postavljeno na ogled javnosti.

Spletna socialna omrežja spodbujajo tudi tekmovalnost: »Internet vsako osebo, ki išče drugo osebo, postavi na trg v odprto tekmovalnost z drugimi. Ko se prijavimo na spletno stran, smo takoj postavljeni v položaj, da tekmujemo z drugimi, ki so nam dejansko vidni« (Illouz 2010, 99). Na prvi pogled internet sicer omogoča veliko bolj prožen, odprt in mnogovrsten jaz in ga na ta način poseblja v njegovi igrivosti, samoinventivnosti in celo varljivosti v njegovi zmožnosti, da manipulira informacije glede jaza. Ta sestoji predvsem iz zavestnih manipulacij lastnega telesa, govornih vzorcev, manir in oblačenja. Samopredstavljanje na internetu pa je po svoji naravi drugačno, saj sestoji izključno iz določenih znakov in se ne prilagaja posebnemu, konkretnemu drugemu, ampak splošnemu občinstvu abstraktnih uporabnikov. Fizični videz pridobi novo in skoraj odločilno pomembnost s fotografijo, ki predstavlja zaledenelo, fiksno podobo in se skupaj na trgu z ostalimi fotografijami bori za čim večjo opaznost (Illouz 2010, 99–101).

Individualizacija nujno pomeni okrepitev posameznikove osebne volje in svobode na škodo njegove sposobnosti za mediacijo z drugimi (kot se npr. kaže v upadu števila sklenitev zakonskih zvez), zmožnosti socializacije (sodobni posameznik živi vse več obdobj svojega življenja sam) in sposobnosti za neposredno in neposredovano druženje. »Razvoj posameznikove lastne volje in utrjevanje njegovega ega pomeni slabljenje tistega dela družbenih odnosov, ki vključujejo intimnost, odvisnost od drugih in mikronadzor družinskih članov, sorodnikov, prijateljev, znancev« (Fortunati 2007, 20).

Tovrstna omrežja so simbolično tako prostor, kjer se bežno srečujejo sodobni individui: morda se pozdravijo, mimogrede kaj spregovorijo, a že v naslednjem hipu se jim mudi naprej v nove izzive, po sveže priložnosti, k novim znanstvom. Tako narekuje hitri tempo sodobnega življenja; v množici vseh izbir in tudi negotovosti se pogosto zdi, da se lažje zadovoljimo s površnimi, kratkotrajnimi odločitvami. Ule (2006, 231) meni, da družba ne zarisuje več moraličnega rezervoarja zaželenih življenjskih poti, temveč nasproti posamezniku nastopa kot kompleksnost, ki jo mora vsakdo nekako obvladati na svoj individualen način. Življenjska zgodba ni več zarisana vnaprej, vsak posameznik mora oblikovati svojo biografijo.

Iz vidika komunikacije nekatere teorije utemeljujejo, da je internet okrepil družbeno povezanost med posamezniki, saj naj bi povečan obseg komunikacije pomagal vzpostavljati "nenehni stik" - tako naj bi uporabniki učvrstili obstoječe družbene odnose (Petrovčič 2007, 33). Fortunati (2007, 34) pa po drugi strani meni, da v zaprtih, individualiziranih in vsenavzočih komunikacijskih omrežjih posameznik lahko postane ujet v množico površinskih družbenih odnosov, ki hkrati ogrožajo njegovo širšo družbeno integracijo. Poleg nesporne krepitve in širitve vezi naših socialnih omrežij se torej pojavlja tudi vzporedni vidik, ki ga ne gre zanemariti: ni namreč dovolj govoriti o kvantiteti, ampak tudi o kvaliteti komuniciranja.

Leta 1998 je bila v reviji *American Psychologist* objavljena ena prvih študij o vplivu interneta na komuniciranje, ki je spremljala spremembe komunikacijskih vzorcev triindevetdesetih družin v Ameriki. Raziskava je potrdila majhen, a vendarle pomemben in pomenljiv porast osamljenosti, socialne izolacije in depresivnih stanj. Raziskovalci so rezultate razlagali s tem, da elektronsko vodenje odnosov ne more uspešno nadomestiti komuniciranja in odnosov iz oči v oči (Kraut v Ule 2005b, 400). Raziskave kažejo, da odsotnost neverbalnih znakov v posredovanem komuniciranju potisne v ozadje vlogo sporočevalca in omeji čustveno toplino ter prijaznost interakcije, v ospredje pa stopi na vsebino in aktivnost usmerjeno komuniciranje. »Pomanjkanje neverbalnih znakov in manjša stopnja socialne navzočnosti otežujeta vodenje in doseganje sporazuma v socioemocionalnem smislu« (Ule 2005b, 401).

Podobno meni tudi Lukacs (v Illouz 2010, 102): »Na internetu neki odnos med osebami privzame naravo predmetnosti, ki v svoji strogi, na videz popolnoma zaključeni in racionalni lastni zakonitosti zakrije vsako sled svojega temeljnega bistva, odnosa med ljudmi.« Ali torej odnosi na internetu, spletnih socialnih omrežjih, Facebooku kot odraz naše poznomoderne potrošniške realnosti temeljijo na logiki neskončne izbire, učinkovitosti, racionalizacije, selektivnega ciljanja in standardizacije? Eden izmed pomembnejših vidikov, ki ga je potrebno izpostaviti pri obravnavi interneta kot prostora družbene interakcije, je to, da se na spletu zdimo ljudje sebi in drugemu vse bolj kot nekakšna prehodna in zamenljiva stičišča in mesta socialnih interakcij ter komunikacijskih stikov. Sodobna informacijska tehnologija spodbuja k temu, da posamezniki pozabljajo na socialni kontekst svojega početja. »Uporabnik interneta je tako obenem socialno izoliran in komunikacijsko povezan. Izoliran je od svojega življenjskega socialnega okolja in povezan z osebami, s katerimi trenutno komunicira po internetu. Virtualne skupnosti zamenjujejo fizično druženje in bližino skupnosti« (Ule 2005b, 413).

Tudi in predvsem mladi so vedno bolj vpleteni v tržno-kapitalistični sistem, ki ga narekuje individualizem, zato so lahko dolgotrajni, čustveno zahtevni odnosi v duhu takšnega družbenega okolja prej breme kot prostor tkanja trajnejših vezi: »Ključni problem nove individualizacije mladih vidimo v prevari visoke moderne, v kateri poteka dekonstrukcija mladine v množico posameznikov, ki se vsak zase, globoko v zasebnosti potegujejo za čim boljši življenjski prostor« (Rener 2000, 99). Ker je otrok osrednji "projekt" vsakega zavednega sodobnega starševskega para, je zanj dobro le najboljše: »Starši ga skušajo čim prej in čim bolje oskrbeti z vsakovrstnimi resursi ali kapitalom, da bi bil čim boljše pripravljen in motiviran za sodelovanje v podganji dirki (ki se prične zelo zgodaj, tako rekoč že v otroški dobi) za izobrazbo, službo, uspeh, denar, slavo in srečo« (Kanduč 2003, 229).

Za mlade je pomembno pridobiti dokazila o izobrazbi, članstvo v raznih združenjih, društvih, klubih; zaželjeno je doseči zunanjo oz. socialno prepoznavnost z načini oblačenja, fizično privlačnostjo ali govornimi vzorci. »Te socialno opazne dobrine delujejo kot nekakšni potni listi posameznika ali posameznice na njegovem ali njenem potovanju na druga socialna in institucionalna področja. Prek interakcije z drugimi in potrditve s strani drugih omenjeni izvori identitetnega kapitala izboljšujejo samopodobo in samopredstavitev posameznika« (Ule in Kuhar 2003, 46).

V raziskavi "Socialna ranljivost mladih" skoraj 50 % mladostnikov navaja: »Pri sebi najbolj cenim to, da sem dober prijatelj,« kar kaže, da prijateljstvo ostaja pri vrhu vrednot (Rener 2000, 114). Za razliko od družinskih odnosov prijateljski temeljijo na enakosti obeh udeležencev, so prostovoljni. V zgodnji odraslosti se odnosi s starši, prijatelji in morebitnim partnerjem pravzaprav močno dopolnjujejo. Prijatelji in partner so ljudje, s katerimi se mladostnik najraje družijo in s katerimi je takrat, ko ima težave. Po drugi strani pa so starši še vedno na prvem mestu, ko posameznik potrebuje nasvet ali ko potrebuje osebo, na katero se lahko zanese.

Rener (2000, 113) pravi, da mladi prijateljstvo sicer še vedno močno cenijo in ga postavljajo v vrh najpomembnejših reči v življenju, a hkrati sporočajo, da imajo težave v vzpostavljanju trajnejših prijateljstev: »Videti je, da jim zanje zmanjkuje moči, ker so pod pritiskom šolskih in drugih obremenitev prisiljeni vstopati v odnosne minimalizme in v kalkulativen egoizem.« Raziskava "Socialnoekonomski položaj mladih v Sloveniji" kaže, da mlade ne skrbi več toliko njihova osebna prihodnost, temveč bolj kot kdaj prej družbeni problemi: povečevanje

socialnih razlik, brezposelnost, ekološki problemi (Ule 2008). Mladi ne le, da se počutijo negotovo glede konstruiranja lastnih življenjskih biografij, ampak se zavedajo tudi siceršnjega družbenega stanja v Sloveniji: zavedajo se, da bodo težko dobili prvo zaposlitev ali pa se odselili od doma. Tako se hkrati s podaljševanjem šolanja razteza tudi obdobje odvisnosti mladih od izvornih družin, po drugi strani pa jim, kontradiktorno, individualizem narekuje čim večjo in čim zgodnejšo neodvisnost. Podobno mladim tudi nove tehnologije ponujajo pestrost in raznolikost izbirnosti življenjskih stilov, a jim hkrati povzročajo vedno nove stiske in negotovosti.

V nalogi me je zanimalo, kako mladi konstruirajo, vzdržujejo in spreminjajo prijateljska omrežja v procesu prehoda na mednarodni izmenjavi, ter kakšno vlogo pri teh procesih igrajo nove tehnologije. Mlad posameznik danes doživlja mnogo kontekstov mobilnosti, ki lahko povzročijo različne spremembe v življenjskem poteku: menjave zaposlitve, različne oblike partnerstev, mnoge oblike izobraževanj, poti v tujino, samoaktualizacija v mnogih interesnih sferah, študentske izmenjave v tujini, stiki z različnimi ljudmi doma in po svetu, poskusi osamosvojitve ... Zaradi teh sprememb v življenjskih potekih ter zaradi vpliva individualizma je tudi način življenja teh mladih bolj spremenljiv, hiter in negotov. Mladi v razmerah mobilnosti ustvarjajo mnogo več začasnih in fleksibilnih prijateljskih odnosov, ti pa se vedno bolj kreirajo v internetni skupnosti, kjer je v te odnose potrebno vložiti manj navora. Namen in cilj naloge je tako ugotoviti, kako se spreminjajo prijateljska omrežja med mobilnimi mladimi ter kako na konstruiranje in vzdrževanje prijateljskih omrežij vplivajo procesi individualizacije in negotovosti v življenjskih potekih ter spremenjeni in detradicionalizirani vzorci življenjskih praks današnjih mladih. V sodobnem načinu življenja mladih pomembno vlogo igrajo nove spletne tehnologije, ki omogočajo povezovanje posameznikov brez geografskih in časovnih omejitev, pri tem pa bistveno vplivajo tudi na način vzpostavljanja prijateljskih vezi ter na njihovo kvantiteto, trajanje in trdnost.

Disertacija je tako osnovana na naslednji **osrednji tezi**: *Zaradi konteksta mobilnosti in vpliva novih tehnologij so prijateljska omrežja med mladimi, vključenimi v mednarodno izmenjavo, fluidna, fleksibilna in začasna.*

Iz osrednje teze sem v disertaciji razvila naslednje **raziskovalno vprašanje**: *Kako se zaradi vpliva novih tehnologij spreminjajo prijateljska omrežja mladih v razmerah mobilnosti?*

Iz opredelitve sem razvila naslednje **podteze**:

V pozni moderni se zaradi procesov individualizacije, potrošništva in konteksta mobilnosti zmanjšuje pomen trajnih in trdnih medosebnih odnosov ter povečuje pomen fleksibilnih, fluidnih in začasnih oblik odnosov med mladimi.

Prijateljstva mobilnih mladih se selijo v virtualne prostore, ki omogočajo fluidne, fleksibilne in začasne oblike medosebnih odnosov.

Spremembe in negotovost v življenjskih potekih so povzročile, da mladi v razmerah mobilnosti zaupajo predvsem članom izvirne družine.

Disertacija obravnava problematiko, ki je relevantna in aktualna iz različnih perspektiv. V najširšem smislu je koncept prijateljstva zanimiv zaradi premikov na področju medosebnih odnosov, ki so značilni za obdobje pozne moderne. V času individualizma, tekmovalnosti in poudarjanja potrošništva se poznomoderni subjekt težko osmisli v trajnih in trdnih prijateljskih vezeh; v svoje življenjske projekte, ki zahtevajo hipne odločitve, lažje umesti fleksibilne in začasne odnose. V tem kontekstu naloga prispeva k proučevanju medosebnih odnosov v socioloških znanostih ter doprinese k razumevanju novih oblik odnosov, ki se v okviru internetnih omrežij formirajo med današnjo mobilno generacijo mladih, ki je odrasla z internetom.

Disertacija odpira nova spoznanja tudi na področju medosebnega komuniciranja predvsem v kontekstu komuniciranja na daljavo. V procesu pisanja doktorske disertacije se mi je ponudila priložnost raziskovanja prijateljstva med mladimi v kontekstu mednarodne izmenjave in vpletenosti mladih v komuniciranje preko vedno večjih razsežnosti novih tehnologij. Te tehnologije mladim ne le olajšajo vzpostavljanje novih stikov in povezovanje preko različnih skupin, temveč nudijo tudi možnost komuniciranja z že obstoječimi prijatelji in domačimi na daljavo. Po drugi strani naloga osvetljuje tudi to, v kolikšni meri tovrstna komunikacija prispeva k povečanju kvantitete začasnih medosebnih odnosov in k spodbujanju fleksibilnih in fluidnih, a v konkretni situaciji (življenje v tujini) pomembnih vezi.

Nenazadnje sem želela z disertacijo in z raziskavo, ki sem jo izvedla v njenem okviru, prispevati k poglobljenemu sociološkemu pogledu na področju študij mladih v širšem,

evropskem kontekstu. Ker gre za vzorec študentk in študentov iz tujine, predvsem iz evropskih držav, rezultati študije razkrivajo ključne spremembe na področju prijateljskih odnosov v mobilnih razmerah. Spremembe se najbolj korenito kažejo na področju izobraževanja, v načinu dela in zaposlitvi, v spremenjenih vzorcih družinskega in partnerskega življenja, podaljševanju življenja in negotovosti načrtovanja življenjskih biografij. V tem kontekstu je naloga prispevala k dopolnitvi celotne predstave, ki jo kažejo dosedanje raziskave mladih in ponudila pogled iz mednarodne perspektive.

1.2 Struktura naloge

Doktorska disertacija je sestavljena iz teoretskega in empiričnega dela ter je razdeljena na sedem poglavij. Po prvem, uvodnem poglavju, je drugo poglavje namenjeno teoretski analizi obdobja pozne moderne in razdelavi koncepta individualizacije. V tem poglavju se osredotočim na teorijo svetovnega sistema, opredelim kapitalistično ureditev sistema, potrošništvo, se dotaknem svobode izbire ter koncepta življenjskih stilov in identitet. Pri konceptualizaciji se opiram predvsem na dela naslednjih temeljnih avtorjev: Ulrich Beck, Zygmunt Bauman in Anthony Giddens.

V naslednjem, tretjem poglavju, se osredotočam na opredelitev skupnosti in medosebnih odnosov v sodobnem času. Poglavje prikaže teorije družbe in skupnosti, kjer v analizo vpeljem relevantne teoretike na tem področju (Ferdinand Tönnies, Emile Durkheim, Pitirim A. Sorokin, Ulrich Beck, Zygmunt Bauman, Kenneth J. Gergen). V nadaljevanju se dotaknem tudi koncepta socialnega kapitala in socialnih mrež ter analizo nadaljujem z razdelavo detradicionalizacije intimnih odnosov v pozni moderni, kjer se osredotočim na koncept čistega razmerja po Anthonyju Giddensu. Na koncu tretjega poglavja preidem na opredelitev prijateljstva in prijateljskih omrežij med mladimi, kjer se najprej osredotočim na mladost kot na specifično življenjsko obdobje, na predhodne in sodobne konceptualizacije mladosti ter na prehode v odraslost (predvsem povzamem teorijo Jeffreyja Jensa Arnetta). V analizi teorije primerjam z izsledki dosedanjih raziskav mladih in njihovih vrednot ter se navežem na prijateljstvo kot eno izmed temeljnih vrednot v vsakdanjem življenju mladih.

V četrtem poglavju vpeljem koncept novih tehnologij in njihov pomen za konstruiranje prijateljskih vezi. Začetni del poglavja je namenjen opredelitvi posredovanega komuniciranja in njegovemu vplivu na medosebne odnose, v nadaljevanju pa opredelitvi kulturnega in

socialnega kapitala v spletnih skupnostih po teoretiku Pierru Bourdieu. Sodobne teorije vpliva mobilne tehnologije in spletnih socialnih omrežij na vsakdanji svet mladih navežem na kontekst mednarodne izmenjave, zato se osredotočim predvsem na uporabo novih tehnologij med mladimi v razmerah mobilnosti.

Peto poglavje je namenjeno empirični obravnavi koncepta prijateljstva med mobilnimi mladimi v kontekstu uporabe novih tehnologij. Je osrednji del disertacije, kjer izpostavljam ugotovitve svoje raziskave, razdeljene v več tematskih sklopov. V prvem podpoglavju opredelim raziskovalni aparat: teze, raziskovalno vprašanje, metodologijo raziskave, instrumente in vzorec. V naslednjih treh podpoglavjih analiziram empirične izsledke raziskav: osredotočam se na načrtovanje življenjskih potekov mladih in njihovemu razumevanju koncepta mladosti in odraslosti, na prijateljska omrežja med mladimi, na diskurz o pravem prijateljstvu, na vpetost v nove tehnologije in spletna socialna omrežja ter predvsem na to, kako mladi v razmerah mobilnosti doživljajo svoj življenjski svet v času pozne moderne, ki je obenem čas mnogih sprememb in negotovosti. Peto podpoglavje je namenjeno predstavitvi ugotovitev raziskave in diskusiji pridobljenih rezultatov.

Šesto poglavje je namenjeno diskusiji o pridobljenih rezultatih empiričnega dela naloge ter preverjanju tez in podtez. V diskusiji podajam refleksijo pridobljenih ugotovitev in te povežem s teoretskimi izhodišči in dognanji drugih empiričnih raziskav ter svoje ugotovitve kritično osvetlim. Osredotočim se tudi na veljavnost lastne empirije in kritično ovrednotim pomanjkljivosti raziskovanja.

Zadnje, sedmo poglavje, predstavlja sklepni oz. zaključni del doktorske disertacije. Osredotočim se na povzetek ugotovitev empiričnega dela, poglavje pa je namenjeno tudi ugotovitvam, kako bi empirično analizo koncepta prijateljstva med mobilnimi mladimi lahko izboljšali, kakšne ovire so se pojavljale pri raziskovanju koncepta, katere so napovedi za prihodnje in kaj je tisto ključno v analizi, kar bi lahko upoštevali v nadaljnjem raziskovanju koncepta prijateljstva med mladimi.

2 Družben kontekst pozne moderne

Obdobje pozne moderne in natančneje, procesi individualizacije, svobodne izbire in vplivi kapitalističnega sistema, v katerem živimo, se tkejo v način našega življenja in družbo, v našo percepcijo sveta, v to, kako v družbi delujemo, kako se počutimo in nenazadnje, kako ustvarjamo medosebne odnose. Narava današnjega življenja, način dela in struktura kapitalizma vplivajo na to, kako se kot posamezniki in kot družba počutimo v sodobnem svetu, čemu dajemo prednost, kako se lotevamo življenjskih izzivov, kar nadalje vsekakor vpliva na to, kakšni so naši medosebni odnosi in kako jih dojemamo.

2.1 Vpliv kulture novega kapitalizma na družbo

Svet, kot ga poznamo danes, Wallerstein (2006, 33) opredeli kot *moderni svetovni-sistem*, ki izvira iz 16. stoletja. Takrat je sicer zavzemal le nekaj področij, danes pa je razširjen po večini planeta. Svetovni-sistem je že od samih začetkov bil *kapitalističen*², kar ne pomeni le, da ljudje in podjetja proizvajajo za prodajo na trgu, da bi ustvarjali dobiček, saj so takšni ljudje obstajali že davno pred vznikom svetovnega-sistema, temveč imamo s kapitalizmom opraviti takrat, ko sistem daje prednost neskončni akumulaciji kapitala. To pomeni, da ljudje in podjetja akumulirajo kapital zato, da bi akumulirali še več kapitala; gre za proces, ki je kontinuiran in neskončen. V sistemu obstajajo strukturni mehanizmi, s katerimi se kaznuje ali odstrani iz družbenega prizorišča vse, ki imajo drugačne motivacije.³

V kapitalizmu vrednost blaga ni enaka ceni blaga, saj je odvisna od organizacije posameznega načina proizvodnje blaga. V družbi, kjer proizvajamo za menjavo in ne za neposredno uporabo, je potrebno proizvodom pripeti lastnost, ki nam pove ne le, za kakšen namen lahko to blago uporabljamo, temveč tudi, koliko je to blago vredno v primerjavi z ostalimi, s

² Temeljne značilnosti kapitalistične ekonomije: 1. Kapital je opredeljen kot denar, uporabljen za financiranje proizvodnje blaga za zaseben zaslužek. 2. V kapitalistični ekonomiji se dobrinam in delovni sili, surovinam in strojem, uporabljenim za njihovo proizvodnjo, dodeli denarna vrednost. 3. Kapitalisti investirajo svoj kapital v proizvodnjo dobrin. 4. Kapital se akumulira s prodajo teh dobrin za vrednost, večjo od stroškov proizvodnje (Haralambos in Holborn 2001, 42).

³ Callincos (v Kanduč 2007, 21) pojasnjuje, kaj je ključni dejavnik, ki vpliva na to, da sta izkoriščanje in akumulacija stalni lastnosti kapitalizma kot svetovnega sistema. Zaradi konkurence je sleherni posamezni kapital pod nenehnim pritiskom, ki ga sili, da zmanjšuje stroške produkcije in ohranja ali povečuje svoj tržni delež. »Velikodušen kapitalist, ki bi svojim delavcem plačal mezde, približno ustrezne ustvarjeni vrednosti, bi kaj hitro ostal brez posla. Iz dobičkov se namreč neposredno ali posredno financirajo investicije, s katerimi posamezni kapitali širijo ina/ali izboljšujejo svojo produktivno zmožnost« (Callincos v Kanduč 2007, 21).

katerimi ga lahko zamenjamo. Vsako blago, ki ga želimo menjati, mora imeti nek skupen značaj, ki ga lahko merimo, in to ne sme biti njegova uporabnost. Uporabnosti v kapitalizmu ne moremo objektivno meriti, ker so te kvalitativno različne,⁴ pač pa lahko merimo, koliko človeškega dela je bilo vanj vloženega.

Ker v kapitalizmu vlada načelo svobodnega trga in konkurence, vedno obstaja človeško delo, ki proizvede določen izdelek ali storitev v krajšem času kot predhodniki – v kapitalizmu gre namreč proizvodnja tako, da smo vedno bolj učinkoviti in produktivni in stalno znižujemo družbeno potrebni delovni čas, zato vrednost blaga stalno pada. Ker proizvajamo za menjavo in ne za neposredno uporabo, postajajo družbena razmerja med ljudmi zgolj razmerja med rečmi; na trgu ne vidimo kompleksnih družbenih razmerji in antagonizmov, ki se odvijajo v sferi produkcije, temveč smo soočeni zgolj s ceno blaga in njegovo uporabnostjo. Kapitalisti, ki jih žene produkcija blaga zavoljo profitov, so odvisni od volje kapitala v smislu, da morajo delovati v skladu s konkurenco in tržnimi silami, kar pomeni, da morajo oplajati kapital tako, da nižajo vrednost oziroma ceno svojega blaga.

Kapitalistični sistem v določeni meri ohranja *neoliberalistična ideologija*, ki poudarja pomen svobodne trgovine in odklanja vmešavanje države v ekonomijo. Pojem *neoliberalizem* v vsakdanjem življenju povezujemo s potrošništvom, podjetniškimi vrednotami, z idejo »vsak je odgovoren za svojo dobrobit«, s svobodo, a hkrati tudi z vpetostjo v ideologijo, ki v množici izbir pravzaprav narekuje in preferira določene življenjske stile, identitete in prikrito določa način, kako naj živimo. Pri tem svobodni trg, v katerega so vključeni številni prodajalci, številni kupci, kjer velja popolna obveščenost (vsi kupci in prodajalci vedo vse o gibanju cen) in na katerem ni čutiti političnih pritiskov na delovanje trga, temelji na ideji, da se trg regulira sam od sebe in poskrbi, da najboljši proizvodi (in proizvajalci) preživijo, slabši pa izpadejo iz igre. Ravnotežje naj bi se ohranjalo glede na povpraševanje in ponudbo in reguliralo s konkurenco, ki bi onemogočala monopole.⁵

⁴ Ne moremo primerjati uporabnosti kolesa, tj. voznja, z uporabnostjo kozarca, tj. pitje.

⁵ Eden vodilnih svetovnih ekonomistov Joseph E. Stiglitz (v Jalušič 2002) trdi, da je kapitalizem s svojo vero v svobodni trg in njegovo nevidno roko globoko ideološki in celo religiozni sistem. Razvojne politike kapitalizma, kot so visoke obrestne mere, liberalizacija trgovine in finančnih trgov, privatizacija državnih sistemov itd., pravzaprav ne vodijo v obljubljeni deželni »ekonomske razvitosti«, ampak imajo lahko katastrofalne ekonomske, socialne in politične posledice, kot je človeško trpljenje, lakota, slaba kvaliteta življenja ...

Svobodni trg torej temelji na ideji, da je vsaka dobrobit odvisna od posameznikovega truda, talenta in sposobnosti in da v resnici preživijo sposobnejši oz. tisti, ki imajo za to boljše predispozicije. Ideja spominja na Darwinovo teorijo evolucije, ki predpostavlja, da živa bitja preživijo po principu naravnega izbora – močnejši preživijo, šibkejši izumrejo.

Moderni svetovni-sistem se je v preteklosti razvijal preko različnih oblik kapitalizma; najbolj korenite spremembe pa so se pokazale pri prehodu iz *fordizma* v *postfordizem* (sodobni kapitalizem). Na začetku 20. stoletja se je v avtomobilski industriji pojavila oblika kapitalizma, ki ji splošno pravimo *fordizem*⁶. Vpeljali so jo v Fordovih tovarnah, v katerih se je prvič pojavila »množična proizvodnja v obeh pomenih besede: dobrine, ki so jih proizvajali, so bile množične, saj se jih je proizvajalo v velikih količinah in za množični trg; a tudi proizvajalci so bili množični, saj je taka proizvodnja mobilizirala velike množice delavcev, jih postavila za tekoči trak, kjer so pod pritiskom strojne racionalizacije z najmanjšim stroškom izdelovali standardizirane trajne dobrine za množično porabo« (Močnik 2006, 127–128). O fordizmu in delu v tovarnah v času fordizma pričajo tudi številni prispevki v filmski umetnosti, ključne značilnosti fordizma pa najdemo tudi v sodobnih delih⁷, ki kažejo, da fordistični tip proizvodnje in dela še zdaleč ni izmurl, temveč postaja še radikalnejši.

Pri fordistični obliki kapitalizma je vloga države intervencijska – ta zagotavlja polno zaposlenost in stalno povpraševanje (Močnik 2006). Stalna zaposlitev in stalen dohodek, za katere poskrbi država, pa posledično omogoča delavcem *načrtovanje svoje življenjske zgodbe*. Sennett (2008, 20), ki se opira na Webrov prikaz razlike med sodobnim kapitalizmom in socialno državo, pravi, da je bil »v središču tega vojaškega, socialnega kapitalizma čas: dolgotrajni, dobičkonosni, predvsem pa predvidljivi čas.« Realnost se ni vedno nujno ravnala po načrtu, vendar je samo ideja o tem, da je načrtovanje mogoče, posameznika navdala z občutkom varnosti. Stalnost cilja je omogočala razmišljanje na način življenjske zgodbe, kjer se po lestvi premikamo bodisi gor ali pa dol, vendar pa imamo pod nogami vedno prečko. V sodobnem času je tovrstno načrtovanje v primerjavi z načrtovanjem življenjskih zgodb v

⁶ Fordizem, imenovan po Henryju Fordu, ameriškem izdelovalcu avtomobilov in začetniku množične proizvodnje, vključuje uporabo tekočega traku, ki nadzira hitrost dela. Delavci opravljajo ponavljajoča se proizvodna opravila, ki zahtevajo malo usposabljanja in veščin. S stroji sestavljajo standardizirane dele za množično izdelovane proizvode. Izdelki, ki so narejeni po tem sistemu, so praviloma razmeroma poceni (Haralambos in Holborn 2001, 222).

⁷ Film »China Blue« (Micha Peled) prikazuje zgodbo mladega dekleta, ki se preseli v večje mesto na Kitajskem, da bi delala v tovarni, kjer proizvajajo tekstilne izdelke. Gre za zgodbo delavcev, ki delajo v izjemno slabih delovnih pogojih za majhen denar, pri čemer jih stalno nadzoruje lastnik tovarne.

preteklosti praktično nesmiselno početje. Okoliščine, vrednote, medosebni odnosi in posledično smiselnost načrtov se zdaj lahko spremenijo v hipu, zato se skušamo čim manj nasloniti na načrt, ki smo si ga zastavili, ter se prilagoditi trenutni situaciji.

Weber (1978) si je sistem vojaško organizirane države zamišljal na trdnosti hierarhije. V veliki civilni birokraciji ima učinkovita oblast enako kakor v vojski obliko piramide – vsak ima položaj in določeno funkcijo, te pa so fiksne in statične. Dejstvo je, da to lahko vzbuja občutek vseživljenjskega naprežanja in čakanja nagrade z odlogom, vendar lahko ta železni oklep pomeni tudi varnost, »psihološki dom« (Sennet 2008, 26). Preveč izbire namreč posledično pomeni tudi občutek nelagodja zaradi možnosti, da smo kaj pomembnega izpustili, ter zaradi občutka, da zamujamo cel spekter možnih izbir, ki jih nikdar ne bomo doživeli.

Za premik iz modernizma v postmodernizem je značilna sprememba k fleksibilni akumulaciji: ta vključuje »nagle spremembe v trgih delovne sile, proizvodih in vzorcih potrošnje; hitrejšo tehnološko spremembo; naraščanje zaposlenosti v sektorju storitev; zmanjšanje moči sindikatov; visoko nezaposlenost in zmanjšanje zanesljivosti zaposlitev za delavce, od katerih se pričakuje, da so dovolj fleksibilni⁸, da se prilagodijo stalno spreminjajočim se zahtevam svojih delodajalcev« (Haralambos in Holborn 2001, 920).

Ravno ta nestalnost, ki je na določen način pomanjkljivost, ko gre za trajnejše odnose in vezi, pa je v sodobnem času prednost, ki omogoča preživetje v skladu s teorijo neoliberalizma; dobro živijo namreč tisti, ki so sposobni dobro prenašati nagle spremembe. S prilagajanjem posameznik razvije nove lastnosti, znanja in veščine kot odgovor na nepričakovane situacije, ki se pojavljajo izven njegovega območja vpliva. Hitrost sprememb je danes vedno večja, zato je takšno prilagajanje temu primerno zahtevno, vsaka navezanost in odvrčanje novega pa je v nasprotju s prilagajanjem.

O tem govori tudi Sennett (2008) v monografiji *Kultura novega kapitalizma*; današnje razmere na področju dela opredeljuje kot posledico spremenjenih razmerij med močjo in avtoriteto. Marxov (2012) slavni stavek »Vse trdno in stalno se razblinja« nakazuje podobo novega kapitalizma, pri katerem je edino stalnost moč opaziti v tem, da je že skoraj dve

⁸ *Fleksibilnost* je pojem, ki opisuje mnogo današnjih življenjskih okoliščin. V *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* pojem fleksibilnost pomeni: **fleksibilnost** -i ž (i) knjiž. *spremenljivost, nestalnost*: fleksibilnost cen; fleksibilnost delovne sile/fleksibilnost človekovega značaja.

stoletji *nestabilen*. Sodobna ekonomija se opira na nestabilno energijo, ki jo črpa iz globalnega širjenja proizvodnje, trga, financ in nove tehnologije ter povzroča vedno večjo neenakost dohodkov in zato bogastvo le peščici ljudi. Institucije, ki so zagotavljale dokaj *stabilno življenjsko zgodbo*, zdaj razpadajo; konec je vseživljenjske zaposlitve in vseživljenjskega dohodka, obenem pa so vladne socialne in varnostne mreže kratkoročne in manj urejene. Spremembe se ne dogajajo le na institucionalni ravni, temveč pronicajo na mikroraven življenja, v posameznikov vsakdanjik, ki ga zdaj oblikujejo nestalna zaposlitev, nezanesljivost pridobljene izobrazbe, bolj površni in kratkotrajni medosebni odnosi, spremembe na področju družine, vsakodnevne nove smernice in življenjski stili, poplava informacij na vsakem koraku, nagel tempo življenja in nenazadnje, negotovost v prihodnost.

Sodobni individuum mora torej, da učinkovito živi, obvladati naslednje tri izzive; kos mora biti kratkotrajnim nalogam in razmerjem, imeti mora dobre sposobnosti učenja vedno novih veščin, ko pa je potrebno, se mora brž prilagoditi in brez obžalovanja pozabiti na vse spona, ki ga vežejo na preteklost. Institucije so postale začasne, razplastene in nelinearne (Sennett 2008, 29–45), prav takšne, kakršna so tudi mnoga sodobna podjetja. Tako neoliberalistična ideologija predstavlja vodilo kapitalizma, v svojem elementarnem pomenu pa ta v ospredje postavlja (ekonomsko) svobodo posameznika, kar pomeni, da ima vsak slehernik *proste roke pri tem, na kakšen način bo poskrbel sam zase* (kar pa seveda pomeni, da je vsak sam odgovoren za svojo dobrobit).

Vodilo neoliberalizma – vsak naj sam poskrbi zase, ker drugi ne bodo – je parola, ki nalaga vse večje breme odgovornosti na hrbet tistih, ki so v izhodišču na slabšem, in dovoli peščici uspešnih, da skrbi le za svojo korist. Videti je torej, da svoboda v sodobnem pomenu besede pride prav le tistemu, ki "se rodi" v svet z ravno pravšnjo razporeditvijo možnosti in v ustrezni kontekst. Eden izmed sodobnih prevladujočih diskurzov (ki izhaja iz neoliberalne ideologije) implicira, da se mora vsak sam potruditi za svoje blagostanje, da je vsak sam *odgovoren* za to, kako bo živel, pa naj gre za zdravstveno stanje, finančno blagostanje ali splošno zadovoljstvo v življenju.

Do neke mere je tako široko zamejen prostor delovanja vsekakor spodbuden – vsak si lahko sam izoblikuje svojo življenjsko zgodbo, svobodno izbere način življenja, menja identitete, prostor bivanja in partnerje. Po drugi strani pa obstajajo ljudje, velika množica, ki se v sodobni svet ni rodila z enako razporeditvijo možnosti kot ostali. Na enem koncu nastajajoče

globalne hierarhije so tisti, ki v naboru planetarno široke ponudbe bolj ali manj po mili volji sestavljajo in razstavljajo lastne identitete. Na drugem koncu se gnetejo tisti z omejenim dostopom do identitetnih izbir; ki nimajo možnosti odločanja o tem, kaj si želijo; ki jim identitete naložijo in vsilijo drugi. V današnji družbi ohlapni, asociativni status identitete, možnost nakupovanja, izbiranja in odlaganja človekovega pravega jaza pomeni svobodo, vendar za koga?

Ker individualno postaja vrednota, posledično zamira kolektivni duh. Družbena nezadovoljstva nimajo več doma že od časa proletarske revolucije, saj so se izgubile možnosti za razpravo o skupnih ciljih in strategijah. Vsaka prikrajšana skupina je obsojena na lastne vire in iznajdljivost, zato aktivizem danes ne najde vezi, iz katere bi lahko spletel upor; ne najde družbe, ki bi stremela k skupnemu cilju zaradi skupnih nezadovoljstev, ker skuša vsak posameznik sam poskrbeti zase – sicer bi bil videti šibak, kar bi tekmeči lahko hitro izrabili sebi v prid. Kolektivni duh v pozni moderni zamira, ker se ne sklada z idejo odgovornosti: kako bodo posamezniki našli skupno rešitev, če so skupne težave pravzaprav težave vsakegar posebej? Danes smo se naučili razmišljati in izhajati najprej iz sebe, zato tudi odgovornost za težave, ki bi jih učinkoviteje reševali kolektivno, raje rešujemo vsak zase in smo osvobojeni odvisnosti od drugih.

Bauman (2008, 35) trdi podobno: »V obdobju deregulacije, outsourcinga, subsidiarnosti, menedžerskih rešitev, zatona fordističnih tovarn, nove prožnosti zaposlitvenih vzorcev in delovnih rutin ter postopne, a nezadržne razgradnje delavskih pravic in samoobramb, se je moralo zdeti pričakovanje o tem, da bo proletariat preuredil družbeni red in očistil družbo, prenapeta fantazija.« Avtor (2008, 105) meni, da se je v množici ljudi, ki so jim »vztrajno pripovedovali, naj se zanašajo na lastno pamet, spretnost in podjetnost, in naj ne pričakujejo pomoči od zgoraj; naj krivijo sebe, svojo lenobo in nemarnost, če si lomijo kosti ali se spotikajo na individualni poti do sreče (...), vsidral občutek, da ni nikogar, ki bi zmožel ali hotel uresničiti ljudsko predstavo o pravični družbi, četudi bi vedeli, kaj naj bi ta predstava bila.« Tako, kot posameznik ne računa na družbeno pomoč, prav tako tudi ne računa na pomoč voditelja oz. države, saj ni splošnega zaupanja v institucije in politične voditelje.

Ker je potrošništvo eden temeljnih simptomov in principov kapitalizma, se tudi v vsakdanjem življenju posameznika kaže nemalo vplivov kapitalizma. Za kapitalistično proizvodnjo lahko trdimo, da potrebuje potrošnika, ki je nezadovoljen, saj neizpolnjen potrošnik potrebuje

potrošniške produkte za kompenzacijo praznine in vedno znova po njih tudi posega. Kapitalizem je tako sistem, ki poleg produktov proizvaja neizpoljnene potrošnike, potrošnja pa meji že na neke vrste odvisnost, saj vsak nakup pelje v novo željo po nakupu. Poleg neusahljive želje po potrošnji pa kapitalizem, kot že rečeno, krepi iluzijo, da smo sami kreatorji svoje usode in mi samo krivi za lastno revščino, neuspeh, nesrečo. Namesto da bi skupne težave reševali kolektivno in se uprli sistemu, je začaran krog ideologije kapitalizma prav ta, da kolektivne težave rešujemo individualno in se za kanček zadovoljstva potolažimo s potrošnjo, ki bo – čeprav kratkotrajno – predvidljivo prinesla zadovoljstvo.

Po drugi strani pa se kot posledica kapitalizma kaže tudi prekarnost v zaposlovanju. Prekarnost zaposlitev od sodobnega delavca zahteva soočanje z nestalnostjo, z grožnjo v obliki brezposelnosti in revščine, z negotovostjo v prihodnost, z izgubo nekdanjih pravic, z odpovedjo materinstvu ali očetovstvu; predstavlja pravzaprav vsakdanjo gonjo in skrb. Za nekatere posameznike morda prekarno delo predstavlja tudi prednosti, kot so recimo študentska dela. Študent namreč težko opravlja 8-urno delo poleg rednega študija, zato so občasna dela dobrodošla dopolnitev študija. Vendar je v resnici pogosto tako, da mora študent vskočiti na delo ravno v terminih, ko drugi zaposleni ne utegnejo in mu pravzaprav ta spremenljivost urnika ne ustreza povsem, poleg tega so stroški prevoza in malice (ki pri študentskem delu niso kriti) skoraj enaki zaslužku.

Sennett (2008) meni, da današnja družbo dela preveva *duh nekoristnosti*, ki je tesno povezan z globalno ponudbo delovne sile in avtomatizacijo v podjetjih. Globalizacija je priskrbela selitve virov človeške energije, zato nekateri drugi viri ostajajo neizkoriščeni: »Pri nas bi morali ljudje, ki jim je spodletelo, povečati svoj človeški kapital, da bi bili konkurenčni, to pa lahko storijo le redki; ker niso konkurenčni tujim kolegom, se jim utegne zgoditi, da jih ne bo nihče več potreboval« (Sennett 2008, 63).

V tem kontekstu vsekakor postane vprašljivo, koliko sploh koristi določena izobrazba ali veščine, saj se povpraševanje po teh na trgu dela nenehno spreminja: »Čim bolj je človeku jasno, kako delo dobro opravljati, tem bolj je to zanj pomembno. Institucije, ki temeljijo na kratkoročnih transakcijah in nalogah, ki se ves čas spreminjajo, pa ne spodbujajo take poglobljenosti« (Sennet 2008, 73). Vsekakor je vprašljivo tudi, kako izmeriti koristnost določenega dela, saj danes delo, zasluge in vložen trud niso preprosto izmerljivi. Posameznik lahko opravlja delo, ki je sicer v družbi ovrednoteno kot koristno in delo tudi z veseljem

opravlja, a je obenem konkurenca hitrejša, zato je delo slabo plačano in zaposlovalec do posameznika nima spoštljivega odnosa. Po drugi strani pa obstajajo denarno visoko ovrednotena dela, ki obenem za družbo niso bistvena, pa vendar omogočajo določenim »izbrancem« življenje z malo truda in veliko nagradami.

Danes je torej bolj kot koristnost cenjen *talent* spretnosti veslanja med eno in drugo hipno nalogo, od enega prizorišča do drugega, od ekipe do ekipe: »Ta talent je zmožnost vnaprej razmišljati, kaj se utegne zgoditi, če razbijemo kontekst in reference – v najboljšem primeru gre za domišljijo« (Sennett 2008, 84). Ljudje si ne zmorejo nabrati dovolj izkušenj in delo opravljati resnično dobro, ker jim zmanjkije časa in so nenehno pod stresom: »Nove računalniške tehnologije so tako pospešile obseg, pretok in hitrost informacij, da milijoni delavcev doživljajo umsko preobremenjenost in pregorevanje. Telesno utrujenost, ki jo je povzročal hiter tempo starejšega industrijskega gospodarstva, je zasenčila umska utrujenost, ki jo povzroča nanosekundni tempo novega informacijskega gospodarstva« (Rifkin 2007, 302).

Odziv posameznika na dražljaje okolja se kaže v visoki ravni stresa in izgorelosti; ti dražljaji niso nujno sami po sebi stresni ali preobremenjujoči, temveč jih kot take razume posameznik zaradi visokih, morda nerealnih pričakovanj do sebe in zaradi neizprososti do sebe. Pojavi se vprašanje, ali visoka pričakovanja resnično nastajajo iz strani sistema, ali pa posamezniki sami vzpodbujajo nastanek teh; verjetno gre za kombinacijo obeh dejavnikov. Začaran krog pričakovanj do sebe in stalnih dokazovanj svojih sposobnosti družbi povzroči, da doseženim ciljem nikoli ni konca; venomer znova se posameznik trudi doseči še več in ni zadovoljen z že doseženim.

Po drugi strani pa si vsak delodajalec želi zaposliti idealnega delavca, ki je samoiniciativen, odgovoren, pogumen, hiter, dovteten za spremembe, podjeten in bogat z izkušnjami. Ljudje se le težko prilagajajo na tolikšno količino sprememb v svojem življenju. Vsakič znova iskati zaposlitev, se dokazovati in nenehno izobraževati, na delovnem mestu biti predan, lojalen in še navdušen – je preprosto *naporno in zastrašujoče*. Bauman (2008, 36) pravi, da se »mora v današnjih razmerah sleherni uslužbenec samodejno razkazovati, v čem vse je boljši od svojega tovariša in kako zna bolje povečevati svoje dobičke.« Tudi Sennett (2008, 125) na podlagi etnografskih raziskav v zvezi z delavci in njihovim delom ugotavlja, da so ljudje zaradi prevelikih sprememb v svojem življenju prikrajšani za občutek, da se *zgodba razvija*,

da se dogodki s časom povezujejo in izkušnje nabirajo: »Ljudje, s katerimi sem se pogovarjal, zlasti v zadnjem desetletju, so čisto preveč zaskrbljeni in prestrašeni in premalo sprijaznjeni z lastno negotovo usodo, ki jo ogrožajo nenehne spremembe. Najbolj potrebujejo duševno in emocionalno oporo; potrebujejo vrednote, s katerimi lahko ocenijo, ali so spremembe na področju dela, privilegijev in moči vredne truda.«⁹

Kanduč (2007, 27) kapitalistični sistem primerja s totalitarizmom, saj meni, da ravno totalitarna zahteva skuša celotno človeško življenje preliti v takt blagovne produkcije (delo) in blagovne potrošnje (prosti čas), tako da ne ostane nič prostora in niti ena sama misel za drugačna vedenja. Avtor slikovito opiše življenje posameznika v sodobnem kapitalističnem sistemu. Ta se na dnevni ravni sooča z naslednjim: negotovostjo (ki se nanaša na redno in spodobno zaposlitev, socialno pozicijo, ugled, merila uspešnosti, prihodnost, usodo naraščaja ...), natrpanostjo dnevnega urnika in preobremenjenostjo z delom (ki se navezuje na osrednje družbene vloge delavca, potrošnika in družinskega človeka), vrtoglavim življenjskim tempom (ki je pogojen s stopnjevanjem konkurence na večini področij, ter s strahom, da slučajno ne bi česa zamudili, prezrli kakšne še posebej izzivalne priložnosti, enkratne akcije, norega popusta ali nepozabnega doživetja), morečim občutkom nesmiselnosti, krčenjem/redčenjem ontološko varnega prostora, nezadovoljstvom (mnogim drugim gre »predobro« glede na njihov vložek ali učinek v svetu) in odgovornostjo na večini področij življenja (od posameznika se pričakuje, da bo obvladal in reševal vse težave in negotovosti sam, odgovoren je za svojo srečo, uspeh, zdravje, čilost, varnost, zaposljivost, konkurenčnost ...).

Zaradi vseh *projektov*, s katerimi se sodobni posameznik sooča na dnevni ravni, ne ostaja mnogo časa in volje za vprašanja, ki bi podvomila v sam sistem, v katerem živi. Nenehna negotovost je pogosto povezana prav s konkretnimi eksistencialnimi vprašanji: pomanjkanje zaposlitvenih možnosti, nezaposljivost kljub doseženi visoki stopnji izobrazbe¹⁰, negotovost v

⁹ Posameznikov psihološki občutek, da je koristen in so njegove izkušnje in znanje dobrodošli, je v sodobnem času ogrožen zaradi specifičnega problema: kako naj se ovrednoti njihov delovni prispevek? Ko gre za kmeta (primarno gospodarsko dejavnost) ali industrijskega delavca (sekundarno dejavnost), je vrednotenje neprimerno lažje – uporabi se pač najbolj enostavno, količinsko merilo. Nekaj povsem drugega pa je izmeriti koristnost piarovca, duhovnika ali oglaševalca. Ti na nek način niti nič ne proizvajajo, niti nič ne preoblikujejo, ter niso instrumenti proizvodnje, niti jermeni. Kako izračunati količino vere, želje po nakupu ali simpatije, ki so jo spodbudili? Ni drugega orodja kot to, kako sposobni so, da se obdržijo na površju in povzpnejo višje (Bianciardi v Kanduč 2007, 181).

¹⁰ Univerza že dolgo ni več garancija za kasnejšo finančno varnost, niti ne za zaposljivost v odrasli dobi. Bilwet (v Kanduč 2007, 181) pravi, da je bilo včasih dovolj, če si se prebil skozi univerzo in si pridobil status, nato pa si opravljal svoje delo in do konca življenja nisi več pogledal v knjige. Dandanes pa študij ni več zaključna faza: »od časa do časa nas prisilijo, da se vrnemo v šolske klopi. Na delu se moramo vsak dan

trajanje zaposlitve še takrat, ko zaposlitev že imamo ... Po drugi strani pa se poleg omenjenih razmer na področju dela posameznik lahko sreča tudi z bolj prikritimi vprašanji, kot pokaže Bauman (2002): v odsotnosti dolgoročne varnosti (ko se ne ve, kaj utegne prinesiti jutrišnji dan) je *takojšnja ugoditev* podobna razumni življenjski strategiji. Zelo vprašljivo je namreč, ali bosta investirana delo in trud zadosti dolgo veljala za prednost, vredno nagrade. Poleg tega nikakor ni gotovo, ali bodo priznanja, ki so videti privlačna, še vedno zaželjena, ko jih bomo končno dobili. Prednosti se lahko hitro spremenijo v bremena in priznanja v nečastna znamenja¹¹. Bolje je torej, če se posameznik skuša veseliti trenutnih dosežkov, izkoristiti trenutek, ko so zasluge še vredne, takoj naslednji hip pa se že obrniti in poiskati nove načine, se podati na nove poti.

2.2 Procesi individualizacije in svoboda izbire

Doslej smo se v analizi osredotočili na opredelitev sprememb v sodobni družbi, ki vplivajo predvsem na konkretne, eksistencialne vidike naših življenj. Kako pa te spremembe vplivajo psihološko, kako se posameznik počuti danes, na prehodu iz moderne v pozno moderno, ko mu je na voljo tako veliko izbir in bi se moral počutiti svobodnega in edinstvenega, pa namesto tega občuti pomanjkanje varnosti, gotovosti, določenosti?

Vse velike spremembe v biografskih izkušnjah in življenjskih načrtih v minulih desetletjih so posledica sprememb v temeljnih institucijah življenjskega poteka: spremembah v izobraževalnih poteh, načinu dela in zaposlitvi, v spremenjenih vzorcih družinskega in partnerskega življenja, spremenjenih odnosih med spoloma, podaljševanju življenja ... Ule (2008, 34) značilnosti moderne opiše z naslednjimi besedami:

V življenjskem poteku večine ljudi v dobi klasične moderne so se sinhrono izmenjevali zgodnje otroštvo, šolsko obdobje, mladost in končanje šolanja, vstop v delo in oblikovanje družine, upokožitev in starost. V vsakem od teh obdobj so veljala ustaljena pravila in standardi, ki so bili obvezni za vso generacijo. Vsak njen član je sledil svoji generaciji in prehodom, značilnim zanj. To je vnašalo določeno stabilnost v življenjske poteke in prehode

dokazovati in tekrovati z mlado generacijo, ki se mimogrede specializira, je fleksibilna in zmožna delati pod velikim pritiskom.« Znanje ni več trajna vrednost, profesionalne odlike pa lahko kaj hitro izgubijo svoj smisel in namen.

¹¹ Primer takšnega priznanja je napredovanje na delovnem mestu, ki nam po drugi strani zaradi tekrovavnosti/nevoščljivosti sodelavcev prinese etiketo »povzpelnika«. Še en primer je lahko priden študent, ki doseže visok nivo izobrazbe, a je ta dosežek v njegovi socialni sredini označen kot »piflarski«.

ter omogočalo načrtovanje prihodnosti. Družbena funkcija življenjskih dob v tem klasičnem obdobju je bila, da so omogočale kontinuiteto in stabilnost družbe, da so uvrščale nove generacije v družbene vloge in položaje ter s tem zagotavljale izvajanje ključnih družbenih in uporabo človeških sposobnosti.

V zadnjih desetletjih, ki zaokrožajo postmoderno dobo, pa so se pojavile ključne spremembe v življenjskih potekih in prehodih. Zaporedje življenjskih obdobj, ki smo ga še pred nekaj desetletji imeli za naraven ritem odraščanja in prehodov v odraslost, je danes prej idealizacija kot realnost. Ljudje spremembe v življenjskih potekih doživljajo bodisi kot povečanje posamične samostojnosti in povečanje možnosti, ali pa kot zmanjšanje možnosti za obvladovanje življenja, povečevanje negotovosti in tveganj. Katera občutja bodo prevladala, je odvisno od kulturnega konteksta oz. »kulturnega kapitala posameznika, povezanih življenj, medosebnih podpornih mrež« (Ule 2008, 42).

V pozni moderni so posamezniku na voljo številne izbire, udeležbe, socialne vloge in številni so tudi načini udejanjanja teh vlog. Ni predpisanega zaporedja institucij, v katere v življenju vstopamo ali izstopamo; ni predpisanih časov zanje. Posamezniku je povsem prepuščena izbira, kaj bo storil s svojimi resursi in kako bo unovčil svoja znanja in sposobnosti, kar pa se v množici vseh izbir zdi ogromna in težka naloga, zato se danes veliko časa in energije vlaga že samo v odločitve na dnevni ravni: katero šolo izbrati, kam oditi na počitnice, s kakšnim partnerjem ustvariti življenje, kdaj imeti otroke, kako jih vzgajati, kakšno delo opravljati ...

Živimo v času, ko se resnično dogajajo temeljne spremembe, na katere pa se družba še ni uspela prilagoditi; dokazi tega so številni, med katerimi vidim najbolj temeljne težave prav pri mladih generacijah, ki se izobražujejo, vstopajo na trg dela in se skušajo odcepiti od doma – a pogosto neuspešno. Ker se sistemi izobraževanja v temeljih spreminjajo na nekaj let (spomnimo se uvedbe bolonjskega sistema in vseh z njo povezanih sprememb), potrebe po določenih kadrih na trgu dela so močno spremenljive, možnost geografske odcepitve od doma pa je praktično nemogoča brez finančnega zaledja staršev, so današnji mladi zmedeni, kakšno vlogo naj pravzprav zavzamejo in na katerem področju naj vložijo svoj trud.

Kanduč (2007) meni, da moderno zaznamuje relativna trdnost, gotovost, varnost in optimistična vera v napredek, dokaj zanesljive zaposlitve, čvrsta jedrna družina, samoumevni zanesljivo naraščajoči dohodki ter tradicionalno-patriarhalne spolne vloge. Naštete prvine

organizirane moderne se v sodobnem času drobijo, utekočinjajo, relativizirajo in razgrajujejo: »Prvine družbenega življenja postajajo nejasne, krhke, dvoumne, hibridne, problematične, nepredvidljive in nezanesljive« (Kanduč 2007, 63–64). Tako pozno moderno zaznamuje predvsem pojem *izbire* in *individualiziranja življenjskega poteka*: »S pojmom individualizacije razumemo procese in izkušnje, za katere je značilno zmanjševanje vloge kolektivnih pripadnosti, kot so razredna pripadnost, spolne vloge, generacijska zavest, povečanje lastne odgovornosti in samostojnih odločitev. Individualizacija pomeni preobrat od prevlade vnaprej določenih razrednih, slojnih, spolnih, kulturnih identitet k vse bolj pluralnim, posamično določenim, začasnim in relacijsko oziroma odnosno zastavljenim življenjskim načrtom« (Ule 2008, 34–35).

Individualizacija umesti posameznika v središče lastnih življenjskih načrtov in interesov (Ule 1998). Proces individualizacije povečuje množico in kvaliteto možnosti in alternativ ter obenem zmanjšuje obseg in moč obvezujočih povezav in zavezanosti posameznikov tem povezavam. »Mnoge nove opcije ostajajo brez smisla, ker živijo v socialni praznini oz. puščavi, kjer posameznik nima na voljo zanesljivih koordinat, ki bi mu pomagale usmerjati izbire« (Ule 2002, 80). Izbira je dvorezen meč ravno zaradi tega, ker je nezanesljiva; psihološko si po eni strani želimo, da bi imeli čim več izbire in se ob tem počutili svobodne, a obenem se venomer znova skušamo naslanjati na že utečene prakse ljudi, na preizkušene vzorce in seveda na lastne izkušnje. Določene novejšje teorije zagovarjajo ravno stališče, da je pojem *zmernosti* tisto, kar nam lahko pomaga v množici izbir. Sami se moramo omejiti in odmakniti od poplave izbir ter se sprijazniti z dejstvom, da vseh izbir ne bomo nikdar mogli preizkusiti ali doseči.

V pozni moderni postaja tudi posameznikova identiteta stvar izbirnosti. Identiteta je soglasje interpretacije, začasno ujemanje podob in idej, ki jih na osebo naslavlja družbeno okolje. Zakaj začasno? Ker so identitete v pozni moderni spremenljive, ohlapne in v enem hipu označujejo nekaj povsem drugega kot v naslednjem. Posameznik je vaje več identitet in jih je sposoben tudi hitro zamenjati. Hall (v Ule 2005b, 427) pravi, da je »identiteta strukturirana reprezentacija, ki lahko doseže svoj izraz skozi ozko oko negativnega. Iti mora skozi šivankino uho drugega, preden se lahko konstituira.« Identiteto torej vedno določa zarisovanje razlik.

S pojmom identitete se obširno ukvarja Anthony Giddens. Visoka moderna je po Giddensu (2000) namreč izraz, ki opisuje visoko reflektivno družbo, katere temeljni značilnosti sta *odprtost osebne identitete* in *refleksivnost sebstva*, ki pomenita stalno spraševanje posameznika: *Kdo sem?* Individualizirana družba, v kateri živimo, je reflektivna, odprta in nenavezana ter temelji na izgradnji *institucije* jaza, ki je podvržen konstantnemu menjavanju stilov. Posameznik se mora nenehno pogajati za možnosti svojega življenjskega sloga, ključno pri tem pa je, da take odločitve določajo, kdo posameznik je.

Pojem identitete obravnava tudi Zygmunt Bauman, ko jo vtke v koncept potrošništva. Mnogoterost izbire potrošniških dobrin ponazarja zahtevnost izbire posameznikovega življenjskega stila: »Svet, ki je poln možnosti, je kot jedilna miza, obložena z jedmi, da se cedijo sline, z jedmi, ki jih je preveč, da bi jih lahko upal poskusiti tudi najgorečnejši jedec. Obedniki so porabniki in najzahtevnejši in najnevšečnejši izziv, s katerim se soočajo porabniki, je nuja, da vzpostavijo prioritete; nujnost, da se odpovejo nekaterim neraziskanim možnostim in jih pustijo neraziskane« (Bauman 2002, 81). Vablјivost poigravanja z identitetami v pozni moderni je protipol želji po gotovosti, ki si jo želi posameznik brez nekih trdnih okvirjev v svojem življenjskem poteku; možnost izbire identitete je tista svoboda, ki si jo posameznik lahko privoščī.

Bauman (2002, 107) s ponazoritvijo naših vsakdanjih življenj prikazuje, kako si ljudje prizadevamo h konstrukciji identitete: »Če na življenja drugih ljudi gledamo od zunaj, jim radi pripišemo doslednost in enotnost, ki ju v resnici ne morejo imeti, ki pa se opazovalcu zdita samoumevni. Naj gre za iluzijo ali ne, življenja drugih ljudi vidimo kot umetnine. In ker jih vidimo na ta način, si prizadevamo doseči isto. Tej umetnini, ki jo hočemo ustvariti iz prhke snovi življenja, pravimo identiteta.« Vse bolj pa se zdi, da *pripadanje* in *identiteta* danes nista vklesani v kamen, da nimata doživljenjske garancije, da se zanju pogajamo in da ju je mogoče preklicati. Ker se v današnjem času »svet okoli nas drobi na šibko usklajene dele, naša posamična življenja pa na zaporedje slabo povezanih epizod,« (Bauman 2008, 16) so tudi naše identitete *zbrkljane, mnogotere, pluralne*; kot lahko ogrinjalo, ki ga je mogoče kadarkoli sneti. Potujemo, ne da bi nas vodila misel o tem, kam gremo, ne iščemo dobre družbe in niti nismo povsem gotovi, kaj nas v družbi, v kateri živimo, moti in sili, da tečemo naprej.

Svoboda, ki jo ponuja neskončna izbira produktov in razmerij, se zdi svoboda v pravem pomenu besede le do takrat, ko ne odvzame svobode nekoga drugega, ki se je nadejal dolgotrajnejšega razmerja ali pa, kar je še huje, sploh ni imel možnosti izbire česa drugega. Kdaj je izbira identitete res naša izbira in kdaj neko identiteto prevzamemo zato, ker jo moramo, je tako zaželjeno v družbi ali pa nam jo življenjske okoliščine vsilijo?

»Predstava o identiteti je nastala zaradi krize pripadanja, zato, da bi zamašili vrzel med "tako bi moralo biti" in "tako je" ...« (Bauman 2008, 23). Prav zaradi pomanjkanja trdnih vezi in referenčnih okvirov je prišlo do snovanja skupin, v katerih ljudje iščejo medosebno povezanost; takšne so *krhke*, virtualne skupnosti. Vendar te ne morejo biti podlaga za osebno identiteto, saj hrepenenje po identiteti izvira iz želje po varnosti, ta pa je v današnjem svetu izmuzljiva, ker jo je v šibko zarisanem, vztrajno neopredeljenem prostoru težko ujeti. Virtualne identitete zdaj so, čez minuto pa jih že lahko ni več, zato niso nadomestilo za trajnejše medčloveške stike in občutek pripadnosti.

Ponudba produktov nam v času sodobnega potrošništva lahko z bliskovito naglico priskrbi željeno identiteto. Dober zgled mnogotere ponudbe identitet je ameriški *naredi-si-sam* zgled, ki »vsesplošno, nepretrgano in obsedeno eksperimentira s surovinami vseh vrst, iz katerih je mogoče oblikovati identiteto« (Bauman 2008, 77). Potrošniški trg polni police z mikavnimi, še nepreizkušenimi sredstvi za oblikovanje identitete, pri tem pa se potrošniki kadarkoli lahko premislijo ali pa si ustvarijo še eno, alternativno identiteto za posebne priložnosti. Bauman (2008, 87) primerja identitete s trgov, ko pravi: »Vsi smo naprodaj in vsi kupujemo, hkrati smo kupci in blago. Nič čudnega, da (u)poraba človeških razmerij, in s tem posredno naših identitet (identificiramo se v odnosu do ljudi, s katerimi smo v razmerju), hitro dohiteva vzorec (u)porabe avtomobilov in posnema krog, ki se začne z nakupom in konča z odlaganjem odpadkov.« Tako imamo eno identiteto za na delovno mesto, drugo za večerni izhod in tretjo za življenje doma ali na internetu. Hitro se lahko premislimo in dodamo kakšno novo, ali pa ovržemo staro.

Življenjski stili so pojem, ki je tesno vezan na definicijo identitet: »Življenjski stili so vzorci posameznikovega delovanja, ki ga ločujejo od vzorcev drugih ljudi,« pravi Chaney (1996, 4) in dodaja, da »ti stili konkretizirajo in pripisejo pomen tistemu, kar ljudje počnejo in zakaj to počnejo.« *Identitetni projekti* posameznikov, ki konstruirajo določen življenjski stil, tako potrebujejo potrošniške izdelke, ker ti nosijo pomen »socialne metafore, ki se srečuje z

drugimi predvsem v sferi trga, potrošnje, prostega časa ... « (Ule 1998, 111). *Socialne metafore* so tako zgledi in smernice, ki jih prevzemamo od drugih in jih sestavljamo na svojstven način, vendar se »ta dirka nikoli ne konča, ker so možnosti v svetu porabnikov neskončne in množice zapeljivih ponujenih ciljev ni nikdar mogoče izčrpati« (Bauman 2002, 93). Prav zato v ospredje razprav o potrošniški družbi ne sodi več zgolj koncept zadovoljevanja potreb, temveč poželenje – katerega stalni objekt poželenja je prav poželenje samo po sebi. Ker ni normativa, ki bi spreminjal poželenja v potrebe in druga poželenja razkrinkal kot zmotne potrebe, ni nobenega načrtnega merila, s katerim bi lahko merili standard konformnosti.

Tudi Ule (2002, 76) obravnava obširno področje življenjskih stilov: »Življenjski stil je skupek navad, način uporabe dobrin, prostorov, časa, s katerimi ljudje definiramo sebe in druge ljudi. To je bolj ali manj integrirana množica praks, dejavnosti, življenjskih in vrednostnih orientacij, želja.« Te prakse oz. rutine so utelešene v navadah hranjenja, oblačenja, delovanja in v priljubljenih okoljih srečevanja z drugimi. Pomembno pri tem je, da vse male in velike odločitve ali izbire prispevajo k tem rutinam: »Vse male in velike izbire so tudi izbire o tem, kdo sem in ne le o tem, kako delovati« (Ule 2002, 77). Seveda ni rečeno, da so vse izbire na voljo vsakomur in da lahko vsi ljudje izkoristijo vse možne izbire. Giddens (1991) pravi, da življenjski stil vključuje vzorce navad in usmeritev in ima torej določeno enotnost, kar je zelo pomembno za občutek ontološke varnosti, to je za občutek kontinuitete in reda dogodkov. Kdor je torej zavezan nekemu življenjskemu stilu, nujno vidi nekaj izbir kot nepomembnih. Na tem mestu se zastavlja dilema, katere izbire so nepomembne. Nihče se ni sposoben neprestano pravilno odločati, zato se v ta manko »neodločnosti« zlahka vrinejo vrste novih odvisnosti – od trendov, tržno in medijsko vsiljenih življenjskih stilov, zapovedi o načinu življenja ...

Psihološke raziskave (Rock 2009) kažejo, da si človeški možgani želijo predvidljivosti; funkcionirajo namreč tako, da napovedujejo izide vseh situacij, ki so možne v prihodnosti na podlagi že doživetih situacij, ki jih dobijo iz okolja. Zanimivo je, da občutimo neprijetnost že samo pri tem, ko sta v neki situaciji mogoča dva izida. Na tem mestu so dobrodošle že utečene poti, vzorci in navade, trendi in stili, ki jih posameznik vidi v družbi in se z njimi lahko poistoveti. Vsaka nova, še nepreizkušena izkušnja, je za človeške možgane neizogibno vsaj nekoliko neprijetna.

Življenjski stil v prvi vrsti tako ni le potrošniški projekt, temveč eksistencialni, identitetni projekt. Je osebni življenjski projekt, ki daje smisel osebni biografiji. Življenjski stili tako izražajo predvsem potrebo po samoidentiteti. Ljudje definiramo sami sebe s sporočili, ki jih dajemo drugim posameznikom s potrošniškim blagom, s praksami, pravzaprav z vsako izbiro, ki jo storimo. »Zdi se, da potrošnja postaja toliko bolj rizična in negotova praksa svobode, kolikor bolj je človek prost varovalnega plašča kakega socialnega habitusa in kolikor bolj izražanje osebne identitete postaja cilj potrošnje« (Ule 2002, 79).

Negotovost, ki nam jo naprti nujnost izbire in večer dvom o tem, ali smo pravilno izbrali, sta spremljevalca dobe pozne moderne in sodobnega posameznika. V pozni moderni se zgodovinski časovni horizont skrči na »neskončno sedanost in vse se vrti okrog posameznikovega ega oziroma njegovega osebnega življenja« (Beck 2001, 135). Prestop iz sfere kolektivnega v sfero individualizirane zasebnosti ne pomeni nujno ločitve od sfere institucij, pomeni pa, da se individualizacija postopoma institucionalizira, s čimer se poveča vpliv na posameznikovo biografijo. Osnovne človekove pravice in odgovornosti se vedno bolj preusmerjajo od skupin k posameznikom, posledično tako posameznik zmanjša pomen svojega socialnega okolja (Kurdija 2000, 45–48). Proces izbire posameznikove biografije je tako nekakšna samorefleksivna sestavljanka, identiteta posameznikov nastaja skozi urejanje posameznih življenjskih zgodb.

Zahodne kulture so šle v poudarjanju avtonomnosti posameznika precej daleč; zanje je značilen koncept posestniškega individualizma, po katerem vsakdo verjame, da je lastnik samega sebe, svoje osebnosti in sposobnosti ter da z njimi tudi svobodno razpolaga (Ule 2008). Obenem ta svoboda vsekakor pomeni tudi odgovornost za svoje življenje, kaj bomo počeli s svojimi potenciali; v samem bistvu se nam naš družbeni jaz kaže kot neskončen, a je pravzaprav omejen. Danes smo individualno odgovorni za svoje odločitve in usodo.

Ravno možnost izbire je pogoj za zagotavljanje svobode in avtonomije, svoboda in avtonomija pa sta nujna pogoja pri zagotavljanju blaginje in za zadovoljevanje univerzalnih potreb, kot so hrana, varnost, izobraževanje, zavetje, podpora, zdravstvena nega. Izbira je tisto, kar vsakomur omogoča, da najde tiste izdelke in storitve, ki najboljše zadovoljijo njegove preference znotraj finančnih omejitev. Druga dimenzija izbire pa je definirana kot svoboda do izbire, ki nam omogoča, da izrazimo, kaj smo in za kaj se zavzemamo. Določena stopnja izbire je vsekakor dobra in dobrodošla, ne pomeni pa nujno, da je večja izbira boljša. Amartya

Sen (2001) se v svoji knjigi *Development as freedom* sprašuje o pomembnosti izbire; pomembno je, da se glede izbire vprašamo, ali nam ta v osnovi daje ali odvzema, ali nas dela mobilne ali ne, ali spodbuja samospoštovanje ali ga zmanjšuje ter ali nam omogoča aktivno vključevanje v skupnost ali ga onemogoča. Vsaka izbira ne prinaša nujno večje svobode in zadovoljstva.

Navidezno svobodo izbire izčrpno obravnava tudi Renata Salecl (2010) v svoji monografiji *Izbira*. V današnji potrošniški družbi nam ni treba izbirati le med izdelki: »Od nas pričakujejo, da na svoje celotno življenje gledamo kot na en sam velik skupek odločitev in možnosti izbire.« Primer takšne »svobode izbire« je knjiga, na katero je avtorica naletela v neki newyorški knjigarni; knjiga z naslovom *All about me* je bila skoraj prazna, vsaka stran je pravzaprav ponujala le vprašanje ali dve o tem, kaj je bralcu všeč in česa ne mara ter o njegovih spominih in načrtih za prihodnost. Kako svobodni smo konec koncev pri izbiri lastne biografije? Bauman (2002, 94) elegantno ponazori paradoks nujnosti izbire: »Vse v porabniški družbi je stvar izbire, razen prisiljenosti, da izbiramo.«

Ljudje se mrzlično naprezamo, da bi postali sami svoji, da bi postali »mi sami«. Kdo pa pravzaprav smo, kdo si želimo postati? Okoli tega vprašanja se je razvila kompleksna industrija. Ne nakupujemo le hrane, čevljev, avtomobilov ali pohišva. Tudi lakomno, neskončno iskanje novih in izboljšanih zgledov in receptov za življenje je različica kupovanja. Veliko je področij, na katerih moramo biti kompetentnejši od ostalih, in vsako od njih kliče k nakupovanju. Kupujemo spretnosti, ki so potrebne, da zaslužimo za življenje, kupujemo sredstva za prepričevanje potencialnih delodajalcev, kupujemo vrsto imidža, ki bi ga hoteli imeti, in načine za prepričevanje drugih, da smo, kar imamo oblečeno. Že seznam najbolje prodajanih knjig pokaže, da ljudje namenjajo veliko časa in denarja temu, da bi se naučili postati sami svoji. Oddaje, nasveti na spletu, knjige in ostali mediji ponujajo nove in nove strategije za redefiniranje človekovega življenja. Še preden se v življenju srečamo s specifičnim problemom oz. se ga sploh zavedamo, nas že čaka recept, kako živeti boljše, srečnejše in popolnejše življenje.¹²

¹² Jennifer Niesslein (v Salecl 2010, 8) se je odločila, da bo probleme v svojem življenju odslej reševala le s pomočjo nasvetov iz vrste priročnikov za samopomoč. V knjigi *Practically Perfect in Every Way* opisuje, kako je po dveh letih sledenja nasvetom o tem, kako shujšati, pospravljati stanovanje, biti dobra mama in partnerka in kako na splošno doseči umirjenost v svojem življenju, začela trpeti za resnimi paničnimi napadi. Ugotovila je, da je povsem izčrpana in nesrečna in da bi največkrat najraje videla, da bi kdo drug sprejemal njene dnevne odločitve, saj bi ji to prineslo olajšanje od pritiska odgovornosti, ki ga je neprestano čutila.

Vsi se kdaj srečamo z neprijetnim občutkom, ko si ne želimo izbirati, pa smo vseeno postavljeni pred nujnost izbire. Če se sami uspemo izogniti pritisku, pa nas na vse neskončne možnosti izbire opozarja družba: Kateri pametni telefon imaš? Kam greš na počitnice? Si prebrala nove modne smernice za letošnjo sezono? Neprestano opozarjanje na vso izbiro, ki nam je na voljo, v nas lahko zbuja občutek, da kar naprej nekaj zamujamo, če se odločimo za to in ne za ono možnost. Izbira s seboj prinaša občutek neizmerne odgovornosti, ta pa je povezan s strahom pred neuspehom, občutkom krivde in tesnobo glede obžalovanja, ki bo sledilo, če smo izbrali narobe. V času recesije se ljudem pogosto razkrije, da pravzaprav ne potrebujejo vse te »navlake«; takrat se osredotočijo na tisto, kar jim je najpomembnejše: odnosi s prijatelji, družina, občutek pripadnosti in topline (Salecl 2010, 11–12).

Izbirnost življenjskih orientacij in stilov nas vsakodnevno postavlja pred manjše in večje odločitve, ki prinašajo s seboj tveganja, ki jih ne moremo predvideti in nadzorovati. »Posledica vsega tega je, da normalna biografija postaja izbrana biografija, reflektivna biografija, narejena (self-made) biografija« (Ule 2002, 81). Nikoli pa ne vemo zagotovo, ali smo izbrali ali naleteli na napačno biografijo: napačen poklic, napačen zakon, bolezen, izguba stanovanja ...¹³

Mnogoterost izbire potrošniških dobrin ponazarja tudi zahtevnost izbire posameznikovega življenjskega stila: »Svet, ki je poln možnosti, je kot jedilna miza, obložena z jedmi, da se cedijo sline, z jedmi, ki jih je preveč, da bi jih lahko upal poskusiti tudi najgorečnejši jedec. Obedniki so porabniki in najzahtevnejši in najnevšečnejši izziv, s katerim se soočajo porabniki, je nuja, da vzpostavijo prioritete; nujnost, da se odpovejo nekaterim neraziskanim možnostim in jih pustijo neraziskane« (Bauman 2002, 81). Posledica, ki jo vidi Beck (2009) je, da ljudje vedno bolj izrecno tonejo v blodnjak negotovosti o sebi, dvomov o sebi in samoizpraševanja. Neskončna vrsta vprašanj o lastni sreči in samoizpolnjenosti vedno vodi do novih odgovorov, ki se na različne načine pretvarjajo v trg za eksperte, industrijo in verska gibanja. »V iskanju samoizpolnitve ljudje potujejo po turističnem katalogu v vse kotičke sveta. Razbijajo najboljše zakone in v hitrem zaporedju vstopajo v nove zveze. Pustijo se

¹³ Še zahtevnejši projekt pa je verjetno ta, da se posameznik otrese občutka, da je kakšna izbira napačna ali prava. S tem namenom se je dandanes razvilo nemalo psevdoteorij, v katere posameznik lahko verjame – sam si lahko izbere, kateremu od »sodobnih verovanj« bo verjel. Nekateri posamezniki se zatečejo k starodavnim izročilom, kot so npr. izročki Majevske kulture ali pa Kitajski horoskop. Za ta »verovanja« je značilno, da vsebujejo nekakšno strogo določnost, okvire oz. tipologije, ki posamezniku dajejo občutek, da gre življenje po nekih vnaprej danih smereh in da je življenjski potek mogoče obvladovati in ga razumeti v kontekstu vnaprej danih okvirjev, zato se zaradi zanašanja nanje počuti varnejše v negotovem svetu izbire.

prešolati. Postijo se. Se ukvarjajo z joggingom. Iz ene terapevtske skupine se selijo v drugo. Obsedeni s ciljem samouresničitve se sami ruvajo iz tal, da bi pogledali, ali so njihove korenine res zdrave« (Beck 2009, 145).

Beck (2009, 145) pravi, da »danes mnogi govorijo drug jezik, ki se – nujno nejasno – vrti okoli samouresničitve, iskanja lastne identitete, in ima za cilj razvoj osebnih sposobnosti in vztrajanje v gibanju. Ta sprememba je v bistvu proizvod mlajše generacije, boljše izobrazbe in višjih dohodkov, medtem ko starejši, revnejši in slabše izobraženi deli populacije ostajajo jasno vezani na vrednostni sistem iz petdesetih let.« Zdi se, da konvencionalni simboli uspeha za mnoge ne pomenijo več zadovoljstva in sreče, temveč ta tiči v ideologiji samouresničitve, samoiskanja in samopotrjevanja; v nekakšni lakoti po izpolnjenem življenju.

V okviru samouresničitve Sennett (2008) meni, da smo vse bolj podvrženi tiraniji izbire. Iskanja pravega življenja se lotimo tako, kot bi se lotili iskanja prave tapete ali šampona za lase, kar pa postaja vedno bolj naporno. Živeti z mislijo, da so naše možnosti izbire neskončne oziroma da smo v celoti zmožni načrtovati smer našega življenja in napraviti iz sebe, kar koli že hočemo biti, je travmatično in v nas zbuja občutke prevelike odgovornosti.¹⁴ Ideja izbire je dandanes postala radikalizirana: »Vse v življenju je postalo stvar odločitve, ki jo je treba sprejeti s kar največjo pazljivostjo, da bi se čim bolj približali idealu sreče in samoizpolnitve, ki ga spodbuja družba« (Salecl 2010, 23).

Glavna značilnost pozne moderne je, da morajo posamezniki sami vnesti pravila in navodila za lastno delovanje v svoje življenjske biografije. Te postanejo izbrane biografije, refleksivne biografije, naredi-si-sam-biografije; do njih pa ne pride nujno po lastni izbiri in tudi uspeh ni zagotovljen. Napačna izbira česar koli (kariere, partnerja, šolanja, prijateljev ...) se imenuje zgolj *smola*. Bauman (2002, 67) pomenljivo opiše duh pozne moderne in minljivih, krhkih posledic izbire: »Zdi se, da se je danes vse zarotilo proti ... projektom, trajajočim celo življenje, stalnim zvezam, večnim vezem, nespremenljivim identitetam. Ne morem se dolgoročno zanesti na svojo službo, svoj poklic ali svoje sposobnosti. Stavim lahko, da bo

¹⁴ Salecl (2010, 19) navaja najbolj pogoste travmatične občutke, ki jih ljudje izpostavijo ob izbiri: 1.) radi bi, da bi bil njihov izbor idealen (zaradi tega denimo nenehno menjavajo ponudnika telefonskih storitev); 2.) sprašujejo se, kaj drugi mislijo o njihovi izbiri in kakšen izbor bi utegnili opraviti drugi; 3.) zdi se jim, da nihče nima nadzora nad družbo kot celoto; 4.) bojijo se, da v resnici ne izbirajo svobodno (saj sumijo, da drugi ljudje ali celo podjetja s svojimi trženjskimi strategijami že »izbirajo« zanje).

moja služba ukinjena, moj poklic spremenjen do nerazpoznavnosti, da ne bo več povpraševanja po mojih veščinah.«

Vedno se lahko zgodi, da zamudimo nekaj, česar pozneje ne moremo več nadomestiti¹⁵. Pred to negotovostjo se varujemo na primer s pretirano skrbjo za potek šolanja in izobrazbo, za telesno zdravje ali varovanje otrok. Luhmann (2011) temu pravi »poskusi kapitalizacije časa«, kajti nikoli ne moremo biti gotovi, da nam kaka drugačna ali boljša priprava ne bi pomagala k življenjski sreči ali uspehu. Bauman (2002, 143) opiše poznomodernega posameznika s prisposodbo klateža: »Običajno se ne odloča vnaprej o dolžini bivanja. Svoje cilje izbira sproti, tako kot se mu postavljajo na pot in kot jih razbira iz prometnih znakov. Toda niti tedaj ni prepričan, če in kako dolgo bo počival na naslednjem postanku. Ve le, da njegov postanek najverjetneje ne bo dolg. Naprej ga potiska razočaranje z zadnjim postankom in večno prisotno upanje, da bo naslednji, še ne obiskan kraj, ali pa morda tisti za njim brez tistih napak, ki so uničile dosedanje postanke.«

Zdi se torej, da nam večja izbira ne prinaša občutka sreče; lahko bi rekli, da se dogaja ravno nasprotno. Salecl (2010) trdi, da nam vsa industrija, ki se vrti okoli samopomoči in nasvetov za boljše, srečnejše življenje, prej škodi kot koristi. Vodniki za samopomoč očitno ne delujejo; kljub željnemu bralstvu jim ni uspelo ustvariti srečnejše družbe: »Namesto, da bi tovrstne knjige odpravile nesrečo, so okrepile prepričanje, da beda obstaja vsepovsod. Pokazale so neštete hibe in slabosti povprečne osebe ter nas zaposlovale z našimi lastnimi pomanjkljivostmi« (Salecl 2010, 30). Opomini, ki nas opozarjajo na to, kako biti boljši, nas utrjujejo v občutkih nezadostnosti in neprimernosti, zato se še bolj naprezamo, da bi dosegli ustrezno, srečno življenje.

Današnji problem ni dejstvo, da imamo možnost izbire, temveč je problem v tem, da je pojem racionalne izbire, prenesen s področja ekonomije, poveličevan kot edina vrsta izbire, ki jo

¹⁵ Odličen prikaz želje po razbremenitvi od odgovornosti, ki jo doživljamo zaradi izbire, je film »Yes man« režiserja Peytona Reeda. Glavni igralec je sit vsakodnevne rutine in se na določeni točki v življenju odloči, da bo v svoje življenje spustil vse nove priložnosti, ki se mu bodo odprle. Eno leto bo vsaki priložnosti, ki se mu bo pokazala, rekel »da«. Film namiguje na misel, da je življenje, prepletено z vsakodneвно rutino, pravzaprav napačna izbira in da si mora posameznik, da bi bil srečen, dopustiti in drzniti preizkusiti prav vse, kar mu pride na pot (vabljava misel svobode in nešteti ponujajočih se priložnosti). Vseeno pa dejstvo, da se glavni igralec odloči preizkusiti prav tiste možnosti, ki se mu ponudijo, in se ne trudi doživeti morda kakšnih drugih, za katere bi se moral angažirati ali premisliti svojo odločitev, nakazuje, da se želi razbremeniti odgovornosti lastne izbire. Prav ta predanost usodi, ki jo je zanj izbralo življenje, simbolično kaže na to, kako tesnobne se pravzaprav lahko počutimo ob nenehnih možnostih, ki so nam na voljo.

imamo. Barry Schwartz (v Salecl 2010, 38) v knjigi *The Paradox of Choice: Why More is Less* razloži več primerov iz psiholoških raziskav, ki kažejo, da so bolj zadovoljni tisti ljudje, ki so izpostavljeni manjši izbiri.¹⁶ Čeprav oz. ravno zato, ker nam je na voljo nešteto izbir, se moramo z izbiro naučiti živeti. Prav paradoksalno je, da je ideja izbire v resnici že vezana na priporočila, kako ravnati z izbiro in kako se samonadzorovati. »Vsi nasveti o tem, kako odstraniti navlako iz življenja in telesa, temeljijo na prepričanju, da moramo biti bolj organizirani, bolj učinkoviti, bolj obvladani« (Salecl 2010, 39). Paradoks, ki ga vidi avtorica knjige o izbiri, pa je ravno v tem, da čeprav si ljudje pogosto izmišljajo nove samoprepovedi, si teh nikakor ni mogoče racionalno izmišljati kot novih oblik samoomejevanja. Psihoanaliza kaže, da ljudje za maksimiziranje užitka in minimiziranje bolečine pogosto ne delujejo premišljeno. Racionalno dobro vedo, da je nekaj škodljivo, pa bodisi ne morejo nehati ali pa v bolečini ali žalosti najdejo neke vrste zadoščenje. Kako naj se posameznik konec koncev počuti zadovoljnega s svojo izbiro, če pa je ta nujno kdaj pa kdaj neracionalna, napačna, večinoma pa zanjo sploh ne ve, ali ni morda tam zunaj še kakšna boljša, neraziskana možnost?

Izbira je na prvi pogled videti kot povsem osebno dejanje; radi verjamemo, da smo sami iznašli svoj življenjski stil in da so naše boljše odločitve plod naših premislekov. Način izbiranja pa je vseeno tesno prepleten z načinom, kako ustvarjamo odnose z drugimi in kako mislimo, da nas vidijo drugi. Posameznikove izbire se vsekakor močno ravna po tem, za kar misli, da družba vrednosti kot pravo izbiro (Salecl 2010). Po eni strani torej samega sebe razumemo kot posameznika z vso svobodo, po drugi strani pa pogosto sledimo kateremu od popularnih zgledov, pa čeprav morda pogosto povsem nezavedno, ker si želimo gotovosti; želimo si pravzaprav, da bi včasih nekdo izbral namesto nas in nas odrešil odgovornosti.¹⁷

Kot odgovor na posameznikovo izbiro so se danes razvili nasprotni pogledi. Vse več je govora o zmernosti, o pravi meri, o pomembnosti občutka, kdaj imamo dovolj. Ne gre le za

¹⁶ Da bi omejili nezadovoljstvo, ki izhaja iz neskončne potrošniške izbire, Schwartz predlaga naslednje: izbirajmo, kdaj bomo izbrali; dejavno izbirajmo in ne pobirajmo ostankov; bodimo zadovoljni z dovolj dobrim; poskrbimo, da so naše odločitve nepreklicne; gojimo hvaležen odnos; manj obžalujemo; predvidimo prilagajanje; nadzirajmo lastna pričakovanja; ne delajmo družbenih primerjav; naučimo se ljubiti omejitve. Ne obstajajo torej le priročniki, ki nam svetujejo, kako pravilno izbirati, da bomo srečnejše živeli, temveč obstajajo tudi priročniki, ki nas učijo, kako pravilno ravnati z vso izbiro, da ne bomo zaradi nje nezadovoljni.

¹⁷ Tu lahko najdemo enega izmed razlogov, zakaj ljudje verujejo – v Boga, usodo ali kakšne druga, osebna verstva. V tem kontekstu nas verovanje odreši odgovornosti, ki bi si jo sicer naložili, če bi verjeli, da smo sami absolutni kreator svojih usod. Včasih je prijetnejša in lažja misel, da je usoda določila potek dogodkov in da je že moralo biti tako.

dobrine, temveč tudi za dosežke: ko dosežemo določeno stopnjo, za katero smo si prizadevali, se je dobro ustaviti in se dosežka veseliti. Pehanje za vedno novimi dosežki in prevelike želje ne osrečujejo, kapitalistični sistem pa si želi prav tega – nezadovoljne, neizpolnjene potrošnike z vedno novimi željami.

Ulrich Beck (2001) v svoji monografiji *Družba tveganja* utemeljuje, da je svetovni sistem v današnjem času obdan s tveganji; gre za konec klasične industrijske družbe, saj so zdaj v središču modernizacijska tveganja in posledice, ki so vidne v nepopravljivi škodi in ogroženosti narave in ljudi. Na individualnem področju se tudi preko biografij posameznikov kaže njihova ogroženost in navidezno osvobajanje. Beck (v Ule 2008, 35), ki je obenem eden od tvorcev teorije individualizacije, pojem razume kot *širok proces reform sodobnih družb*. Individualizacija vključuje tri pglavitne družbeno strukturalne procese:

- Povečanje izobrazbenih možnosti in izbir, razvoj novih tehnologij, novih oblik komuniciranja, posledično tudi razvoj novih socialnih, kulturnih pristojnosti in kapitalov;
- Povečanje družbene in prostorske mobilnosti in prebivalstva, povezane s spremembami v poklicni strukturi, z razširitvijo različnih servisnih in uslužnostnih dejavnosti in ustanov, z intenzivno urbanizacijo, z vse večjo udeleženo žensk na trgu dela;
- Povečanje refleksije in načrtovanja svojih življenjskih poti in možnosti, dvom o tradicionalnih življenjskih in vrednostnih usmeritvah in življenjskih poteh ter iskanje samostojnih rešitev življenjskih vprašanj.

Individualizacijo v življenjskih potekih je proizvedlo in utrdilo širjenje aparatov države, ki upravljajo z življenjskimi poteki ljudi, zlasti izobraževalnih, socialnih, svetovalnih, in zdravstvenih institucij, zato je individualizacija paradoksalen rezultat standardizacije vsakdanjega življenja. Ulrich Beck temu pravi *institucionalna individualizacija* (Beck, Beck-Gernsheim v Ule 2008, 35). Ljudje moramo posamično izbirati in voditi življenje skozi te institucije, institucije sodobnih družb pa se naslavljajo na posameznike in ne na skupine ter s tem pri njih vzbujajo prepričanje, da mora vsak *sam poskrbeti za svoje življenje*.

Temeljno prepričanje ljudi v modernih družbah je, da so dogajanja, ki zadevajo njihovo občutenje ali razumevanje samega sebe, njihov jaz, najpomembnejša stvar v življenju. V

zadnjih desetletjih dvajsetega stoletja je postalo to prepričanje še bolj zasidrano v vsakdanji kulturi zaradi vse večje možnosti izbir v načinu življenja, v oblikovanju intimnih in partnerskih zvez, družinskih oblik ter poklicnih karier in tudi zaradi prelaganja vse večjega deleža odgovornosti za življenjski uspeh ali neuspeh na pleča posameznika ali posameznice.

Individualizacija najprej pomeni torej ozaveščanje raznovrstnih življenjskih položajev in nasprotujočih si vedenjskih pričakovanj, v katerih je posameznik v vsakem obdobju življenjskega poteka. V klasični moderni so se rojstvo, družina, zakonski partner, poklic in politični položaj oblikovali v skladu s tradicijo, normami, generacijsko in socialno pripadnostjo. V pozni moderni pa si mora posameznik dejavno prizadevati za doseganje in ohranjanje družbenega položaja, in to v konkurenci z drugimi, ki se prav tako trudijo doseči te resurse in se uveljavljati z njimi. Ne izbiramo ali odločamo se na podlagi tradicij, norm, socialne pripadnosti. »Naučiti se moramo postati svoj lastni načrtovalni urad za svoj življenjski potek glede na svoje zmožnosti in priložnosti« (Ule 2008, 35).

Kako svobodna je torej svoboda izbire? Posameznik lahko s svojimi željami in pričakovanji izkoristi te zmožnosti in priložnosti, ali pa jih ne. Vendar to ne pomeni nujno, da se ljudje zato osamosvajajo od zunanjega nadzora in družbenih omejitev. »Individualizirani posamezniki so vsestransko odvisni od trga dela, izobraževalnih in socialnih ustanov, porabe, pravnih ureditev, mode, urbanističnih rešitev, zdravstvenih, psiholoških, edagoških nasvetov« (Beck 2001, 132).

Individualizacija zato ne pomeni nujno samo naraščanja posameznikove izbire in odločitev, temveč predvsem spremembo načina družbenega nadzora, ki pa postaja vedno bolj prikrit in ustvarja iluzijo navidezne svobode. Mehanizem ideala osvobojenega posameznika je tako učinkovit, da ustvarja popolnoma zakrit mehanizem družbenega nadzora. Tudi Rose (2007) je skozi analizo sodobnih praks normativnosti analiziral prakse vednosti, miselnosti, tistega, kar v družbi pojmujejo za normalno. Zato je težko pogledati zunaj okvira neoliberalnih logik, celo ko iščemo alternative; v tem kontekstu je vprašljiv celo jezik, ki je koloniziral našo miselnost. Težko si zamišljamo alternativne poti, če ne podvomimo o logikah, na katerih temeljijo – redko pa podvomimo o praksah, ki se nam kažejo kot normalne. Svoboda je torej navidezna, saj posameznika pri vsej svobodi spremljajo strah, nezadovoljstvo, občutek nemoči, njegovo življenje pa oblikuje politika hitrosti. Ker prestrašen posameznik ni politični subjekt, je mogoče z njim manipulirati; če ni v skladu z normalnim, ga je treba poslati na

tečaj, ga preoblikovati, usposobiti, redefinirati, da bo postal fleksibilen, odziven, zaposljiv in se bo znal oglaševati ter »prodati«.

Beck in Beck-Gernsheim (2006, 13) na primeru številnega razpadanja zakonskih zvez utemeljujeta, da individualizacija¹⁸ ustvarja načelo, po katerem biografije ljudi postajajo neodvisni, odprti dejavniki v rokah posameznikov, odgovornih zase. »Vse več je biografij, ki jih ljudje lahko oblikujejo sami; normalne biografije se spreminjajo v biografije izbora – skupaj z vsemi pritiski in zmrzalmi svobode« (Beck in Beck-Gernsheim 2006, 12). Izbirnost v oblikovanju svoje lastne biografije pušča posledice tudi na področju skupnosti in medosebnih odnosov. V pozni moderni tako nastajajo nove oblike skupnosti in mnogotere oblike medosebnih odnosov, ki so odvisne od individualne odločitve vsakega posameznika.

¹⁸ Individualizacija je v sebi razcepljen pojav, menita Ulrich Beck in Elisabeth Beck-Gernsheim (2006,14). Na eni strani imamo opraviti s svobodo in odločanjem, na drugi s prisilo in prilagajanjem ponotranjenim tržnim mehanizmom. Na eni strani imamo odgovornost do samega sebe, na drugi pa odvisnost od pogojev, ki jih kot posamezniki ne moremo nadzorovati. Isti pogoji, ki povzročajo osamo, vzpostavljajo obenem tudi nove, prej neznane vrste odvisnosti. Individuumi, ki razpolagajo s svobodo, so odvisni tudi od trga delovne sile, s tem pa tudi od izobrazbe, družbeno-pravnih predpisov, prostih delovnih mest, od različnih modelov socialnega, zdravstvenega in pokojninskega zavarovanja. Podobno meni Ule (2008, 37): Individualizacija je protisloven družbeni proces, saj nosi po eni strani možnost osvobajanja od tradicionalnih vezi in odvisnosti, po drugi strani pa nove odvisnosti od nevidnih zahtev trgov, v katerih naj bi se izkazali kot sposobni organizacije vseh ravni svojega življenja. Protislovnost individualizacije se kaže tudi v nasprotju med težnjo po njegovi edinstvenosti, in nadomestljivostjo vsakogar. Individualizacijo pravzaprav spremlja sočasen nasprotni proces deindividualizacije (Heitmayer v Ule 2008, 37), zanj značilna sredstva pa so potrošniški izdelki, uporabni le za ločevanje ljudi na zunaj, za tem pa se skriva posnemanje medijsko ali tržno promoviranih identitet, stilov in smernic.

3 Skupnosti in medosebni odnosi v pozni moderni

V pozni moderni na področju vsakdanjega življenja opazamo številne spremembe, pri čemer so najbolj opazne tiste, ki se dotaknejo nas samih in spreminjajo življenja posameznikov. Priča smo spremembam na področju dela, delovanja, komuniciranja in v medosebnih odnosih, na kar opozarja ali je že pred časom opozarjala tudi sociološka teorija. Predvsem vsakdanje življenje posameznika in njegove medosebne vezi se v pozni moderni transformirajo in postajajo šibkejše in kratkotrajnejše, posamezniki med seboj pa odtujeni ter odnosi med njimi površinski in individualizirani, narejeni po meri posameznika. Po besedah Jean-Paul Sartra (1981) smo ljudje obsojeni na individualizacijo, kar pomeni, da ustvarjamo in igramo ne le lastne biografije, temveč tudi vezi in omrežja, ki to biografijo obkrožajo – ob stalnem prilagajanju pogojem trga delovne sile, izobraževalnemu sistemu in državi blagostanja.

Upravičeni so dvomi in vprašanja, ali smo družbeno še povezani tako, kot smo bili v tradicionalnih družbah in kje je moč najti takšne povezave – pogosto se nostalgичno spominjamo povezanosti med ljudmi v obliki majhnih skupnosti, ki v pozni moderni izginja.¹⁹ V romanu Michaela Cunninghama (v Beck in Beck-Gernsheim 1996, 829) hčerka vpraša mater, zakaj se je poročila z njenim očetom: »Ali si vedela, da je med vsemi ljudmi na svetu ravno on tisti, s katerim se želiš poročiti? Se nisi nikoli bala, da bi naredila neke vrste podaljšano napako, kot na primer izgubila sled resničnega življenja in zašla na pot, s katere se ne bi mogla vrniti?« Mati ji odgovori: »Tedaj se nismo spraševali tako velikih vprašanj. Ali ni zate težko toliko razmišljati, čuditi se in načrtovati?«

3.1 Transformacija skupnosti v sodobni družbi

Ključna zgodovinska točka, kjer se tradicionalne skupnosti prvič začnejo spreminjati in transformirati v bolj individualizirane oblike, je čas 17. stoletja – takrat se na področju pojmovanja sebstva dogajajo koreniti premiki. V tem času se vzpostavi moderna ideja

¹⁹ Dober prikaz tradicionalne skupnosti in njenih prednosti ter skritih pasti je film *Dogville* (2003) režiserja Larsa von Trierja. Dekle se na begu pred skupino gangsterjev zateče v Dogville, samotno naselje sredi Skalnega gorovja. Na pobudo predstavnika malega mesta ji prebivalci Dogvilla sklenejo ponuditi zatočišče, Grace pa se zaveže, da bo v zameno delala zanje. A ko se prične policijska preiskava, jo mala skupnost meščanov začne izkoriščati, poniževati in izsiljevati. Dogville tako naenkrat ni več pribežališče, ampak prej nevarna cona, ki ji grozi še bolj kot svet zunaj te skupnosti. Film je inovativno posnet tako, da se celotno dogajanje odvija na črnem odru s kulisami in še bolj poudari dobro idejno zasnovo filma.

individuuma, ki temelji na percepciji sebstva, pri kateri je avtonomna individualna zavest tista, ki opredeli bistveno naravo osebe. Pred tem obdobjem je bilo sebstvo odvisno od situacije in temelječe na odnosih, znotraj katerih obstaja, in ne avtonomno, kot del posameznika. V tem času se s pojavom novega modela individuuma zgodi tudi sprememba v načinu, kako ljudje stopajo v odnose eden z drugim. Trajne vezi začnejo izgubljati svoj politični in ekonomski pomen, saj si ljudje začnejo zagotavljati svoje ekonomske dobrine preko transakcij s tistimi, ki so bili zanje relativni tujci: trgovci, zaposlovalci, uradniki ... Zato posamezniki niso več obvezani vstopati v odnose, da bi si zagotovili dobrine za svoj obstoj, temveč se odnosi začnejo vzpostavljati opcijsko (Carrier 1999, 24–35). V tem obdobju se začne uveljavljati miselnost o avtonomnem sebstvu in posledično stari svet tradicionalnih družb zamenja družba anonimnega in kompetitivnega individualizma ter tržnega kapitalizma.

O razkroju tradicionalnih skupnosti je mnogo govora v delih nemškega filozofa in sociologa Ferdinanda Tönniesa, ki obravnava premik iz tradicionalne skupnosti v družbo (iz »Gemeinschaft« v »Gesellschaft«). Skupnost naj bi bila bolj povezana entiteta zaradi prisotnosti skupne volje, za njene člane pa so značilni povezanost in bližina ter kohezivnost in konsenz. Družina in sorodstvo sta po avtorjevem mnenju popolna izraza za skupnost, pripadnost skupnosti pa je trajna in jo zaznamuje visoka solidarnostna oblika povezovanja. Nasproti skupnosti stoji družba, v kateri odnosi temeljijo na menjalnem principu in naj bi temeljila na razumu. Po avtorjevem mnenju skupnost sicer ni popolnoma izpodrinjena iz družbe, vendar pa naj bi se v sodobnih kapitalističnih družbah povečal individualizem in odtujenost, značilna za družbene odnose (Tönnies 1999, 53–116).²⁰

Temeljno vprašanje, ki si ga avtor zastavlja, je, kateri nagibi vodijo ljudi v združevanje. Pravi, da se družbena kohezija v času spreminja, ter meni, da je kapitalistična družba pri razvoju izgubila značilnosti skupnosti in da se te spremembe kažejo v individualizmu. Za ponazoritev opiše odnose v skupnosti in jih primerja s tistimi v družbi. Odnosi v skupnosti so povezani s čustvovanjem in zajemajo odnose nežnosti, naklonjenosti in spoštovanja. V takih razmerjih obstajajo zaradi bližine in pogostosti stikov tako podpora in pritrjevanje ter oviranje in zanikanje. Za odnose v skupnosti je posebej pomembno, da temeljijo na naravni volji:

²⁰ Ferdinand Tönnies obravnava različne oblike skupnosti: krajevne skupnosti ali skupnosti zemlje (soseska, vas, predindustrijsko mesto); duhovne skupnosti (prijateljstvo, verske skupnosti); krvne skupnosti (družina in sorodstvo) (Tönnies 1999, 59-83)

»Naravni odnos je odnos, v katerem je naravno, da se delovanje začne in nadaljuje, pri čemer lahko ta izvira iz nagnjenja in ljubezni ali pa iz razuma in intelekta« (Tönnies 1999, 70).

Nasprotno skupnosti pa Tönnies opiše družbo; sestavljajo jo ločeni posamezniki, ki ustvarijo skupno polje le v odnosu transakcije dobrin. V družbi obstaja konkurenca za dobrine, ki se najbolj transparentno pokaže v obliki trgovanja, temu načelu pa posledično sledijo tudi odnosi. Podobno kot menjava dobrin poteka tudi družabnost, katere glavno pravilo je vljudnost, a gre v resnici le za konkurenco. V družbi obstaja le racionalno mišljenje, ki temelji na menjalnem odnosu – daj, da bom dal (Tönnies 1999).

Nekateri avtorji pa pri obravnavi skupnosti poudarjajo pomen *družbene kohezivnosti*. Emile Durkheim, francoski sociolog in eden izmed utemeljiteljev družboslovja, je deloval konec 18. stoletja in v začetku 19. stoletja. Avtor (1995, 98–146) predpostavlja, da družbena povezanost pozitivno vpliva na posameznika in stanje v družbi in to utemeljuje na primeru obravnave samomorilnosti. Povezanost družbe po njegovem mnenju zagotavlja posameznikovo individualno blaginjo. Z modernizacijo naj bi se število samomorov povečalo, kar pomeni, da je povezanost družbe danes manjša kot v tradicionalnih skupnostih. Vezi, ki so posameznika vezale na družino in tradicije njegove skupine, so vedno bolj razrahljane, ljudje pa so med seboj bolj ločeni in razmišljajo avtonomno. Po Durkheimovem mnenju to ne pomeni, da kolektivna zavest ne obstaja več, temveč se v ozadju skriva kult posameznika in prevladuje individualna zavest.

Avtor razlaga pojem družbene povezanosti s pomočjo dveh konceptov, *mehanske in organske solidarnosti*. Prva ustvarja povezanost v družbi s pomočjo religije, druga pa izhaja iz delitve dela. Za tradicionalne družbe mehanske solidarnosti naj bi bila značilna kolektivna zavest, poudarek pa je na religiji kot povezovalcu družbe. Mehanska solidarnost deluje na podlagi simbolnih vsebin kolektivne zavesti, ki jo ustvarjata ritual in ceremonija. Povezanost posameznika v tej kolektiviteti je neposredna, solidarnost pa temelji na podobnosti. Pri tem Durkheim (1995) poudarja, da imajo v vsaki družbi posamezniki kolektivno in individualno zavest, pri čemer je za družbe mehanske solidarnosti značilna prevlada kolektivne zavesti nad individualno.

Pri družbi, na katero se veže mehanska solidarnost, je posameznik neposredno povezan z družbo, medtem ko je v družbah, temelječih na organski solidarnosti, pomembna vloga

institucij. Posamezniki niso več razvrščeni glede na podobnost in sorodnost, na primer sorodstvo, ampak glede na svojo družbeno aktivnost. V družbah organske solidarnosti posameznik ostane svoboden individuum, ki ohrani svojo voljo in svobodo delovanja. Vseeno pa tudi v moderni družbi kolektivna zavest ne izgine popolnoma, temveč postane le splošnejša in bolj dopušča individualne razlike. Durkheim (1995, 146) poudarja: »Zunaj teh popolnoma individualnih aktivnosti obstaja v naših modernih družbah kolektivna aktivnost, ki je ravno tako naravna kot v majhnih družbah preteklih dob.«

Moderne družbe ne temeljijo več v tolikšni meri na religiozni povezanosti, ampak vzpostavijo nov moralni ideal, in sicer ideal individualizma. Durkheim meni, da lahko katera koli skupina s svojo kohezivnostjo pozitivno vpliva na posameznika; ne zagovarja pa oživljanja starih tradicionalnih oblik skupnosti kot oblike povezanosti v modernem času, saj te oblike ne ustrezajo več obstoječim družbenim razmeram.

Tudi Pitirim Sorokin je razlikoval različne tipe družbenih odnosov. Za prvega, *familistic tip odnosa*, je značilen širok oz. celovit obseg, močna intenzivnost, čista solidarna usmerjenost in trajnost. Primeri takšnih odnosov so: ljubeč odnos mati-otrok, trajnejši odnos med prijatelji, odnosi v družini.²¹ V ospredju tega tipa odnosa so naslednje značilnosti: to so odnosi celovitega medsebojnega zaupanja, zato je v ospredju mi in drugi, ne jaz. Življenja posameznikov so med seboj povezana v veselju in žalosti; sreča in nesreča pa nista le stvar posameznika, temveč zadevata vse člane skupine. Za to skupino je značilna organska povezanost, ki ne izhaja iz dogovora med interesi, pogodbe ali prisile, temveč iz prostovoljne vzajemnosti, zato lahko večinoma deluje brez zapisanih medsebojnih obveznosti. Za te skupine je značilno posebno dožemanje svobode: specifičen soobstoj notranje svobode posameznika pri zunanjih pojavnih omejitvah²² (Sorokin 1957).²³

Za drugi, *pogodbeni tip odnosa*, je značilen omejen obseg življenjskih dejavnosti, omejena dolžina trajanja, solidarnost je omejena na pogodbe oz. dogovorjene medsebojne dolžnosti in

²¹ Vendar avtor opozarja, da je v celoti vseh odnosov v družinah mogoče zaslediti velik delež pogodbenih odnosov, včasih tudi obveznih oz. prisilnih odnosov.

²² Primer so družinski odnosi, ko sta mati in oče v skrbi za otroka prikrajšana za veliko stvari in v tem smislu nesvobodna, vendar se kljub temu počutita svobodne in te omejitve prostovoljno sprejemata.

²³ Logar (2012, 32) pri navidezno prostovoljnih odnosih opozarja na kriterij izbire, saj njegovi zagovorniki definirajo neprostovoljnost skozi odsotnost sprejemljivih alternativnih možnosti, ki bi osebi omogočale dejansko, torej zares svobodno izbiro o tem, ali hoče biti vpletena v interakcijo ali ne. Za mnoge izkoriščevalske osebne in intimne odnose preprosto ne moremo reči, da so resnično prostovoljni, če izkoriščani posamezniki domnevajo, da jim ne preostane nič drugega, kot da v te odnose vstopijo in v njih vztrajajo.

pravice, intenzivnost pa je lahko šibka ali močna. Tudi pri zelo intenzivnih pogodbenih tipih odnosov po Sorokinu ta ne more zajemati celote življenja, ker je solidarnost v tem primeru vodena z namenom, da se od pogodbenega partnerja dobi ugodnost, usluga ali korist. Gre za racionalno preračunano korist ali za egoistično solidarnost. Partnerji pogodbenega odnosa so povezani le parcialno, v mnogih delih življenja ostajajo nepovezani. Vstop v pogodbene odnose naj bi se zgodil po prosti izbiri, zato naj bi ti odnosi vsebovali veliko stopnjo svobode.²⁴ Pogodbeni odnosi se pojavljajo v odnosu zaposleni – delodajalec, kupec – prodajalec, lastnik – najemnik, ter v drugih religioznih, političnih, državnih, izobraževalnih, umetniških, znanstvenih, celo družinskih skupinah in združenjih (Sorokin 1957).

Tretji, *prisilni oz. obvezni tip odnosa*, je antagonističen oz. nesolidaren, ki ga Sorokin (1957) utemeljuje na podlagi družbene interakcije, ki je po naravi obvezna (prisilna), ena od strank odnosa pa v medsebojni interakciji drugemu vsili (naprti) določeno obliko ravnanja, določene dolžnosti in funkcije – v nasprotju z željami in nagnjenji drugega ter subjektivno in objektivno zoper njegovo dobro – in njihovo realizacijo obvladuje zgolj z uporabo različnih oblik fizične ali psihofizične prisile.

Četrti, zelo pogosti, pa je *mešani tip odnosov*. Sorokin (1957) pravi, da se vendarle pri določenih vrstah skupin v določenih družbah delež enega tipa odnosa pogosto prevladuje.²⁵ Podobno je bilo tudi v preteklosti: v vsakem obdobju evropske civilizacije je namreč prevladoval en tip odnosov. V zadnjem obdobju od 16. do 20. stoletja je opaziti naraščanje svobodnih pogodbenih odnosov in upad familistic odnosov, ki so bili najpogostejši tip odnosov v srednjem veku. Ob koncu 18. stoletja so pogodbeni odnosi postali dominantni in do konca 19. stoletja so »se pogodbeni odnosi vse pogosteje začeli kazati v psevdoobliki, zgolj kot lupina brez notranje vsebine« (Sorokin 1957).

Po avtorjevem mnenju je bistvo razvoja zadnjih stoletij, industrijske revolucije, kapitalizma in političnih sprememb v smeri demokracije videti v prevladujočem deležu pogodbenih odnosov. Ker je mentaliteta moderne zahodne kulture individualistična, v takšni kulturi težko pride do procesov, v katerih se posameznikovo sebstvo iz osredotočenosti nase preoblikuje v

²⁴ To ne velja vedno, saj ena stran lahko ni imela možnosti zavrniti pogodbo ali izstopiti iz nje; taki odnosi so lahko variacija prisilnih odnosov, čeprav imajo zunanji videz pogodbe.

²⁵ Familistic odnosi v družini, med prijatelji in v religioznih skupnostih; obvezni/prisilni odnosi v vojski in nekaterih institucijah države (policija, zapor, sodišča); pogodbeni odnosi v organizirani trgovini in zaposlenosti.

povezanost *jaz in mi*, v ustvarjanje familistic odnosov. Sorokin (1957) utemeljuje, da zgolj individuumi ne morejo sestavljati skupnosti. Skupnost je več kot agregat posameznikov, vsebovati mora vsaj minimalni izraz neke vsebine komunikacije in odnosa, v katerem se posamezniki srečajo kot osebe. Ker so sodobne skupnosti zelo raznolike, kot npr. virtualne ali globalne, je pogosto težko določiti, kdaj v srečanju ljudi zares pride do dejanskega osebnega srečanja. V splošnem pa lahko rečemo, da kolikor bolj skupnost spodbuja in omogoča razvoj svobodne in ljubeče osebe, toliko bolj lahko govorimo o resničnosti skupnosti.

Mnogi sodobni avtorji so mnenja, da v današnjem času prevladujejo odnosi tipa pogodbe, pogosto pa prav v individualizmu vidijo ključen vzvod naraščanja relativizma, zmanjševanja skupnostnih vezi in spodbujanja raznovrstnih oblik osredotočenosti nase. Čeprav Giddens (1991) meni, da osebe ne morejo biti resnične osebe zunaj njihovih družbenih vezi oz. zunaj skupnosti, in skupnosti ne morejo obstajati, se razvijati in rasti brez edinstvenih prispevkov posameznikov znotraj skupnosti, je Bahovec (2005, 186) bolj optimističen: »Individualizem sodobnega liberalizma, kjer posameznik ni več sorazmerno avtonomen član skupnosti, temveč prosto lebdeči posameznik, ki se z drugimi povezuje zaradi doseganja nekega interesa, ne prinaša več istih obzorij svobode kot prizadevanje za individualnost v obdobju, ko so bili v večjem delu družbe posamezniki pretesno vpeti v skupine, skupnosti in družbeni red.« Avtor zagovarja tezo, da liberalistično poudarjanje posameznika danes nedvoumno spodbuja atomizacijo, ker pa močno atomizirani posameznik ostaja brez notranjega celovitega odnosa do drugih ljudi in institucij, narave, kulture in religije, se nagiba k posebnim oblikam instrumentalnega in interesnega druženja.²⁶

Kuhar in Ule (2003, 23) navajata, da so v klasični industrijski moderni številne razredno utemeljene ligature pomagale ljudem premagovati njihovo skupno občuteno življenjsko stisko, npr. solidarnostne skupnosti klasičnega proletariata, tradicionalne sosedske ali sorodniške skupnosti. Danes se te povezave rušijo, posamezniki pa vse bolj sami določajo skupnosti in povezave, v katere vstopajo. Vsakdo postaja gradnik svojih socialnih mrež. Družbena moč in celo družbena veljava posameznika je namreč toliko večja, kolikor trdnejša in bolj razvejana je socialna mreža potencialnih solidarnostnih izmenjav, ki mu je na voljo.

²⁶ Zelo pogosta oblika takšnega druženja je množična družba, ki predstavlja množico posameznikov brez jasne osebne identitete, povezanih s skupnim smislom – potrošništvom. V zadnjem času se pojavljajo tudi alternative potrošništvu, kot je npr. menjava rabljenih oblačil, izdelava predmetov iz starih materialov, domače in ekološko pridelovanje hrane ... Ali gre v resnici za preseganje ideologije potrošništva ali morda le za novo ideologijo, preoblečeno v pridih ekološkega, potrošniku prijaznega?

Obenem pa je značilnost teh novih ligatur, da niso tako trdne, kot so bile klasične. Ključni dejavnik pri nastajanju novih oblik povezav ponuja trg oz. potrošnja. Trg ponuja najpreprostejše, vsekakor pa najbolj »priročne« načine socialnih povezav in združevanj, namreč združevanja na podlagi primerljivih potrošniških stilov, trendov, modnih smernic. Obenem pa je ravno za potrošniške stile in trende značilno, da so spremenljivi, začasni, ohlapni in so zato take tudi povezave in skupnosti, ki jih ustvarjajo.

Rener (2000, 151) utemeljuje, da je temeljni problem današnje družbe pripadnost. Pravi, da gre za vsakdanji problem, ki redko najde zadovoljivo rešitev, saj je videti, kot da bi bili vsi nekako delno razseljeni, nobeni socialni skupini ne pripadamo scela, vse oblike skupnosti pa so zato ranljive ali fragmentarne. Ni je skupine, v kateri bi bili zares doma, področje intime, ki naj bi bilo metafora pripadanja, pa je že dolgo drobljivo in dvomljivo. Avtorica meni, da je omenjeni problem pogoj in učinek negotovosti: »Učinek negotovosti je glavna prepreka slehernemu kolektivnemu delovanju. Ljudje, ki se počutijo negotove in jih je strah prihodnosti, niso dovolj svobodni, da bi tvegali, tveganje pa je predpostavka kolektivnega delovanja« (Rener 2000, 152).

Tudi Ulrich Beck (2009, 128) se v svojih delih ukvarja z globalizacijo, individualizacijo in vse večjo atomizacijo sodobnega posameznika; avtor meni, da je v obdobju tržno posredovane skupnosti za razliko od prejšnje tradicionalne skupnosti značilno naslednje: »Tradicionalne stanovanjske razmere in strukture naselbin vedno bolj nadomeščajo nove urbane mestne naselbine. Namesto družinsko vezanih, bolj komunalno usmerjenih oblik stanovanja in naseljevanja se pojavijo moderna velemestna in malomestna naselja s svojo tipično mešano socialno sestavo in s svojimi mnogo bolj ohlapnimi odnosi sosedstva in znanstev.« Vnaprej dano sosedstvo je tako prebito, in nastajajoča družbena razmerja ter mreže stikov je zdaj potrebno individualno izbrati, vzpostaviti in ohranjati. To lahko pomeni nerazmerja, družbeno izolacijo, vendar tudi samostojno izbrane in ustvarjene mreže poznanstev, sosedskih in prijateljskih odnosov. Beck opisanemu procesu reče detradicionalizacija.

V svojem delu *Popolnoma normalni kaos ljubezni* skupaj z Elisabeth Beck-Gernsheim na primeru sodobnih samskih posameznikov prikaže, kako si ti v svojem izoliranem samskem okolju vzpostavijo dodelan model individualističnega bivanja, ki obenem postane ovira pri iskanju partnerstva. V samskem življenju želja po partnerskem življenju sicer narašča, a po

drugi strani imajo mnogi samski vse manj možnosti v svojem vseskozi organiziranem lastnem življenju sploh najti kakršen koli prostor za drugo osebo. Njihovo življenje je namreč opredeljeno z odsotnostjo drugega, v njem je mogoče najti raznovrstne zunanje stike, navade vsakdanjega življenja, neodvisno razpolaganje s časom, pobege od soljudi ... Vse to je ogroženo, kakor hitro se druga oseba dejansko pojavi. Konstrukcije samostojnosti se tako vedno znova spreminjajo v rešetke osamljenosti, tako pa se sklone krog individualizacije (Beck in Beck-Gernsheim 2006, 165).

Tak samski življenjski stil predstavlja osrednji življenjski model današnje individualizirane družbe. Vsekakor pa primer partnerstev prikaže le en del individualizirane družbe. Poleg iskanja partnerskih vezi, ki si jih po eni strani mnogi želijo, a po drugi strani pravzaprav ne vedo, kam bi takšne vezi umestili, postajajo prenaporne, preveč težavne ali enostavno nedovolj-koristne tudi druge medosebne vezi. V današnjem svetu, ki od ljudi zahteva hitro prilagoditev spremembam, čim manjšo navezanost na predmete²⁷ ali na ljudi, vedno nove možnosti, alternative in izbire ... so preveč zahtevni odnosi s soljudmi lahko moteči in odveč. Zato si na nek način vseeno še vedno želimo dolgotrajnih in varnih zatočišč, za katere pa se po drugi strani dobro zavedamo, da jih nismo sposobni vzdrževati, zanje nimamo časa ali volje, ali pa se nam preprosto ne umestijo dovolj prikladno v naša življenja, zato za njih ne najdemo časa in truda. Takšna miselnost se zagotovo vsiljuje tudi na področje prijateljstev, ki jih zamenjujejo manj naporni in hitreje dostopni stiki preko interneta. Prav tako kot postaja v posmoderni popularno iskanje partnerjev preko interneta, je tudi prijateljstvo preko spleta nov, dostopnejši način tkanja medosebnih vezi, ki jih lahko zanemarimo v trenutku, ko se nam obeta nova izbira na vidiku.

Detradicionalizacija ne pomeni nujno le grožnje današnjim skupnostim in medosebnim odnosom, ampak jim obenem ponuja vedno nove alternative, ki pa so podvržene visokim kriterijem in zahtevam predvsem na področju partnerskih odnosov. Beck (2006, 172–173) slikovito oriše mesto, kjer svoje upe in želje po trajnejših stikih najde sodobni posameznik: »Bog ne, duhovnik ne, razred ne, sosed ne, potem vsaj ti.« Avtor torej zagovarja tezo, da se sodobna poznanstva z lahkoto sklepajo in so številčnejša kot kdajkoli prej, vprašanje pa je, v kolikšni meri so kvalitetna. Manko manifestacije intimnosti pa se v pozni moderni preseljuje na področje partnerstev, ki morajo biti povsem po meri, popolna, pristna in čista, sicer se

²⁷ Potrošništvo nas uči, da navezanost na določeno potrošniško dobrino ni smiselna, saj nas v primeru, da se je naveličamo, takoj čaka nova, boljša in lepša.

vanje niti ne spuščamo: »Z rahljanjem tradicije narastejo obljube partnerstva. Vse, kar gre v izgubo, se nenadoma išče v drugem. Soseske, zrasle v izmenjavi in spominih, so se zaradi mobilnosti razpustile. Znanstva se lahko sklepajo, a krožijo okoli svojega lastnega središča.«

Paleta stikov tako postaja večja, širša in pestrejša, saj je možnosti ogromno. A zaradi svoje številčnosti so stiki tudi bolj površni in igrani. V shematično izraženem zanimanju drug za drugega zahteva po čem več že takoj naleti na zavrnitev. Tudi intimnosti je mogoče na ta način izmenjevati bežno, skoraj že kot stisk rok. Vse to človeka morda ohranja v gibanju in odpira možnosti, a vendar raznolikost odnosov verjetno ne more nadomestiti stabilnega primarnega odnosa in njegove moči za oblikovanje identitete.

V tradicionalnih družbah smo bili izpostavljeni le odnosom v neposredni bližini, zdaj pa so ti razpotegnjeni skozi prostor in čas: odnose lahko ohranjamo s sošolci iz osnovne šole, kot tudi s sodelavci iz trenutnega delovnega mesta ali pa sosedi, čeprav smo se preselili. Število odnosov se v našem življenjskem poteku večja, obenem pa nam mediji omogočajo pospeševanje in intenziviranje trenutnih odnosov ter igranje več različnih družbenih vlog v vsakdanjem življenju (Gergen 1991).

Poznomoderni posameznik izgublja občutek, kaj je trajno, pravo sebstvo; ker to ni več samoumevno, se pojavi zavestna potreba po ustvarjanju, kreiranju življenjske zgodbe. Družbeni odnosi tako postanejo področje testiranja različnih sebstev: »Posameznik ima identiteto le zato, ker jo dopuščajo družbeni rituali, katerih del je; posamezniku je dovoljeno biti določen tip osebe zato, ker je ta tip osebe ključen širšim družbenim igram« (Gergen 1991, 157). Po Gergenovi tezi omenjene spremembe ključno vplivajo na medosebne odnose tako, da posameznik zaradi izginotja pravega jaza stremi po različnih osebah in situacijah, v katerih bo iskal svojo identiteto. Tehnologije socialnega zasičenja tako odpirajo nove priložnosti za poznomoderno sebstvo in posledično spodbujajo razdrobljenost odnosov in mnogotere družbene vloge.

Družbeni odnosi v pozni moderni so torej po nekaterih teorijah prostor raziskovanja svojih lastnih družbenih identitet, drugi teoretiki pa jih vidijo kot produkt individualizacije in negotovosti življenjskih potekov. Vprašanje pri tem je, ali poznomoderno družbeno stanje posameznike spodbuja le k raziskovanju različnih možnih vzorcev, ne ustvarja pa prave skupnosti. Posameznik lahko v rituale, ki spremljajo družbene odnose, vstopa s polnim

zanimanjem in se počuti povsem povezanega z drugimi udeleženci. Kakor hitro in intenzivno pa vstopi v odnose, tako hitro lahko iz njih tudi izstopi in jih obravnava le še kot eno izmed oblik družbenega delovanja. Ravno ta možnost odmika od resnosti odnosov dopušča posamezniku, da se ne obvezuje in se vedno počuti svobodnega, da izbere nove odnose in rituale.²⁸

In ravno možnost odmika od obvezujočih odnosov in skupnosti posamezniku dopušča, da sam izbira, kakšne oblike odnosov in skupnosti bo vključeval v svoje vsakdanje življenje. Na tem mestu je pomembno omeniti koncept socialnega kapitala; eden pomembnejših teoretikov in za nekatere tudi utemeljitelj koncepta socialnega kapitala, je Pierre Bourdieu, ki se je podrobneje ukvarjal s kulturnim in socialnim kapitalom elit. V sedemdesetih in osemdesetih letih je vodil študije o francoski družbi, ki so pokazale izjemen pomen kulturnega kapitala in socialnih vezi na družbo. Bourdieu (2003) je dokazoval, da za višji srednji razred velja, da prispevajo poleg finančnega in kulturnega kapitala k njegovemu uspehu tudi socialne vezi.²⁹

Po avtorjevem mnenju je socialni kapital stvar investiranja in črpanja virov; gre za vsoto virov, dejanskih ali potencialnih, ki so dostopni zaradi zaupanja, ki ga omogočijo odnosi in vezi v skupini. Na tem mestu se je potrebno ustaviti pri pojmu kapital: kapital je za Bourdieja (2003) vir oz. resurs, iz katerega je mogoče črpati, za vlaganje vanj pa je značilno obračanje, obrestovanje. Brez vlaganja se torej tudi socialni kapital izčrpa, zato je potrebno v omrežja investirati, odnose ohranjati in gojiti. Prednost Bourdiejevega pogleda lahko vidimo v tem, da je opozoril na povezanost več kapitalov in nezadostnost pogledov, ki se osredotočajo le na enega. Socialni in kulturni kapital namreč segata dlje od le individualističnega pogleda in zahtevata mrežo odnosov in vezi za svoje manifestiranje. Bourdieu razširi običajno ekonomsko pojmovanje kapitala na vsa območja družbe, kjer lahko subjekti nekaj prispevajo, nekaj pridobijo ali izgubijo. Družbeni prostor ni prostor enakih možnosti in prostih izbir; posameznikove življenjske možnosti namreč določajo, kakšen življenjski stil bo izbral.

²⁸ Dober primer vstopanja in izstopanja iz odnosov so spletna omrežja za zmenke, med katerimi je izjemno uspešno slovensko spletno mesto Ona On. Portal Ona-on.com, ki deluje že vse od leta 2002, ostaja izredno priljubljen med (samskimi) Slovenci. Dnevno pridobiva od 60 do 70 uporabnikov, kar na leto nanese več kot 23 tisoč novih uporabnikov, ki se med seboj spoznavajo ter raziskujejo sebe, druge in pestro izbiro možnosti v današnjem svetu.

²⁹ Pomembna je tudi ugotovitev, da država sicer lahko vpliva na ekonomski del življenja, malo pa lahko stori glede neenakomerne porazdelitve kulturnega in socialnega kapitala, ki je vezan na sorodstvo, kulturno dediščino, družbeno skupino. Vključenost posameznika v ta omrežja po Bourdieju omogoča, da posamezniki hitreje in uspešneje dosežejo kariero.

Po drugi strani ne gre zanemariti nekoliko koristoljubne in pridobitniške narave ohranjanja socialnega kapitala, ki pravi, da je potrebno v odnose vlagati, sicer se tudi takšen kapital hitro izčrpa. Iz današnje perspektive je takšna miselnost povsem naravna, saj se hitro zavemo, da za uspešno načrtovanje svoje življenjske zgodbe potrebujemo kompleksen splet srečnih okoliščin, truda, vztrajnosti in nenazadnje mrežo koristnih stikov in ljudi, ki so nam pripravljene pomagati. Obstaja bojazen, da počasi v prav vseh porah naših življenj začenja prevladovati pridobitniška miselnost in se za vsakim, še tako prostovoljnim dejanjem skriva določeno koristoljubje in občutek, da nam bo dobro dejanje nekoč povrnjeno.³⁰

Narava samega koncepta socialnega kapitala pravzaprav ne dopušča dokončne definicije. Kot pravi Putnam (2012), je socialni kapital, podobno kot fizični, vse prej kot homogen. Nekatere oblike socialnega kapitala so dobre za ene stvari, nekatere pa za druge. Vlaganje v socialni kapital tako privede do javnih, splošnih in zasebnih, individualnih koristi. Koncept je potrebno obravnavati kot sklop dejanskih in tudi potencialnih virov, ki so na razpolago za doseganje ciljev.³¹

Koncept socialnega kapitala lahko tudi tipološko razvrstimo. Woolcock (v Bahovec 2005, 240) predlaga tri vrste:

1. *»Binding/exclusive«* oz. *vezivni ali izključni socialni kapital* označuje moč vezi znotraj ožje enote (družina, sosedje, trdnejša prijateljstva). Gre za identitete, ki so povezane s pripadnostjo določeni skupnosti.

2. *»Bridging/inclusive«* oz. *premostitveni ali vključujoči socialni kapital* zajema vezi med kolegi, znanci, npr. sodelavci v službi ali bivšimi sošolci, člani manj povezanih združenj ...

³⁰ O tem govori koncept altruizma, ki v najširšem smislu obsega pripravljenost žrtvovati se za druge in zanje delati specifična dobrodelna dejanja (altruistična dejanja). V ožjem smislu pomeni altruizem etično usmeritev, katere osnovno načelo je težiti k sreči, dobremu, dobrobiti drugih, pa čeprav na račun lastne sreče. Nasprotje altruizmu sta v takem primeru egoizem oz. sebičnost in individualizem. Altruizem nekateri razumejo tudi kot občutenje, ki izhaja iz občutka povezanosti, pripadnosti človeštvu, prijateljstvu, tovarištvu, ljubezni, poroki, solidarnosti ... Po nekaterih teorijah pa je altruizem sam po sebi nasprotujoč si pojem, saj naj bi za vsako, še tako prostovoljno dejanje, dobili nazaj povrnjeno vsaj čustveno zadovoljstvo. Na tem mestu je odličen primer prostovoljstvo, ki utemeljuje, zakaj nekateri posamezniki resnično občutijo zadovoljstvo celo ob neplačanem delu.

³¹ Vsekakor lahko internet in spletna socialna omrežja štejemo kot potencialen vir socialnega kapitala. Zaenkrat omenimo le primer takšnega potenciala: forum Student Travel Agency pod rubriko Popotniški zmenki združuje ljudi s podobnimi potovalnimi interesi, ki se sicer ne bi tako zlahka medsebojno povezali. Veliko dogovorov med temi ljudmi se tudi dejansko realizira, posameznik najde sopotnika/-e, se dogovori za destinacijo, trajanje, čas odhoda, finančni okvir ... in nato odpotuje z družbo tja, kamor si je v resnici želel; stike pa zelo verjetno ohrani tudi še po zaključku potovanja.

Gre za horizontalne vezi med ljudmi podobnih demografskih značilnosti in vključuje šibka formalna in neformalna omrežja.

3. »*Linking*« oz. *povezovalni ali spojivni socialni kapital* pa označuje vertikalne vezi z obsežnejšimi institucionalnimi okviri in je pomemben za razumevanje odnosov med (tesnimi in ohlapnimi) omrežji na eni strani in makro institucijami na drugi – vezi skupnostim omogočajo dostop do virov v teh institucijah.

Ena izmed najpomembnejših vsebin, ki se pojavljajo v študijah socialnega kapitala, je *zaupanje*. V sociologiji postaja koncept zaupanja vse bolj pomemben pri preučevanju predvsem medosebnih odnosov in socialnih vezi. Porast raziskovanja zaupanja je obenem povezan tudi z značilnostmi poznomoderne družbe, saj zaupanje postaja vse bolj nujna in osrednja skrb v današnjem negotovem in nepredvidljivem svetu.³²

S konceptom zaupanja se je podrobneje ukvarjal Luhmann (1979, 50), ki je ločil med personalnim zaupanjem (to temelji na familiarnosti) in sistemskim zaupanjem (zaupanje v zanesljivo delovanje določenih sistemov, ki se ne nanašajo na osebno poznano realnost). Ko postane socialni red bolj kompleksen, začne izgubljati svojo familiarnost, hkrati pa potreba po koordinaciji in določanju prihodnosti in zaupanja postaja nujnejša. Luhmannova teorija zaupanja temelji na tezi, da »vsakdo zaupa po predpostavki, da zaupajo tudi drugi«.

Ni povsem definirano, kako koncept zaupanja vključiti v obravnavo socialnega kapitala, večina teoretikov pa se strinja, da naj koncept zaupanja ločimo od definicije socialnega kapitala in na to vprašanje raje odgovorimo tako, da se vprašamo, kaj socialni kapital *del*a. Ker obstajajo različne vrste zaupanja in različne vrste in razsežnosti socialnega kapitala, več določenega tipa socialnega kapitala spodbuja več ustreznega zaupanja, in obratno. Koncept zaupanja vključuje posameznika, njegovo temeljno zaupanje, zaupanje v bližnje osebe (osebno zaupanje), v širši krog ljudi in institucionalni okvir družbe (generalizirano zaupanje).

Za analizo je zanimiv podatek, da osebno zaupanje nastaja tudi iz šibkih vezi. To zaupanje je pogosto sicer povezano z razlogi druženja, ki so sekundarne narave, a so bolj uspešni, če

³² Danes se dnevno soočamo z vsakdanjim življenjem, polnim naraščajočih možnosti, in v vseh domenah življenja se spekter izbire le še širi. Z več izbirami kot smo soočeni, manj predvidljive so naše izbire in zato se moramo pri izbiri pogosto zateči k zaupanju: »Zaupanje je toliko pomembnejši del naših odločitev in ukrepanj, kolikor večje so možne alternative odprte drugim« (Gambetta 1988, 219).

vključujejo tudi nekaj osebnih vezi (sem štejemo področje tkanja vezi, kot je šola, delo, rekreativne in ustvarjalne dejavnosti, prostovoljna združenja). Srž družb, ki imajo visok socialni kapital, je ravno v generalnem zaupanju: »Gre za tipično vsebino intermediarnosti ali mediacije med posamezniki, vmesnimi združenji in družbenimi megastrukturami. Ta vmesna raven, ki jo v veliki meri vsebujejo združenja civilne sfere, je v mnogih perspektivah bistvena za uspešno delovanje drugih ravni, posameznikov in najobsežnejših makro struktur družbe. Zaupanje na vmesnem nivoju se pogosto izraža kot splošno, disperzno ali generalizirano zaupanje« (Bahovec 2005, 244).

Podobno meni tudi Iglčeva (2004, 18), ko pravi, da so poleg močnih vezi ravno zaradi socialnega kapitala postale pomembne tudi šibke vezi oz. povezovanje in razvijanje sodelovanja preko meja skupnosti in močnih vezi. Medtem ko so se v klasičnih socioloških konceptih poudarjale predvsem močne, prijateljske vezi, ki so povezovale člane skupnosti, pa se v sodobnosti vedno bolj pojavlja miselnost, ki poudarja tudi vlogo vključenosti posameznika v družbene vezi in omrežja. Večja kot je podpora in sodelovanje, večja je stopnja socialnega kapitala.

Hackbert (2006, 16) utemeljuje relevantno tezo, ko trdi, da so najbolj učinkovita tista omrežja, ki so sestavljena iz velikega števila kontaktov, v katerih prevladujejo različni tipi odnosov: tako šibke in tudi močne socialne vezi. Bazične socialne mreže, ki omogočajo preživetje, so zaprte mreže; tu gre za vsakodnevne odnose z družino, prijatelji in sosesko. Poznamo pa tudi socialne mreže, ki omogočajo napredovanje. Goste, močne in široko razširjene mreže omogočajo večjo družbeno vključenost, šibke socialne mreže pa družbeno izključenost. Socialni kapital je torej vezivno tkivo, ki je v pomoč pri razpredanju mreže in omogoča vzpostavitev različnih mrež.

Sodobni posameznik se torej v današnjem svetu, ko nanj preži mnogo negotovosti, a obenem tudi nešteto novih priložnosti, v zaprtih omrežjih verjetno ne bi znašel³³. Napačno bi bilo, če bi novejšje oblike družbenega povezovanja in skupnosti obsojali in razumeli le z nostalgijo, da

³³ Od 50-ih let prejšnjega stoletja se začne obdobje tržno posredovane skupnosti, za katero je za razliko od prejšnje tradicionalne skupnosti značilno, da tradicionalne stanovanjske razmere in strukture naselbin vedno bolj nadomeščajo nove urbane mestne nasebine. Namesto družinsko vezanih, bolj komunalno usmerjenih oblik stanovanja in naseljevanja se pojavijo moderna velemestna in malomestna naselja s svojo tipično mešano socialno sestavo in s svojimi mnogo bolj ohlapnimi odnosi sosedstva in znanstev. Vnaprej dano sosedstvo je tako prebito, in nastajajoča družbena razmerja ter mreže stikov je zdaj potrebno individualno izbrati, vzpostaviti in ohranjati. To lahko pomeni nerazmerja, družbeno izolacijo, vendar tudi samostojno izbrane in ustvarjene mreže poznanstev, sosedskih in prijateljskih odnosov (Beck 2009, 128).

trajnejše vezi pravzaprav razpadajo, da se lahko v današnjem času zanesemo le nase in da nič ni zagotovo. S poznomodernimi procesi individualizacije in soočanjem z negotovostjo smo prilagodili tudi naše koncepte, kako razumemo odnose in kakšne odnose sprejemamo in iščemo; na ta način si odpiramo možnosti za nove oblike odnosov, ki se bolje umestijo v sodobne življenjske poteke.

3.2 Detradicionalizacija intimnih odnosov v pozni moderni

Nove, predrugačene oblike odnosov v pozni moderni so posledica že omenjenih procesov individualizacije, negotovosti v življenjskih potekih in splošne detradicionalizacije pomenov in vlog, v katerih nastopamo. Mnogi teoretiki zagovarjajo tezo, da zaradi teh procesov nastajajo mnogi psevdoodnosi³⁴, ki so večinoma začasni in nestabilni. V prvi vrsti se tradicionalne oblike odnosov rahljajo in osvobajajo pritiskov in prisil, nadalje pa nas nova tržno usmerjena kultura sili v vse bolj pogodbene in s tem pogojene partnerske zveze (Beck in Beck-Gernsheim 2006). Razlogov za nove oblike odnosov ne gre zreducirati zgolj na potrošništvo in njegov vpliv na vsakdanje življenje; vsekakor seveda obstaja vpliv, ki ga ima vseprisoten potrošniški način življenja in tudi vzgoje na naše medosebne vezi in se kaže v mnogoterih površnih stikih. Potrebno pa je vsekakor poudariti, da se v sferi intimnih odnosov udeleženci bolj kot kdajkoli prej v zgodovini v odnos poglobljajo, ljubezen postavijo na sam vrh svojih življenjskih vrednot, partnerstvo jemljejo kot projekt, ki mora biti do popolnosti analiziran in zadostiti vedno večjim pričakovanjem.³⁵

Področje novih intimnosti izčrpno obravnavajo Anthony Giddens in zakonca Ulrich Beck in Elisabeth Beck-Gernsheim. Najpomembnejše spremembe na področju intimnih odnosov so v kontekstu demokratičnosti in reflektivnosti, zajemajo pa vsa intimna razmerja ne glede na njihovo spolno usmerjenost (Giddens 2000; Beck in Beck-Gernsheim 2006). Zastavlja se vprašanje, ali lahko v današnjem času dejansko govorimo o generičnih spremembah na

³⁴ Predpona *psevdo-* je v SSKJ definirana v naslednjem pomenu: **psévdo...** predpona v sestavljenkah (ê) *nanašajoč se na a) lažen, navidezen*: psevdodemokracija, psevdoznanstven **b) nepravil, nepristen**: psevdogotika, psevdonaroden.

³⁵ V trenutku, ko sem zapisala ta stavek, sem se namenila preveriti eno izmed mnogih spletnih strani, namenjenih pripadnicam ženskega spola v dobi mlade odraslosti. Preletela sem vstopno stran in (nezačudeno) ugotovila, da je polovica naslovov prispevkov namenjena bodisi preverjanju, kakšno je njeno partnersko razmerje, bodisi ugotavljanju, ali ga je potrebno zaključiti in kako se takoj pripraviti na naslednjega. Citiram naslove prispevkov: »Nova pravila ljubezni v 21. stoletju«, »Samska sem - kaj pa zdaj?«, »Si vroča porednica ali pridna punčka?«, »Če je fant ljubosumen«, »Prva pomoč pri osvajanju« in še mnogi podobni prispevki (Cosmopolitan 2014).

področju intimnosti, kar raziskuje teorija intimnih odnosov Anthonyja Giddensa, ki pravi, da je za procese preobrazbe intimnosti v prvi vrsti značilen trend k vzpostavljanju čistega razmerja; nanaša se na razmere, v katerih posamezniki vstopajo v družbene odnose zavoljo samih sebe oziroma zavoljo tega, kar lahko iz takšnega odnosa pridobijo. Pojav *čistega razmerja* je po avtorjevem mnenju posledica splošnega prestrukturiranja in deinstitucionalizacije intimnosti ter je tesno povezano s *sotočno ljubeznijo*³⁶ in *refleksivnim projektom jaza*. Sodobni partnerski odnosi namreč bolj ali manj temeljijo na nenehnem dialogu, zato da bi partnerja prišla do kompromisa in medsebojno uskladila svoje prostore svobode in zasebnosti z definicijami svojega odnosa. Ti dialogi lahko terjajo nenehen napor, veliko časa in potrpljenja (Giddens 2000). Takšna razmerja avtor poimenuje čista razmerja.

Vzpon romantične ljubezni avtor vidi kot snov za raziskavo primera o izviroh čistega razmerja; ideali romantične ljubezni so namreč dolgo vplivali bolj na želje žensk kot moških³⁷, čeprav so tudi moški čutili njihov vpliv. Giddens (2000, 24–34) na analizi Foucaultovega dela »Zgodovina seksualnosti« opiše, kako v moderni civilizaciji spolnost ni podtalna dejavnost ravno zato, ker o njej nenehno razpravljamo in jo raziskujemo. Meni, da je postala del velike pridige, ki je zamenjala starodavnejšo tradicijo teološkega pridiganja. Številne tradicionalne kulture in civilizacije so gojile umetnost erotične čutnosti, toda samo moderna zahodna družba je razvila znanost o spolnosti; spolnost je postala žariščna točka moderne spovednice.³⁸ V predmoderni Evropi so večino zakonskih zvez torej sklenili na podlagi pogodbe in ne na temelju medsebojne spolne privlačnosti; med revnimi je bila poroka sredstvo za organizacijo kmečkega dela, življenje, za katero je bilo značilno nenehno težko delo, pa vsekakor ni dopuščalo spolne strasti. Za Evropo je bilo značilno, da so se pojavili ljubezenski ideali, ki so bili tesno povezani z moralnimi vrednotami krščanstva; iz takšnih idealov je izhajala tudi romantična ljubezen.

³⁶ Giddens definira sotočno ljubezen kot ljubezen, za katero se je treba pogajati. Ta temelji na intimnosti, kjer odpiranje drug drugemu ter čustveno dajanje in sprejemanje poteka v duhu enakosti. Na ta način se približuje prototipu čistega odnosa. Razmerje se razvije toliko, kot se razvije intimnost, in pri tem procesu sodelujeta oba spola (Giddens 2000, 216).

³⁷ Za žensko danes ni več tako nenavadno, če ima več ljubimcev, preden stopi v resno spolno razmerje. Še stoletje nazaj se je večina žensk delila na krepostne ali lahkožive, slednje pa so živele le na obrobju spoštovanja vredne družbe. Krepost je bila dolgo časa opredeljena kot zmožnost ženske, da ne podleže spolni skušnjavi. Za moške je v preteklosti veljalo tradicionalno prepričanje (ne le med moškimi), da moški za svoje telesno zdravje potrebuje spolno raznoličnost. V Angliji je npr. veljalo naslednje: če je žena enkrat samkrat prešuštovala, je pomenilo, da je neodpušljivo prekršila zakon o lastnini in predstavo o dednem nasledstvu, in če so jo odkrili, so strogo ukrepali. Narobe pa so imeli prešuštvo zakonskih mož v glavnem za obžalovanja vredno, a razumljivo šibkost (Stone v Giddens, 13).

³⁸ Danes, ko smo izpopolnili reproduktivne tehnologije, se je spolnost povsem diferencirala od potreb reprodukcije. Oploditev lahko ne le umetno zaviramo, ampak tudi umetno povzročimo, zato je spolnost povsem avtonomna.

»Romantična ljubezen domneva, da lahko vzpostavimo trajno čustveno vez z drugim na temelju lastnosti, ki so značilne za to vezo samo« (Giddens 2000, 8). Giddens meni, da je čisto razmerje idealnotipski pojem, kar pomeni, da ne opredeljuje razmerja, ki bi dejansko obstajalo, temveč gre za idealni tip, h kateremu razmerja težijo: »Čisto razmerje danes teži k temu, da bi bilo prevladujoča oblika človeške skupnosti, v katero se vstopa zaradi tistega, kar iz nje lahko povleče vsaka oseba, in ki se nadaljuje le toliko časa, dokler obe v njej udeleženi strani predpostavljata, da druga drugi dostavljata dovolj zadovoljitev, zaradi katerih vsak individuum ostaja v razmerju.« V takšno razmerje vstopimo, ker menimo, da bomo z njim nekaj pridobili, nič pa nas ne ovira, da razmerje prav tako tudi prekinemo, ko zadovoljstva tam nismo več deležni. V tem kontekstu nezaželena zveza ne more obstajati, saj se razdre, še preden postane osovražena. Bauman (2002) takšna razmerja poimenuje virtualna in jih povezuje z individualizmom in potrošništvom. Zanje je značilno, da jih enostavno začnemo, ko iščemo samoizpolnitev in zadovoljitev na osebni ravni, ter jih končamo, ko tega ni več.

Po Giddensu (2000, 23) je obveza do druge osebe, predvsem takšna brezpogojna »dokler naju smrt ne loči«, vse bolj videti kot past, ki se ji je treba za vsako ceno izogniti. Čista razmerja so krhka, ranljiva, šibka, vedno le »do nadaljnjega« in zaupanje v razmerju se tako težje vzpostavi.

*Refleksivni projekt jaza*³⁹ po Giddensu (2000, 54) pomeni, da mora posameznik neprestano intenzivno delati na sebi in se raziskovati ter tako delati tudi na svojem razmerju, da s partnerjem določi pogoje skupnega povezovanja in s tem obstoj samega razmerja. Pomembno je, da se partnerja medsebojno pogajata in da pogajanja temeljijo na avtonomiji vsakega izmed njiju. Zveza je tako prostor skupnega razvoja in temelji na spoznanju pomena drugega – partnerja – za naš lasten refleksivni projekt.

Anthony Giddens (1991, 89-98) definira čisto razmerje z naslednjimi komponentami:

³⁹ Refleksivni projekt jaza lahko razumemo tudi izven konteksta medosebnih odnosov; pozna moderna in z njo procesi individualizacije ter potrošništva namreč posameznika spodbujajo k nenehnemu iskanju lastnega jaza, vlog, identitete v širnem svetu izbire. V pozni moderni se projekt jaza nikoli ne zaključí, saj vedno obstajajo še neraziskane možnosti, vedno lahko postanemo še bolj unikatni, samosvoji, raziščemo še kakšno izmed možnosti in se odločimo za povsem nepredvidljive poti. Značilno za refleksivni projekt jaza je stalno preverjanje, na kateri točki smo, ali se dobro počutimo na svoji poti, kaj si še želimo doseči; srž tega je torej, da nikoli nismo povsem zadovoljni in se vedno znova obračamo vase z novimi vprašanji in išoč odgovore.

1. Razmerje se loči od zunanjih družbenih in ekonomskih razmer in ne temelji več na pogodbi, njegov osnovni motiv pa je romantična ljubezen. Razmerje nastane zaradi čustvene povezanosti z drugo osebo in ne več zaradi drugih razlogov, kot na primer zaradi ekonomskih dejavnikov ali zaradi odločitve staršev oz. sorodnikov.

2. Namen razmerja je razmerje samo, saj obstaja samo po sebi in zgolj zaradi tega, kar lahko prinese udeleženiima partnerjema. Če gre med partnerjema kaj narobe, to razmerje ogroža, zato ga je težko tako vzdrževati kot tudi vzpostaviti.

3. Razmerje je odprto in reflektivno, pomembna pa sta samoizpraševanje in medsebojno pogajanje med partnerjema. Mediji, različni strokovni teksti in priročniki nenehno podajajo in rekonstruirajo podobo razmerja.

4. Temelj razmerja je medsebojna povezanost, ker pa se za takšno razmerje odločata oba partnerja, se morata o vzajemni zavezanosti vsakodnevno pogajati.

5. Intimnost je pogoj za vsako trajno razmerje in postane mogoča šele takrat, ko so zadoščeni pogoji za temeljno zasebnost.

6. Tudi medsebojno zaupanje je temelj razmerja, za zaupanje pa si je treba prizadevati in ga nenehno graditi preko intimnosti s partnerjem; ključno je ravnotežje med osebno avtonomijo in vzajemnim razkrivanjem.

7. Razmerje je didadno in ni omejeno le na partnerstvo.⁴⁰

Ker čisto razmerje nima zunanje podpore in legitimacije, je intimnost v čistem razmerju bistvenega pomena. Intimnost v čistem razmerju se gradi skozi pogajanja med partnerjema, komunikacijo med njima, ki mora biti odprta in svobodna, partnerja pa se morata spoštovati, se drug drugemu odpreti in si zaupati.⁴¹ Definicije zaupanja so številne, Giddens pa zaupanje v čistem razmerju opredeli na naslednji način: »Zaupanje je trdna vera v drugega in tudi v to,

⁴⁰ Zaradi transformacije medosebnih odnosov v pozni moderni čista razmerja ne najdemo le v zakonski zvezi, heteroseksualnih razmerjih in v monogamiji, temveč lahko med čista razmerja štejemo tudi istospolna razmerja, različne nove oblike družin, starševstva in tudi prijateljske odnose. Vsi ti odnosi so danes veliko bolj krhki, kompleksnejši in težavnejši, a zato nič manj zaželeni.

⁴¹ Koncept zaupanja v širšem kontekstu smo nekoliko opredelili v podpoglavju o socialnem kapitalu.

da bo skupna vez prestala prihodnje travme. Nekomu lahko zaupamo, če je dosleden in pošten in če nam je voljan razkriti vzroke za svoja dejanja, ki v skupni partnerski zvezi vplivajo tudi na nas« (Giddens 2000, 142). Razmerje, ki temelji zgolj na zaupanju in nima drugih zunanjih opornih točk, pa je lahko breme in vir negotovosti. Njegovo krhkost povečujejo tudi vse večje zahteve indiviuumov po intimnosti, enakosti in vzajemnosti: »Spremenljivost osebne identitete se pogosto ne ujame povsem z zahtevami čistega razmerja. Partnerja morata poskusiti ohraniti medsebojno zaupanje in si puščati določeno svobodo, tudi če si izbereta različni razvojni poti« (Giddens 2000, 143). Če nekomu zaupamo, pomeni, da se odrečemo priložnostim, ko bi ga lahko nadzorovali ali poskušali njegove dejavnosti spraviti v tak kalup, kot ustreza nam.

Luhmann (2011, 25–26) v svoji monografiji *Ljubezen kot strast* intimnost in sodobna partnerstva opredeli na podlagi komuniciranja; detradicionalizacijo intimnih odnosov vidi namreč prek komunikacije. Po avtorjevem mnenju lahko ljubezni pripišemo specifične načine komuniciranja, s katerimi lahko izrečemo neizrekljivo, okrepimo ali ošibimo, omalovažujemo ali vzamemo nazaj, izravnamo nesporazume in popravimo spodrsaljaje z menjavo ravni komunikacije. Ker povišana stopnja individualizacije oseb ogroža intimne odnose in jim postavlja nove in nove zahteve, je ravno medij komunikacije tisti, ki se orientira le glede na osebe in napeljuje k temu, da vse konflikte pripišemo osebam ter jih ne obravnavamo kot zgolj konflikte vedenja ali vloge: »S personalizacijo socialnih odnosov se obenem tudi sama ljubezen premesti na raven regulacije konfliktov in zapusti raven pričakovanj vedenja ali vloge, kajti konflikt zadeva tudi njo samo« (Luhmann 2011, 42).

Komunikacija v sodobnih intimnih odnosih šele v drugi vrsti motivira k delovanju, v prvi vrsti pa je prisotna zaradi njenega simbolno ekspresivnega pomena, ki izraža ljubezen. V tem kontekstu komunikacija igra vlogo izpolnitve posebnosti tistega sveta, v katerem se z ljubljenim počutimo enotne: sveta skupnega okusa in skupne zgodovine, skupnih odklonov, tem, ki so predmet skupnih pogovorov, in skupno ovrednotenih doživetij: »Delovanja tako ne spodbuja korist, za katero si prizadevamo, temveč nesamoumevnost takšnega zasnutka sveta, ki je povsem uglašen z individualnostjo osebe in le na ta način tudi obstaja« (Luhmann 2011, 26).

Luhmann (2011, 99–100) sodobne intimne odnose primerja z določenimi elementi prijateljskih odnosov. Na primeru togega puritanskega koncepta zakonske zveze v Angliji v

18. stoletju prikaže prijateljski odnos kot tisti, ki omehča intimni odnos s tem, da se močneje nanaša na osebo. Ljubezen kot dolžnost je preoblikovana v ljubezen kot simpatijo in postaja vse bolj podobna idealu prijateljstva. Celotno 18. stoletje prežema prizadevanje, da bi kod za intimnost preusmerili na iskreno prijateljstvo. Luhmann vidi v tem prve nastavke intimizacije zakonske zveze, ki ne temelji na osnovi ljubezni, temveč na osnovi prijateljstva, ki ga je ljubezen sprožila. V sodobnem času intimitna razmerja vključujejo nemalo prvin prijateljskih odnosov; zdi se, da prvi lahko celo do določene mere in v specifičnih obdobjih nadomestijo druge, in obratno.

Za vzdrževanje odnosa je med bistvenimi komponentami vzpostavitev temeljnega zaupanja v odnosu. Takšno zaupanje dosežemo z izkazovanjem medsebojne pomoči, izkazovanjem solidarnosti, naklonjenosti in medsebojnega spoštovanja. Pogosteje kot se srečujeta dva posameznika ter kolikor bolj se v odnosu lotevata osebnih tem ter se zavezujeta z empatičnim obnašanjem in razumevanjem drug drugega, bolj se odnos gradi.

Pomemben element v medosebnih odnosih pa je vsekakor tudi odnosno komuniciranje⁴². Način za presojanje kakovosti odnosnega komuniciranja je vrsta in količina informacij, ki jih delimo s partnerjem v odnosu. Bistvena je stopnja samorazkrivanja, ki pomeni premišljeno razkrivanje tistih informacij o sebi, ki so posamezniku pomembne in ki so drugim nedostopne, če jih posameznik ne razkrije.⁴³ S samorazkrivanjem sporočamo čustva, afekte in odnosno navezanost in prostovoljno predajamo informacije o svojih osebnih občutkih, čustvih in afektih drugi osebi, ki ji zaupamo. V čistih razmerjih je stopnja razkrivanja in obenem tudi tveganja pri razkrivanju velika in v večini primerov pripomore k utrditvi razmerja. Bolj kot je odnos intimen, več globine in samorazkrivanja partnerja pričakujeta eden od drugega. »Samorazkrivanje se pojavlja predvsem v prijateljskih, intimnih odnosih, pri terapiji, svetovanju« (Ule 2005a, 194).⁴⁴

⁴² O odnosnem komuniciranju govorimo »tedaj, ko dve ali več oseb prostovoljno in trajneje sodelujejo v medsebojnih interakcijah, ki vključujejo smiselno interpretiranje njihovega verbalnega ali neverbalnega vedenja« (Galvin in Wilkinson v Ule 2005a, 306).

⁴³ Samorazkrivanje kot komunikacijsko dejavnost lahko uporabimo iz več razlogov. Kadar se razkrivamo dobremu prijatelju ali partnerju, je bistven razlog vzdrževanje in okrepitev medosebnega odnosa. Če se razkrijemo terpavetu, gre za potrebo po boljšem samorazumevanju, za potrebo po nasvetu in pomoči pa se obrnemo na zdravnika, odvetnika, socialno delavko ... (Ule 2005a, 292).

⁴⁴ Mnogi sociologi, ki jih navajam v disertaciji, med medosebne in trdne odnose štejejo tako partnerska, kot tudi intimnejša prijateljska razmerja (Giddens 2000, Ule 2005a, Luhmann 2011).

Robert A. Hinde v monografiji *Relationships – A dialectical perspective* (1997, 57) predstavi Maxwellov vprašalnik o intimnih odnosih, ki ocenjuje, kakšna oblika bližine je prisotna glede na odnos, ki nas zanima. Vprašalnik vključuje spremenljivke, kot so bližina, pogrešanje, razkrivanje, naravnost, podobnost in iskanje bližine drugega. Izkazalo se je, da je vprašalnik uporaben za vse vrste intimnih odnosov, tako za ženska prijateljstva, moška prijateljstva, glede na spol mešane oblike prijateljstev, za odnose v družini in med partnerji. Dojemanje koncepta bližine pa se vsekakor razlikuje med različnimi oblikami intimnih odnosov, kar lahko pripišemo temu, da posamezniki, vključeni v raziskavo, težijo k čim bolj pozitivnim odgovorom, ko gre za nek njim pomemben odnos, ter zato niso povsem iskreni.

Naslednji pomemben raziskovalni model za raziskovanje bližine v intimnih odnosih postavi Kelley (v Hinde 1997, 57), in sicer na podlagi naslednjih dimezij:

1. količina časa, ki jo dva posameznika preživita skupaj (frekvenca),
2. različnost dejavnosti, ki jih dva posameznika početa skupaj (pestrost),
3. stopnja zaznanega vpliva, ki ga imata dva posameznika eden na drugega (moč).

Koncept intimnosti je pomembno razlikovati od koncepta bližine. Različni avtorji definirajo oba koncepta na različne načine; Hinde (1997) na primer koncept intimnosti enači s konceptom samorazkrivanja. Vsekakor pa je samorazkrivanje koncept, ki ga najpogosteje povezujemo z intimnostjo in bližino, vendar pa z bližino večkrat povezujemo tudi naslednje pojme: podpora, skupni interesi in kazanje naklonjenosti; ter z intimnostjo čustvene izraze naklonjenosti, brezpogojna podpora, fizični kontakt in zaupanje.

Hinde (1997, 115) meni, da pomembno vlogo v intimnih medosebnih odnosih igra koncept podobnosti. Raziskave kažejo, da se posamezniki prej spoprijateljijo, zgradijo romantičen odnos ali pa vstopijo v zakonsko zvezo, če so si med seboj podobni. To pomeni, da prihajajo iz podobnega kulturnega okolja, si delijo podobne izkušnje iz primarne družine, se ujemajo v religioznih pogledih, imajo podobne fizične karakteristike, prepričanja, vrednote in kognitivne sposobnosti.

Predpogoj za pojav čistega razmerja, kot ga razume Giddens, je torej demokratizacija in razkrivanje intimnosti oz. zasebne sfere, ki je implicitna značilnost sodobnega osebnega življenja. Značilnosti demokratizacije Giddens povzame po Davidu Heldu (v Giddens 2000, 185–186), ki meni, da je njihov osnoven namen zagotavljanje svobodnih in enakih odnosov med posamezniki, ta pa prinese različne posledice, kot na primer ustvarjanje okoliščin, v katerih posamezniki lahko razvijejo svoje potenciale in izrazijo različne lastnosti. Vsak posameznik tako spoštuje sposobnosti drugega, da se uči in povečuje svoje zmožnosti, ter spoštuje avtonomijo drugega, da sam razmišlja in odloča o sebi. Na ravni medosebnih odnosov se demokratizacija kaže tako, da uspešno uresničimo reflektivni projekt jaza, kar je pogoj za to, da enakovredno vzpostavljamo razmerja z drugimi. Avtonomni posameznik je namreč sposoben, da spoštljivo ravna z drugimi, ne da bi se počutil ogroženega, ker tudi drugi razvijajo svoje potenciale.⁴⁵

Naraščajočo potrebo po odnosih, željo po bližini, varnosti in zaupnosti v sodobnem času spretno izkorišča sodobna potrošniška kultura, ki deluje v sodelovanju s težnjo po individualizaciji življenjskih slogov. Ker se individualizacija promovira prek medijev, se znatno širi obseg potreb in potrošniških želja: »Potrošniška kultura promovira tržne izdelke in storitve, ki so v funkciji individualne stilizacije življenja. Kaže se paradoks, da individualizacija ločuje ljudi in jih obenem sili v različne oblike psevdoodnosov, ki pa so večinoma začasni in močno nestabilni« (Ule 2005a, 316).

Predvsem se nestabilnost sodobnih odnosov kaže na primeru partnerstev. Po Giddensovem (2000, 158) mnenju je heteroseksualno zakonsko zvezo močno spodkopal razvoj čistega razmerja in plastične seksualnosti. Nekateri ljudje sicer še vedno sklepajo zakonske zveze po pogodbi ali pa jih vzdržujejo zgolj zaradi reprodukcije ali vzgoje otrok; navzočnost otrok pa pogosto vpelje napetosti v razmerjih ali pa ga razdre. Avtor meni, da se večina heteroseksualnih zakonskih zvez (in številne homoseksualne), ki se ne približajo čistemu razmerju, razvija v dveh smereh. Ena izmed njih je različica tovariške zakonske zveze, kjer je raven spolne dejavnosti zakoncev nizka, v razmerje pa je vgrajena medsebojna enakost in naklonjenost. Druga oblika je tista, pri kateri oba partnerja uporabljata zakonsko zvezo za dom, a čustveno malo vlagata v odnos. Od standardnega tipa heteroseksualne zakonske zveze

⁴⁵ V tem kontekstu lahko vidimo, kako krhka so pravzaprav sodobna razmerja, saj smo v prejšnjih poglavjih nakazali, da je v pozni moderni osebna biografija nikoli dokončan projekt, za katerega ne vemo, kako se bo razvil, kje se bo zaključil, če se sploh bo zaključil, kakšne projekte vse bomo v življenju pričeli, kako se bo naš partner umestil vanje itd.

se novejšje oblike razlikujejo po tem, da jo je moški uporabljal kot prostor, iz katerega je lahko deloval, medtem ko je ženska skrbela za trdnost moževega obstoja. V sodobnih oblikah imata oba partnerja zakonsko zvezo za varno okolje, ki jima omogoča izhodišče za soočanje s širšim svetom.

Alenka Švab (v Giddens 2000, 226) ovrednoti Giddensovo teorijo o preobrazbi intimnosti in čistih razmerjih; meni, da avtorju težko očitamo nepozornost do problemov sodobnih intimnih razmerij in do identitetnih vprašanj, s katerimi se srečujemo v pozni moderni. Po Giddensu čisto razmerje ne obstaja v realnosti, ampak obstaja le v idealnotipski obliki, h kateri sodobna intimna razmerja bolj ali manj težijo. Njegova teorija je izredno pomembna tudi zato, ker se za razliko od ostalih ne vrača k tradicionalni družini in družinskim vrednotam in ne zapoveduje, da se sodobna razmerja z njimi poistovetijo. Avtor razume spremembo intimnost kot proces demokratizacije zasebnega življenja ter pušča odprt prostor za nove interpretacije.

Kot odgovor na detradicionalizacijo medosebnih odnosov se danes pojavlja vrsta novih teorij in dognanj, ki skušajo ovreči romantično predstavo o ljubezni in partnerstvu. Prezasičenost s predstavami o ljubezni, ki se pojavljajo v medijih in v splošnem diskurzu, je na drugi strani spodbudila iskanje resničnih, nepristranskih dejstev o tem, kaj ljubezen in partnerstvo pravzaprav predstavlja in kako ga umestiti v naša življenja.⁴⁶ Psihoanalitik Zoran Milivojević se je v svoji profesionalni karieri posebej posvetil preučevanju sodobnih partnerstev; v svojem delu *Formule ljubezni* (2009) definira različne mite: o zaljubljenosti, sorodnih dušah, branju misli med partnerjema, strastni ljubezni ... in jih ovrednoti kot napačne predstave, ki smo si jih kot posamezniki izgradili skozi življenje.⁴⁷

Milivojević (2009) meni, da naj bi bila prava ljubezen naša fikcija, saj je zahodni svet zadnjih 100 let zasičen s predstavo o ljubezni, ki prinaša srečo. Posamezniki predstave o ljubezni

⁴⁶ Posamezniki so v vsakdanjem življenju pogosto zmedeni, kateri od teorij o partnerstvu verjeti in kako se obnašati v medosebnih odnosih. Pojavlja se tudi nostalgija po vrnitvi v tradicionalnejše oblike partnerstev, ki so v nasprotju z današnjim nenehnim iskanjem (skoraj idealnega) partnerja bila veliko bolj določena, jasna in naravno dana v življenjski potek posameznika. Danes nam je na izbiro vse, od partnerja, do načina partnerstva, za katerega se bomo odločili, tega, kako bomo skupaj živeli, ali bomo imeli otroke ali ne, kako se bomo soočali s težavami v partnerstvu, kako bomo ohranili odnos zanimiv ... videti je, da je partnerstvo postalo pravi življenjski projekt in razumljiva posledica, ki jo ima takšna izbira na določen del družbe je, da se tej izbiri skušamo izogniti, v vseprisotnem kaosu izbiro olajšati in poenostaviti vsakdanje življenje.

⁴⁷ V kolikšni meri se posameznik poistoveti s katero od sodobnih teorij o intimnih razmerjih, je povsem njegova izbira; poleg izbire svoje identitete, življenjskih stilov, potrošniških dobrin itd ... ima možnost izbirati celo v množici teorij, ki ga »podučijo«, kako ravnati s svojim odnosom in kako ga razumeti. Vprašanje je, do kje je ta izbira za posameznika koristna in osvobajajoča.

doživljajo skozi pravljice, romane in filme, zato so začeli verjeti, da ima ljubezen resnično vseobsegajočo moč. Milivojević (2013) pravi: »Zato danes iščemo ljubezen tako, kot so v srednjem veku iskali sveti gral. Veliko povpraševanja je po ljubezni, ljudje se počutijo neljubljene, pričakujejo, iščejo ljubezen, ljubezni pa je med ljudmi vse manj in manj. To je nekaj, kar sam imenujem veliki ljubezenski nered, paradoks. Paradoks zaradi tega, ker nam je obljubljena ljubezen, ki prinaša srečo, in je zaradi tega nastalo čustvo zaljubljenosti.« Posamezniki se ne zavedajo, da zaljubljenost ni naravno čustvo; na nekaterih celinah (predeli Afrike in Azije) se ljudje celo ne zaljubljujejo.

Po avtorjevem mnenju mora posameznik, da se lahko zaljubi, verjeti v ideal. Ideal prihaja iz tega, da posameznik verjame v neko idejo, npr. par živi srečno do konca svojega življenja; ko spozna osebo v realnosti, ki bi lahko ustrezala tej predstavi, jo začne idealizirati. Čustvo ljubezni je zato toliko bolj močno, ker posameznik verjame, da je našel tisto, kar je iskal in da nihče ne more zamenjati te osebe. Milivojević (2013) vidi na tem mestu bistveno težavo, in to je, da zaljubljenost ne more trajati: »Če nekdo vstopi v zvezo z nekom, bo sčasoma spoznal, da tisti drugi ni idealen, da je človek s svojimi minusi, navadami, pojavili se bodo konflikti in tako lahko spoznamo, da zaljubljanje ni prva stopnja ljubezni, ampak prva stopnja razočaranja.« V svoji monografiji (Milivojević 2009) avtor navaja, da je zaljubljenost iracionalna, neke vrste psihopatologija, oblika narcisoidnosti in je pravzaprav negacija ljubezni.⁴⁸

Tudi Vesna V. Godina je v protitež sodobnim predstavam o partnerstvu mnenja, da je potrebno opustiti romantične predstave o partnerstvu, saj naj bi naša zasebna življenja postajala vedno bolj podobna trgov. Z nostalgijo navaja, da tega pred 100 leti ni bilo; ideje ljubezni, sreče, seksa in partnerstva so del trgovine: »Zveze niso stvar romantike, temveč partnerstva, razumevanja, spoštovanja« (Godina 2013b). Avtorica je mnenja, da če nekaj v odnosu ni v redu, še ne pomeni, da je treba odnos zapustiti, saj je sposobnost vztrajanja v

⁴⁸ Avtor navaja, da danes gledamo zviška na tradicionalne družbe, v katerih starši sklepajo dogovorne poroke za svoje otroke. Vendar te družbe na marsikaterem področju delujejo bolje kot naša, njihovi zakoni so trajni. »Je v njih ljubezen? Je, le zaljubljenosti ni. Ona in on sprejmeta drug drugega, sprejmeta družbene norme, celo pričakujeta, da jima bodo starši našli partnerja, imata mnogo otrok« (Milivojević 2013). V naši družbi naj bi zaljubljenost uporabljali zato, da si sami ustrezno izberemo partnerja; gre za trend sodobne družbe in poudarjanje individualizma ter svobodne izbire. Živimo v času, ko lahko prosto izbiramo, v kaj bomo verjeli – vse je namreč mogoče. Določeni posamezniki verjamejo v zaljubljenost in romantiko, spet drugi ne verjamejo v ljubezen, ker so morda opazovali svoje starše med prepiri in sklenejo, da bodo živeli sami ali pa imeli partnerje samo za intimnost. Posamezniki imajo danes zelo diferencirane zahteve, ne sklepajo kompromisov – tako je težko najti nekoga, ki bi ustrezal takim posebnim zahtevam (Milivojević 2013).

nečem, kar ni prijetno, temeljna sposobnost vsakega uspeha. Danes se zveze razdirajo z izgovorom značajske nekompatibilnosti, potrebno pa bi bilo povsem opustiti idejo, da sta dva posameznika sploh lahko značajsko kompatibilna. Mirjana Ule (2012) poudarja, da zaradi dolgotrajnega izobraževanja, zahtevnosti delovnega življenja ter potrebe po lastnem izkazovanju in ustvarjanju postajamo vedno bolj kritični pri izbiri partnerja in ostalih pomembnejših odnosov. V preteklosti so se posamezniki poročili in imeli otroke že v zgodnji starosti, zdaj pa gredo lahko svojo pot in si sami oblikujejo svoje življenje brez zunanjih prisil.⁴⁹

Ulrich Beck in Elisabeth Beck-Gernsheim (1996, 825–828) zgodovino individualizacije nazorno opišeta skozi spremembe socialne zgodovine zakonske zveze. Njuna teza je: »Če je bila prej zakonska zveza najprej in predvsem institucija *sui generis*⁵⁰, dvignjena nad posameznika, danes bolj in bolj postaja produkt in konstrukt posameznikov ki so v njej povezani.« V 17. in 18. stoletju je družba zakonsko zvezo razumela od zgoraj navzdol, kot neposredni sestavni del družbenega reda; bila je družbeno zavezujoč način življenja in dela, ki je bil nedostopen posameznikovi intervenciji. Parom je na vsakdanji ravni do najmanjših podrobnosti predpisovala dnevno življenje, delo, ekonomsko obnašanje in seksualnost. Čeprav se vsakdo ni podrejal predpisom, je bila družbena prepletenost družine in skupnosti tesna in možnosti nadzora povsod prisotne. Zakonska zveza je bila nekakšen internaliziran *naravni zakon*, posvečen od boga in cerkvene avtoritete ter varovan z materialnimi interesi tistih, ki so bili v njej povezani.⁵¹

Danes poznamo zakonske zveze različnih oblik; Giddens (2000, 101) pravi, da so nekatere izmed njih bližje čistemu razmerju, nekatere pa prepoznavna kot tovariško zakonsko zvezo. Detradicionalizacijo družinskega življenja razlaga na naslednji način: »V družbi, ki se razvezuje in ločuje, jedrna družina poraja razne nove sorodstvene vezi, ki so povezane, denimo, s tako imenovanimi reorganiziranimi družinami. Vendar pa se narava teh vezi

⁴⁹ Podatki Statističnega urada Republike Slovenije kažejo, da se je število samskih v Sloveniji od leta 1991 do 2013 povečalo za dobrih 40%. Od 100 Slovencev je tako 39 samskih, 46 poročenih, 8 ovdovelih in 7 razvezanih. Analiza je bila opravljena na podlagi oseb, starejših od 15 let (Rtvslo.si, 2013).

⁵⁰ *Sui generis* v latinskem jeziku pomeni »pomemben sam po sebi« ali »edinstven sam po sebi«.

⁵¹ Za predindustrijsko družbo razen cerkve in samostana ni bilo nobene druge podlage za materialno existenco. Zakonske zveze ni držala skupaj ljubezen, odkrivanje samega sebe ali katera od poznomodernih vrednot, ampak je bila utemeljena na religiozni obligaciji in materialno zasidrana v zakonskih oblikah dela in življenja. Zakonski pari so se osredotočali na vseobsegajočo celoto reda, ki je imel v zadnji instanci podlago v življenju po smrti in božjem blagoslovu. Med drugim je bila zakonska zveza tudi sredstvo za vzdrževanje nasledstva – dednega družinskega zakonika v primeru plemstva (Beck in Beck-Gernsheim 1996, 825).

spreminja, ker se udeleženci o njih bolj pogajajo ko prej.« Sorodstvene vezi smo pogosto jemali za samoumeven temelj zaupanja, danes pa se moramo za zaupanje pogajati, zavezanost pa je v teh razmerjih enako zapleteno vprašanje kot v spolnih razmerjih.

Tradicionalna oblika družine se je pojavila skupaj z moderno družbo, ko je država prek družine vzpostavila delitve vlog v družini; oče je pomenil avtoriteto in poglavarja družine, mati je skrbela za materialni standard, temeljna vloga otrok pa je bila poslušnost. Patriarhalna družina je značilna za prvo obdobje moderne dobe, ko je protestantska etika zapovedovala poslušnost in delavnost. Po vojni se je začela razvijati industrija, vloge partnerjev pa so se spremenile, kar je v 70. letih vodilo do medgeneracijske krize: otroci so se skušali čim prej osvoboditi, starši pa ohranjati avtoriteto. V osemdesetih in devetdesetih letih je povojna generacija odrasla in začela spreminjati razmerja; vzpostavljati se je začelo medgeneracijsko sožitje: »To sožitje je vzpostavilo drugačno obliko družine, ki ji pravimo emocionalna skupnost« (Ule 2012). Družina postane dogovorna skupnost, v kateri se o tem, kaj je sprejemljivo, pogovarjamo in dogovarjamo; na tej točki imajo sodobne družine mnoge karakteristike sodobnih medosebnih odnosov.⁵² Beck (2009, 110) pravi, da družina postane trajno žongliranje z navzkrižnimi večkratnimi ambicijami med poklicnimi zahtevami, izobraževalnimi pritiski, zadolžitvami v zvezi z otroki in gospodinjsko monotonijo. Nastane tip »pogodbene družine za določen čas«, v kateri se osamosvajajoči individualni položaji združujejo v protislovij polno namensko zvezo za urejeno izmenjavo čustev do preklica.

Za ideološki diskurz tradicionalne družine je značilno, da se ozira v preteklost in naslanja na mitske podobe družine ter z nostalgijo idealizira preteklo družinsko življenje, ki naj bi bilo boljše, kot je danes. Alenka Švab (2009) utemeljuje, da je tradicionalna družina le mit, saj je takšna skrb za otroke, kot jo poznamo danes, pravzaprav mentaliteta, ki se je ustvarila šele z modernostjo. V času tradicionalne družine družba ni poznala pozornosti do otrok, ti so v resnici živeli v veliko težjih razmerah kot danes. Beck v določeni meri vidi spore med spoloma ravno zaradi tega, ker družba in institucije na družino gledajo kot na majhno entiteto, oblikovano v predindustrijski dobi. Novosti skuša umestiti v to enoto, kar pa seveda ni mogoče: »To je tako, kot če bi poskušali izvršiti družbeno spremembo ob nespremenjenih

⁵² Številni starši so danes hkrati biološki in krušni starši. Krušni starši sprejmejo določene dolžnosti in pravice do otroka, vendar se danes tako starši kot otroci medsebojno zavežejo z dogovorom. Drugi primer dogovorne dolžnosti so po Giddensu (2000, 102) odrasli otroci, ki imajo obveznosti do starajočih se staršev. V nekaterih kulturnih kontekstih je samoumevno, da starši lahko računajo na svoje otroke glede materialne in družbene podpore. Očitno pa je, da je taka podpora razvojno vse bolj odvisna od kakovosti njihovih medsebojnih odnosov.

družbenih strukturah v družini« (Beck 2009, 167). Odnosi med spoloma, ki so bili v moderni sobi zasnovani z ločevanjem produkcije in reprodukcije ter jih je skupaj držala tradicija male družine, so zdaj negotovi: oblika skupnega življenja, kdo kje in kako in kaj dela, koncepti spolnosti in ljubezni, njihova vpetost v zakon in družino, institucija starševstva, odločitve o otrocih. Avtor opredeli odnose med spoloma kot splošen boj in eksperimentiranje z oblikami ponovne združitve dela in življenja ter gospodinjskega in poklicnega dela. Zasebno tako postaja politično.

Tradicionalna družina že dolgo ni več edina oblika družine, ostaja pa ideološki konstrukt, ki legitimira heteroseksualno zakonsko zvezo oz. nuklearno družino kot edini legitimen in naraven družinski model⁵³. Družina je tako polje političnih bojov in polarizacije ter razdvajanja javnosti. V Sloveniji se je zaradi družbene realnosti obstoja mnogih novih oblik družin pojavila pobuda, ki se je manifestirala v predlogu Družinskega zakonika, kjer je država upoštevala najnovejša spoznanja o družinskem življenju, zakonik pa je upošteval spremembe v razumevanju starševstva, partnerstva, zakonske zveze in modernizacijo družinskega prava. Predlog družinskega zakonika je vpeljal novo definicijo zakonske zveze kot življenjske skupnosti dveh oseb ne glede na spol partnerjev; izenačeval je zakonsko zvezo in zunajzakonske skupnosti za vsa partnerstva, ne glede na spol oz. spolno usmerjenost partnerjev. Skušal je ne-diskriminirati družinskih članov in članic, še posebej pa ne otrok, ki živijo v različnih družinskih skupnostih.⁵⁴

Tradicionalna družina tako ni v krizi, ampak se je prestrukturirala in vedno več lahko zasledimo pluralnih družin; raznovrstne družinske oblike begajo predvsem posameznike in institucije, ki bi radi ohranili klasična avtoritarna razmerja v družini (delitev spolnih vlog in generacijskih vlog). Vsakdanje življenje posameznikov po drugi strani kaže vse pogostejše

⁵³ Zaviršek (v Švab 2009) v svoji raziskavi o socialnem starševstvu v Sloveniji poudarja, da je glorifikacijo krvne družine v zgodovini utemeljila krščanska cerkev, ki so ji ustrezale majhne, ekonomsko ranljive družine. V takšnih so imeli pravico do dedovanja le krvni potomci, če pa zakonca nista imela otrok, je njuno premoženje podedovala cerkev. Do določene mere je poudarjanje krvne povezanosti še danes močno prisotno, saj se tudi socialnega starševstva še vedno drži stigma.

⁵⁴ Družinski zakonik, ki sicer sistemsko ureja področje družinskega prava, je od leta 2009 v Sloveniji razdvajal javnost in predstavljal pravi ideološki boj. Največ pozornosti je bilo namenjene vprašanju izenačevanja pravic istospolnih parov s heterospolnimi pari, javnost pa je delila tudi definicija družine. V času referendumu o družinskem zakoniku (ki je potekal 25. marca 2012) so se mediji in javnost polarizirali na dve skrajnosti; ena je zagovarjala bolj ohlapen koncept družine, ki sprejema tako enostarševske družine, kot tudi istospolno starševstvo, druga, bolj tradicionalna stran pa se je zavzemala za klasično obliko družine mati, oče in otrok(-ci). Družinski zakonik je bil po izidu referendumu zavrnjen, kar je pomenilo, da netradicionalne oblike družin tudi v nadaljevanju pri starševstvu ne bodo imele enakih pravic kot klasična družina. Istospolne in ostale netradicionalne oblike družin še vedno obstajajo in se bodo formirale v vedno večjem obsegu, vendar njihovi otroci nimajo enakih pravic kot otroci tradicionalnih družin.

nove oblike družinskega življenja, ki so logična posledica sprememb v družbi v zadnjih desetletjih. Tudi v tradicionalnih skupnostih so prav tako obstajale družine, ki so bile iz različnih razlogov netradicionalne, vendar pa je bilo v preteklosti bolj pomembno, da ima družina očeta in mati, ki (vsaj materialno) skrbita za otroke. Takšne družine so se v javnem diskurzu predstavljale kot »normalne«, v resničnosti pa so za otroke pogoste skrbele tete, bratje, sestre, oče in mati pa sta bila odsotna (Ule 2012).

Trendi na področju družinskega življenja se kažejo v upadu deleža nuklearnih družin ter večanju deleža drugih družinskih oblik (reorganizirane, enostarševske, adoptivne, rejniške, istospolne in druge družine). Vedno bolj prisoten je tudi samski stan; samski individuum, ki ga ne ovira partnerstvo, zakon ali družina, je v skladu s smernicami tržne družbe brez otrok⁵⁵, osvobojene nepotrebnih vezi, nedefinirane v prihodnosti. Beck (2009, 183) pravi, da so ob vsej raznolikosti sodobnega življenja, ki je v jedru samsko, potrebni preventivni ukrepi, ki tak način življenja zavarujejo pred njemu lastnimi nevarnostmi. Pomembno je namreč graditi in negovati kroge stikov za najrazličnejše priložnosti, kar pomeni obenem tudi nositi bremena drugih in se ukvarjati z vzdrževanjem socialnih mrež.

Najrazličnejše naveze in stiki postajajo osrednje dogajanje samskega življenja⁵⁶, pri čemer postane neizogibno tudi intenziviranje prijateljske mreže, ki bolj kot kdaj prej prinaša pomen in smisel samskemu življenju. Poleg prijateljskih mrež so tudi površni stiki del takšnega življenja, po Becku (2009, 183) predstavljajo »po možnosti varen poklicni položaj – kot vir dohodka in kot samopotrditvev in kot socialno izkušnjo.« Koncept socialnega kapitala ustrezno razloži življenske stile sodobnega posameznika v tem smislu, da prikaže, zakaj so danes razvejane socialne mreže dobrodošle in odraz sodobnih družbenih sprememb: »Družbena moč in celo družbena veljava posameznika ali posameznice je namreč toliko večja, kolikor trdnejša in bolj razvejana je socialna mreža potencialnih solidarnostnih izmenjav, ki je na voljo« (Ule

⁵⁵ Vse več parov se za otroka odloči takrat, ko smatra, da je za to idealen čas. Otrok postaja skupni projekt sodobnih parov; imeti otroke ali ne danes ni več dolžnost, temveč zadeva življenjski stil, odločitve in želje posameznikov.

⁵⁶ Zelo priljubljene televizijske serije, med katerimi po popularnosti izstopata »Friends« in »How I met your mother«, kažejo na sodoben trend samskega življenja, ki se zdi polnejše, bolj zanimivo in razburljivo od takšnega v dvoje. V obeh omenjenih serijah nastopa družba petih ali šestih posameznikov, ki se vsak na svoj način trudi vzpostaviti partnersko razmerje, a se ta vedno kmalu končajo z mislijo, da tisti/-a pravi/-a še ni prišel/-a. V vmesnem času čustveno, socialno in tudi materialno oporo nudijo prijatelji, za katere se zdi, da igrajo bolj družinske vloge od današnjih realnih družin. Prijateljske, partnerske in družinske vloge se v pozni moderni rekonstruirajo do te mere, da jih ni mogoče več umestiti v določene okvire, saj se meje med njimi zabrišejo in prehajajo iz ene oblike v drugo.

2002, 80). Vsakdo je sam svoj gradnik svojih socialnih mrež, vendar to ni le osvoboditev, ampak tudi prisila.

Prijateljske, partnerske in družinske vloge se v pozni moderni rekonstruirajo do te mere, da jih ni mogoče več umestiti v vnaprej določene okvire. Meje med temi vlogami se zabrišejo in prehajajo iz ene oblike v drugo, zato so sodobni posamezniki glede lastnih identitet pogosto zmedeni in dezorientirani. V nadaljevanju bomo prijateljske odnose umestili v kontekst sodobnih življenjskih potekov mladih; mladi so namreč tisti, ki se jih družbene spremembe posebej intenzivno dotaknejo, zato se zdi tehtno in utemeljeno raziskovalno vprašanje, kako mladi doživljajo spremembe v intimnih odnosih ter kam jih umestijo v svoj življenjski potek. Predvsem prijateljski odnosi so mladim med bolj pomembnimi, potrebno pa je upoštevati ugotovitve iz poglavja o intimnih odnosih: meje med odnosi se v posoderni zabrišejo, zato lahko partnerska razmerja predvsem v dobi mlade odraslosti⁵⁷ služijo podobnim potrebam po druženju in emocionalni varnosti, kot prijateljska.

3.3 Sodobne koncepcije mladosti in prehodov v odraslost

Interes za raziskovanje mladosti in prehodov v odraslost je v zadnjih desetletjih narasel zaradi bistvenih sprememb v biografijah mladih in njihovih življenjskih potekih. Te spremembe so odraz dveh procesov; na splošni in svetovni ravni kot globalizacija ter na osebni ravni kot intenzivna individualizacija življenjskih potekov.⁵⁸ Razmerja med starostjo, različnimi socialnimi vlogami in udeležbo v institucijah so vse manj standardizirana, zato se mladi ne umeščajo več v linearen vzorec odraščanja. Ločnice med različnimi življenjskimi obdobji so zabrisane in posamezniki lahko prehajajo iz enega življenjskega projekta v drugega ravno zaradi sprememb v življenjskih potekih, identitetah, zaradi vse bolj prisotne individualizacije

⁵⁷ Doba mlade odraslosti je v pozni moderni ključna v tem smislu, da se kriza identitete zaradi sprememb v prehodu v odraslost in zaradi dekonstrukcije in destabilizacije mladosti in odraslosti nadaljuje še v pozna dvajseta leta oz. se seli v odraslost. Zato v disertaciji obravnavam starostno skupino mladih odraslih, ki se zdi za analizo prijateljskih mrež primernejša kot obravnava mladih v adolescenci.

⁵⁸ Renner (2007) globalizacijo in individualizacijo razume kot dve strani istega procesa, ki ju ni mogoče obravnavati ločeno. Globalizacijo razume kot planetarno raztegovanje svetovnega sistema liberalnega kapitalizma, ki ga v zadnjih desetletjih pospešuje razvoj transportnih in komunikacijskih tehnologij. Kulturnopolitični orodji svetovnega sistema sta interpelacija v civiliziranost (prepoznavati se v vrednotah in življenjskih slogih zahodnega sveta) in ponudba domnevno večvredne zahodne parlamentarne demokracije. Individualizacijo pa po navedbah sodobnih socialno-psiholoških učbenikov avtorica razume kot posameznikovo težnjo po individualnem življenjskem slogu: da odloča o izobrazbi, poklicu, delovnem mestu, kraju in načinu življenja. Individualizacija se kaže kot učinek samoprevar, saj so v visoko stratificiranih sodobnih družbah svobodne izbire lahko lečasne in zato iluzorne. Več kot je obsesivnega ukvarjanja s samim seboj, bolj kot so biografski projekti življenjske politike vse večjega števila ljudi, manjše so možnosti prepoznavanja strukturnih prisil, manj pa je tudi sodelovanja in solidarnosti.

in potrošništva. Vse to narekuje tempo današnjih življenj; ti procesi oblikujejo življenjske poteke v smislu mnogih možnosti, a tudi negotovosti, mnogih izbir identitete in svobodnih odločitev, a obenem tudi nejasnosti, kdaj, kako in zakaj se odločiti za katero od poti.

Mladi se ne poistovetijo z odraslostjo glede na objektivne kazalce odraslosti, kot so dokončanje šolanja, stalna zaposlitev ali vzpostavitev družine, temveč odrastejo, ko se počutijo odrasle.⁵⁹ Po svojem pomenu mladost obsega obdobje, ko mlad človek ni več otrok, ni pa še pripoznan kot odrasel. Zaradi svoje umestitve med dvema relativno fiksno opredeljenima življenjskima obdobjema, otroštvom in odraslostjo, je mladost nekdanj veljala za protislovno in labilno razvojno obdobje, ki zahteva posebno skrb in nadzor odraslih. Zavedanje o posebnem pomenu mladosti kot posamično opredeljenega življenjskega obdobja med otroštvom in odraslostjo pa je pridobilo na pomenu šele v družbah, kjer je odraščanje postalo tudi stvar izbire, odločanja in odgovornosti posameznika: »Šele evropski novi vek, ki pomeni vzpon meščanskega individualizma, je odkril mladost kot obdobje med otroštvom in odraslostjo« (Gillis 1999). Mladost v sodobnih družbah torej dobi poseben pomen in značaj, saj od novega veka naprej pomeni socialno nadaljevanje otroštva, premik odraslosti v poznejše obdobje, pomeni pravzaprav obdobje socialnega eksperimentiranja s seboj in socialnim svetom.

Zato je za generacijo današnjih mladih značilna predvsem preusmeritev temeljnih vrednot iz področja ukvarjanja z družbo v ukvarjanje s samim seboj. V primerjavi z generacijami mladih iz 60., 70. in 80. let prejšnjega stoletja, ki so družbo izzvale z družbenimi gibanji, drznimi političnimi vprašanji in mladinskimi subkulturami⁶⁰, se zdajšnja generacija mladih takšnim področjem izogiba in se sooča z individualizacijo življenjskega poteka, razkrojem ligatur, izobraževalnimi pritiski, tveganji, fragmentacijo, potrošniško orientiranimi življenjskimi stili ter pomanjkanjem spoznavnih orientacij. Zaradi omenjenih procesov smo posledično priča

⁵⁹ Še nedavno je veljal rek »Na mladih svet stoji«, vendar danes težko trdimo, da je tako. Mnoge raziskave kažejo, da so mladi bolj kot kdajkoli prej nezainteresirani za politično in družbeno dogajanje; obenem pa jih zlahka zasvoji medijsko in tržno usmerjena kultura.

⁶⁰ V Sloveniji so bila študentska protestna gibanja pomemben fenomen, ki ni le razburkal javnosti, ampak sprožil tudi pomembna dogajanja v mladinski kulturi in subkulturi. Ob koncu 70. let se je oblikovala senzibilna in razvejana mladinska scena, ki je bila v 80. letih del neodvisne politične javnosti. Mladi so se na ta način osamosvajali od paternalizmov odrasle družbe, avtoritet in tabujev. Kritična mladinska javnost je želela biti samostojna, skušala je delovati izven institucij obstoječega političnega sistema in vplivati na spreminjanje razmer: »Z izzivanjem in problematiziranjem obstoječih političnih praks v slovenski in jugoslovanski družbi so prav mladi v Sloveniji opozorili na navidezno politizacijo življenja v socializmu« (Ule 2008, 156).

spremembam na področju družinskih in prijateljskih razmerij, v izobraževalnem sistemu, zaposlovanju mladih in na splošno življenjskih stilih (Šaponja 2006).

Poglavitna dejavnika za spreminjanje otroštva in mladosti sta danes predvsem podaljševanje šolanja čez klasično mladost ter vedno večja individualizacija izobraževalnih poti. Odraščanje je že v zgodnjih letih zaznamovano z vlaganjem v kasnejše izobraževanje in kariero, kar ukinja potrebo po socialnem moratoriju mladosti in se lahko zavleče v pozna srednja leta posameznikovega življenjskega poteka.

Zaradi kompleksnosti različnih izbir smo danes priča spremembam v življenjskih potekih posameznika, ki je še v klasični moderni lahko jasno razdelil in ločil posamezna življenjska obdobja. Meje med otroštvom, mladostjo, odraslostjo in starostjo so zdaj zabrisane, nejasna pa so tudi pravila in norme prehodov iz enega obdobja v drugo: »Dejavnosti niso več strogo vezane na posamezna življenjska obdobja; na primer igra ni več značilna samo za otroštvo, učenje in izobraževanje nista več domena otrok in mladostnikov in delo ni več zagotovljeno odraslim« (Ule 2008, 13). Delovne zahteve se zdaj oblikujejo že v mladosti, predvsem v smislu zgodnjega oblikovanja karier. V moderni je bilo otroštvo in mladost posebna življenjska doba, ločena od odrasle družbe, v pozni moderni pa družba že pred otroka postavlja zahteve, pritiske in možnost izbir.

Mladi morajo vse bolj zgodaj začeti izdelovati načrte, jih s svojim početjem vključiti v svojo biografijo, morajo jih osvojiti, in to v boju s konkurenco drugih ljudi, ki se trudijo doseči omejena sredstva in se z njimi uveljavljati. Tega ne počne le enkrat v življenju, temveč dan za dnem (Ule in Kuhar 2003, 23). Kot so lahko te spremembe osvobajajoče, ker življenje ne teče po ustaljenih tirih in ponuja možnosti osebnega razvoja⁶¹, so po drugi strani temelj nestabilnosti na pomembnih področjih posameznikovega življenja: v poklicni sferi, v odnosih in v partnerstvu ter družinskem življenju.

⁶¹ Tudi v sodobni literaturi, filmu in drugi umetnosti se odraža, kako pomembno se danes zdi izbirati med številnimi možnostmi. V romanu »Jej, moli, ljubi« avtorice Elizabeth Gilbert, ki je bil pred nekaj leti izjemno popularen, glavna junakinja preizkuša različne možnosti in priložnosti svojega življenja. Poda se na pot v neznano, najprej v Italijo, kjer uživa v kulinariki in možnosti izbire številnih užitkarskih plati življenja, potem v Indijo, kjer postavi pod vprašaj svojo vero v Boga in se odpre možnostim verovanja v druge, še nepoznane vere. Na koncu odpotuje na Novo Zelandijo in se prepusti ljubezni do soljudi, ki tam bivajo. Bistvo romana se skriva v želji glavne junakinje, da bi prevzela niti lastnega življenja in zadovoljstva v svoje roke. Zdi se, da nam skuša sporočiti, da je lepota današnjih izbir ravno v tej nedoločnosti, da bi se nekje popolnoma ustavili in izpregli ter si s tem omejili izbiro.

Pri vse večjem številu mladih v evropskih družbah se pojavlja odlaganje odraslosti, ki naj bi po mnenju družbenih analitikov bil odraz globalnih družbenoekonomskih sprememb, kjer mladi pridobijo status odraslosti šele na podlagi pogajanj z institucijami odrasle družbe, ne pa na podlagi vnaprej danih norm in kazalcev odraslosti. Mladi vstopajo v odraslost, ko se subjektivno čutijo pripravljeni na to: »*Dekonstrukcija mladosti je po nekaj desetletjih sprememb mladosti pripeljala do dekonstrukcije odraslosti. Označevalci zrelosti so vse bolj individualni namesto socialni. Ker je vse manj socialnih institucij in ritualov, ki bi predstavljale sidrišče identitet, ljudje trpijo zaradi negotovosti in pomanjkanja varnosti*« (Ule in Kuhar 2003, 48). Vrednotni sistem individualizacije vsebuje zametke nove etike, ki sloni na dolžnostih do samega sebe. Vrednote sodobnih mladih lahko tako vzbujajo vtis egoizma in narcizma, vendar gre v resnici za proces samo-pojasnitve, ki vključuje tudi iskanje novih družbenih vezi v družini, v prijateljskih odnosih, na delu in v javnosti (Ule 2008, 184–185).

Jeffrey Arnett (2007) koncept mladosti v poznomodernih družbah označi z izrazom *emerging adulthood*, ki ga v slovenščini poimenujemo *obdobje mlade odraslosti*; koncept izključuje mlade do približno 17. leta starosti in vključuje posameznike, ki štejejo okvirno do 29 let. Avtor meni, da pojem veliko bolje opiše sodoben koncept odraščanja, saj zajema tudi posameznike, ki živijo pri starših ali še ne vstopajo v celoti na trg dela⁶² ter zato še niso popolnoma dosegli stopnje odraslosti. Mladi v tem obdobju raziskujejo sebe in okolico, fokus pa je izrazito na njih samih in različnih izkušnjah, ki jih pridobijo iz odnosov z vrstniki, prijatelji, sošolci in tudi iz partnerskih odnosov. Vezi z vrstniki se namreč razlikujejo od onih z družinskimi člani, saj gre pri odnosih z vrstniki za enakovredne vloge, medtem ko so starši v mnogih pogledih avtoriteta. Odnosi z vrstniki so prostovoljne narave in zato lahko tudi prehodni ter predstavljajo enega glavnih fokusov v življenju mladega posameznika.

Obdobje mlade odraslosti je danes zaznamovano z raziskovanjem različnih identitetnih vlog, z nestabilnostjo in pogostimi spremembami na področju izobraževanja in iskanja karier ter z eksperimentiranjem na področju ljubezenskega življenja in v prijateljskih krogih. Arnett (2007) vidi prehod v odraslost primarno kot obdobje, ko se mladi posamezniki in posameznice lahko svobodno odločajo o svojih nadaljnjih življenjih, fokus pa je v osnovi na

⁶² Liberalno-tranzicijski model vstopanja mladih v odraslost, ki je značilne za anglosaksonske dežele, v osnovi od mladih pričakuje individualno odgovornost za čim hitrejši vstop na trg dela, ki pa je v današnjem času izjemno fleksibilen in zato negotov. Logična posledica takšnega sistema je velika možnost socialne izključenosti mladih, saj jih ogroža fleksibilnost starejše, bolj izkušene ali tuje delovne sile ter jim zato grozi možnost brezposelnosti ravno v času, ko bi morali prvič vstopati na trg dela in si pridobiti izkušnje (Walther v Lavrič 2011, 66).

njih samih. Vse več mladih se tako odloča za podaljševanje šolanja, tudi in predvsem zaradi manka priložnosti za zaposlovanje mladih. Za mlade je njihovo nadaljnje izobraževanje prej odsev manjših možnosti na trgu delovne sile kot večjih možnosti v izobraževanju (Côté 2007).

Pravzaprav kriza zaposlovanja prizadeva najbolj predvsem mlade izobražence, ki so pretežno prekarno zaposleni za določen čas, z nizkimi dohodki in z malo pravicami. Medtem ko se je povečala splošna raven izobrazbe med mladimi, pa so z rastjo zahtev po bolj fleksibilni delovni sili mladi le malo pridobili. Za manjšino mladih so spremembe, ki so se zgodile, odprle možnosti za takšen uspeh, kariero, materialni standard, življenjski slog, ki ga še desetletje ali dve nazaj ni bilo mogoče misliti: »Veliko mladih se sooča z negotovim delom za določen čas, s podaljšano odvisnostjo od izvorne družine, z znatnim povečanjem izobraževalnih in delovnih zahtev, z institucionaliziranjem nižjih dohodkov in z znatnim povečanjem stroškov za zagotavljanje vsaj razumne stopnje neodvisnosti« (Côté 2002).

Predvsem za mlade so torej spremembe v pozni moderni bistvene. Še nedavno je veljalo, da je izobrazba ključnega pomena: mladi se morajo izšolati in pridobiti kakšno specializirano veščino, zaradi katere jih bodo vedno potrebovali in vselej zaposlovali. Toda danes se je kontekst spremenil: »V družbi veščin je veliko šolanih in izučenih ljudi, ki jih je doletela brezposelnost, delo, ki si ga želijo, pa se je preselilo v kraje, kjer je kvalificirana delovna sila cenejša« (Sennett 2008, 59). Močnik (2006, 30) utemeljuje, da je »kapitalistični sistem po svoji notranji logiki revolucionaren in se zato nenehno spreminja – tako se nenehno spreminjajo tudi profili delovne sile, ki lahko uspešno konkurirajo na trgu dela. Izobraževalni sistem je ves čas v nevarnosti, da zastane.« Ko se danes mlad človek uči določene dejavnosti, nihče ne ve, ali bo na trgu dela čez nekaj let še potrebna in zaželjena.

Specifičen problem v Sloveniji predstavlja tudi študentsko delo. Za delodajalce je namreč študentska oblika zaposlitve prednost, pri tem pa je posledica manj delovnih mest za tiste, ki so izobraževanje že zaključili, pa njihovih kvalifikacij na trgu delovne sile ne potrebujejo zaradi cenejših in fleksibilnejših študentov. »Zakaj bi redno zaposlili npr. diplomanta komunikologije z majhnim otrokom, če imajo množico študentov, ki lahko delajo namesto njega? Posledica je popolna erozija zaposlitvenih standardov za mlade« (Korošec 2009, 34). In po drugi strani – zakaj bi si študent želel čim prej zaključiti študij, če je zdaj bolj zaposljiv kot potem, z diplomo?

Sposobni, zdravi ljudje na vrhuncu svojih moči imajo težave pri vstopanju na trg dela, medtem ko so srednje generacije preobremenjene, ker delajo zase, za mlajše in za starejše. »Seveda so take težave eden od ključnih dejavnikov tudi pri odločanju o drugih pomembnih odločitvah, kot so podaljšano bivanje pri starših, poznejše odločanje o ustanovitvi družine in rojevanje otrok,« je prepričan Ignjatović (v Pirc 2007, 18). Tako mladi vse pogosteje ostajajo doma v izvorni družini, se kasneje zaposlijo in kasneje ustvarijo svojo lastno družino. Rener (2006, 90) pravi, da »družina deluje kot zavetje, terapevtsko protiokolje, ki blaži strese in konflikte iz zunanjega sveta, ki je za mlade vse bolj zahteven in ogrožujoč.« Razlogi za podaljševanje življenja s starši oz. za odlašanje odhoda od doma so različni: »Zunanji, kot so težave v doseganju ekonomske neodvisnosti, nezaposlenost, otežena stanovanjska oskrba, podaljšan študij ipd., in subjektivni, kot so lagodnost in poceni življenje doma, razumevanje s starši, materialna in emocionalna varnost ob hkratni visoki avtonomiji ipd.« (Rener in drugi 2006, 97).

Podatki Eurostata iz leta 2007 kažejo, da mladi v Evropi kasneje vstopajo v svet odraslosti kot so še nekaj desetletij nazaj. Ko so mlade (starost od 15 do 30 let) vprašali, kaj jim otežuje odhod iz primarnega doma, so v 44% primerov odgovarjali, da si selitve ne morejo privoščiti, 28% pa jih je odgovorilo, da ni dovolj cenovno dostopnih bivanjskih rešitev v okolici njihovega bivanja. Več kot 20% jih nadalje meni, da jim življenje pri starših omogoča več udobja in manj odgovornosti.

Visoka navezanost mladih na izvorno družino je torej lahko posledica sprememb na dveh ravneh. V prvi vrsti mladi zaradi negotovosti in neprijaznih konkretnih okoliščin, ki jim otežujejo osamosvojitve, ostajajo doma v okrilju izvorne družine. Poleg tega pa se zaradi te iste negotovosti naslonijo na ljudi, ki jih najbolj poznajo in jim zaupajo – svoj zanesljivi svet najdejo med družinskimi člani izvorne družine. Raziskave kažejo, da vedno več mladih zaupa predvsem staršem in prijateljem (Rener in drugi 2006). Emocionalne vezi z družinskimi člani in med prijatelji so še bolj cenjena vrednota kot kdaj koli prej, saj predstavljajo zatočišče pred negotovimi vplivi okolja. Ker družinski odnosi postajajo vedno bolj liberalni in manj avtoritativni ter manj temelječi na hierarhijah kot kdaj koli doslej, so vezi med člani družine mnogo bolj prijateljski.

Zdi se, da tako mladi, kot njihovi starši vse bolj sprejemajo ostajanje v domačem gnezdu. Avtorja Ulrich Beck in Elisabeth Beck-Gernsheim (2006, 118–119) menita, da je v današnji

družbi vse bolj prisoten koncept pretirane ljubezni in oboževanja do otroka, ki naj bi postajal edinstven projekt sodobnih staršev. Otroštvo postaja področje, ki potrjuje skrben nadzor razvojnih stopenj in vodenje.⁶³ Tudi vseobsežna pozornost, ki jo je danes deležen otrok, pogosto ni tako nesebična, kot se zdi na prvi pogled. Kaže sledove potrebe po otroku kot posesti, lastnini, osrediščenosti staršev okrog svojih otrok pa vodi do vedno novih zahtev do otrok (Ule in Kuhar 2003, 59).

Starši pogosto preveč pričakujejo od svojih otrok in njihove zahteve se spremenijo v preobremenitev. Včasih želijo le »najboljše« otroku in prav zato spregledajo njegove dejanske želje in potrebe. Beck in Beck-Gernsheim (2006, 119–120) navajata, da so tu v ospredju motivi, povezani s čustvenimi potrebami staršev: »Otroci ne prinašajo nikakršnih ekonomskih prednosti. Prej drži obratno: dandanes starši od otrok ne morejo pričakovati praktične podpore niti pomoči niti takrat, ko se znajdejo v težavnih situacijah.« Individualizacija življenjskih slogov je prišla tako daleč, da starši v otrocih lahko vidijo izključno le še čustveno vrednost. Ti jim nudijo občutek odgovornosti in čustvene povezanosti. Pogosto so zato pričakovanja staršev v smislu izpolnjevanja ambicij, ki jih sami niso zmogli, ali pa igrajo vlogo posrednika pri reševanju zakona lastnih staršev. Beck in Beck-Gernsheim (2006, 120) zaključujeta: »Ljudje vse bolj povezujejo otroke z željo po osmišljanju življenja in po zavetju, hkrati pa tudi s pričakovanjem sreče, ki temelji na uspešnih odnosih.«⁶⁴

Ker postajata tekmovalnost za vstop v šole in kasneje primerno zaposlitev vedno večji, so družinske emotivne podpore in družinske socialne mreže odločilne. Mladim je družina prostor pobegov in zavetja pred zahtevami negotovega sveta, ki v sodobnih kompetitivnih družbah niso majhne. Za razliko od trenda v šestdesetih letih, kjer so mladi dojemali družinsko okolje

⁶³ Igljč Simona (2006) je v svojem diplomskem delu raziskovala, zakaj se danes pari v Sloveniji odločajo za starševstvo, kateri so dejavniki, ki govorijo v prid temu in kateri tisti, ki jih od te odločitve odvrčajo. Ugotovila je, da pojav novih vrst družbenih povezav in odnosov postavlja v ospredje individualne težnje in potrebe, kar pomeni, da vsakršni novi cilji ter kako in kdaj jih bomo uresničevali, ostajajo izključno v domeni vsakega posameznika. Odločitev za starševstvo je eden izmed ciljev, ki je pogojen z veliko mero odgovornosti. Predpogoj za starševstvo naj bodo namreč različni zaključeni predhodni cilji, kot so končano izobraževanje, zadovoljiva zaposlitev, urejene stanovanjske razmere, zagotovljena socialna varnost, možnost varstva otroka, zadovoljivo zdravje, osebna zrelost ter trden in varen ljubezenski odnos. Željo po prevzemanju starševske vloge tako izpodriva cela vrsta dejavnikov, ki morajo biti zagotovljeni, če si želimo biti zgleden starš.

⁶⁴ V visoko razvitih zahodnih družbah se starševstvo in otroci predstavlja kot protipol pragmatičnemu in racionalnemu razmišljanju ter obnašanju. Vsakdanje življenje posamezniku narekuje izpolnjevanje zahtev po konkurenčnosti, karieri, učinkovitosti, otrok pa predstavlja nasprotje vsemu naštetemu in vzbuja upanje po bolj spokojnem, skrbnem, sočutnem, nežnem in odprtem čustvenem svetu. Preko starševstva sodobni posameznik najde tudi protipol poklicnemu svetu, kjer prevladuje instrumentalizirani razum in ni prostora za čustva: »Zveza z otrokom je v nasprotju z vsem, kar se od ljudi vsakodnevno zahteva in kar ljudi spreminja v neposredna utelešenja racionalnosti« (Beck in Beck-Gernsheim 2006, 121).

kot prostor nadzora in prisile, se danes nanj opirajo in računajo: »Razlika je v tem, da so starši dosegli nekakšno pogodbeno razmerje, kjer otroci brez večjih odporov uresničujejo želje staršev po socialni promociji svojih otrok, starši pa morajo ščititi in podpirati svoje potomce daleč nad obdobje psihosocialne odraslosti« (Renner v Ule 2004, 357).

Podatki v Sloveniji kažejo, da sta družina in družinsko življenje pri mladih v Sloveniji na vrhu vseh lestvic vrednot. V raziskavi Mladina 2000 (Ule in Kuhar 2003) je družinsko življenje pomembna oz. zelo pomembna vrednota za 90,5 % anketiranih. Pred njim sta po stopnji pomembnosti le vrednoti zdravje in resnično prijateljstvo. Namesto velikih vrednot, ki so bile oprte na močne ideologije (politika, nacionalna vezanost, religija), vstopajo v ospredje vrednote, ki so bližje posamezniku in njegovemu osebnemu izkustvu (materialna in socialna varnost, prijateljstva in odnosi, zdravo okolje ...). Sorodne raziskave v Nemčiji in skandinavske študije kažejo povsem enake trende v vodilnih vrednotah,⁶⁵ podobno pa so odkrili v raziskavi med mladimi v ZDA: veliko mladih navaja občutek, da živijo med ljudmi, ki so zaverovani vase in ekstremno materialistično naravnani. Rezultati raziskave med drugim kažejo, da visoko cenijo ravno tiste vrednote, ki jih v njihovem socialnem okolju primanjkuje: prijateljstvo in družinsko življenje ter različne oblike opore iz strani prijateljev in družinskih članov. Na drugem mestu postavljajo zdravje in ostati zdrav, na tretje pa imeti ljubeč odnos s partnerjem (Krivjanski 2013).

Ker je ravnotežje med tem, kar se od mladih zahteva in pričakuje ter med tem, kar lahko dajejo in storijo, v sodobnem svetu pogojno in izpostavljeno številnim tveganjem, je ta družbena skupina pod nenehnim pritiskom, kako se ustrezno odločati v svojem življenjskem poteku. Vsaka posamezna vrednotno-življenjska usmeritev je le pogojna in potencialno tvegana izbira.⁶⁶ Mirjana Ule (2004, 354) pri tem poudarja, da »so spremembe vrednotnega

⁶⁵ Pozna 60. in 70. leta so med mladimi na območju Slovenije pomenila prodor novih vrednotnih in življenjskih usmeritev: seksualna osvoboditev, svoboda v izražanju, oblačenju, iskanju zadovoljitev, oblikovanju svetovnih nazorov ... V 80. letih se je zgodil nov premik, in sicer pomik od globalnih, ideološko in celostno zgrajenih vrednotnih sistemov k partikularnim, fragmentiranim vrednotam, med katerimi najbolj izstopajo povečana senzibilnost za medosebne odnose in kakovost vsakdanjega življenja (Ule 2004, 354).

⁶⁶ Ko se mladi odločajo za poklic v srednji šoli in kasneje na fakulteti, vsekakor ni jasno, ali jim bosta šolanje in študij zagotovila zanesljivo prihodnost. Zaželenost določenih poklicev je odvisna od ponudbe in povpraševanja, zato je izbira šolanja nekakšen »strel na slepo«. V razvitih industrijskih družbah smo priča nenehnim spremembam; mladi danes ne vedo, ali bodo imeli dovolj delovne dobe, saj se delo prek študentskega servisa ne šteje v delovno dobo, večina pa si delovne izkušnje nabira ravno prek takšnega dela; posledično nimajo zagotovljene prihodnosti in varne starosti, ker so pokojnine vprašljive, v kolikor bodo v času njihove upokojitve sploh obstajale; mladi si z negotovo zaposlitvijo težko privoščijo svojo streho nad glavo in pričejo partnersko in družinsko življenje. Zdi se, da se vrtijo v začaranem krogu med negotovimi zaposlitvenimi priložnostmi, (ne)zmožnostjo odhoda iz primarnega doma in družine ter navideznimi začetki partnerskih in

prostora mladih izjemno natančen napovedovalec družbenih sprememb. Mladost in mladina sta namreč rezultat razvoja in sprememb v sodobnih družbah, obenem pa sta s svojimi hitrimi reakcijami na te spremembe občutljiv barometer in napovedovalec bodočih družbenih tokov.« Kar danes dela in govori mlada generacija, bo jutri splošen vzorec obnašanja in delovanja. Raziskava vrednot o Spoznavnih zemljevidih v Sloveniji (v Ule 2004, 354) kaže odmik od sveta plačanega dela in zaposlitve kot osrednje vrednotne usmeritve k bolj notranjemu, lastnemu svetu, zasebnosti in samorealizaciji: »Tej osrednji spremembi sledijo sprememba spolnih vlog, pluralizacija zaželenih družinskih oblik, individualizacija življenjskih usmeritev in življenjskih poti, poudarjanje »postmaterialnih« vrednot, predvsem kakovosti življenja in medosebnih odnosov, odkrivanje duhovnosti izven ortodoksnih religij, estetizacija življenja, visoko vrednotenje osebnih izkušenj« (Ule 2004, 355).

Veliki preobrat v individualizem se kaže v trendih tudi med Slovenci, čeprav se pogosto stare tradicionalne vrednotne usmeritve prekrivajo s sodobnejšimi.⁶⁷ Predvsem so kontradiktorni pogoji za to, v katerih lahko mladi izpolnjujejo nove vrednotne usmeritve; sodobne evropske družbe zahtevajo zgodnja mentalna in vedenjska prilagajanja ter zgodnje izbire in prevzemanje odgovornosti ob hkratnem podaljšanem izobraževanju in podaljšanem obdobju ekonomske odvisnosti. Izzivi iz zunanjega sveta, ki prihajajo iz strani informacijskih tehnologij in medijev, ponujajo informacije o novih kulturah in življenjskih stilih, kar mlade po eni strani modernizira in jim predstavlja okno v svet, po drugi strani pa povzroča nove stiske. Problematično pri tem je predvsem, ker v dobi individualizma slabijo kolektivne tradicije, kar pomeni, da ljudje v primežu izolacij vidijo družbeni svet kot nepregleden, nepredvidljiv in poln tveganj, z njim pa se je treba spopasti izključno kot posameznik ali posameznica: »kot bi ne bilo drugih, ki živijo v enakih okoliščinah in se soočajo z enakimi tveganji« (Ule 2004, 356).

Blatterer (2010) meni, da je potrošniška kultura svet mladih liberalizirala do te mere, da danes ne le mladi, tudi odrasli sanjarijo o večni mladosti, kjer je vse mogoče, izbira je svobodna in

družinskih življenj, ki se zdijo preodgovoren projekt glede na ostale okoliščine. Lahko bi dejali, da mladi pravzaprav delujejo po svojih zmogljivostih in si zdaj, ko imajo na voljo čas in svobodo, kreirajo nove izkušnje za kasneje, ko bo nastopilo »pravo« odraslo življenje.

⁶⁷ Tradicionalnejše vrednotne usmeritve se pogosteje pojavljajo na ruralnih območjih Slovenije, med starejšimi generacijami ali pa posamezniki, ki izhajajo iz tradicionalnih družin.

vsak hip se odločitve lahko spremenijo.⁶⁸ Vrednote, kot so lepota, moč, hitrost, energija in svoboda, povezujemo z mladostjo in jih pripisujemo mladim⁶⁹. Vprašanje pri tem je, ali mladi dejansko ostajajo dlje v fazi mladosti zato, ker jim družbene okoliščine ne dopuščajo prehoda v odraslost, ali pa gre tu tudi za željo biti mlad, osvobojen vseh spon odraslosti? Danes se zaradi sprememb na vseh področjih življenja od mladih zahteva predvsem mobilnost in fleksibilnost. Opažamo lahko, da se je zgodil premik iz odraslosti kot cilj v mladost kot vrednoto samo po sebi. Meje med otroštvom, adolescenco in odraslostjo so močno zabrisane in fluidne. Rosa (v Blatterer 2010, 67) odraslost v pozni moderni označi kot »situacijsko življenje«, ko življenje ni več načrtovano v natančno začrtano smer iz preteklosti v prihodnost, temveč odločitve sprejemamo od časa do časa glede na situacije in kontekst, ki nas obdaja.

Ravno mladi odrasli od 25 leta dalje in tudi preko 30 let, občutijo to situacijo posebej intenzivno, saj se težko prilagajajo zahtevam družbe, ki po eni strani od njih zahteva izpolnitev kazalcev odraslosti, po drugi strani pa jih na dnevni ravni vpleta v vedno nove priložnosti, kjer je pomembna prilagodljivost, mobilnost, odrekanje zasebnemu življenju in posvečanje svojega časa vedno novim projektom. Ideal odraslosti v današnji družbi implicira, da je posameznik obenem odrasel in odgovoren, a hkrati tudi mladosten; odprt spremembam, a preudaren; z željo živeti za trenutek, a hkrati investirati v varno prihodnost; zrel, a ne ustaljen; zna improvizirati, hkrati pa ve, kaj si želi. Odločitev, kdaj je posameznik dovolj odrasel, da je povsem spoznal samega sebe in dosegel svoj polni potencial, leži v nedoločenem polju posameznikove izbire. Prihodnost je vedno odprta in odraslost se zdi zelo dolgočasna izbira, ko pa je na voljo toliko alternativ, ki ponujajo spet nove in nove mladostne sanje. Svet prehodov v odraslost je vsekakor poln nasprotij ter obenem zmeden, frustrirajoč in negotov projekt, ki se lahko nikdar ne zaključi.

⁶⁸ Zahodni svet je zaljubljen v idejo mladosti; kljub temu ali prav zato pa je mladost izmikajoča, ko jo ne glede na biološke predispozicije želimo na vsak način obuditi, obdržati in ohraniti čim dlje (Creedon v Blatterer 2010)

⁶⁹ Pojme, kot so lepota, moč, hitrost, zmogljivost, energičnost, vitkost, svoboda in vihravost v splošnem družbenem diskurzu povezujemo z mladostjo, kar s pridom izkoriščajo oglaševalske agencije. Oglasi, ki so med najbolj učinkovitimi, vsebujejo elemente mladostnosti in privabljajo kupce z namigovanjem na to, da bomo z določenim izdelkom ali storitvijo bolj mladi, lepši, lahkotni, privlačni, da bomo dosegli več in si upali dlje. Primer vsem znanega oglasa, ki poudarja mladost, je oglas Cockte, ki je zaslovela s sloganom: »Cockta, pijača vaše in naše mladosti«. Že v petdesetih letih prejšnjega stoletja se je tudi na današnjem ozemlju Slovenije že čutil vpliv zahodne oglaševalske kulture.

Tako proces družbene dekonstrukcije mladine in mladosti lahko teče v močno nasprotnih smereh; na primer v oživljanju nekaterih starih vzorov odraščanja, vnovično odkrivanje zasebnosti in družine ali pa v zblíževanju z odraslimi. Po drugi strani pa lahko pomeni razgraditev odraslosti skupaj z mladostjo; danes poznamo mnoge življenjske stile, ki jih ne moremo uvrstiti med mladinske ali odrasle: menjave zaposlitve in nezaposlitve, vračanje v izobraževalni proces ali fleksibilne oblike partnerstva in družine. Zaradi omenjenih sprememb se spreminjajo tudi biografska obdobja in členitev življenjskega poteka nasploh.⁷⁰

Tudi Ule (2008) navaja, da je rezultat procesa kulturne modernizacije v zadnjih desetletjih zgodovinska in družbena dekonstrukcija (post)adolescentske oblike mladosti in mladine kot generacijske skupine. Mladost kot individualno življenjsko obdobje se je diferencirala na niz različnih oblik, od moratorijskih do alternativnih oblik juvenilne odraslosti. Mladost tako ni več nujna predhodnica, niti ni nasprotje odraslosti, temveč sta obe postali različni biografski dimenziji, ki sta vse bolj odvisni od samopripisovanja posameznika, ne pa toliko od utrjenih družbenih konvencij in definicij. Danes ne govorimo več o mladini ali mladinskih problemih kot o nečem tipičnem. Mladina ni homogena družbena kategorija, še manj skupina, ki bi se soočala z družbo; opažamo lahko tudi, da ima vse manj interesa za globalne spopade z družbo ali volje za spreminjanje družbenih centrov moči.

Raziskave kažejo porast pritiskov individualne odgovornosti in dosežkov, ki mlade usmerja k že zelo zgodnjim odločitvam in obremenitvam ter na drugi strani tveganjem: »Kombinacija pritiskov k individualni odgovornosti, ki je mehanizem discipliniranja na eni strani in izkušnje dejanske nemoči in ranljivosti na drugi, proizvajajo močne občutke vseprisotnosti tveganj in nevarnosti« (Ule 2004, 356). Ker negotovost in dvom pronicata v vse dimenzije življenja mladih, identitete, ki jih mladi kreirajo, niso nikoli dokončan projekt, postajajo fluidne in podvržene nenehnim reinterpretacijam. Beck (2009) takšne nenehne reinterpretacije razume kot življenje v kontekstu reflektivnega projekta, v katerem je potrebno nenehno spreminjati lastne biografije glede na spreminjajoč se tok možnosti in tveganj.

⁷⁰ Dandanes postaja splošno sprejemljivo, če posameznik/-ca v štiridesetih ni v zakonski zvezi, je brez otrok in se posveča karieri ter je na tem področju izjemno uspešen/-a. Prav tako je v današnji družbi veliko mladih odraslih, ki potujejo in ne razmišljajo o ustalitvi v okviru družinskega okolja ali ene doživljenjske zaposlitve. Te sodobne oblike življenjskih biografij so posledica splošnega poudarjanja individualizacije, samouresničitve in fleksibilnosti v izbirah življenjskega poteka.

Društvo Center za pomoč mladim je leta 2008 objavilo zanimive izsledke raziskave o zadovoljstvu današnjih mladih generacij na področju Slovenije. Urša Rozman (2008) navaja, da je ravno koncept (ne)zadovoljstva tisti, ki se danes v družbi predvsem med mladimi široko uporablja in je zelo promoviran s strani medijev in potrošniške okolice. Pobuda za raziskavo je prišla zato, ker kljub razširjenosti tega koncepta nimamo vpogleda, kako mladi v vsakdanjem življenju doživljajo (ne)zadovoljstvo, zato so v raziskavo vključili 70 mladih (srednješolk in srednješolcev) in s pomočjo fokusnih skupin raziskali, kaj jih dela zadovoljne ali nezadovoljne ter kaj sami naredijo za svoje zadovoljstvo.⁷¹

Mladi so na vprašanje, kaj je (ne)zadovoljstvo, odgovarjali: *Nezadovoljstvo je neuresničen cilj (npr. »Kadar si nekaj želiš, in bi hotel, da uspeš, pa tega ne dosežeš.« ali pa » Stanje v človeku, ko zelena potreba ni zadovoljena.«)*. Naslednji pogost odgovor se povezuje z negativnim občutkom (npr. *»To, da nisi srečen in da nimaš veselja do življenja.«*). Nezadovoljstvo pa jim povzroča tudi: *slaba ocena, prepir, slaba družba, napake, težave, bolezen...* Nezadovoljstvo povezujejo tako z osebnim, lastnim odnosom do lastnega življenja, kot z nezadovoljstvom, ki jim ga povzročajo drugi. Udeležence so povprašali tudi, kaj jih dela zadovoljne. Omenili so naslednje koncepte: *družba, prijatelji, uspehi, družina, izzivi, druženje, spanje, pohvala, dobra ocena v šoli ...* Mladi so mnenja, da k zadovoljstvu oz. nezadovoljstvu največkrat prispevajo sami; tako je odgovorilo več kot 50% mladih na fokusnih skupinah. Velikokrat, po njihovo prevečkrat, pa je njihovo nezadovoljstvo povezano s šolo. Šolski uspeh je glede na izsledke predhodne raziskave *Mladina 2000* (Miheljak 2002) pri slovenskih srednješolcih izjemno pomemben; mlade pogosto obremenjuje breme šolske (ne)uspešnosti. Vzroke za to razlaga Braconnier (v Rozman 2008): *»Ker starši ocenam pripisujejo velik pomen, je šolski uspeh za mladostnika tisto področje, na katerem lahko izrazi željo po uveljavljanju, svoje nezadovoljstvo ali stisko. Če med starši in mladostniki obstajajo napetosti, jih težave v šoli še povečajo in lahko porušijo krhko ravnovesje«*.

Mladi se soočajo z vedno večjim prevzemanjem odgovornosti na lastna ramena, kar opazamo pri vedno mlajših generacijah. V omenjeni raziskavi udeleženci navajajo, da svoje nezadovoljstvo lahko nadzirajo le sami in le sami lahko nekaj naredijo, da postanejo zadovoljni. Pravijo pa tudi, da na šolski sistem nimajo vpliva, iz česar lahko sklepamo, da se polje odgovornosti za lastno srečo in življenjski potek seli na področje individualnih izbir in

⁷¹ Zadovoljstvo je definirano kot občutek, ki ga posameznik doživi, kadar izpolni svojo težnjo ali željo. Nezadovoljstvo občutimo, ko te želje ali težnje ne moremo izpolniti (Rozman 2008).

odločitev. Raziskava kaže, da se vedno bolj kaže tendenca prevzemanja odgovornosti na svoja pleča, četudi mladim nezadovoljstvo povzročajo drugi.

V pozni moderni je torej za področje družine, izobraževanja, dela in politike značilen rastoč individualizem in razpad starih struktur reda, ki so prejšnjim generacijam dajale trdno orientacijo. Ule (2004, 358) meni, da bo borbo za delitev materialnih dobrin, ki trenutno monopolizira javno pozornost, kmalu začel spodjedati boj za delitev težje dostopnih nematerialnih dobrin, ki se jih ne da meriti z denarjem, kot so odnosi, prijateljstva, prosti čas, ustvarjalnost, kreativnost, užitek, samorealizacija. Te vrednote postajajo v novi družbi tveganj vse bolj pomembne, to pa je obenem razlog za vse večji umik mladih v zasebnost, medosebne odnose, družinsko okolje in prijateljske mreže. Možne identitete mladih so nenehno pod vprašajem, prav tako so negotovi njihovi življenjski stili in prehodi. Mladi se večinoma na hiperkompleksno situacijo odzovejo z usmerjenostjo vase, implozijo v zasebnost in politiko zmanjševanja tveganj v življenjskih izbirah.⁷²

Beck (2009) pravi, da pravzaprav trpimo od novih oblik svobode in ne od krize vrednot. Mladi se soočajo z nepričakovanimi posledicami in oblikami vsakdanjih zahtev po več svobode; stari vrednotni sistemi, ki so odsevali družbene in politične rede, se v kontekstu novih orientacij kažejo kot protislovje. Wuthnow (v Ule 2004, 359) ta proces razume kot *altruistični individualizem*⁷³: razvijajo se nove prioritete, ki odgovarjajo pozni moderni; to so samoorganizacija, samoodgovornost in individualna politika, ki na novo deli odgovornost in moč.

Mlade zelo obremenjuje šolski sistem in stalna tekma za dobre ocene in svojo lastno prihodnost; vedno bolj narašča odgovornost za lastno dobrobit, za katero mladi menijo, da so zaslužni sami in ne verjamejo, da na njihovo srečo lahko vplivajo drugi. Katera pa so področja, ki mlade za trenutek sprostijo in odvrnejo od zahtevnih nalog, s katerimi se soočajo

⁷² Pomembno pri tem je, ali proces umika mladih v zasebnost in poglobljanja v svoj lasten svet obenem pomeni tudi to, da se mladi vse manj resnično zaupajo svojim prijateljem in drugim socialnim mrežam; zaradi vse večje odgovornosti, ki si jo mladi naložijo na svoja ramena (bodisi v šoli, pri gradnji kariere ali prostočasnih aktivnostih), se težje zaupajo svojim najbližjim prijateljem ali družini ter priznajo, da nečesa niso odlično izpeljali ali pa, da jih je nekaterih situacij strah.

⁷³ SSKJ v prvem pomenu besede navaja *individualizem* kot *nazor, ki zelo poudarja pomen in interese posameznika*; koncept *altruizem* pa kot *ravnanje, nazor, pri katerem človek upošteva koristi drugih, nesebičnost*. Pojma sta nasprotje en drugemu, izpeljanka *altruistični individualizem* pa tako kaže na vzpon nasprotujočih si vrednot v pozni moderni, kjer so poleg individualizma, samoodgovornosti in umika v zasebnost visoko cenjeni medosebni odnosi, medsebojna pomoč in socialne mreže.

že v najstniški dobi? V že prej omenjeni raziskavi o (ne)zadovoljstvu mladih so udeleženci navajali, da na njihovo zadovoljstvo najbolj vplivajo naslednje aktivnosti: *druženje, pogovor, glasba in zabava*. Kljub procesom individualizacije ali pa prav zaradi njih se mladi sproščajo ob druženju ter jim veliko pomenijo socialni stiki. V Centru za pomoč mladim navajajo, da se v zadnjem desetletju ni spremenila želja mladih po pogovoru, temveč so se spremenile le metode, tematike in načini pogovora.⁷⁴ Večina mladih (več kot 92% udeleženih) meni tudi, da so socialne veščine pomembne za njihovo zadovoljstvo. Obvadovanje socialnih veščin: sprejemanje kompromisov, drugačnosti, pogum povedati svoje stališče, grajenje socialnih mrež po mnenju udeleženih v raziskavi prinaša več osebnega zadovoljstva.

Podatke lahko primerjamo tudi z drugimi izsledki iste raziskave, ki kažejo, da mladi visoko cenijo vključenost v družbo. Če nisi sprejet v družbo, se počutiš slabo, vsak pa mora poskrbeti zase, da ni izključen. Odgovori mladih tako pogosto kažejo nasprotujoča si mnenja; po eni strani pogosto rečejo, da je dobro biti drugačen in da sprejemajo drugačnost, po drugi strani pa zagovarjajo podrejanje neki socialni skupini. Če želiš biti del skupine oz. želiš biti prijatelj, se je treba obnašati primerno socialni okolici.

Kam se mladi obrnejo, ko so v stiski ali potrebujejo pogovor? Raziskava kaže, da mladi težave največkrat zaupajo prijateljem in mami. Prijateljstvo je med mladimi še vedno zelo pomembno, prav tako pa je izjemno pomembna pripadnost vrstniški skupini, druženje in zabava. Kljub procesom individualizacije v pozni moderni je mladim pomembno, da se družijo in svoj prosti čas preživljajo z vrstniki, čeprav ni jasno, v kolikšni meri naj bodo ti medosebni stiki zaupni in koliko naj temeljijo na pripadnosti. Večkrat zabavo in druženje predstavljajo hitra znanstva bodisi v šoli, preko interneta ali v okviru drugih pristočasnih dejavnosti, kar lahko pripišemo pomanjkanju časa, izjemnim obremenitvam v sklopu šolskih obveznosti in grajenja kariere za prihodnost.

⁷⁴ Vedno več komunikacije med mladimi se v sodobnem času seli na splet. Zaradi pomanjkanja časa in lahke dostopnosti mladi klepetajo na spletnih socialnih omrežjih, prek mobilnika, Skypea, forumov in drugih medijev na spletu. Način komunikacije na spletu ni enak komunikaciji v živo; mladi uporabljajo krajša znakovna sporočila, uporabljajo posebne znake za izražanje čustev, naenkrat vodijo pogovor z več posamezniki, pogosto pa istočasno brskajo po spletu. Mladi postajajo strokovnjaku na področju obvladovanja več nalog naenkrat ter so med največjimi poznavalci najnovejših spletnih tehnologij.

3.4 Prijateljska omrežja mladih odraslih

Vsekakor prijateljstva v otroški in mladostni dobi niso povsem enaka kot prijateljstva v odraslosti. Shulman (v Vangelisti in Perlman 2006, 104) je raziskoval, kako se prijateljstva razlikujejo glede na starost otrok in mladostnikov; ugotovil je, da otroci v zgodnji adolescenci formirajo predvsem prijateljstva, ki temeljijo na tekmovalnosti ter medsebojni kooperativnosti takrat, ko se jim to zdi potrebno. Po drugi strani pa mladostniki v obdobju pozne adolescence že v veliko večji meri razvijajo prijateljske odnose, ki temeljijo na medsebojnem spoštovanju, sprejemanju drugega in kooperativnosti.

Prijateljstvo v dobi individualizacije pa, kot smo že omenili, vedno manj predstavlja področje, kjer mladi tkejo trajne vezi in gradijo medsebojno zaupanje. Kljub temu, da so socialni stiki mladim izjemno pomembni, prostor zaupanja predstavlja izvorna družina, ki nudi finančno in emocionalno varnost, potrebo po druženju pa mladi zadovoljijo v (bolj ali manj) medosebnih stikih s prijatelji, ki se pogosto odvijajo preko interneta in se kažejo v obliki hitrih klepetov, različnih znakov naklonjenosti, značilnih za virtualni prostor ter drugih izkazov odobravanja, dostopnih z nekaj kliki.

Misztal (1996) meni, da obdobje pozne moderne korenito spreminja naravo prijateljstev. Z naraščajočo diferenciacijo in fragmentacijo družbenega življenja naj bi prijateljstvo, ki združuje individualizirane posameznike, usmerjene predvsem same vase in svojo osebno rast, postajalo vse težje – tako za vzpostavitev, kot tudi za ohranjanje prijateljstva. V kontekstu pozne moderne se narava prijateljstva, kot tudi narava drugih medosebnih odnosov, korenito transformira. Kot posledico lahko opazimo povsem nove tipe prijateljstev, ki so zelo specializirani in fragmentirani ter nam dopuščajo raznolikost prijateljev za različne priložnosti.

Podobno ugotavlja Silver (v Allan 1998, 687), ko analizira vpliv rasti komercialne družbe na medosebne odnose in prijateljstva; nove oblike prijateljstev se formirajo skupaj z novimi pogoji življenja. Delitev ekonomskega in zasebnega življenja povzroči, da neformalni odnosi niso več posledica lastnih interesov, temveč se snujejo na podlagi simpatij, podobnih interesov in dejavnosti ter kompatibilnosti posameznika. Tudi Wellman (1999) ugotavlja, da je razvoj transporta in komunikacij povzročil, da ljudje ne preživimo več v celoti življenja le v ozkem lokalnem okolju, temveč se možnosti spoznavanja podobno mislečih posameznikov

širijo tudi onkraj domačega kraja. Po drugi strani pa je proces individualizacije nekoliko izpodrinil ozko skupinsko medsebojno povezanost in kolektivni duh.

Pahl (2000, 13–14) pravi, da v sodobni družbi vsak posameznik izbira prijatelje svobodno, prav tako pa tudi prijatelji vzajemno izberejo nas. Za razliko od vezi z družino in sorodniki, so prijateljske vezi neformalne, kar pomeni, da nas na prijatelje ne veže nobena formalna institucionalna opora, zakoni ali sankcije. Prijatelji nam omogočajo večje samozaupanje in samospoštovanje ter v nas zbujejo paleto pozitivnih čustev. Že sama zavest o možni podpori zmanjša duševne obremenitve zaradi različnih vsakdanjih težav ter nam da občutek, da bomo tem problemom lahko kos. Raziskave kažejo celo to, da prijateljstvo pripomore k fizičnemu zdravju in hitrejšemu okrevanju po bolezni (Ule 1993, 101).

Svoboda in odsotnost prisile sta pomembna elementa prijateljstva; v modernem pojmovanju prijateljstva odnos temelji na svobodni izbiri, ker je produkt naše osebne aktivnosti. Pahl (2000, 62) meni, da je vizija modernega prijateljstva povezana s pozno modernim ukvarjanjem z individualno svobodo in izražanjem. Dodaja, da je samo skozi svobodo odločanja in odsotnost prisile individuum lahko motiviran preko spontanih čustev naklonjenosti, ki so pogoj za prijateljstvo. Če takšne naklonjenosti ni, govorimo o znancih, sodelavcih, sorodnikih in drugih stikih.

Definicija prijateljstva v svoji idealni obliki predpostavlja tudi obstoj intimnosti med dvema posameznikoma. Ker gre za odnos, ki je globoko osebne narave, intimnost med prijateljema služi zadovoljevanju potreb po čustveni in kognitivni varnosti. S tem namenom se med prijatelji ustvarja okolje, ki je predvidljivo in v katerem lahko razvoj dogodkov napovedujemo z veliko mero verjetnosti; to je zaprto okolje zaupanja in zaupnosti. Oliner (1998, 20) loči dve definciji intimnosti v prijateljskem odnosu: prva označuje medsebojno poznavanje, ki vključuje tudi vpogled v čustveni svet, naklonjenost in moralne nagibe prijatelja; druga, ki temelji na avtoričinem raziskovalnem delu, pa se nanaša na deljenje najglobljih izkušenj človeka z drugim človekom, na vzajemno medsebojno raziskovanje in na izražanje čustvene povezanosti. To obliko intimnosti poimenuje *ekskluzivna intimnost*, medtem ko jo enači s pojmovanjem čistega odnosa, ki ga je definirala Giddens (2000).

Pahl (2000) utemeljuje, da moderni ideal prijateljstva ne temelji na pravilih ali regulaciji ali na katerem koli delu institucionaliziranega reda. Ker je prijateljstvo utemeljeno na čustvih,

hkrati pa morajo biti ta čustva med obema udeležencema odnosa recipročna, odnosi, temelječi na kalkulacijah, neizogibno izgubijo svoje bistvo. Tako meni tudi Paine (1999, 41), ko s pojmom *ekvivalentnosti* utemeljuje ideal prijateljstva, ki naj temelji na tem, da posameznik prispeva sebe in pričakuje, da bo dobil povračilo v enaki meri. Podobno prijatelji pričakujejo tudi medsebojno zaupanje. Prijateljstvo temelji na vezi vzajemnega zaupanja in razkrivanja skrivnosti: »S prijatelji delimo zaupne teme, ki jih z drugimi ljudmi ne bi ... S tem postanemo ranljivi, kar je znak zaupanja in naklonjenosti. Na ta način damo prijateljem privilegiran dostop do tega, da vplivajo na naše življenje« (Pahl 2000, 83).

Pri analizi prijateljstva je potrebno pokazati tudi na razliko med »prijateljstvom« in »pravim prijateljstvom«. Raziskava Roberta in Kimboka (v Fehr 1996, 102) kaže, da je pomembna razlika med obema konceptoma v naslednjem pojmovanju: s pravim prijateljem ima posameznik bolj intimen in zaupen odnos ter več fizičnega kontakta. Druga študija, ki je temeljila na longitudinalni analizi (v Fehr 1996, 103), je pokazala, da so tisti prijatelji, ki so sčasoma postali pravi prijatelji, v tem času imeli pogostejše stike in več medsebojne komunikacije.

Pahl Ray in Liz Spencer sta v monografiji *Hidden solidarities today: rethinking friendship* (2006) navedla izsledke študije o prijateljstvu v Veliki Britaniji; raziskava je bila izpeljana na vzorcu 60 moških in žensk različnih starosti. Ugotovila sta, da prijateljstvo predstavlja družbeno lepilo, elementi prijateljstva pa se kažejo tudi v partnerskih in sorodstvenih vezeh. Tako sta vpeljala koncept osebne skupnosti, ki označuje *mikrosvet* posameznika, poseljen s *pomembnimi drugimi*.

Udeleženci raziskave navajajo, da so prijateljstva za razliko od družinskih vezi izbrana, in ne dana. S prijatelji imajo nekaj skupnega, pri čemer gre lahko za podoben smisel za humor, enake interese, pripadnost istemu družbenemu okolju (organizaciji, lokalni skupnosti, delovnemu mestu) ali podoben življenjski stil. Za prijatelje naj bi bilo značilno, da uživajo v družbi drug drugega, se udeležujejo skupnih aktivnosti ali srečanj, imajo kontakt preko mobilnikov, interneta in drugih tehnologij, ter se obiskujejo.

Spencer in Pahl (2006) sta na podlagi odgovorov udeležencev oblikovala kategorije, ki označujejo različne vrste prijateljstev, sledijo pa si od manj k bolj kompleksnim. Med enostavna prijateljstva sodijo naslednje skupine:

1. družabniki, s katerimi sodelujejo pri neki skupni aktivnosti,
2. uporabni kontakti, s katerimi si izmenjujejo informacije in nasvete,⁷⁵
3. sosedski prijatelji in takšni, ki nudijo podporo ali pomagajo razrešiti probleme,
4. prijatelji za zabavo ali skupno druženje.

Med kompleksna prijateljstva avtorja štejeta naslednja:

1. pomočniki; za takšno prijateljstvo je značilno skupno druženje, medsebojna praktična pomoč, stabilnost in zanesljivost,
2. tolažilci; ti prijatelji si medsebojno nudijo skupno druženje, praktično pomoč, emocionalno podporo in sočutje,
3. zaupniki; prijatelji si med seboj zaupajo osebne informacije, vedo za intimosti drug drugega, si zaupajo, se družijo, ne nudijo pa nujno praktične pomoči,
4. sorodne duše; vsestranski prijatelji, ki si nudijo emocionalno podporo, praktično pomoč, imajo podoben pogled na svet, se med seboj družijo tudi v živo, so na »isti valovni dolžini«, imajo močno emocionalno vez in visoko stopnjo zavezanosti, ki je podobna družinskim vezem.

Avtorja Spencer in Pahl (2006, 66–71) ugotavljata, da se navadno prijateljstva začnejo z enostavnimi oblikami druženja, ki temeljijo na skupnih aktivnostih ali uslugah, nato pa se lahko razvijejo v kompleksnejšo obliko. Od enostavnih h kompleksnejšim oblikam prijateljstva se zvišuje tudi stopnja zavezanosti, obenem pa nas osebe v kompleksnejših prijateljstvih tudi bolj sprejemajo, poznajo in potrjujejo, kdo smo v resnici. V nasprotju s tem navajata tudi, da osebam, ki pogosteje tvorijo enostavnejša prijateljstva, druženje v kompleksnejših prijateljstvih ni vedno najprijetnejše, saj so zanje preprosta in zabavna prijateljstva tudi manj zahtevna.

Izsledki raziskave (2006) kažejo na štiri prijateljske repertoarje glede na to, katero vrsto prijateljev osebe vključujejo v svoje osebne skupnosti:

1. bazični repertoar: v osebno skupnost so vključene enostavne oblike prijateljstva; to so prijatelji za zabavo in družabniki. Ti prijatelji imajo specifično vlogo glede na skupne interese

⁷⁵ Kategorijo uporabnih kontaktov Spencer in Pahl označita za tisto, kjer si prijatelji izmenjujejo informacije ali kontakt uporabljajo v prid svoje koristi. Pri tej vrsti prijateljstva ne gre za čustveno navezanost, vseeno pa obstaja recipročna pripravljenost za izmenjavo informacij in nasvetov. Avtorja navajata, da je tovrstna oblika prijateljstva značilna za ljudi, ki so aktivno v socialnem mreženju.

in aktivnosti, vendar pa v teh oblikah prijateljstva ni zaupnosti, intimnosti ali medsebojne pomoči.

2. intenzivni repertoar: v osebno skupnost so vključena samo kompleksna prijateljstva; osebe jasno ločijo med »pravimi prijatelji« in ostalimi prijateljskimi razmerji.

3. središčni repertoar: v osebno skupnost so vključene enostavne in kompleksne oblike prijateljstva, vseeno pa v središčnem repertoarju prevladujejo prijatelji za zabavo in družabniki, manj pa je zaupnikov in sorodnih duš.

4. obsežen repertoar: v osebno skupnost so vključene enostavne in kompleksne oblike prijateljstva v sorazmernem številu; osebe prijateljstvo jemljejo zelo resno in cenijo različnost kvalitet vseh vrst prijateljstev.

Raziskava je pokazala, da zaradi globalizacije lokalne skupnosti niso nič manj pristne ter da se navezanost na lokalno okolje in skupnost glede na pretekli čas ni zmanjšala. Danes se (tudi zaradi možnosti ohranjanja stikov preko tehnologij) prijateljstva, ki vsebujejo zaupanje in emocionalno podporo, lahko ohranjajo ne glede na večje geografske razdalje. Prijateljstva, ki temeljijo le na skupnih uslugah in druženju, pa vsekakor zahtevajo fizično prisotnost in se zato ohranjajo le na lokalni ravni. Razlog za morebitno razpadanje prijateljstev, ki so sklenjena znotraj iste lokalne skupnosti, avtorja ne vidita v globalizaciji in njenih posledicah na družbo, temveč gre predvsem za specifično kvaliteto odnosa; ohranijo se namreč zgolj kompleksne oblike prijateljstva, ne pa tudi enostavnejše.

Avtorja zavračata domnevo, da so sodobna prijateljstva vedno bolj bežna in začasna; ugotavljata celo, da se osebne skupnosti, za katere je značilno bolj bežno in enostavno formiranje prijateljstev, tvorijo predvsem z ljudmi iz lokalne skupnosti, pri čemer so lahko vezi teh prijateljstev veliko bolj enostavne kot v tistih, ki so preživela kljub fizični razdalji.

Po mnenju avtorjev se kvaliteta družbenih odnosov ni znižala, ker naj bi bili posamezniki bolj instrumentalno naravnani, manj skrbni, zaupljivi in zavezani, ter prijateljstva površinska, bežna, slučajna, začasna, brezvsebinska. Nasprotno menita, da so sodobna prijateljstva lahko zelo raznolika ter da ima prijateljstvo lahko vlogo zaščitne mreže, ki nudi podporo in intimnost ter predstavlja tudi mesto sprostitve in spopadanja s pritiski vsakdanjega življenja.

Na tem mestu se zastavlja vprašanje, ali so glede na ugotovitve avtorjev lahko tudi trdnejše oblike prijateljstev zmožne ohraniti svojo kvaliteto ne glede na fizično prisotnost.

Kako pa prijateljstvo razumemo na območju Slovenije? Številne raziskave zadnjih desetletij kažejo, da je prijateljstvo tudi Slovencem izredno pomemben del našega vsakdanjega življenja.

Prva raziskava, narejena za področje Slovenije, je bila izpeljana v sklopu raziskave Stratifikacija in kvaliteta življenja v Jugoslaviji v letu 1987 na vzorcu 2241 ljudi, starih med 15 in 75 let. Najvišji delež prijateljskih vezi so imeli moški v starosti od 15 do 24 let, ki so visoko izobraženi in prihajajo iz razvitih regij. Iz te raziskave sta Hlebec in Kogovšek (v Dremelj in drugi 2006, 51) povzeli osnovne značilnosti osebnih omrežij ter ugotovili, da so prijatelji najpomembnejši vir socialne opore tako v manjših, kot tudi v večjih omrežjih. Prijatelj se je izkazal tudi kot najpomembnejši dajalec socialne opore pri reševanju partnerskih problemov, pomemben delež pa ima poleg partnerja tudi kot sogovornik, kadar smo žalostni in potrti. Zanimiv podatek pa je tudi, da prijatelji ne igrajo pomembne vloge pri nudenju socialne opore in pomoči v primeru bolezni.

Leta 2000 je bila narejena naslednja večja raziskava v sodelovanju med Centrom za metodologijo in informatiko Fakultete za družbene vede, Cati centrom in Inštitutom RS za socialno varstvo. Raziskava je bila izpeljana na vzorcu prebivalcev Ljubljane in je merila štiri razsežnosti socialne opore: materialno, informacijsko, emocionalno in oporo v smislu neformalnega druženja. Prijatelji so se izkazali kot pomemben vir vseh razsežnosti socialne opore, predvsem pri neformalnem druženju. Raziskava je pokazala tudi, da s starostjo odstotek prijateljskih vezi upada ter da imajo moški in višje izobraženi več prijateljskih vezi kot ostali (Dremelj in drugi 2004, 48–52).

Ker so pozno otroštvo, adolescenca in zgodnja odraslost posebna obdobja v življenju posameznika, ki se ločijo od odraslosti ter so obenem tudi posledica sprememb, ki jih prinaša doba pozne moderne, prijateljski odnosi v tem obdobju igrajo posebno vlogo. Obdobje mladostništva se vedno bolj pomika v zgodnja leta in tudi vedno dlje traja (Bajzek 2003). Vsekakor velja tudi nasprotno: življenjski stili, ki so značilni za obdobje adolescence, se pomikajo pozno v dvajseta in celo v trideseta leta posameznika. V teh obdobjih se, kot že

rečeno, oblikuje osebna identiteta in nabirajo izkušnje v socialnem okolju izven družinskega kroga.

Zelo zgovorno prijateljski odnos v tem obdobju opiše Bell (v Pahl 2000, 124):

Pravi prijatelj je zame tisti, s katerim se lahko zabavam in sem z njim lahko tudi resen glede osebnih stvari – o puncah, o tem, kaj se dogaja v mojem življenju ali o čemer koli. S svojim najboljšim prijateljem Jeffom se lahko pogovarjam o različnih stvareh. Njegovi starši so prav tako ločeni kot moji in razume me, ko sem slabe volje zaradi preprirov med mojo mamo in očetom. Najboljši prijatelj je tisti, ki se ne bo delal norca iz tebe, če narediš nekaj neumnega ali pa če napraviš napako. Če te je nečesa ali nekoga strah, ti bo dal samozavest.

Cotterell (2007) v monografiji *Social Networks in Youth and Adolescence* izpostavi, kaj mladi najpogosteje pričakujejo od trdnejših prijateljstev v mladostni dobi ter kaj najbolj cenijo. Avtor izhaja iz Weissove (v Cotterell 2007, 80) opredelitve 6 najpomembnejših kategorij, ki so mladim v medosebnih odnosih še posebej pomembne:

1. Navezanost,
2. Socialna integracija,
3. Pozitivna samopodoba,
4. Zanesljivost,
5. Ljubezen in pozornost,
6. Usmerjanje in posvetovanje.

Weiss meni, da različne kategorije opore nudijo različni tipi medosebnih odnosov, medtem ko prijateljstvo v mladostni dobi lahko predstavlja vir vseh naštetih opor. Mendelson in Abound (v Cotterell 2007, 80) sta v raziskavi o kvalitetah prijateljskih odnosov med mladimi izpostavila podobne kategorije, kot jih navaja Weiss. 6 ključnih funkcij prijateljskih odnosov so: druženje, zanesljivost, pomoč, intimnost, samopotrditvev in emocionalna varnost. Kvaliteten prijateljski odnos tako lahko nudi skupno preživljanje prostega časa, skupne aktivnosti, lojalnost, dostopnost, pripravljenost pomagati, senzibilnost in pripravljenost poslušati, dajati občutek vrednosti ter dajati občutek optimizma in zanesljivosti v težjih trenutkih.

Galvin (2003) trdi, da v prijateljskem odnosu pomembno vlogo igra občutek, da je nekdo tam za nas, ko ga potrebujemo. Vedno, ko je le mogoče, medosebni prijatelji želijo svoj čas preživljati skupaj. Večinoma je komunikacija kvalitetnejša, če se vidijo v živo, v vmesnem času pa so v pomoč tudi telefonski pogovori in pogovor preko drugih tehnologij. Pri tem je ključen občutek, da je prijatelj tam, četudi si želimo le pokramljati, deliti z njim vsakdanje skrbi ali veselja ter dati vedeti, kaj se z nami dogaja.

V pozni adolescenci od vseh oblik socialne opore postaneta pomembni predvsem *druženje* in *intimnost* (Cotterell 2007). Za posameznike, ki so intimni prijatelji, je značilno skoraj vsakodnevno druženje, skupna udeležba v različnih aktivnostih, pomemben pa je tudi čas, ko niso aktivni in samo »posedajo« skupaj in kramljajo. Cotterell (2007) pa pri tem opozarja, da je prijatelj lahko odlična družba za skupne aktivnosti, pa ga vendarle ne smatramo za najboljšega prijatelja. Pogosto takšne vrste prijateljstev služijo sprostitev od vsakodnevnih obremenitev, so vir zabave, avantur in humorja.

Za razliko od druženja sta dimenziji *intimnosti* in *samorazkrivanja* ključni pri definiranju trdnejših prijateljstev. Parks in Floyd (v Cotterell 2007, 81) sta v raziskavi o prijateljstvu povprašala udeležene, kako bi definirali bližino in intimnost. Najpogostejša asociacija na pojem bližine je bil koncept samorazkrivanja, za tem pa nudenje pomoči in opore, skupni interesi in aktivnosti, izkazovanje naklonjenosti ter preprost in sproščen občutek v interakciji z drugim posameznikom. Cotterell poudarja, da je eno izmed ključnih področij, ki zagotavljajo prijateljsko bližino in intimnost komunikacija, s katero posamezniki delijo svoje občutke, upanja, strahove in veselja. V skupini vrstnikov se vrstijo šale, zbadanja, prekinitve komunikacije, izbruhi smeha in nestrinjanja. Prijatelji med seboj tudi zelo radi opravljajo druge mlade posameznike, si pripovedujejo zgodbe in trače, vedno znova ponavljajo iste skupne zgodbe in jih dramatizirajo ter s tem ustvarjajo mite. Avtor pravi, da se s takšno komunikacijo ustvarja neke vrste *skupinska solidarnost*.

V primerjavi z znanci se mladi s prijatelji pogovarjajo drugače; v prvi vrsti se razlika kaže že v tonu glasu in hitrosti govora. Planalp in Benson (v Cotterell 2007, 87) sta na podlagi posnetkov pogovorov med prijatelji in med znanci ugotovila, da se prijatelji med seboj večkrat prekinjajo, uporabljajo več slenga, govorijo hitreje, bolj sproščeno, izražajo več kritike in žaljivk. V primerjavi s pogovorom med znanci je prijateljski pogovor bolj

neformalen, bolj intimen, v pogovoru prijatelji več časa namenijo eni sami temi, se ob tem več smeji in pokažejo več zanimanja za drugega.

Za prijatelje si adolescenti najpogosteje izbirajo tiste vrstnike, ki so jim podobni po interesih, stališčih, hotenjih in načinu preživljanja prostega časa. Preko druženja in pridobivanja skupnih izkušenj si prijatelji med seboj postajajo še bolj podobni. Prijateljstvo pa je pomembno tudi za samopodobo, samospoštovanje, socialno razumevanje in vživljanje v vlogo drugega. Berndt (2004) definira 4 tipe podpore, ki jo prijatelji ponujajo drug drugemu:

1. Informacijska podpora: nasveti pri reševanju osebnih problemov;
2. Instrumentalna podpora: pomoč pri raznih nalogah v zvezi s šolo, posojanje materialnih stvari;
3. Tovariška pomoč: pomoč v smislu, da se prijatelj lahko zanese na drugega in nanj računa pri socialnih aktivnostih;
4. Podpora v samopodobi: podpora v kontekstu dviganja samozavesti z odobravanjem, pohvalami, spodbudami, ali pa tolažbo ob neuspehih.

V vsakdanjem življenju in interakcijah s prijatelji podpora raste iz povezanosti, iz izkušnje zanesljivosti, občutkov solidarnosti in pripadnosti, ki jih najdemo v prijateljstvu: »Prijatelji z rednimi druženji ustvarjajo neko obliko psihološke skupnosti, ki vsebuje izvore podpore, ponuja pomoč in nasvete, kadar jih kdo potrebuje« (Ule 2008, 95). Takšne skupnosti poimenujemo *prijateljske mreže*. Tudi Cotterell (2007) opredeli podporo kot socialno interakcijo ali odnos, ki ga nudijo posamezniki z aktualno prisotnostjo ali z občutkom navezanosti do osebe ali skupine, ki je zaznana kot skrb ali ljubezen.

Prijateljske vezi so v dobi adolescence in mlade odraslosti izjemno pomembne, saj že v otroštvu prijateljstvo nudi posamezniku različne vire informacij, ki izhajajo izven primarnega družinskega okolja. Prijatelji so lahko vir socialne, materialne in emocionalne opore, mladi pa ga uvrščajo med najbolj pomembne stvari v življenju ter prehajajo od intenzivnega druženja s prijatelji k mreženju, kjer je poudarek predvsem na količini poznanstev. Za mlade so torej pomembne tako trdnejše prijateljske vezi, kot tudi navezovanje stikov, ki ima za posameznika predvsem obveščevalno vlogo (Pahl 2000).

Prijateljstvo kot varnostna mreža posameznikom omogoča določeno pripadnost in oporo v različnih življenjskih situacijah na različnih stopnjah življenjskega poteka. Mladim omogoča predvsem osebnostni, identitetni in socialni razvoj preko socialne interakcije, ki se ustvarja v odnosu z enim ali več posamezniki. Prijatelji zagotavljajo stabilnost v toku vsakdanjega življenja, nas usmerjajo in podpirajo v življenjskih odločitvah, doživetjih in izkušnjah. Sožitje, ki ga lahko najdemo v prijateljskem krogu, je rezultat dolgoročne socialne interakcije, vzajemnosti in medsebojne koristi, pri čemer se med posamezniki ustvarja tudi zaupanje (Pahl 2000, 70).

V času odraščanja mladi najpogosteje preživljajo svoj prosti čas z vrstniki. Osrednji nalogi mladih v odraščajočem obdobju sta oblikovanje posameznikove identitete ter uvrščanje in iskanje svojega prostora v družbi. Pri prvi gre za doseganje posameznikove avtonomije in neodvisnosti, kar se danes, kot že rečeno, lahko dogaja še v dobi mlade odraslosti. Kot drugo pa mladi preko druženja z vrstniki spoznavajo svojo različnost v primerjavi z ostalimi člani družbe, pridobivajo socialne kompetence ter spoznavajo sistem družbenih odnosov, norm, standardov in pravil, ki urejajo odnose med družbenimi skupinami. Obe razvojni nalogi se rešujeta skozi proces socialne primerjave, ki se odvija v različnih socialnih interakcijah (Gril 2006, 5).

Mladinska vrstniška kultura mladim omogoča primerjavo in izmenjavo izkušenj, posploševanja kulturnih vzorcev, predvsem vzorcev mladinske potrošnje in preživljanja prostega časa. Mladi se preko vrstniške kulture združujejo in na poseben način oblikujejo svoje načine preživljanja prostega časa in zabave. Vrstniška skupina predstavlja dopolnilo k starševski avtoriteti ter služi kot alternativen pogled na svet, s katerim mladi ovrednotijo, kaj je zanje pomembno in oblikujejo svojo identiteto. Čas, ki ga posameznik preživi v družbi vrstnikov, predstavlja tudi priložnost za oblikovanje prijateljstev, znanstev in drugih socialnih krogov. V času odraščanja druženje postane še toliko bolj intenzivno, zato je čas odraščanja tudi obdobje ustvarjanja mreže novih poznanstev. Mladi lahko v tem času oblikujejo trdne prijateljske vezi z drugimi mladimi, zelo pogosto pa nova poznanstva prihajajo iz strani iste izobraževalne poti.

Cotterell (2007, 55) navaja, da se pri druženju z vrstniki formirajo *klike* oz. skupine vrstnikov, ki imajo podobne interese, podobno komunikacijo in skupaj preživijo veliko časa. Klike je lahko izjemnega pomena, saj za posameznika predstavlja aktivno življenje, pomembna pa je

tudi zaradi občutka pripadnosti, saj takšna vrstniška skupina začne nadomeščati starševsko prisotnost. Vpliv klike je vsekakor odvisen od tega, kako močno se posameznik identificira z določeno skupino; norme, pravila vedenja, način oblačenja in različni simboli označujejo pripadnost določeni kliku. Na prehodu posameznika iz adolescence v mlado odraslost se želja po pripadnosti večji skupini zmanjša, poveča pa se motivacija za formiranje odnosov na individualni ravni. Na ta način se poveča število trdnejših prijateljskih zvez, pogosto se oblikujejo doživljenjska prijateljstva.

Ule (2008, 96) definira bazično adolescentsko vrstniško skupino kot kliko, ki obsega majhno skupino prijateljev podobne starosti in običajno istega spola. Kadar mladostniki govorijo o svojih prijateljih, običajno mislijo na prijateljske klike, skupinice mladih, ki skupaj preživljajo večino časa. Med njimi so lahko »pravi prijatelji« ali samo prijatelji, vključujejo pa lahko le kolegialne odnose. Pogosto so klike prostorsko določene: prijatelji v sosedstvu, šolskem razredu, interesnih sferah.

Za razliko od prijateljev v kliku, trajnejši prijateljski odnosi niso prostorsko uvrščeni, temveč so zavezniki v vsakršnem prostoru ali dogodku ter so med seboj zelo pogosto v konstantnem stiku. Pogoste stike danes omogoča vseprisotna nova tehnologija, ki po eni strani izkorišča mladostniško željo po navezanosti in pripadnosti skupini, po drugi strani pa mladim omogoča hipno izmenjavanje mnenj in aktualnih informacij.

V dobi pozne moderne je moč opaziti, da se vloga vrstniške skupine pri mladih vse bolj zmanjšuje, saj se mladi redkeje združujejo v avtonomne vrstniške skupine in družbeno dejavne mladinske subkulture. Vse pogosteje so zaradi individualnih pritiskov, tekmovalnosti med vrstniki, borbe za življenjski prostor mladi prepuščeni sami sebi in svojim osebnim projektom. Posledico teh procesov Collins in Laursen (v Bukatko 2008, 553) označita kot *družbeno infantilizacijo mladosti*, kar pomeni podaljšano socialno otroštvo, v katerem se v poznomoderni družbi znajde vedno več mladih, ki se izobražujejo v pozna dvajseta leta. Ta čas je predvsem v znamenju novih oblik zabave, ko jo nudi nova informacijska tehnologija in nove oblike potrošnje življenjskih stilov. Posledično se mladi umikajo iz javnega prostora v zasebnost, vse daljša ekonomska in socialnovarstvena odvisnost od izvorne družine in nove kratkotrajne oblike zaposlovanja pa mladim ne omogočajo premostitve takšnega obdobja.

Družina iz zgoraj omenjenih razlogov postaja vedno bolj imaginarij intimnosti oz. socialno zatočišče mladih; predstavlja jim mesto pobega in zavetja pred zahtevami sodobnega sveta. Za razliko od obdobja 60. let prejšnjega stoletja, ko so se mladi izogibali družinskemu okolju kot območju nadzora in avtoritete, so današnji mladi izjemno povezani s svojo izvorno družino in od nje tudi na nek način odvisni.⁷⁶ Mladi tako najbolj zaupajo svojim staršem, jih postavljajo na mesto zaupnikov in jih obravnavajo kot svoje vrstnike. Glede na povedano se zastavlja dilema, kako pomembno vlogo pravzaprav igrajo prijatelji v življenju današnjih mladih in v kolikšni meri prijateljske zveze nadomešča družina s svojo vseprisotnostjo in večnim pribežališčem.

Milivojević (2011) meni, da je ravno najboljši prijatelj ali prijateljica tisti, ki pomaga posamezniku pretrgati psihološko simbiozo s starši. Po avtorjevem mnenju ima mlada oseba določene skrivnosti, ki jih ne želi deliti s svojimi starši. Starši, ki so do tedaj sodelovali v emocionalnem svetu mladostnika, se morajo v takšnih trenutkih do določene mere umakniti in razumeti, da gre za naravni razvoj in odraščanje otroka v izdelano osebnost. Najboljši prijatelj postaja oseba, ki prevzame vlogo, ki so jo prej imeli starši: posameznik se mu lahko zaupa in se pogovarja o svojih problemih.

Tako kaže tudi študija Nickersonove in Nagla (2005), ki je temeljila na tezi, da je prehod iz otroštva v odraslost dramatično obdobje, ko posameznik naveže trdnejše odnose s prijatelji in se skuša odcepiti od staršev kot primarnega vira opore. V raziskavi so udeleženci odgovarjali na vprašanje: »Kdo je oseba, s katero najraje preživljaš čas?« Medtem ko so 4-letni otroci v več kot 50% primerov označili enega od staršev in le v 14% odstotkih primerov svojega najboljšega prijatelja, so 8-letniki v 41% primerov dejali, da svoj čas najraje preživljajo z najboljšim prijateljem. Podoben trend se je kazal pri vprašanju: »S kom si najraje, ko si slabe volje?« Zaključki študije kažejo, da se adolescenti v primerjavi z otroci od 4 do 6 leta manj zaupno pogovarjajo s svojimi starši in pričnejo potrditev in zaupnost iskati v odnosu s prijateljem. Ne glede na to pa so starši vseeno tisti, na katere mlada oseba lahko vedno računa in predstavljajo varno zatočišče.

⁷⁶ Bajzek (2003, 14) meni, da starši, ki hočejo biti prijatelji svojih otrok, po eni strani zmanjšujejo konflikt med generacijama, po drugi strani pa svojemu otroku s tem ne naredijo usluge, saj se ta ne znajde v socialnem svetu: »Nekakšen paradoksalen strah pred lastnimi otroki in njihovim nasiljem, ki bi lahko pripeljalo do družinskih konfliktov, prisililo mnoge starše, da zavzamejo do svojih odraščajočih otrok držo prijateljstva in s tem hkrati najbolj izrazijo tudi lastno negotovost in slabost.«

Bistvo prijateljstva torej še vedno ostaja zaupanje, iskrenost, pomoč in druženje. Kot smo že omenili, pa mladi danes svojim prijateljem ne zaupajo v celoti in v te odnose ne vlagajo brez preračunljivosti. Od trajnejših prijateljstev se zahteva konstantno in intenzivno čustveno izražanje ter samorazkrivanje, zato so prijateljstva v sodobnosti mnogo bolj zahteven projekt. Raziskave prijateljskih omrežij med mladimi v Sloveniji kažejo, da prijatelji mladim generalno gledano nudijo največ socialne opore. V letih 2000 in 2001 je bila izpeljana raziskava med mladimi, starimi od 15 do 27 let, ki so v tem času obiskovali izobraževalni program PUM (Trček 2004, 25). V primeru težav so se mladi največkrat obrnili na prijatelja, saj prijateljem lažje zaupajo in medsebojno razumejo težave drug drugega. V raziskavi o odraščajočih mladih (starih od 9 do 14 let) na področju Slovenije (Bajzek 2003, 85) so udeležence povprašali o tem, kdo je njihov pravi prijatelj. Na prvo mesto so postavili nekoga, ki jim pomaga, ko kaj potrebujejo; na drugo mesto pa tistega, ki jih razume ter je iskren in dosleden.

Po drugi strani pa lahko v isti raziskavi zasledimo naslednji podatek: ko so udeleženci raziskave ocenjevali, koliko jim pomeni naklonjenost s strani prijateljev, je zanje naklonjenost s strani družine še vedno pomembnejša, prijatelji pa se znajdejo na drugem mestu. Pohvala odraslih in občutek, da jih imajo starši radi, se nahaja na občutno višjem mestu kot občutek sprejemanja v prijateljskem krogu. Kljub temu so za odraščajoče mlade prijateljske vezi pomembne, vendar družino postavljajo na višje mesto. Tudi raziskave mladine v devetdesetih letih so pokazale, da sta družina in zasebnost na vrhu lestvic vrednost, starši pa so najboljši prijatelji in zaupniki mladih. Povezave med starši in otroki postajajo izjemno elastične in mladi lahko zagotovo računajo na pomoč staršev, ko se znajdejo v psihičnih ali ekonomskih težavah. Starši tako postajajo vse bolj svetovalci in zagovorniki, ne pa nadzorniki in oblikovalci življenjske poti svojih otrok (Ule 2008).

Odnosi v družini imajo danes v ospredju pozitivne vzgojne prakse, visoko raven starševske podpore, visoko stopnja tolerance s strani staršev in dopuščanje osebne avtonomije. To, kako starši cenijo otroka, postaja življenjska vsebina in smisel skupnega življenja (Ule 2008). Ker je večina otrok v pozitivnem odnosu s starši in od njih prejema čustveno in instrumentalno oporo, postajajo družinske mreže odločilne v negotovem življenjskem okolju, ko se posameznik sooča s tekmovalnostjo in selekcijo na različnih ravneh družbenega življenja.

Podatki obeh raziskav kažejo jasno ločnico, kako se spremeni pomembnost družinskih in prijateljskih vezi od otroštva pa vse do obdobja mlade odraslosti. Medtem ko je mladim v obdobju adolescence starševski vpliv in zgled še vedno izjemno pomemben, pa se s starostjo bolj in bolj povezujejo s prijatelji, njim zaupajo težave in z njimi tkejo trdnejše in trajnejše vezi.

Vzpostavitev prijateljskih vezi pa igra izjemno pomembno vlogo tudi takrat, ko se mlad posameznik vključuje v novo socialno okolje. Pričetek izobraževanja, predvsem če se dogaja daleč od doma ter stran od primarne družine in prijateljev, je lahko zelo stresno obdobje za posameznika. Študija (Buote in drugi, 2007) med kanadskimi študenti, ki so obiskovali 1. letnik univerze, je raziskala, ali se novemu šolskemu sistemu in načinu življenja bolje prilagodijo tisti študentje, ki v tem času stkejo medosebna poznanstva in prijateljstva.

Analiza podatkov je temeljila na tezi, da prijatelji lahko občutno olajšajo stres, ki ga posameznik občuti v problematičnih obdobjih, ter nudijo tudi različne vrste socialne opore. Prijatelji nadalje lahko pripomorejo tudi k izboljšanju samopodbe in samozavesti ter pomagajo, da se mlada oseba lažje spopada s težavami na svoji življenjski poti. V analizi so bile izmerjene štiri dimenzije: odprtost do novih prijateljstev, vključitev v univerzitetno okolje, kvaliteta prijateljstva in kvantiteta prijateljev. Študija je pokazala, da je odprtost do novih poznanstev pomemben dejavnik pri formiranju kvalitetnih prijateljstev, prav tako pa so se študentje, ki so sklenili veliko novih poznanstev, bolje prilagodili življenju na univerzi.

Izsledki raziskave kažejo, da je obdobje mlade odraslosti čas, ko se dogajajo korenite spremembe: mladi se selijo, pričnejo z novim šolanjem (v geografsko oddaljenem kraju), novo službo ali iz drugih razlogov menjajo socialno okolje. V takšnih primerih je prilagoditev v novo socialno okolje tem večja, kolikor večja je posameznikova pripravljenost sklepanja novih poznanstev in odprtost do socialnega okolja. Brez dvoma so mladim danes v pomoč nove tehnologije, ki premostijo mnoge ovire v resničnem socialnem okolju. Poleg preseganja geografske oddaljenosti so medij, s katerim mladi lažje premagajo svojo sramežljivost, se lahko bolj premišljeno predstavijo drugim posameznikom, izberejo pa lahko tudi anonimnost in se preprosto prepustijo kramljanju z drugimi anonimnimi udeleženci spleta. Nove tehnologije vsekakor nudijo mnoge prednosti pri vključevanju mladih v socialno okolje in lahko trdimo tudi, da so v določeni meri tudi medij sklepanja trdnejših prijateljstev.

Od vsakega posameznika pa je odvisno, na kakšen način bo uporabljal razsežnosti spleta in seveda, v kolikšni meri ga uporabljajo njegovi prijatelji in vrstniki. Veliko raziskav kaže, da v dobi razcveta novih tehnologij odnosi med mladimi postajajo fleksibilnejši, bolj fluidni in začasni. Predvsem generacija današnjih adolescentov in mladih odraslih je tista, ki je v najbolj ključnih letih socialnega razvoja odraščala skupaj z novimi tehnologijami. Napačno bi bilo trditi, da so za fleksibilnejša prijateljstva med mladimi zaslužne ravno nove tehnologije, je pa vsekakor relevantno, da spremembe v medosebnih odnosih med mladimi vključimo v ta kontekst, saj so se nove tehnologije integrirale v vsakdanji svet mladih posameznikov, ki so pomembni sooblikovalci svetov, vzpostavljenih na spletu.

4 Prijateljstvo med mladimi v kontekstu novih tehnologij

4.1 Posredovano komuniciranje in njegov vpliv na medosebne odnose

Elektronsko podprto komuniciranje ali posredovano komuniciranje na prvi pogled lahko uvrstimo med oblike množičnega komuniciranja. Glede na klasične množične medije pa je moč opaziti določene razlike. Po načinu komuniciranja je posredovano komuniciranje podobno medosebnemu, s to razliko, da na internetu pogosto komuniciramo z anonimnimi partnerji, kar pomeni, da neverbalni komunikacijski znaki ne pridejo do izraza, prav tako pa smo omejeni pri odnosnem komuniciranju. Na internetu smo tako člani obširne komunikacijske mreže, medtem ko je pri drugih oblikah množičnega komuniciranja razmejitev med sporočevalcem in prejemnikom sporočil jasna (Ule 2005a, 400).

Kontekst komuniciranja prek interneta omogoča poleg omenjenega še en pojav, in sicer komuniciranje na daljavo, kjer prostorska navzočnost ne igra več nikakršne vloge. Takojšen in sproten dostop sporočil kjer koli po svetu povzroča učinek navidezne realnosti. Navidezno neposredna skupna doživetja fizično povsem ločenih ali povsem anonimnih oseb presegajo kulturne meje in vzpostavljajo možnosti za medkulturno komuniciranje, vendar pa takšni komunikaciji manjka številnih komunikacijskih ključev, kot na primer neverbalnih, čustvenih ali odnosnih. Po mnenju mnogih raziskovalcev (v Ule 2005a, 401) komunikacija preko interneta ne more nadomestiti socialne navzočnosti, zato naj bi bilo posredovano komuniciranje vedno nekoliko neosebno.

V primerjavi s prevladujočim enosmernim komuniciranjem v tradicionalnih medijih omogoča internet dvo- oziroma *večsmerno komuniciranje*. Internet tako spodbuja posameznike, da so nenehno na zvezi z drugimi posamezniki in spletnimi stranmi. Splichal (2010) meni, da s tem soustvarjajo vse večjo količino interakcij in vse bolj obsežne globalne skupnosti. Facebook je trenutno najbolj popularno spletno socialno omrežje⁷⁷, ki ponuja storitve socialnega mreženja; tj. ustvarjanja družbenokomunikacijskih omrežij med ljudmi, ki jih povezujejo sorodni interesi ali aktivnosti.

⁷⁷ Podatki iz leta 2014 kažejo, da gledano v svetovnem merilu uporabniki spletnih socialnih omrežij v največji meri uporabljajo Facebook (71%). Med njimi so najštevilčnejši mladi med 18 in 29 let starosti (PewResearchCenter 2015).

Avtor se sprašuje, ali je zaradi vse manj oviranega komuniciranja vsakogar z vsakim družba postala bolj demokratična ter ali so zaradi tega politične in druge odločitve postale bolj demokratične? Ugotavlja, da je internet medij zdajšnjosti in da poplava informacij o sedanjosti preprečuje uvid v preteklost in širši družbeni kontekst. Internet čezmerno spodbuja informacijsko ponudbo, človekova sposobnost in zmogljivost sprejemanja informacij pa ostajata nespremenjeni. Brez dvoma lahko internet pomaga krpati razdrobljene kulturne, politične in druge interese in jih hkrati povezovati tudi preko nacionalnih meja, vendar hkrati razdrobljenost tudi pogloblja: »Velik razmah milijonov bolj ali manj specializiranih spletnih strani, forumov, blogov, klepetalnic in prijateljskih mrež po svetu ne vodi do mednarodne ali nadnacionalne javnosti ali javne sfere, ampak bolj verjetno k fragmentaciji nekdanjih velikih množičnih občinstev v veliko število majhnih, izoliranih posebnih javnosti, ki ne morejo legitimno in učinkovito naslavljati svojih zahtev na odločevalce« (Splichal 2010). Avtor v prispevku tako zaključuje, da internet ravno zaradi težnje po fragmentaciji ni nujno tako demokratično komunikacijsko orodje, kot se zdi na prvi pogled in kot so bili mnogi prepričani ob njegovem rojstvu.

Drug pogled na nove tehnologije predstavlja sodobni italijanski filozof Franco Berardi Bifo (2014); Berardi je teoretik na področju nove informacijske tehnologije, ki v svojih teorijah povezuje neokapitalizem, nove tehnologije in njihove posledice na človeško kognicijo. Meni, da avtomatične povezave med informiranostjo in razumevanjem oz. zavedanjem ni, zato se v sodobni družbi dogaja naslednje: bolj kot smo informirani, manj smo se sposobni zavestno opredeliti o dogajanju in sprejeti politične, moralne ali racionalne odločitve. Zaradi sedanjega delovanja informacijske družbe izgublamo nadzor, saj se izbire in presoje pojavljajo v vedno večjem obsegu.

Greradi Bifo nekoliko radikalno, a vsekakor pronicljivo trdi, da človeške intelektualne vloge ne vidi v razlaganju aktualnih problemov ali v informiranju vseh podrobnosti o nevarnostih, ki nam pretijo, ker o tem vemo še preveč: »Problem je, kako doseči zavedanje, da se je okvir naših življenj, naše biološke in umske evolucije popolnoma spremenil« (Berardi Bifo 2014). Generacija, ki se je naučila več besed od strojev in računalnika kot od soljudi, je po njegovem mnenju izgubljena generacija v smislu, da izredno težko vzpostavi trajne medosebne odnose. Gre namreč za odnos med telesom in jezikom, ki smo se ga ljudje učili od pradavnine, zdaj pa

se jezika učimo neodvisno od drugih, kar naj bi bilo po avtorjevem mnenju glavni vir osamljenosti.⁷⁸

Avtor vidi potencial v ideji Antonia Gramscija (1987) o organskem intelektualcu⁷⁹ oz. intelektualnem družbenem telesu. Kapitalistična izraba interneta naj ne bi ustvarjala skupnega vedenja, ampak znanje popolnoma individualizira, kar neizogibno vodi v izničitve družbene solidarnosti in iz posameznika oropa vsakršne dejanske moči. Več vedenja, kot je globalizirano preko strojev in mehanskega toka informacij, manj dejanskega znanja se deli skozi družbo, med ljudmi. Zato avtor trdi, da bi bilo vredno razmisliti, kako lahko kot posamezniki oživimo solidarnost, naklonjenost, ljubezen in dobro življenje v stanju totalne praznine možnosti, kot označi današnji družbeni svet.

Vprašanje, ki se danes postavlja mnogim raziskovalcem na področju novih tehnologij, je, ali posredovano komuniciranje pomeni revolucijo v odnosnem komuniciranju. Ker nove informacijske tehnologije vsekakor spreminjajo načine in oblike komuniciranja, zelo verjetno spreminjajo tudi načine tvorjenja in vzdrževanja odnosov med posamezniki. Zgodnejše teorije (McLuhan 2004) so vdor novih tehnologij v vsakdanje življenje posameznika močno obsojale in trdile, da se zaradi njih medosebni odnosi zreducirajo le na množico hipnih stikov ter da je komunikacija povsem oropana njenih vrednot. Kasnejše teorije so za razliko od zgodnejših trdile, da internet lahko pomeni nove oblike združevanja ljudi, ki so lahko izjemno demokratičnega in celo revolucionarnega pomena.

Nekoliko manj radikalne teorije internet danes obravnavajo kot udobnejšo različico že uveljavljenih vzorcev moderne kulture (Ule 2005a). Internet naj bi predstavljal nekakšno igrišče, na katerem se posamezniki igrajo z vidiki svoje identitete in osebnosti, virtualne skupnosti, kot je na primer Facebook, pa omogočajo hitro vstopanje in izstopanje v raznolike oblike igrišč. Prvotni interes posameznika, ki vstopa v takšno virtualno skupnost, je podoben kot v realnih skupnostih; to je želja po druženju in strah pred praznim poljem nepripadanja. Nove virtualne skupnosti so zato še posebej privlačen medij predvsem za mlade, ki šele

⁷⁸ Berardi Bifo (2014) za zgled navaja Južno Korejo, ki je internetno najbolj omrežena svetovna država. Pravi, da ljudje po ulicah hodijo z obrazom, priklenjenim na ekran, vodi pa jih zemljevid na ekranu. Teritorij pravzaprav ni več pomemben. Avtor meni, da je prepređenost z internetom glavno orodje in dejavnik, da postajamo ljudje vse bolj krhki, lomljivi.

⁷⁹ Gramsci (1987) meni, da so vsi ljudje intelektualci, nimajo pa vsi družbene funkcije intelektualcev. Organski intelektualec je tisti, ki je dejavno vpet v družbo, si nenehno prizadeva spremeniti mnenje ljudi in razširiti vedenje.

ustvarjajo svoj socialni svet in se bolj kot druge socialne skupine poigravajo z identiteto. Za razliko od realnih skupnosti pa v virtualne vstopamo povsem prostovoljno, kar se v realnem svetu ne zgodi vedno. Ravno ta razlika in odsotnost klasičnih družbenih prisil sta pomembna argumenta, ki virtualnim skupnostim dajeta videz pristnih skupnosti.

V virtualnih skupnostih, kot pravi Praprotnik (2003, 8), posamezniki ne čutijo, da oni kot člani te skupnosti pripadajo skupnosti, temveč da skupnost pripada njim, zato lahko na internetu ne le iščejo sebi ustrezne skupnosti, ampak tudi poljubno konstruirajo svojo identiteto. Rheingold (2005) meni, da on-line komunikacija omogoča posameznikom, da se družijo na nove načine in v skupnosti vstopajo prostovoljno, kar jim daje občutek topline in resničnosti. Člane virtualne skupnosti privlači dejstvo, da so lahko sami sooblikovalci svoje osebnosti in preko spleta prezentirajo svojo virtualno identiteto.

Pri vstopanju v virtualne skupnosti pa je velikega pomena tudi navzočnost sporočila. Od tega je namreč odvisno, ali bomo v takšni skupnosti sploh obstajali; če nas nihče ne opazi, nas pravzaprav ni: »Posamezniki in posameznice smo soočeni z vedno širšo množico možnih oz. potencialnih identitet, s katerimi se lahko – vsaj začasno – identificiramo. Identiteta se torej ne rojeva iz polnosti identitete, ki je že v nas, ampak iz manka, ki je nato dopolnjen od zunaj, tako da si predstavljamo, kako nas bodo videli drugi« (Praprotnik 2003, 56). Virtualni svetovi lahko tako služijo kot laboratoriji za postmodernizem, kjer lahko eksperimentiramo s konstrukcijami in rekonstrukcijami nas samih. Vključevanje v virtualne skupnosti poudarja igro ter uporabnike in uporabnice spodbuja k izražanju zamolčanih vidikov svoje osebnosti (Young v Praprotnik 2003, 61).

Zaradi obilo možnosti različnih pomenov in identitet splet lahko označimo kot polje, ki simbolizira pozno moderno in konec koncev povečuje negotovost posameznika. Spričo negotovosti išče rešitve v novih interpretacijah, ki jih nikdar ne zmanjka, in v novih fiktivnih identitetah, s čimer pa kmalu lahko zaide v polje, ko jih vse prepogosto menja. Steven G. Jones (v Praprotnik 2003, 62) v zvezi z medsebojnimi stiki na internetu opozarja, da je kvaliteta medsebojne povezanosti odvisna od kvantitete: več ljudi kdo pozna, lažje se znajde v položaju, ko jih lahko preprosto zamenja: »Preveč medsebojnih povezav naj bi torej razvrednotilo oziroma devalviralo vsako povezanost,« prav tako pa se je potrebno zavedati, da je splet prostor, v katerem smo lahko izjemno distancirani drug od drugega, če medsebojno ne komuniciramo.

Pojav posredovanega komuniciranja je soočil posameznike s precej drugačnim komunikacijskim kontekstom, kot so ga bili vajeni doslej. Drugačen komunikacijski kontekst pa vsaj do neke mere (lahko) spreminja tudi razumevanje medosebnih odnosov. Praprotnik (2005) zastavlja vprašanje, ali gre pri posredovanem komuniciranju zgolj za pojav novega medija in posledično za zadovoljevanje potreb in želja zunaj interneta, in nadalje, ali se posameznikove potrebe in želje s pomočjo računalniško posredovane komunikacije realizirajo učinkoviteje.

Obstajata dve temeljni perspektivi, ki interpretirata odnos med računalniško posredovano komunikacijo in neposredno komunikacijo. Prvi, tehnološko-deterministični pogled trdi, da računalniško posredovana komunikacija omejuje posredovanje raznovrstnih, socialno niansiranih informacij. Parks in Floyd (v Praprotnik 2005, 293) navajata rezultate prvih študij, ki poudarjajo socialne pomanjkljivosti takšne komunikacije, kar posledično pomeni, da trdnjši in medosebni odnosi le redko nastanejo v polju posredovanega komuniciranja. Manko neverbalnih signalov naj bi povzročil, da je takšna komunikacija bolj neosebna kot neposredna komunikacija. S stališča lingvističnega raziskovanja je raba jezika v posredovanem komuniciranju manj natančna, kompleksna in koherentna kot raba v tradicionalnem pisanem jeziku. Medij pa sam po sebi ne povzroča osiromašenja jezika, saj je večina nepravilnosti posledica namerne izbire uporabnikov, ki skušajo poenostaviti pisanje, pisanje približati govoru ali pa se kreativno izražati. Kasneje se je na tem področju pojavila teorija socialne prisotnosti, ki poudarja sociabilnost, toplino, prisotnost osebnih informacij in občutljivost neposredne komunikacije; drugi mediji naj bi vse te lastnosti omogočali le v omejenem obsegu.

Posredovano komuniciranje je v tem kontekstu oropano bistvenih informacij, iz katerih posameznik lahko prepozna govorčevu sporočilo v jasni obliki. Goffman (2008) je mnenja, da je proces samopredstavitve v posredovanem komuniciranju spodbuda preračunljivemu individualizmu. Vse oblike posredovane interakcije omogočajo zaradi specifične odra ne le skrbno izdelano predstavo sebe, temveč je ta predstava lahko prikrojena in zavajajoča. Občinstvo je ne prepozna kot take, ker ji manjkajo neverbalni znaki, ki bi predstavo potrdili ali ovrgli. Govorec lahko v posredovani interakciji izraža neresnične izjave o svojih osebnih

občutjih, izkušnjah, čustvih in pri tem ne tvega možnosti odkritja njegove igre in s tem povezanega tveganja izgube obraza (Goffman 2008).⁸⁰

Po drugi strani je posredovano komuniciranje lahko polje vzpostavljanja izjemno trdnih in trajnih odnosov predvsem zaradi anonimnosti, ki nekaterim posameznikom olajša prvi stik z drugimi. Druga perspektiva tako nasprotno od prve zastopa stališče, da lahko tekstualna računalniško posredovana komunikacija posreduje socialno raznovrstne in bogate informacije. Praprotnik (2005, 299) navaja izkušnjo on-line uporabnika, ki pravi, da se na internetu lahko med seboj zelo dobro spoznaš in da lahko več »*so much more about each other than is normally possible through conventional relationship*«. Walther (v Praprotnik 2005, 299) je fenomen, v katerem se računalniško posredovana komunikacija doživlja kot bolj intimna komunikacija v primerjavi z neposredno, poimenoval *hiperpersonalna komunikacija*. Za njeno vzpostavitev so nujni trije pogoji:

1. *Prejemnikova idealizacija sogovorca* zaradi pretirane atribucije, kjer prejemnik pripisuje govorcu izrazito pozitivne vrednote;
2. *Pošiljateljeva selektivna samoreprezentacija*, v kateri ima pošiljatelj možnost, da optimalno uredi svoje sporočilo, preden ga pošlje;
3. *Sklenjen krog povratnih informacij oziroma recipročnost interakcij*, kjer medsebojno vplivanje idealizacije in samoreprezentacije postane dinamičen proces.

⁸⁰ Spletno socialno omrežje Facebook predstavlja medij, s katerim lahko prikrojimo informacije, ki jih kot posamezniki želimo prikazati svoji skupini prijateljev. Za ponazoritev tega sem izpeljala manjši eksperiment. Na Facebook sem prijavila profil osebe, ki v resnici ne obstaja. V profilu te osebe je bilo mogoče videti nekaj splošnih podatkov: izmišljeno ime in priimek, izmišljen datum rojstva brez letnice in fotografija iz spleta, na kateri je bila naključno izbrana oseba ženskega spola. V nadaljevanju sem v roku treh dni za prijateljstvo zaprosila 200 naključno izbranih profilov oseb iz Facebooka. Rezultati so pokazali naslednje: prošnjo za prijateljstvo z namišljeno osebo je v roku petih dni sprejelo 97 oseb, kar pomeni približno 50% vseh oseb, ki sem jih prosila za prijateljstvo. Namišljeni osebi so ti ljudje pravzaprav dali na razpolago svoj e-mail naslov, rojstni datum, fotografije in pogosto tudi svojo telefonsko številko in naslov. Profil sem po enem tednu izbrisala oz. ga deaktivirala. Vprašanje za razmislek je, v kolikšni meri se posamezniki na internetu pravzaprav obremenjujejo s tem, ali so podatki v profilih prijateljev pravilni. Drug razmislek je, kakšni razlogi so vodili posameznike, da so v približno polovici primerov sprejeli prošnjo za prijateljstvo iz strani neznane osebe. Prvi je vsekakor radovednost (možnost vpogleda v profil neznane osebe), sledi mu možnost povečanja mreže prijateljev (na Facebook-u je pomembno, kolikšno popularnost dosežemo z zbiranjem prijateljskih stikov), v nekaterih primerih pa gre verjetno za neobremenjenost posameznika, ki enostavno sprejme prijateljstvo brez razmisleka. Raziskava angleškega informacijskega pooblaščenca iz leta 2007 je pokazala podobne rezultate kot eksperiment: dve tretjini mladih (od štirinajstega do enainvajsetega leta) v spletnih socialnih omrežjih sprejme za prijatelje ljudi, ki jih v resničnem življenju ne poznajo. Več kot polovica mladih pusti del svojega profila dostopnega javnosti z namenom, da bi pritegnili nove ljudi. Več kot 70% mladih ne moti, če si njihov profil lahko ogledajo tudi tujci.

Če ti pogoji sovpadajo, lahko po Waltherjevem mnenju ljudje razvijejo občutek bližine. Številne študije so dokazale, da se odnosi v obeh tipih komunikacije (posredovana in neposredna) lahko po določenem času razvijajo na enak način.⁸¹ Kasneje so raziskave posredovanega komuniciranja ugotovljale, ali obstajajo demografske in socialne značilnosti, s katerimi bi lahko napovedali, kdo je bolj nagnjen k vzpostavljanju odnosov prek interneta. Parks in Floyd (v Praprotnik 2005, 307) sta ugotovila, da ne obstajajo pomembnejši demografski elementi, ki bi vplivali na konstruiranje odnosov preko interneta, izkazalo pa se je, da na razvijanje tovrstnih odnosov najbolj vplivata dejavnika *trajanja* in *frekventnosti participacije*. Rezultati kažejo tudi, da se odnosi, ki se začnejo v virtualnem prostoru, redko zadržijo v tem območju in da se jih veliko preseli v neposredno komunikacijo.

Iz vidika komuniciranja nekatere teorije utemeljujejo, da je internet okreplil družbeno povezanost med posamezniki, saj naj bi povečan obseg komuniciranja pomagal vzpostavljati "nenehni stik" - tako naj bi uporabniki učvrstili obstoječe družbene odnose (Petrovčič 2007, 33). Empirične študije pogosto kažejo, da so posamezniki, ki uporabljajo informacijske tehnologije, manj socialno izolirani kot neuporabniki (Nie v Lenarčič 2007, 66). Uporabniki interneta kar v 91% primerov uporabljajo sociabilno programsko opremo zato, da obdržijo stik s prijatelji, s katerimi se pogosto srečujejo tudi neposredno. Quan-Haase in Wellman (v Lenarčič 2007, 69) utemeljujeta: »Dejstvo, da posamezniki niso vključeni v interakcije v vidnih javnih prostorih, še ne pomeni, da so v izolaciji. Lahko vstopajo v kibernetски prostor ter ustvarjajo nove virtualne prostore, uporabljajo instant messaging za pogovarjanje z novimi in starimi prijatelji, obiskujejo virtualne skupnosti ali igrajo večuporabniške igre.«

Lenarčič (2007, 70–71) na podlagi raziskav (Horrigan 2001, Quan-Haase in Wellman 2002) utemeljuje, da večina internetnih uporabnikov s pomočjo tehnologij povečuje trdnost vezi s prijatelji iz fizičnega prostora. Tovrstne tehnologije so v glavnem namenjene podpori interakcijam s posamezniki iz fizičnega prostora in nekoliko manj k širjenju oz. vzpostavljanju novih stikov. Izhajajoč iz tega po avtorjevem mnenju informacijsko-komunikacijske tehnologije ne morejo biti obravnavane ločeno od družbe, ampak kot njen sestavni del, saj je že sama tehnologija družbeni konstrukt.

⁸¹ V študijah hiperpersonalne komunikacije (Praprotnik 2005, 300) so pristnost odnosov merili s konceptom relacijske intimnosti, ki presega koncept združenja ali povezanosti. Koncept relacijske intimnosti namreč reflektira tip bližine in recipročnosti, ki sta pomembna kazalca razvoja odnosa. Za takšno intimnost so značilni trije elementi: 1. partnerji se samorazkrivajo oziroma samoizpovedujejo; 2. partnerji imajo dober občutek o njih samih, o drugih in o sami interakciji; 3. partnerji percepirajo interakcijo kot proces, ki se nenehno izboljšuje in napreduje ter reflektira medsebojno razumevanje.

On-line komunikacija je vsekakor lahko komunikacija, ki zadovolji posameznikove komunikacijske potrebe, če te sovpadajo z njegovimi predstavami, kakšna naj ta komunikacija bo. Praprotnik (2005, 324) pravi, da »samo dejstvo, da lahko imajo ljudje zelo brezosebne odnose, nikakor ni posledica takšnega ali drugačnega medija ali njegovih tehnoloških značilnosti, ampak je to zavestna odločitev posameznika, ki želi imeti določene odnose.« Tudi McKenna (2002, 198) trdi, da nove komunikacijske tehnologije pravzaprav ne spreminjajo posameznikove psihološke in sociološke realnosti, temveč posameznik sam prilagaja svoje odločitve o uporabi teh tehnologij z namenom, da bi socialno in psihološko realnost približal svojim željam.

Ameriška primerjalna študija, ki so jo izpeljali med leti 2002 in 2007 (Wang in Wellman 2010) je temeljila na raziskovalnem vprašanju: *»Ali se prijateljska omrežja uporabnikov interneta zaradi prisotnosti novih tehnologij spreminjajo, in če, na kakšen način?«* Po eni strani je študija upoštevala, da uporaba interneta lahko negativno vpliva na konstruiranje in vzdrževanje prijateljstev (več časa, ki ga uporabnik posveti on-line interakcijam, manj ga preostane za druženje v živo), po drugi strani pa so predpostavljali, da internet krepi že obstoječe odnose in pripomore k vzpostavljanju novih.

Z analizo podatkov so ugotovili, da je količina prijateljev vseh uporabnikov in neuporabnikov interneta med leti 2002 in 2007 ne glede na uporabo interneta za povezovanje med njimi ostala približno enaka. Le ena petina najbolj intenzivnih uporabnikov interneta je navajala, da imajo prijateljstva tudi izključno v on-line svetu (takšna, ki so tam nastala in tam ostajajo). Po drugi strani pa je zanimiv podatek, da imajo bolj intenzivni uporabniki interneta bistveno več off-line prijateljskih odnosov kot neuporabniki. V študiji zaključujejo, da je vpliv novih tehnologij na vzpostavljanje in vzdrževanje prijateljskih vezi vsekakor transparenten. Ker virtualni svetovi ponujajo možnosti za socialne interakcije, ki nam prej niso bile tako enostavno na voljo, lahko vzpostavljanje novih vezi na internetu pomeni tudi večjo raznolikost socialnega kroga.

Pri raziskovanju prijateljskih omrežij mladih, ki se vedno bolj selijo tudi v on-line svetove, pa je pomembno upoštevati celoten kontekst, kako pride do konstruiranja virtualnih skupnosti in kakšen vpliv imajo na siceršnje prijateljske odnose. Wellman in Guila (1999) predlagata niz raziskovalnih vprašanj, ki lahko raziskujejo konkretne socialne odnose med posamezniki na internetu:

1. Ali so odnosi, ki se vzpostavljajo na internetu, ozki in specializirani, ali usmerjeni širše? Kakšno podporo lahko posameznik pričakuje, da bo našel v virtualni skupnosti?
2. Kako lahko splet vpliva na posameznikovo možnost, da vzdržuje tudi šibkejše, manj intimne odnose in kako lahko razvija nove odnose?
3. Je podpora, ki jo dajejo člani virtualnih skupnosti, recipročna? Ali člani skupnosti razvijejo tesnejšo navezo do internetnih skupnosti, v katerih sodelujejo, da se lahko razvijeta solidarnost in recipročnost?
4. Do kakšne mere so na internetu možni poglobljeni in intimni odnosi?
5. Kako vpliva močna vpletenost v internetno skupnost na vpletenost v skupnosti, ki se vzpostavijo kot del resničnega življenja?
6. Kako lahko participacija na internetu poveča raznolikost vezi v skupnosti? Do kakšne mere lahko takšne raznolike vezi pomagajo pri integraciji heterogenih skupin?
7. Kako arhitektura interneta vpliva na naravo virtualnih skupnosti? Do kakšne mere so virtualne skupnosti solidarne skupine? Ali so samo rahlo povezana omrežja? Ali so virtualne skupnosti podobne skupnostim v resničnem življenju?

Potreben je kritičen razmislek, kateri dejavniki vplivajo na posameznikovo odločitev o tem, kakšne odnose bo konstruiral in katere medije bo uporabljal za interakcijo. Predvsem mladi, ki še gradijo svojo samopodobo in se želijo pred vrstniki predstaviti v najboljši luči, biti v trendu in v koraku z najnovejšimi tehnološkimi inovacijami, predstavljajo največjo skupino uporabnikov internetne komunikacije.

4.2 Omreženi individualizem kot nova oblika skupnosti

»Problem mladih ni več »kdo sem jaz«, temveč »kako naj se predstavim drugim.« (Ule 2008, 239)

Za čas pozne moderne, ki ga zaznamuje individualizacija, negotovost in detradicionalizacija ustaljenih vzorcev iz preteklosti, so značilne tudi spremembe v razumevanju koncepta skupnosti. V okviru tradicionalnih vrednot je bil posameznik veliko bolj vpleten v trdne okvire vnaprej določenih skupnosti, medtem ko je danes mnogo bolj prepuščen samemu sebi in svojim individualnim presojam. Wellman in Guila (1999) sta razvila koncept, ki razlaga prehod iz tradicionalnih skupnosti v današnje, omrežene skupnosti. *»Networked individualism«* oz. *omreženi individualizem* označuje idejo, da se v času vzpona

individualizma posamezniki ne vključujemo več v tolikšni meri v tradicionalne skupnosti, formirane s strani družine, sorodnikov ali verskih običajev. V pozni moderni se namesto tega intenzivneje povezujemo v ohlapnejša, fleksibilnejša in prenosljiva omrežja, kljub temu, da posamezniki do določene mere še vedno tvorijo trdne vezi z družinskimi člani, sosedi, člani verskih in drugih skupnosti. Bistvena razlika med obema tipoma skupnosti je v tem, da so današnje omrežene skupnosti precej bolj neodvisne od fizičnega prostora, meje skupnosti so bolj ohlapne, interakcije bolj raznolike, posamezniki pa lahko prehajajo iz enega omrežja v drugega ter so hkrati člani več omrežij obenem. Takšna omrežja delujejo izven geografskih razsežnosti in se kažejo kot nove oblike skupnosti, v katere se še posebej intenzivno povezujejo mlade generacije; vsakdanji svet mladih je v vseh pogledih prepleten z uporabo novih tehnologij, zato o življenjskih svetovih mladih ne moremo več govoriti izven teh medijev (Wellman in Guilla 1999).

V zadnjih desetletjih so nove tehnologije postale izjemno pomemben medij v življenju mladih, najbolj navdušeni uporabniki interneta pa so ravno adolescenti in mladi odrasli; klepetalnice, e-maili, pisanje sporočil preko mobilnika, pisanje bloga, vključenost v spletna socialna omrežja in dodajanje fotografij na internet predstavlja vsakdanjik mnogih mladih.

Sodobne teorije se ukvarjajo predvsem s tem, v kolikšni meri novi mediji vplivajo na mlade ter na njihov osebni in socialni razvoj. Kocept, ki razloži, iz kakšnih razlogov se mladi priključujejo spletnim skupnostim, je pristop *uporabe in zadovoljevanja*. Arnett (2007) navaja, da je glavno izhodišče te teorije v tem, da se ljudje razlikujejo v vzrokih, ki jih vodijo pri izbiri medijev, vzroki teh vsebin pa nadalje vplivajo na to, kako bodo te vsebine vplivale nanje. Za razliko od predhodnih teorij novejša ne obravnavajo mladih kot pasivnih uporabnikov medijev, temveč se sprašujejo, katere želje in cilji motivirajo mlade, da uporabljajo določen medij in kakšno vrsto zadovoljitev dobijo iz medija, ki ga uporabljajo. Zelo podobne razlage ponuja tudi *model medijskih praks*, ki razlaga, kako mladostniki selekcionirajo, uporabljajo in razlagajo medije v razvoju svoje identitete. Iz tega modela izhajajo 5 najpogostejših uporab medijev (Arnett 2007, 388):

1. *zabava*: mladostniki pogosto uporabljajo določene medije za zabavo, kot npr. glasbo ali klepet na internetu; takšne vrste medijev so združljive z druženjem s prijatelji ali vrstniki.
2. *oblikovanje samopodobe*: medijski modeli, ki ponujajo mnoge identitetne različice, pomagajo mladostnikom ugotoviti, kdo bi radi bili.

3. *močne senzacije*: mladostniki imajo v primerjavi z odraslimi potrebo po močnejših dražljajih in pogosteje uporabljajo medije, ki temeljijo na močnih in intenzivnih doživljajih.
4. *upravljanje s problemi*: mladostniki določene medije uporabljajo za obvladovanje čustvenih stanj, predvsem ko gre za stres in negativna čustva.
5. *ustvarjanje virtualne subkulture*: povezanost v mladostniško subkulturo na spletu daje mladim občutek, da pripadajo podobno mislečim ter posameznikom s podobnimi interesi in vrednotami.

Tudi Suler (2005) poda štiri kategorije, ki označujejo predvsem to, kakšne možnosti splet ponuja mladostnikom:

1. *Eksperimentiranje in raziskovanje identitet*: Mladi splet uporabljajo z namenom odkrivanja novih različic identitet. Splet je prostor, kjer lahko najdejo nekatere odgovore na vprašanja: *Kakšna oseba sem? Kaj želim v življenju? Kakšne odnose pričakujem?*

2. *Intimnost in pripadanje*: V času odraščanja mladi intenzivno odkrivajo nov svet pripadanja in intimnosti. Velik pomen pripisujejo druženju, pripadanju skupinam in tvorjenju prvih partnerstev. V virtualnih svetovih se lahko povezujejo z ljudmi različnih osebnosti z različnimi ozadji, vrednotami in interesi.

3. *Splet kot prostor, ločen od staršev in družine*: Mladi se v odraščajoči dobi soočajo s separacijo od staršev, zato, da bi brez nadzora lahko navezovali nove stike in konstruirali odnose z drugimi vrstniki. Internet ponuja dovolj varno, a še vedno vznemirljivo možnost navezovanja osebnih stikov.

4. *Sproščanje frustracij in notranjih konfliktov*: Mladostna leta so čas mnogih notranjih konfliktov, ki delno izhajajo tudi iz šolskih pritiskov in tekmovalnosti vrstniških skupin. V virtualnih svetovih je takšne konflikte lažje sproščati, saj posameznik lahko ostane anonimen, poleg tega pa hitro lahko vstopa in izstopa iz teh svetov.

Ko gre za vključevanje v spletne skupnosti pri starejših uporabnikih, je to bolj interesno usmerjeno. Drugače pa je pri mladostnikih; pri njih je takšen tip interakcije pogosto oblika prostočasnega klepetanja v virtualnih skupnostih: »Interaktivna sporočila so bolj humorna, njihove vsebine kažejo večjo težnjo po strinjanju s sogovorniki in vsebujejo veliko osebnih

zaimkov, kar kaže na tendenco po identifikaciji z določeno skupnostjo in po pripadnosti skupnosti« (Škiljan v Praprotnik 2003, 126). Odzivanje udeleženi v virtualnem pogovoru prispeva k večji socialni dinamiki, spodbuja prepletanje socialnih vezi in krepi občutek pripadnosti skupnosti. Ker so interaktivna sporočila usmerjena k prezentaciji mnenj, ima posameznik občutek, da v skupnosti ni le »na obisku«, ampak da ji pripada in je njen kreator.

Turkle (2011) označi internet kot virtualni laboratorij za ekspresioniranje in eksperimentiranje posameznikovih različnih verzij identitete. Meni, da je v posameznikovi naravi predvsem to, da se drugim predstavimo čim bolj takšni, kot smo v resnici, čemur avtorica pravi »the true self«. Po drugi strani pa se uporabniki interneta zavedajo, da je splet prostor, v katerem je podoba posameznika odvisna predvsem od tega, kako se na spletu predstavi in kakšne informacije poda v svojih interakcijah.

Turkle v svoji monografiji *Alone Together* (2011) govori o pasteh, ki jih internet predstavlja za mlade predvsem iz stališča stalne navzočnosti na spletu in obenem osamljenosti, ki jo občutijo mladi, vključeni v njeno študijo. Kljub nenehni on-line prisotnosti mladih pogosto omenjajo, da se počutijo osamljene, če ne zmorejo v vsakem trenutku vzpostaviti stika s svojim on-line prijatelji. Iz stališča mladih se zdi predvsem pomembno konstantno pridobivati *pozornost*, v katero morajo v virtualnem svetu pravzaprav vložiti veliko več navora, kot bi jo morali v realnem. Splošno mnenje je, da nam internet olajša vzpostavljanje in vzdrževanje prijateljskih mrež, vendar pa Turkle (2011) utemeljuje nasprotno.

Preko številnih izjav mladih prikaže, kako se mladi (tudi do pet ur dnevno) borijo za pozornost s strani svojih on-line prijateljev. Na Facebook-u objavljajo fotografije, za katere menijo, da bodo prijateljem všeč, nestrpno pričakujejo sporočila, v klepetalnice so prijavljeni cel dan kljub pomanjkanju časa, saj se počutijo dolžne biti ves čas na voljo, obenem pa se počutijo osamljene, če se njihovi prijatelji na sporočila ne odzovejo nemudoma. Avtorica (2011) meni, da vezi na internetu niso tiste, ki povezujejo, temveč tiste, ki *preokupirajo*. Namesto da bi se s pomočjo tehnologije povezovali, se počutimo bolj in bolj osamljene v množici ostalih omreženih posameznikov.

Srednješolka Hannah (v Turkle 2011, 250) željo po pozornosti s strani vrstnikov opiše z naslednjimi besedami: »*Friendship on the Internet is much more demanding than in real life.*« Pravi, da približno 20 ur tedensko porabi za samopromocijo na spletnih socialnih omrežjih, da

bi ugajala pričakovanjem in predstavam njej pomembnih vrstnikov. Ker meni, da online prijateljstva pripomorejo k bolj raznolikemu socialnemu krogu, v samopredstavitev na spletu vlaga veliko truda. Sprva je mislila, da se bo v tovrstna omrežja vključevala le iz dolgočasje ali ko se ji bo zljubilo, predvsem pa, da ne bo imela slabe vesti, če bo zasedena in ne bo na voljo svojim on-line prijateljem. Kasneje je ugotovila, da njen profil na Facebook-u postaja neopazen, njeni prijatelji pa neodzivni, zato ugotavlja, da mora v svojo samopredstavitev vlagati vedno več truda, saj bo sicer neopazna in pozabljena s strani njej pomembnih vrstnikov.

V svetu popularnosti spletnih socialnih omrežij šteje vsaj najmanjši detajl, tudi to, katere glasbene skupine rad poslušáš in kakšno sporočilo podaš drugim, če si oboževalec določene skupine. Študent Brad (v Turkle 2011, 185) pravi: »What does it matter to anyone that I prefer the band Spoon over State Radio? Things like Facebook ... make you think that it really does matter. I look at someone's profile and I say, »Oh, they like these bands.« I'm like, »Oh they're a poser«, or they're really deep, and they're into good music. We all do that, I think. And then I think it doesn't matter, but ... the thing is, in the world of Facebook it *does* matter. Those minute details *do* matter.«

Videti je, da je samoreprezentacija na spletu izjemno pomembna; v prvi vrsti se to dogaja zaradi pomanjkanja neverbalnih sporočil, ki jih v on-line interakciji ne moremo izmenjevati na enak način kot v off-line svetu. Informacije, ki jih mladi o sebi podajo na spletu, so edino sporočilo, s katerim lahko pritegnejo pozornost in pridobijo potencialne prijatelje. Gledano širše, pa je želja po čim bolj idealni samoreprezentaciji povezana tudi s procesi pozne moderne.

V času potrošništva se glede na nekatere teorije (Illouz 2010) reprezentiramo kot potrošno blago, kar pomeni, da moramo v svojo samopromocijo vložiti čas in trud, če želimo, da bomo izstopali iz velike množice drugih, ki prav tako »prodajajo« svojo podobo preko spleta. Avtorica (2010, 97) na primeru spletnih strani za zmenke prikaže, kakšno vlogo igra profil, ki ga izoblikuje vsak posameznik ob prijavi na omrežje: subjekt se mora predstaviti tako, da ga je možno razbiti na ločene kategorije okusov, mnenj, osebnosti in značaja. Da bi se resnično dobro predstavil drugim udeležencem omrežja, se mora močno osredotočiti nase, na svoje dožemanje lastnega jaza in na svoj ideal. Spletna socialna omrežja tako spodbujajo

individualnost, naš občutek edinstvenosti in obenem tudi to, kako dobro znamo svoje osebnostne lastnosti pretvarjati v potrošno blago ter jih predstaviti drugim.

Med mladimi je z veliko hitrostjo v zadnjem desetletju narasla tudi uporaba mobilne telefonije. Še nekoliko več kot desetletje nazaj so bili mobilniki v uporabi le za telefoniranje in pošiljanje kratkih sporočil, danes pa jih (predvsem mladi, a vedno bolj tudi odrasli) uporabljajo tudi za dostop do mobilnih portalov in različnih vsebin na internetu. Veliko vlogo pri tem igrajo starši, saj otroku mobilnik kupijo zato, da vedno vedo, kje je in so lahko z njim nenehno v stiku. Mladim prenosni telefon tako omogoča, da ostajajo v stalnih stikih s prijatelji in vrstniki tudi takrat, ko niso skupaj. Socialni svet mladih tako ni več strogo razdeljen na družinski, šolski in vrstniški svet, temveč jim nenehen stik omogoča, da so prijateljem in staršem ves čas na voljo (Ule 2008).

Zaradi nenehne prisotnosti na medmrežju danes težko delimo življenja mladih na »online« in »offline«. Pogosto mladi celo uporabljajo več internetnih medijev naenkrat; medtem ko poslušajo glasbo na Youtubeu, obenem klepetajo na Facebooku ali brskajo po Googlu in iščejo najnovejše informacije. Nove oblike telefonije v povezavi z internetom, ki omogočajo komuniciranje z več mediji naenkrat, so omogočile mladim, da so tako rekoč nenehno in kompleksno povezani s prijatelji, vrstniki in drugimi, zanje zanimivimi ljudmi, dogodki in informacijskimi viri.

Z vzponom mobilnih komunikacij se v družbi pojavlja bojazen, da bodo medosebni odnosi vedno bolj temeljili le na posredovanih interakcijah in postali bolj fluidni, fleksibilni in začasni. Zdešar in Kogovšek (2007) sta v svoji študiji zastavili raziskovalno vprašanje, ali mobilne komunikacije slabijo ali povečujejo pomen socialnih omrežij in v kakšni smeri spreminjajo medosebne odnose. Njuna teza se nanaša na posledice uporabe mobilnih komunikacij na ravni medosebnih odnosov, predvsem na socialna omrežja kot vir socialne opore. Socialno omrežje avtorici definirata kot »množico akterjev, to so lahko posamezniki, skupine ljudi, organizacije ali druge družbene entitete, ki jih določeni družbeni odnosi povezujejo skupaj (na primer prijateljstvo, sorodstvene vezi, izmenjava informacij, izmenjava socialne opore)« (Zdešar in Kogovšek 2007, 193–194).

Rezultati študije kažejo, da ni pomembnih razlik v značilnosti omrežij emocionalne socialne opore med uporabniki in neuporabniki mobilnikov. Za emocionalno socialno omrežje so

značilne močne in intimne vezi. Ker emocionalno socialno oporo posameznikom zagotavljajo najbližje osebe, kot je partner, najbližji sorodniki in prijatelji, se te vezi z uporabo mobilnikov ne spreminjajo bistveno oz. se celo še krepijo. »Za kakovost dobljene socialne opore so poleg velikosti socialnega omrežja pomembne tudi druge značilnosti omrežja, kot so delež sorodnikov in prijateljev v socialnem omrežju, geografska oddaljenost članov omrežij, pogostost stikov, pomembnost vezi, trajanje vezi in zadovoljstvo s prejeto socialno oporo« (Zdešar in Kogovšek 2007, 194).

Posredovano komuniciranje prek mobilnika tako zmanjšuje časovne in prostorske omejitve, povečuje prilagodljivost in učinkovitost dogovarjanj in olajša socialne interakcije. Hlebec (v Zdešar in Kogovšek 2007, 197) navaja, da imajo uporabniki interneta nekoliko večja socialna omrežja kot neuporabniki, omrežja prvih so tudi bolj prostorsko razpršena, saj se ti po socialno oporo pogosteje obračajo k prijateljem kot k sorodnikom ali sosedom, člani njihovih omrežij pa so tudi bolj geografsko oddaljeni. Wellman (v Zdešar in Kogovšek 2007, 197) pravi, da »internet ne slabi socialnih omrežij, temveč predstavlja le dodaten možen način komuniciranja med člani.« Omogoča pravzaprav krmarjenje med dejavnostmi na internetu in tistimi iz fizičnega sveta. Dodatna prednost interneta pa je tudi ta, da redno komuniciranje po internetu dokazano izboljšuje kakovost življenja in interakcij prav določenih uporabnikov, to pa so tisti, ki težko komunicirajo osebno (osamljene ali anksiozne osebe).

»Tradicionalni komunikacijski model, kjer tehnologije služijo povezovanju fizično ločenih oseb, postopoma izpodriva model 'povezane navzočnosti' (ang. *connected presence*). To pomeni, da nove tehnologije služijo posameznikom, da so neprestano dosegljivi članom svoji omrežij« (Zdešar in Kogovšek 2007, 199). Glede na to, da se na internet lahko povežemo tudi preko mobilnika, je obravnava mobilnih telefonov smiselna tudi iz vidika preučevanja spletnih socialnih omrežij. Predvsem mladi so najbolj navdušeni uporabniki vseh novosti, predvsem pa jim je pomemben nenehen kontakt z vrstniki. Ling (v Zdešar in Kogovšek 2007, 199) tako meni, da neposredne osebne interakcije ne izginjajo, temveč je čedalje več medosebnih odnosov, ki temeljijo na obeh vrstah interakcij – posredovanih in osebnih. Chen in Lever (v Zdešar in Kogovšek 2007, 203) sta ugotovila celo, da uporaba mobilnega telefona povečuje socialne stike in izboljšuje odnose s prijatelji in starši. Pri ustvarjanju odnosov so pomembni različni mediji komuniciranja, ki imajo različne vloge glede na stopnjo, na kateri se nahaja določen odnos; če gre za začetno stopnjo spoznavanja, je tehnologija lahko

pomemben vir dostopa do drugih (npr. na forumih, spletnih socialnih omrežjih, v klepetalnicah).

Ker pa posredovano komuniciranje bolj kot druge oblike komuniciranja poudarja »posameznika v njegovem konkretnem okolju« (Ule 2008, 204), se preko takšnih oblik sodobnega načina življenja mladih še bolj utrjuje težnja k individualizaciji življenja. Kljub temu, da spletne interakcije ne vplivajo negativno na velikost in kakovost socialnih omrežij, pa imajo vsekakor druge posledice na psihološki in socialni razvoj mladih.

Miyata (v Ule 2008, 204) ugotavlja, da je posameznik sam postal internetni portal, saj je oseba postala osnovna enota povezljivosti za razliko od tradicionalnih oblik, ko je enoto predstavljalo gospodinjstvo, delovno okolje ali socialna skupina. Dostopnost kjer koli in kadar koli je povzročila, da je računalniška komunikacija povsod, vendar ni umeščena nikjer. Pod vplivom računalniško posredovane komunikacije se ljudje sami spreminjamo v individualizirana spletna mesta, posameznik pa se zdi umeščen v središče komunikacijskih tokov v množici socialnih mrež.⁸²

Domnevno neomejene možnosti komuniciranja dajejo mladim občutek, da lahko komunicirajo s komer koli, tudi z ljudmi iz celega sveta, in to kadar koli si želijo. Neokapitalistična paradigma večne izbire se je vtkala v življenja mladih tudi preko širnih možnosti, ki jih ponujajo nove tehnologije. Tako imajo mladi občutek, da se lahko povežejo s komer koli želijo in imajo pri tem povsem svobodno izbiro; medmrežje pa jim poleg tega ponuja tudi poigravanje z njihovo identiteto še toliko bolj, ker so lahko anonimni, če tako želijo. Ravno sodelovanje v virtualnih skupnostih je ena izmed najbolj priljubljenih oblik spletnega druženja. Rheingold (2005) pravi, da so takšna druženja pogosto kontinuirana, obsegajo občutke in čustva ljudi in lahko vodijo do trajnejših medosebnih odnosov.

Po mnenju Rheingolda (2005) potrebo po nastajanjih vse več virtualnih skupnosti povzroča želja ljudi po srečevanju in druženju. Ta potreba je po eni strani posledica samega zanimanja za nove komunikacijske tehnologije in eksperimentiranje z njenimi možnostmi, po drugi strani pa je vsekakor nadomestek javnega komuniciranja in je nastala tudi zato, ker je vse več

⁸² Nove tehnologije postajajo del vsakodnevnih rutin, obenem pa jih spreminjajo. Tako so vsakdanje rutine konstruirane okrog naprav, ki postanejo s procesom domačenja nevidne. Nekega predmeta, kot je recimo mobilni telefon, ne pogrešamo zgolj zaradi njegove funkcionalnosti, pač pa tudi zato, ker nam njegova odsotnost poruši utrjeno strukturo vsakdanjika (Nausinger v Luthar 2009, 22).

neformalnih javnih prostorov izginilo iz vsakdanjega življenja. Medosebno komuniciranje in druženje se selita v virtualni prostor, zlasti za mlade pa postaja vse bolj pomembna stalna koordinacija stika z vrstniki in stil samoprezentacije: »Najstniki so posvojili ekspresiven način upravljanja z mobilnostjo po prostoru. Svojo zmožnost koordinacije v prostoru dojemajo kot del prezentacije samega sebe, zato so vsi detajli pomembni, saj je njihova koordinacija povezana s specifičnim življenjskim obdobjem, ko želijo imeti neoviran dostop do vrstnikov na eni in določeno distanco do staršev na drugi strani« (Kotnik 2009, 67).

Za mlade je »biti v stalnem stiku« del dinamičnega procesa konstrukcije družbene identitete na ravni vsakodnevnega reguliranja prijateljstev in članstva v vrstniških skupinah. O tem zgovorno priča tudi naslednji primer mlade uporabnice mobilne naprave (v Kotnik 2009, 71): »Js sem lani v predavalnici na fakulteti pozabila telefon. Valda, nisem ga dobila nazaj. Takoj ga je nekdo izmaknil in v tistem trenutku sem se počutla, kakor da sem izgubila del sebe. Počutla sem se razgaljeno, saj je tisti, ki ga je ukradel, imel – dokler nisem preklicala številke – dostop do vseh mojih kontaktov in seveda zelo osebnih SMS-ov. V nekem smislu mi je ukradu identiteto, nekaj, kar je blo del mene in moja last.«

Druga uporabnica mobilnika kaže na primer obsesije s permanentno dosegljivostjo in vključenostjo v mobilno realnost. Kljub nenehni navzočnosti in v svetu nešteti možnosti ostaja njena želja po vključenosti v družbo dezorientirana in nepotešena (v Kotnik 2009, 71): »Včasih se zalotim pri razmišljanju, da nikomur ni mar zame, če mobilni telefon dalj časa ne zazvoni. Zaradi zvonjenja se počutimo popularni, telefonov ne ugašamo, ker želimo, da nas pokličejo, ker hočemo, da ljudje okoli nas vedo, da nas kličejo. Da imamo nekoga, ki mu je mar za nas.«

Novost, ki jo prinaša posredovano medosebno komuniciranje (predvsem mobilni telefoni), je občutek »odsotne prisotnosti«. Gergen (2010) ga opredeli kot »navidezno protislovno sovpadanje duševne odsotnosti sicer fizično prisotnih oseb ter komunikacijske prisotnosti in celo intimnosti med sicer fizično ločenimi osebami«. Avtor pričakuje, da bo prihodnji tehnološki razvoj intenziviral tiste oblike odsotne prisotnosti, ki zmanjšujejo pomen trdnejših medosebnih odnosov, na račun neznanske pomnožitve začasnih in fleksibilnih socialnih odnosov. Že danes posamezniki, zlasti mladi, sprejemajo različne vrste tehnološko podprte komunikacije kot nekaj samoumevnega in običajnega, kar pričata tudi zgornja primera.

Uporaba takšnih vrst komunikacije naj sama po sebi ne bi niti ovirala niti podpirala razvoja medosebnih odnosov: »Bolj kot od uporabljenih komunikacijskih medijev je odvisno od drugih psihosocialnih in kulturnih dejavnikov, kako in v kateri smeri se bo morda spremenilo naše življenje, doživljanje samih sebe in drugih ljudi« (Ule 2009, 138).

4.3 Spletna socialna omrežja: virtualni prostori prijateljevanja med mladimi

boyd⁸³ in Ellison (2009) definirata spletna socialna omrežja kot »spletni sistem, ki omogoča posameznikom, da (1) ustvarijo javen ali delno javen profil, (2) artikulirajo seznam drugih uporabnikov, s katerimi se lahko povezujejo, in (3) dostopajo do seznama drugih uporabnikov in delijo svojega z drugimi.«

boyd (2008) z izjavo trinajstletne učenke prikaže, v kakšnem kontekstu so lahko spletna socialna omrežja izjemno pomemben medij za odraščajoče posameznike:

I'm in the 7th grade. I'm 13. I'm not a cheerleader. I'm not the president of the student body. Or captain of the debate team. I'm not the prettiest girl in my class. I'm not the most popular girl in my class. I'm just a kid. I'm a little shy. And it's really hard in this school to impress people enough to be your friend if you're not any of those things. But I go on these really great vacations with my parents between Christmas and New Year's every year. And I take pictures of places we go. And I write about this places. And I post this on my Xanga. Because I think if kids in school read what I have to say and how I say it, they'll want to be my friend (Vivien v boyd 2008, 119).

boyd se pri analizi fokusira na starostno skupino adolescentov, starih med 13 in 18 let. Za omenjeno starostno skupino je značilno, da spletna socialna omrežja uporabljajo predvsem iz naslednjih razlogov:

1. Ker jih uporabljajo tudi njihovi prijatelji;
2. Za iskanje informacij o njihovih prijateljih (pri tem avtorica (2008, 127) iskanje informacij o prijateljih označi kot neke vrste »social voyeurism«);
3. Ker so medij, s katerim lahko dosežejo večjo popularnost med vrstniki;

⁸³ Avtorica danah boyd zahteva navajanje svojega imena in priimka z malo začetnico.

4. Ker predstavljajo medij, ki omogoča različne načine samoreprezentacije, ki je socialno zaželjena;
5. Za druženje in zabavo;
6. Iz dolgočasje.

Na spletu lahko mlad posameznik sreča milijone uporabnikov, ki imajo željo po povezovanju. Spletna socialna omrežja omogočajo uporabniku, da ustvari javni, delno javni ali skriti profil, povabi ljudi v svoj prijateljski krog, z njimi komunicira in najde tudi nova poznanstva in skupnosti, v katere se lahko vključi. Facebook je omrežje s trenutno največjim številom uporabnikov, od drugih spletnih socialnih omrežij pa se v osnovi loči po vidnosti profila, ki ga je mogoče regulirati.

Facebook je bil prvotno ustvarjen leta 2004, njegov ustanovitelj pa je Mark Zuckerberg, danes poznan v svetovnem merilu. V samem začetku je omrežje vključevalo le člane univerze Harvard in bi ga v tem kontekstu uvrstili v zaprti tip omrežij. Leta 2006 je omrežje postalo dostopno tudi ostalim uporabnikom in s tem širši javnosti, starejši nad 13 let. Leta 2013 je spletno socialno omrežje Facebook štelo čez 1,2 milijarde uporabnikov, število novih aktivnih uporabnikov pa še narašča (Facebook Statistics 2015).

Študija (Pennington 2009), ki je temeljila na vzorcu 234 študentov in študentk, ki so bili obenem uporabniki Facebook-a, je pokazala, da spletna socialna omrežja uporabnikom bistveno olajšajo vzpostavljanje večjega števila povezav, ki pa navadno ne prerastejo v trdnejša in trajnejša prijateljstva. Po drugi strani ta omrežja omogočajo mladim, da se povezujejo tudi s svojimi off-line prijatelji in na ta način okrepijo že obstoječe povezave. V študiji izstopa podatek, da se mladi na spletna socialna omrežja pogosto prijavijo iz povsem praktičnih razlogov, med katerimi pomembno vlogo igra tudi dolgčas in radovednost.

Podobna študija, ki so jo na vzorcu 1440 študentov in študentk izpeljali Lampe in drugi (2006), je pokazala, da mladi spletno socialno omrežje Facebook najpogosteje uporabljajo zaradi poizvedovanja o ljudeh, ki so jih spoznali off-line, zelo redko pa za vzpostavljanje novih prijateljstev v virtualnem svetu. Poleg tega so mladi omrežje uporabljali tudi zaradi pridobivanja informacij o zabavah, družabnih dogodkih in stvareh, ki se dogajajo v okolici študentskega doma.

Spletna socialna omrežja imajo velik vpliv tako na medosebne odnose kot tudi na skupnosti, ki jih tvorimo v vsakdanjem življenju. Poleg tega, da olajšajo prvi stik z drugimi, omogočajo tudi povezovanje ljudi iz različnih svetov in z različnimi interesi. Mladi so po podatkih iz leta 2009 največji uporabniki tovrstnih omrežij (Ellison in drugi 2009); s pomočjo spletnih socialnih omrežij lahko vzdržujejo večje število vezi, se povezujejo z že obstoječimi prijatelji, ki jih poznajo iz off-line svetov ter raziskujejo in pridobivajo informacije o drugih posameznikih, ki jih zanimajo.

Za potrebe analize pa se je vsekakor potrebno vprašati, kaj pravzaprav pomeni biti »prijatelj« v on-line kontekstu? Na Facebook-u je za prijateljstvo dovolj le prošnja za prijateljstvo in njena potrditev s strani posameznika, ki smo mu poslali prošnjo. V spletnih socialnih omrežjih se prijateljstva konstruirajo po principu snežene kepe in v povprečju dosegajo število 150 – 200 prijateljstev (Gladwell v Tong 2008, 532), kljub temu pa ima povprečen posameznik v realnem svetu od 10 do 20 trdnejših medosebnih odnosov, med katerimi so tudi prijatelji. V kontekstu takšnih omrežij je torej potrebno pojem prijateljstva natančneje definirati. Tong (2008, 537) pravi, da so na Facebook-u možna različna prijateljstva, med katerimi izstopata v glavnem dve kategoriji:

1. Prijatelji, ki jih poznamo iz off-line svetov, med katerimi so tudi trdnejša prijateljstva;
2. Šibke vezi, ki so po eni strani lahko vir socialnega kapitala (boyd v Tong 2008, 537), po drugi strani pa nekatere študije (Vanden Boogart v Tong 2008, 537) navajajo, da je približno polovica uporabnikov Facebook-a do takšnih povezav povsem ravnodušna ali pa se zaradi njih počuti celo odtujene od svojih trdnejših prijateljstev.

Raziskave (Laurenceau v McKenna in drugi, 2002) kažejo, da razkrivanje informacij o sebi povečuje stopnjo intimnosti v medosebnih odnosih, vendar pa se to navadno zgodi šele po tem, ko se že vzpostavi osnovna stopnja zaupanja med osebama. Anonimnost na spletu ima tako lahko po eni strani velik potencial za tiste uporabnike, ki težje navežejo stik v živo in se lažje zaupajo popolnim neznancem na spletu. Po drugi strani pa se pri tem lahko pojavljajo težave v zaupanju, ker posameznik nikoli ni povsem prepričan, kdo je oseba na drugi strani. McKenna in drugi (2002) so skušali raziskati, ali se bližina in intimnost na spletu zaradi večje anonimnosti razvije hitreje kot sicer, ter nadalje, ali takšni odnosi lahko trajajo enako dolgo kot sicer. Izsledki raziskave kažejo, da posamezniki, ki sicer težko sklepajo poznanstva v živo in se obenem čutijo bolj osamljene, lažje konstruirajo nova poznanstva preko interneta in se

tako tudi lažje samorazkrijejo ter delijo intimnosti z drugimi. Podatki tako kažejo ne le, da je v virtualnem svetu za nekatere posameznike lažje sklepanje novih poznanstev, temveč tudi, da so ti odnosi lahko zelo intimni.

Kraut in drugi (v McKenna 2002, 29) so v raziskavi HomeNet leta 1998 potrdili majhno, a vseeno pomembno povezavo med številom ur, ki so jih posamezniki preživeli online, ter samooceno stopnje depresije in stopnje osamljenosti. Iz tega je izhajalo prepričanje, da internet do določene mere lahko povzroči osamljenost in zaprtost vase ter zmanjšuje posameznikov socialni krog. Čez tri leta so ponovili povsem enako raziskavo na istem vzorcu anketiranih, ki je pokazala, da so isti uporabniki spleta dobro vključeni v socialno okolje in po podatkih psiholoških raziskav tudi povsem zadovoljni s svojimi medosebnimi odnosi. McKenna in drugi (2002) zaključujejo, da so se prvotna dognanja na področju vpliva spleta na konstruiranje odnosov izkazala za nekoliko pesimistična ter da internet ne le ohranja že obstoječe odnose, temveč je obenem tudi odličen medij za tiste, ki težje sklepajo nova poznanstva neposredno v socialni okolici.

Podobne rezultate kaže tudi študija, ki so jo raziskovalci (Gross in drugi 2002) izpeljali na vzorcu 130 ameriških najstnikov. Preučevali so, na kakšen način najstniki tvorijo svoje prijateljske vezi in v kolikšni meri to počnejo na internetu. Rezultati študije so pokazali, da so veliko večino prijateljev in vse najboljše prijatelje, s katerimi sicer komunicirajo tudi preko interneta, spoznali v živo. Komunikacija preko interneta služi predvsem izmenjevanju mnenj v zvezi s šolo, pogovoru o drugih vrstnikih in preprostem druženju, le redko pa izmenjavi intimnosti. Internet je v njihovih očeh nov in uporaben medij, preko katerega se lahko družijo s svojimi vrstniki, obenem pa ne ogroža njihovega občutka pripadnosti vrstniški skupini ali vpliva na trdnost odnosov.

Tudi Greenfield in Subrahmanyam (2008) v kontekstu novih tehnologij raziskujeta, kakšni so on-line odnosi mladih s prijatelji, partnerjem, tujci in s člani primarne družine. Osrednja teza njunega raziskovanja temelji na trditvi, da mladi nove tehnologije uporabljajo predvsem z namenom okrepiti že obstoječe odnose tako s prijatelji, kot tudi s partnerjem, med drugim pa z uporabo tehnologij pravzaprav dopolnjujejo vedenje o že obstoječih odnosih v resničnem svetu, bodisi v primeru novih poznanstev, ali pa že dlje obstoječih odnosov. Splet je tako medij, preko katerega mladi ostajajo v kontaktu z ljudmi, ki jih sicer ne vidijo pogosto, obenem pa se dogovarjajo za aktivnosti v resničnem svetu s prijatelji in partnerjem. Poleg

omenjenega mladi uporabljajo splet tudi za sklepanje novih prijateljstev in so do neznancev mnogo bolj odprti kot sicer.⁸⁴

V omenjeni raziskavi avtorja Greenfield in Subrahmanyam (2008) kot osrednji raziskovalni vprašanji izpostavita, ali gre čas, ki ga mladi preživijo na spletu, na račun časa, ki bi ga sicer uporabili za medosebno komunikacijo v živo, in nadalje, ali je čas na spletu preprosto le nadomestilo za pogovore, ki bi jih ali so jih sicer mladi imeli preko telefona. Čeprav nove tehnologije mladim predstavljajo izjemno pomemben medij za konstrukcijo identitete, socialnega sveta in nenazdanje tudi za sprostitev, se zastavlja vprašanje, v kolikšni meri takšni načini komuniciranja vplivajo na trdnost in trajnost odnosov med mladimi.

Raziskava analizira tudi spletna socialna omrežja in kot osrednjo ugotovitev pokaže, da mladi (predvsem dekleta) uporabljajo ta omrežja predvsem zato, da *okrepijo in vzdržujejo že obstoječe odnose*. Za razliko od deklet, fantje pogosteje uporabljajo spletna socialna omrežja za *flirtanje in iskanje novih prijateljstev*. Poglobljena analiza kratkih sporočil (instant messaging) je pokazala, da se mladi najpogosteje pogovarjajo v okviru naslednjih treh kategorij:

1. kramljanje: pogovor o aktivnostih in dogodkih, opravljanje in pomoč pri šolskih zadolžitvah;
2. načrtovanje: koordiniranje in usklajevanje med vrstniki;
3. koordiniranje pogovora: pogovor o tem, kdaj bo prijatelj/-ica na voljo za pogovor.

Večina komunikacije na spletnih socialnih omrežjih se je končala bodisi s pogovorom prek telefona ali pa s srečanjem v živo. Raziskava Pew Internet and American Life Project 2001 (v Greenfield in Subrahmanyam 2008) je tako pokazala nekaj zanimivih izsledkov: 48% ameriških najstnikov verjame, da je online komunikacija okrepila njihove že obstoječe prijateljske odnose; pogostejša kot je komunikacija med prijatelji online, bolj trdni so njihovi

⁸⁴ Na tem mestu je relevantno omeniti problem, specifičen za uporabnike spleta. Po eni strani je splet prostor, kjer lahko ostanemo anonimni in o sebi ne posredujemo resničnih podatkov. Narava spletnih socialnih omrežij pa je drugačna; vsekakor so profili, ki so dopolnjeni z resničnimi podatki in vsebujejo fotografije ter aktualne vsebine, najbolj privlačni za druge uporabnike. Samopredstavitve na spletnih socialnih omrežjih igra ključno vlogo pri priljubljenosti v socialnem okolju, tako med vrstniki, prijatelji ali popolnimi neznanci. Zaradi tega se tu pojavlja pomembno vprašanje anonimnosti oz. v kolikšni meri je varno posredovanje resničnih podatkov na spletu. Omrežje Facebook sicer uporabnikom nudi mehanizme, s katerimi je mogoče uravnati, kdo vidi vsebino njihovega profila, vendar pa večina teh aplikacij zahteva dodaten trud in poglobljanje v drobni tisk. Zelo verjetno se zdi, da mladi teh možnosti v večini primerov ne uporabljajo.

odnosi. 61% teh mladih trdi, da čas, ki ga namenijo online komunikaciji s prijatelji, ne gre na račun časa, ki ga sicer preživijo s prijatelji v živo.⁸⁵

Podobna raziskava je bila izpeljana na vzorcu nizozemskih najstnikov (v Greenfield in Subrahmanyam 2008); njen fokus je bil na povezavi med online komunikacijo in kakovostjo medosebnih odnosov med najstniki. Raziskovalci so ugotovili naslednje: 80% anketiranih uporablja online komunikacijo za vzdrževanje že obstoječih prijateljskih omrežij; tisti, ki uporabljajo internet za komunikacijo s prijatelji, se čutijo s prijatelji bolj povezane kot tisti, ki je ne uporabljajo. Najbolj pogosto prijatelji med seboj komunicirajo preko kratkih sporočil (*instant messaging*) in ne preko klepeta (*chat*), saj je slednji večinoma odprt tudi za neznance, medtem ko so kratka sporočila medij, ki ga skoraj izključno uporabljajo za klepet s prijatelji. Spletno socialno omrežje Facebook se v tem kontekstu razlikuje od drugih, primerljivih omrežij. MySpace, LinkedIn in Twitter⁸⁶ so omrežja, katerih namen je javna objava bodisi mnenja o glasbi, filmih, političnem dogajanju ali kariernih priložnostih.

Za razliko od omenjenih omrežij nudi Facebook širok spekter nastavitvev, ki omogočajo vidnost ali ekskluzivnost določenih objav. Posameznik lahko formira tudi listo svojih najljubših prijateljev in določi, katere objave bodo videli le oni. Ustvarjanje »top liste« prijateljev je lahko uporabno, a po drugi strani tudi problematično početje predvsem zato, ker se v času odraščanja mladi pogosto medsebojno primerjajo, gradijo samozavest na podlagi socialne potrditve in tudi sicer tekmujejo za pozornost svojih vrstnikov. Čeprav so mladi tudi v času, ko še ni bilo interneta, medsebojno tekmovali in ustanavljali zaprte vrstniške klike, je danes v času potrošništva in materializma tekmovalje še toliko bolj izrazito in lahko izjemno kruto.

boyd (v Valenzuela in drugi 2009) utemeljuje, da spletna socialna omrežja najverjetneje ne povečujejo števila trdnih vezi med uporabniki teh omrežij, vsekakor pa pripomorejo k

⁸⁵ Spletno socialno omrežje Facebook bolj kot na novih poznanstvih temelji na ohranjanju dejanskega socialnega omrežja, ki že obstoji v realnosti. Med seboj se povežejo posamezniki, ki so lahko vsak dan v neposrednem stiku ali pa so bili nekoč v dolgotrajnejšem ali kratkotrajnejšem socialnem krogu. Hkrati se lahko vzpostavljajo nova poznanstva; primer takšnih so šibke vezi, npr. prijatelji prijateljev ali zanimivi neznanci, ki lahko učinkovito pomagajo pri grajenju socialnega kapitala. Pri tem je ključno vprašanje, ali je grajenje socialnega omrežja na Facebook-u slika realnosti; takšno omrežje namreč zgradimo z minimalno napora, kar za realna omrežja ne moremo trditi.

⁸⁶ Vrečar (2012) je v sklopu svojega magistrskega dela obravnaval spletno platformo Twitter, ki je namenjena socialnemu mreženju. V nalogi je raziskal, da Twitter oz. tvitanje prispeva k medosebni povezanosti med njegovimi uporabniki, in sicer ta način povezovanja najbolj ustreza značilnostim omreženega individualizma, kjer je posameznik središče svojih omrežij.

vzpostavitvi večjega števila šibkejših vezi, saj je ustvarjanje takšnih povezav enostavno in hitro. Njena analiza temelji na konceptu socialnega kapitala, ki ga je razvil Pierre Bourdieu (2003); koncept je pogosto predmet obravnave v kontekstu spletnih socialnih omrežij. Vprašanje, ki si ga zastavljajo analitiki na tem področju, je predvsem to, ali spletne skupnosti omogočajo graditev socialnega kapitala, in če, katerega. Mladim so v življenjskih potekih na voljo različne oblike kapitalov, vsak posameznik pa je odvisen od družbenih pogojev, ki določajo njegov življenjski potek. Temeljna ideja koncepta socialnega kapitala je torej ovrednotena kot spekter resursov, ki so posamezniku na voljo preko socialne interakcije. Posamezniki z večjim in bolj raznolikim socialnim omrežjem imajo bolj verjetno več socialnega kapitala kot tisti z manjšimi, bolj enoličnimi omrežji (Valenzuela in drugi 2009, 877).

V času individualizirane mladosti je še posebej pomembno, da ima mlad posameznik možnost izbirati med različnimi oblikami kapitala, ker pa je obseg in sestava razpoložljivih kapitalskih virov vedno večja, se povečujejo možnosti mladih in pritiski nanje: »Kot posledica vseh teh dogajanj se izoblikujejo posebni mladinski habitusi in posebne ideologije mladine. Toda bolj kot ta stratifikacija mladinskih habitusov in ideoloških predstav o mladini je pomembno, da se mladina pomika h kulturni frakciji kapitala oz. postaja njen vodilni reprezentant« (Ule 2008, 195). Prav zato se mladost zaznava kot obdobje pridobivanja čim višje in kakovostne izobrazbe in višjih poklicnih nazivov, s čimer naj bi si mladi povečali možnosti za soočanje z negotovostmi in tveganji prehodov v odraslost.

Socialni kapital mladi poleg izobraževanja in poklicnega udejstvovanja pridobivajo tudi prek medijev in z udejstvovanjem v virtualnih skupnostih. Predvsem slednje so pomemben izvor kulturnega kapitala, katerega promotorji so predvsem mladi. Danes imajo nove tehnologije izjemen vpliv na mlade: »Postajajo tako pomembne v življenju mladostnikov, da mlade iz sedanjega desetletja že imenujejo nova medijska generacija. To je prva starostna kohorta, ki je zrasla tako, da se je abecede učila s tipkovnice pred računalniškimi zasloni, ki je več igrala računalniške igrice v virtualnem okolju kot se podila po dvoriščih, sklepala prijateljstva z ljudmi, ki jih ni ali jih ne bo nikoli srečala v realnosti, in snemala svoje CD-je« (Ule 2008, 197). Veliko mladih tako imenovane nove net-generacije niti ne pozna sveta, ki ne bi vseboval tudi interneta. Net-generacija pravzaprav ne uporablja interneta, temveč živi z njim; to je prva generacija, ki je v celoti odraščala v digitalni dobi in se v takšnem okolju počuti bolj udobno in naravno kot starejše generacije.

Nekateri toeretiki poudarjajo tudi pomen *omrežnega kapitala*, ki nastaja v virtualnih skupnostih: »Posamezniki prožno preskakujejo iz omrežja v omrežje in svoja komunikacijska sredstva uporabljajo za navezovanje stikov s socialnim omrežjem, ki ga trenutno potrebujejo. To pomeni, da v mobilnem vseobsegajočem svetu skupaj s finančnim in socialnim kapitalom postaja pomemben omrežni kapital – zmožnost uporabljati tehnološko omrežje za navezovanje stikov s socialnimi omrežji,« meni Wellman (v Lenarčič 2007, 76).

Današnji posameznik ni več član zgolj ene same skupnosti, ampak večih, ki se medsebojno dopolnjujejo, ignorirajo, včasih pa celo izključujejo. Pomembnejše vloge, ki jih imajo informacijsko-komunikacijske tehnologije pri ustvarjanju skupnosti v naši družbi, so: »mobilnim posameznikom omogočajo ohranjanje stikov s prijatelji, sorodniki oziroma z osebno skupnostjo, omogočajo in podpirajo oziroma spodbujajo družabne stike v fizičnem prostoru, omogočajo interakcijo med posamezniki s podobnimi interesi, ki ne živijo teritorialno blizu, omogočajo ustvarjanje omrežja čustvene opore itd.« (Lenarčič 2007, 83).

Fortunati (2007, 34) pa po drugi strani meni, da v zaprtih, individualiziranih in vsenavzočih komunikacijskih omrežjih posameznik lahko postane ujet v množico površinskih družbenih odnosov, ki hkrati ogrožajo njegovo širšo družbeno integracijo. Poleg nesporne krepite in širitve vezi naših socialnih omrežij se torej pojavlja tudi vzporedni vidik, ki ga ne gre zanemariti: ni namreč dovolj govoriti o kvantiteti, ampak tudi o kvaliteti socialnih mrež.

Lenarčič (2007, 151) razlikuje med individualnim oz. nesocialnim in skupinskim oz. socialnim delovanjem posameznikov v kibernetskem prostoru. *Nesocialna uporaba* obsega aktivnosti, kot so brskanje za informacijami, branje novic, igranje igrice, pregledovanje multimedijskih datotek itd. Tovrstne aktivnosti ne vključujejo interakcij z ostalimi uporabniki in lahko dejansko vplivajo na zmanjšanje akterjevega družbenega življenja. Po drugi strani pa *socialna uporaba* vključuje neposredne stike akterja z drugimi uporabniki (aktivno sodelovanje v klepetalnicah, diskusijskih skupinah, igranje iger z drugimi uporabniki itd.). Na podlagi tega razlikovanja je mogoče opredeliti in razlikovati uporabo internetnih storitev ter njen vpliv na posameznikovo socialno življenje.

Kljub temu, da mladi spletna socialna omrežja najpogosteje uporabljajo za ohranjanje že obstoječih medosebnih vezi, pa je splet pogosto tudi okno v svet pri *spoznavanju novih ljudi*. Urnik sodobnih mladih je večkrat zapolnjen s šolskimi obveznostmi, aktivnostmi po šoli,

različnimi obveznostmi in v nadaljevanju kariere tudi s potencialnimi dodatnimi izobraževanji, odhodi v tujino in selitvijo v kraje, kjer so boljše študijske priložnosti. Časa za druženje s prijatelji je vedno manj, poleg tega se v sodobnem globaliziranem svetu prijateljstva konstruirajo tudi preko državnih mej, z ljudmi, ki imajo podobne želje, interese in zanimanja. Šola in vrstniške skupine niso več primarno in edino okolje za sklepanje prijateljstva med mladimi.

Tako so spletna socialna omrežja v mnogih primerih dobrodošel spletni medij za ustvarjanje in vzdrževanje socialnega kroga, in sicer iz več razlogov:

1. Pomanjkanje časa: v natrpanem šolskem urniku in obšolskih dejavnostih mladim pogosto zmanjkuje časa za nova poznanstva ali pa so ta omejena na srečanja v vedno enakih skupinah vrstnikov.

2. Prilagajanje novemu okolju: v primeru selitve zaradi študija ali pa študentske izmenjave oz. prakse se mlada oseba znajde v popolnoma neznanem okolju. Na spletnem socialnem omrežju Facebook obstajajo skupine, preko katerih se mladi povežejo, še preden odpotujejo na izmenjavo. Na ta način zmanjšajo negotovost in strah ob menjavi življenjskega okolja.

3. Iskanje prijateljev ali partnerja: mladi na socialnih omrežjih lahko preverijo, kdo je oseba, ki so jo videli v živo, a je še ne poznajo; ustvarijo si mnenje na podlagi samopredstavitve, ki jo vidijo na internetu. Prvi stik je lahko preko interneta preprostejši in je razbremenjen treme, ki jo adolescenti občutijo ob spoznavanju v živo, kar dokazujejo tudi mnoge izjemno uspešne spletne strani za zmenke.

4. Povezovanje zaradi podobnih interesov: mladi se na internetu združujejo tudi zaradi iskanja somišljenikov v zvezi z glasbo, filmi, knjigami in dogodki, ali pa zaradi razprave o temah, ki jih zanimajo. Pogosto pa želijo z drugimi uporabniki spleta deliti zgolj misli zaradi dolgočasje ali osamljenosti.

Ker se v empirični analizi osredotočam na raziskovanje vzorca mednarodnih študentov, tu navajam izsledke analize, ki so jo Lin in drugi (2011) opravili na vzorcu 195 ameriških študentov, ki so študirali v tujini. Spletna socialna omrežja mobilnim mladim v tujini omogočajo, da se povezujejo s skupnostmi iz domačega kraja, čeprav so geografsko

oddaljeni, poleg tega pa omogočajo enostavnejšo in hitrejšo prilagoditev novemu socialnemu okolju. Takšna komunikacija študentom in študentkam daje občutek bližine, ki je v kontekstu oddaljenosti od domačega kraja izjemno pomemben (McMillan in Morrison 2006, 7).

Študentka Stacey (v McMillan in Morrison 2006, 9) tako pravi: »Writing simultaneously online gives me an added sense of interactivity and a feeling of proximity. I go as far as sacrificing my early morning sleep to get up and get online with friends in Greece who are seven hours ahead.« Po drugi strani lahko ostajanje v stiku z domačimi prijatelji in družino pomeni tudi, da se posameznik v novem okolju ne vključuje uspešno v nov socialni krog, temveč emocionalno in ostale oblike socialne opore išče v stikih preko interneta.

Lin in drugi (2011, 422) so tako v študiji skušali odgovoriti na naslednje raziskovalno vprašanje: »Kako spletna socialna omrežja olajšajo prehod v tuje okolje in pomagajo pri vključenosti v nov socialni krog?« Ugotovili so, da spletno socialno omrežje Facebook pripomore k boljši prilagoditvi na novo okolje in obenem prispeva tudi k povečanju »bridging«⁸⁷ socialnega kapitala (tiste vrste socialni kapital, ki sestoji iz šibkih vezi, te pa služijo dostopu do različnih omrežij in razpršenih informacij).

Predvidevali so, da je vsaka prostorska in kulturna sprememba za posameznika stresna, saj zahteva prilagoditev tako zaradi novega akademskega okolja, novega socialnega kroga, kulturnih raznolikosti in tudi zaradi emocionalne navezanosti na domač socialni krog. Vzpostavljjanje novega kroga prijateljstev in prilagajanje novemu okolju se pogosto kaže kot negativen vpliv na posameznikovo psihološko počutje (Ye v Lin 2011, 426). Al-Sharideh in Goe (v Lin in drugi 2011, 426) sta pri analizi vzorca mednarodnih študentov ugotovila, da povezovanje študentov z drugimi študenti v tujem okolju pozitivno vpliva na prilagoditev posameznika v kontekst tujega socialnega okolja. Prav tako sta Al-Sharideh in Goe (v Lin in drugi 2011, 426) utemeljila, da se ti študentje, ki za interakcijo z novim socialnim okoljem uporabljajo spletna socialna omrežja, boljše prilagajajo na novo okolje.

⁸⁷ Socialni kapital, ki se lahko formira v spletnih skupnostih, v angleškem jeziku delimo na »bridging social capital« in »bonding social capital« (Lin in drugi 2011, 422). Prvi sestoji iz interakcij z ljudmi, ki v posamezniku spodbujajo preizkušanje novih možnosti, iz interakcij, ki so raznovrstne in iz občutka, da smo del večje skupine ljudi. Nasprotno pa »bonding social capital« sestoji iz emocionalne opore, povezav z ljudmi, ki dajejo občutek pripadnosti, in povezav, ki dajejo občutek zaupanja.

V nadaljevanju disertacije se osredotočam na empirično analizo, ki sem jo izpeljala na vzorcu mednarodnih študentov in študentk. V tem kontekstu sem obravnavala koncept prijateljstva in vpletenost novih tehnologij pri konstruiranju prijateljskih mrež med mobilnimi mladimi.

5 Empirični del disertacije

5.1 Osrednji namen in cilj disertacije

Glavni namen doktorske disertacije je bil ugotoviti, kako procesi, značilni za pozno moderno (individualizacija, negotovost življenjskih potekov, potrošništvo in vpletenost novih tehnologij) vplivajo na konstruiranje prijateljskih odnosov med mladimi, udeleženi v mednarodnih izmenjavah. V pozni moderni se poleg razumevanja koncepta prijateljstva spreminjajo tudi načini vzpostavljanja novih vezi, intenziteta in oblike druženja z vrstniki, načini komuniciranja in nenazadnje tudi kvantiteta in trdnost oz. šibkost prijateljskih vezi. V tem kontekstu so nove tehnologije odprle široko polje novih možnosti interpretacije medosebnih odnosov, po drugi strani pa opozorile na doslej slabo raziskano področje, ki ga je vredno osvetliti iz vidika uporabe mobilnih mladih posameznikov.⁸⁸

V nalogi me je zanimalo, kako mobilni mladi razumejo pojem prijateljstva, kam ga umestijo v sodobnem svetu, polnem vsakdanjih sprememb in neznanih novih prilik ter kakšno vlogo pri transformaciji prijateljstva igrajo nove tehnologije. Na konstruiranje prijateljskih omrežij med ostalimi dejavniki v pozni moderni vpliva tudi negotovost življenjskih potekov. Vse več mladih se zaradi morebitnih novih študijskih in kariernih priložnosti odloča za študij v tujini, ki bi jim lahko koristil pri načrtovanju prihodnosti. Selitev v tujino neizogibno zahteva, da se mlad posameznik do določene mere odreče druženju z vrstniki iz domačega okolja, se prilagodi novemu okolju in vzpostavi novo prijateljsko mrežo. Fokus raziskovanja je bil predvsem na tem, na kakšne načine mobilni mladi vzpostavljajo nove mreže znanstev in prijateljstev, kako ohranjajo domače stike in v kolikšni meri jim pri vzpostavljanju in ohranjanju mrež pomagajo nove tehnologije.

⁸⁸ V empiričnem delu naloge želim poudariti, da je bilo moje raziskovalno delo v začetnem delu pisanja disertacije zasnovano nekoliko drugače. Prvotni namen raziskovanja je bil osvetliti področje konstruiranja prijateljskih odnosov med mladimi in njihovo vpletenost v uporabo novih tehnologij na področju Slovenije. V času pisanja teoretskega dela naloge na mednarodni izmenjavi na Češkem pa se mi je ponudila priložnost raziskati omenjeni fenomen na vzorcu mednarodnih študentov, zato sem fokus raziskave preusmerila na širši, večinoma evropski vzorec mladih. Udeleženci in udeleženke raziskave so bili v nekaterih primerih tudi del moje mreže mednarodnih poznanstev, zato sem z metodo snežene kepe dosegla izjemno velik odziv v anketnem vprašalniku preko spleta. Predpostavljala sem, da bo analiza na mednarodnem vzorcu, predvsem pa analiza mladih, ki odhajajo na študij v tujino, bistveno bolj osvetlila področje raziskovanja.

Predpostavljam da mladi, udeleženi v mednarodnih izmenjavah, zaradi specifičnosti časa, v katerem živijo, konstruirajo fleksibilne, fluidne in začasne prijateljske odnose, ti pa se vedno bolj ustvarjajo v internetni skupnosti, kjer je v te odnose potrebno vložiti manj napora. Problem disertacije je torej ugotoviti, kako se spreminja sam pomen prijateljstva med mobilnimi mladimi, kakšne so nove oblike prijateljstev in v katerih kontekstih se pojavljajo.

Ker tuje okolje vsaj v prvotni fazi od posameznika zahteva prilagoditev novemu okolju in spoznavanje novih ljudi, nove tehnologije, dostopnost in »lahkotnost« njihove uporabe v vsaj določeni meri olajšajo posledice selitve in v tem kontekstu za posameznika pomenijo vstopnico v novo družbo in v skupine, ki se formirajo na spletu ter omogočajo medsebojna povabila na družabne dogodke. Zaradi oddaljenosti od domačega kroga vrstnikov se posameznik tudi bistveno bolj zaveda, kateri prijateljski odnosi so zanj pomembnejši od drugih. Sprašuje se, s katerimi domačimi prijatelji bo ohranjal stike, kateri novi krogi bodo pomembni tudi po vrnitvi v domače okolje, morda pa se zave tudi občutka »sedenja v istem čolnu«, ko postane druženje s prijatelji iz študijske izmenjave pomembnejše od druženja z vrstniki iz domačega okolja.

Nadalje študij v tujini pomeni enega izmed življenjskih projektov, ki mladim lahko omogoči varnejše in bolj gotovo načrtovanje življenjskih potekov. Nove tehnologije so v kontekstu življenja v tujini izjemno dobrodošel medij, ki posamezniku lahko olajša vključevanje v študijski krog vrstnikov, mu omogoči enostaven vpogled v študijske dogodke, nenazadnje pa s pomočjo novih tehnologij lažje vzpostavlja stik s profesorji in ima večji dostop do študijskih gradiv. Po drugi strani pa je sama možnost odhoda v tujino odraz individualizacije življenjskih projektov in množice izbir, ki se ponujajo mladim že od otroštva naprej. Študij v tujini je tako lahko tudi razlog (ali posledica) prekinitve nekaterih medosebnih odnosov, med katerimi so prijateljski, partnerski ali odnosi v izvorni družini.

Potrebno je poudariti, da so predvsem mladi, udeleženi v mednarodnih izmenjavah, tista družbena skupina, ki konstruira raznolike in večplastne prijateljske mreže ter so v tem kontekstu nosilci novih znanj na področju proučevanja prijateljstva. Gre za posebno in v nekaterih pogledih privilegirano družbeno skupino, katere značilnosti ne moremo posploševati na celotno populacijo mladih, lahko pa nam daje vpogled v to, kakšni so in verjetno bodo trendi na področju prijateljskih odnosov med mladimi; življenjski poteki

sodobnih mladih so namreč vse bolj fleksibilizirani, defragmentirani in negotovi, v ta kontekst pa se umeščajo tudi njihovi medosebni odnosi.

Empirični del torej raziskuje prijateljska omrežja mladih v razmerah mobilnosti in njihovo vpetost v kontekst novih tehnologij ter študij v tujini osvetli iz področja poznomodernih procesov individualizacije, negotovosti v življenjskih potekih in množice kariernih in študijskih izbir. Disertacija je tako osnovana na naslednji **osrednji tezi**:

Zaradi konteksta mobilnosti in vpliva novih tehnologij so prijateljska omrežja med mladimi, vključenimi v mednarodno izmenjavo, fluidna, fleksibilna in začasna.

Osrednja teza je izpeljana iz teoretskega okvira, ki ga obravnavam v prvem delu disertacije in predstavlja tudi ključno tezo v empiričnem delu naloge. Številne teorije koncept novih tehnologij in njihov vpliv na mlade obravnavajo zgolj iz negativnega vidika, zato je pri raziskovanju takšnega vpliva pomembno, da problem osvetlimo iz različnih perspektiv. Po eni strani sodobna informacijska tehnologija spodbuja k temu, da posamezniki pozabljajo na socialni kontekst svojega početja: »Uporabnik interneta je tako obenem socialno izoliran in komunikacijsko povezan. Izoliran je od svojega življenjskega socialnega okolja in povezan z osebami, s katerimi trenutno komunicira po internetu. Virtualne skupnosti zamenjujejo fizično druženje in bližino skupnosti« (Ule 2005b, 413). Obstajajo pa tudi konteksti, ki v vsakdanjem življenju mladih vedno pogosteje zahtevajo hitro prilagoditev okolju, vzpostavljanje novih prijateljskih omrežij in številne selitve. Mladi zaradi potrebe po varnejšem načrtovanju študijske in karierni poti znajo in morajo izkoristiti množico priložnosti, ki se jim ponujajo, pri tem pa so lahko nove tehnologije izjemno uporaben medij pri vzpostavljanju novih mrež poznanstev, pridobivanju pomembnih informacij in vključevanju v spletne skupnosti (ki včasih preidejo tudi v realne skupnosti).

V empiričnem delu sem se osredotočila na osvetlitev problema iz različnih perspektiv predvsem zato, ker trdim, da nove tehnologije same po sebi ne izpodrivajo pomena prijateljstva pri mladih, vključenih v mednarodne izmenjave, temveč menim, da mladi v času pozne moderne zaradi okoliščin, v katerih živijo (individualizacija življenjskih stilov, negotovost in potreba po fleksibilnosti glede načrtovanja prihodnosti) izjemno spretno vključujejo uporabne vidike novih tehnologij v svoj življenjski svet. Namen disertacije je bil tako analizirati in prikazati, kako se v času pozne moderne, zaznamovanem s številnimi

spremembami v življenjskih potekih mobilnih mladih, transformirajo njihova prijateljska omrežja. Pri raziskovanju sem se osredotočila na naslednje **raziskovalno vprašanje**:

Kako se zaradi vpliva novih tehnologij spreminjajo prijateljska omrežja mladih v razmerah mobilnosti?

Sodobne sociološke teorije zagovarjajo tezo, da odnosi postajajo fleksibilnejši in začasni ter da so vse manj podvrženi nekim vnaprej določenim strukturam in vse bolj rezultat posameznikove odločitve. Kljub temu, da mladi posamezniki še vedno konstruirajo in vzdržujejo trajne, trdne in medosebne odnose, v primeru večjih življenjskih težav še vedno najbolj zaupajo članom primarne družine.

Iz opredelitve sem razvila naslednje **podteze**:

V pozni moderni se zaradi procesov individualizacije, potrošništva in konteksta mobilnosti zmanjšuje pomen trajnih in trdnih medosebnih odnosov ter povečuje pomen fleksibilnih, fluidnih in začasnih oblik odnosov med mladimi.

Prijateljstva mobilnih mladih se selijo v virtualne prostore, ki omogočajo fluidne, fleksibilne in začasne oblike medosebnih odnosov.

Spremembe in negotovost v življenjskih potekih so povzročile, da mladi v razmerah mobilnosti zaupajo predvsem članom izvirne družine.

5.2 Raziskovalni aparat: metodologija, instrumenti in vzorec

Analiza je sestavljena iz štirih sklopov raziskovanja; podatke sem pridobila v časovnem obdobju od leta 2012 do 2015. Prvi in drugi sklop sestavljata dve v različnih časovnih obdobjih izpeljani kvantitativni raziskavi, izpeljani z metodo anketnega vprašalnika preko spleta. Prvi raziskovalni sklop sestavlja študija na vzorcu mednarodnih študentov v času moje mednarodne izmenjave v Brnu na Češkem⁸⁹. Namen študije je bil raziskati, kako uporabo

⁸⁹ Anketiranje sem izpeljala v obdobju od 2. 12. 2012 do 2. 3. 2013. Metoda raziskovanja je bil anketni vprašalnik preko spleta.

spletnih socialnih omrežij in prijateljstev prek spleta vidijo mednarodni študentje, predvsem pa je služila kot test za drugi sklop anketiranja, ki sem ga ponovno izpeljala na vzorcu mednarodnih študentov, ki so v študijskem letu 2014/2015 študirali v Ljubljani. Drugi sklop empiričnega dela predstavlja študija, izpeljana na vzorcu mednarodnih študentov, ki so zaradi študija odšli v Slovenijo⁹⁰ in so prav tako kot udeleženci prvega sklopa raziskave na pomembni točki življenjskega prehoda. Obe populaciji sodita v tisto generacijo mladih, ki so odrasli z internetom in so zato od zgodnjega otroštva naprej vajeni komunicirati in se socialno angažirati tudi na internetu. Z anketnim vprašalnikom sem preko spleta v sklopu obeh študij anketirala 237 udeleženk in udeležencev.

V prvih dveh delih raziskovanja sem se tako osredotočila predvsem na pridobivanje kvantitativnih podatkov na vzorcu mladih na izmenjavi, pri čemer sem želela pridobiti čim več raziskovalnih enot, s katerimi bi širše osvetlila problem, ki me zanima. V anketnem vprašalniku so bila tudi tri vprašanja odprtega tipa, ki so prispevala k poglobljenemu vpogledu v problematiko. Po kvantitativni analizi podatkov sem se v nadaljevanju osredotočila na kvalitativno analizo, s katero sem se poglobila v tiste probleme, ki so se v prvotni fazi raziskovanja zdeli vredni nadaljnje obravnave.

Tretji in četrti sklop raziskovanja predstavljajo izsledki kvalitativne študije. V tretjem delu sem izpeljala fokusno skupino s tremi udeleženci⁹¹, ki so v drugem sklopu raziskave privolili v nadaljnje sodelovanje. Ker so »kvalitativne metode primerne za poglobljeno preučevanje primerov in pomagajo prepoznati njihove ključne značilnosti,« (Ragin 2007, 96) sem se s to metodo odločila raziskati specifične, ki so v kvantitativnem delu raziskovanja ostale prikrite. V kvalitativnem delu me je zanimalo, kako mladi, ki živijo v tujini in so oddaljeni od svojega domačega vsakdanjega življenja, *doživljajo* prijateljstvo.

V nadaljevanju raziskovanja sem se odločila izpeljati še četrti sklop raziskovanja⁹². Vse udeležene v prvem in drugem sklopu raziskave sem preko elektronske pošte zaprosila za pomoč. Poslala sem jim vprašanja odprtega tipa, na katera so odgovorili v elektronski obliki v obliki esejev in s tem doprinesli k zaokrožitvi raziskovalne teme.

⁹⁰ Anketiranje sem izpeljala v obdobju od 23. 9. 2014 do 23. 11. 2014. Metoda raziskovanja je bil anketni vprašalnik preko spleta.

⁹¹ Fokusno skupino sem izpeljala v Ljubljani, 31. 1. 2015.

⁹² Odgovore preko elektronske pošte sem prejela decembra 2014.

Pridobitev udeležencev za izpeljavo fokusnih skupin se je izkazala za nekoliko težavno⁹³; zato sem se v četrti fazi raziskovanja odločila podobna vprašanja, kot sem jih zastavila udeležencem v fokusni skupini, preko elektronske pošte poslati še ostalim mednarodnim študentom in študentkam, ki so bili na izmenjavi v št. letu 2012/2013. Poslala sem jim vprašanja odprtega tipa, na katera so odgovorili esejsko v elektronski obliki in s tem doprinesli k zaokrožitvi raziskovalne teme predvsem zato, ker so njihovi vtisi in izkušnje v zvezi s prijateljstvom v obdobju izmenjave segali nekaj let nazaj.

V disertaciji tako obravnavam empirični material, pridobljen v okviru štirih raziskav v času od 2. 12. 2012 do 31. 1. 2015. Vzorec, ki ga zajema raziskava, ustreza raziskovalnemu fokusu; po Arnettu (2007) je obdobje postadolescence oz. porajajoče se odraslosti tisto obdobje, ki sega v prvo polovico dvajsetih let in pomeni čas nove intenzivne osebnostne in identitetne krize. Pomembna značilnosti podaljšane mladosti je ravno intenzivno preizkušanje življenjskih stilov in eksperimentiranje s samim seboj; odhod na študijsko izmenjavo je tako danes vedno bolj pogosta praksa mladih, ki želijo svoje izobraževanje obogatiti s študijem v tujini, obenem preizkušati nove življenjske možnosti ter eksperimentirati z identitetnimi stili. Poleg omenjenega so mladi (predvsem adolescenti, a vendarle tudi mladi na prehodu v odraslost) najbolj navdušeni uporabniki interneta in spletnih socialnih omrežij (Arnett 2007).

Temeljno analitično orodje disertacije je analiza kvantitativnega in kvalitativnega materiala (spletna anketa z udeleženci mednarodne izmenjave v dveh obdobjih, fokusna skupina z udeleženci mednarodne izmenjave in odgovori na vprašanja preko e-maila, na katere so odgovarjali mladi, ki so se udeležili ali so trenutno še udeleženi na izmenjavi). V prvi vrsti sem se za kvantitativno metodo zbiranja podatkov odločila zaradi možnosti preučevanja raziskanega fenomena na velikem številu enot: »Kvantitativne metode so primerne za preučevanje povezav med spremenljivkami, ker jih lahko uporabimo za ocenjevanje korelacij med dvema ali več lastnostmi na velikem številu primerov« (Ragin 2007, 96).

V nadaljevanju pa se je kvantitativna analiza podatkov izkazala za pomanjkljivo metodo predvsem zato, ker gre za pojav, ki ga zaradi specifik ne moremo poglobljeno preučevati le na

⁹³ V Sloveniji je na izmenjavi sicer zadovoljivo število mednarodnih študentov, kar so pokazali rezultati kvantitativne študije. Problem se je pojavil, ko sem študente in študentke povabila k sodelovanju v fokusnih skupinah, kjer bi morali biti fizično prisotni in sodelovati v pogovoru. Odziv je bil tako zelo majhen (le trije udeleženi) kljub večkratnemu povabilu.

velikem številu enot⁹⁴. Ragin (2007) navaja, da je načelo vodenja kvalitativne raziskave ideja, da mora biti poglobljeno znanje, ki ga potrebujemo za sprejemljivo predstavitev predmeta raziskovanja, utemeljeno na gledišču (perspektivi) preučevanih ljudi. Razumeti moramo njihovo pripoved in njihov svet skozi njihove oči. Koncept prijateljstva med mladimi sem tako analizirala še iz stališča posameznih pripovedi udeležencev in udeleženk fokusne skupine. Krueger (1994, 16) pravi, da gre za socialno orientirano raziskovalno metodo, s katero se pridobivajo resnični, življenjski podatki v vsakdanjem okolju, z interakcijo med udeleženci. Raziskovalni del sem tako dopolnila tudi z esejskimi odgovori preko elektronske pošte ter prikazala nekatere odgovore na odprta vprašanja iz anketnega vprašalnika.

Instrumenti raziskovanja so bili spletna anketa, fokusna skupina in esejski odgovori preko elektronske pošte. Strukturirano in standardizirano spletno anketo sem v dveh obdobjih⁹⁵ objavila preko spletnega sistema za objavo spletnih anket *IKA*⁹⁶. Prva anketa je bila sestavljena iz vprašanj zaprtega tipa in enega vprašanja odprtega tipa, druga anketa pa iz vprašanj zaprtega tipa in treh vprašanj odprtega tipa⁹⁷. Udeleženci in udeleženke raziskave so na večinski del vprašanj odgovarjali s pomočjo petstopenjske ocenjevalne lestvice (zelo se strinjam, strinjam se, niti – niti, se ne strinjam, sploh se ne strinjam). Anketna vprašalnika sta glede zaprtega tipa vprašanj povsem enaka, s čimer sem želela pridobiti čim večje število enot raziskovanja. Oba vprašalnika sta bila sestavljena v angleškem jeziku, saj je šlo v obeh primerih za vzorec mednarodnih študentov.

Anketiranje v prvi spletni anketi je v začetni fazi potekalo s povabilom čim večjega števila morebitnih udeležencev in udeleženk raziskave. Študente in študentke sem preko spletnega socialnega omrežja Facebook zaprosila za sodelovanje v anketi⁹⁸, in sicer sem jim poslala zasebno sporočilo. Po dveh tednih, ko je bila anketa objavljena na spletu, sem poslala še eno sporočilo tistim, ki ankete še niso izpolnili ter na ta način v celoti pridobila 132 udeleženi v raziskavi.

⁹⁴ Ugotovitve iz kvantitativne analize so pokazale na nekatere specifične oz. značilnosti koncepta prijateljstva med mladimi, niso pa jih razložile. V kvalitativni analizi sem nato skušala razložiti, zakaj se nekatere značilnosti pojavljajo in kako jih mladi interpretirajo.

⁹⁵ Prva spletna anketa je bila na internetu na voljo za izpolnjevanje od 2. 12. 2012 do 2. 2. 2013, druga pa od 23. 9. 2014 do 23. 11. 2014.

⁹⁶ Sistem je dostopen na povezavi <https://www.ika.si/>.

⁹⁷ Prva anketa je na voljo v prilogi A, druga pa v prilogi B.

⁹⁸ Za omrežje Facebook sem se odločila zato, ker so bile preko Facebook-a dostopne skupine Erasmus študentov in študentk, ki so služile medsebojnemu izmenjevanju študijskih informacij. Na ta način sem pridobila veliko število udeleženi.

Pri objavi druge ankete sem študente in študentke spodbudila s povabilom preko elektronske pošte. V prvi fazi sem se obrnila na oddelke za mednarodno sodelovanje na posameznih fakultetah v Sloveniji in jih zaprosila za elektronske naslove mednarodnih študentov in študentk. V nadaljevanju sem prejela odgovor, da elektronskih naslovov ne smejo posredovati, lahko pa študente in študentke sami zaprosijo za sodelovanje, s čimer sem pridobila vzorec 109 respondentov.

V nadaljevanju sem izpeljala fokusno skupino. Udeležene v fokusni skupini sem k pogovoru spodbudila s povabilom preko elektronske pošte (elektronsko sporočilo sem poslala tistim, ki so v spletni anketi zapisali svojo elektronsko pošto). Odziv je bil izjemno slab, vseeno pa sem uspela pridobiti dve udeleženci in enega udeleženca. Izpeljana je bila 31. januarja 2015 zvečer v Ljubljani s tremi udeleženci in udeleženkami mednarodne izmenjave, ki so študirali v Sloveniji⁹⁹. Trajala je približno 110 minut. Poleg udeležencev in udeleženek fokusne skupine sem bila prisotna še jaz, da sem zapisovala odgovore in pogovor snemala z diktafonom. Pogovor je potekal v angleškem jeziku, med samim pogovorom sta bila dva krajša premora.¹⁰⁰

V zadnji fazi raziskovanja sem pridobila tudi esejske odgovore preko elektronske pošte. Udeleženi v anketi, ki so v času anketiranja pustili svoj elektronski naslov, sem poslala povabilo k izpolnjevanju odprtih vprašanj v prilonki¹⁰¹. Odzvalo se je pet respondentov, ki so mi poslali izpolnjen dokument. Nekateri so napisali izčrpne odgovore, drugi pa odgovarjali krajše. V enem primeru je udeleženka odgovarjala v slovenskem jeziku (šlo je za mednarodno študentko, ki je v št. letu 2012/2013 študirala na Češkem in je sicer prihajala iz Slovenije), v preostalih pa v angleškem jeziku.

Vse podatke, pridobljene z anketami, fokusno skupino in esejskimi odgovori, sem ohranila zapisane v angleškem jeziku¹⁰².

Temeljne značilnosti raziskav in vzorca prikazujem v dveh tabelah v nadaljevanju, ki sta razdeljeni na kvantitativni in kvalitativni del raziskovanja.

⁹⁹ Transkripcija fokusne skupine je na voljo v Prilogi Č.

¹⁰⁰ Fokusna skupina je bila transkribirana po načelu knjižno-pogovornega angleškega jezika, ohranila pa sem slengovske izraze. Udeleženi v fokusni skupini so si izbrali vzdevke iz sveta slavnih osebnosti z namenom, da bi ohranili anonimnost.

¹⁰¹ Odprta vprašanja so bila enaka kot tista, ki sem jih oblikovala za pogovor v fokusni skupini.

¹⁰² S prevodom v slovenski jezik bi se nekateri pomeni lahko izgubili.

Večina udeleženi v spletnih anketah prihaja iz Evrope, 5% udeleženi iz Azije, 3% iz ZDA, ostali kontinenti pa so zastopani v manjšem odstotku. V največji meri je zastopana starostna skupina od 22 do 25 let (54%). Nekoliko manj (37%) je v vzorcu prisotnih mladih med 18 in 21 let in le 9% je takšnih, ki so starejši od 25 let. Starost se pri obeh skupinah anketiranih ne razlikuje bistveno. Moški so v vzorci zastopani v 40% primerov, ženske pa v 60%, razlike med obema vzorcema so majhne. Podrobnejši podatki so razvidni v Tabeli 5.1.

Kraj prebivanja študentov in študentk v času izmenjave se med obema vzorcema nekoliko razlikuje. Analiza celotne skupine kaže, da 75% študentov v času izmenjave prebiva v študentskem domu. Odstotek teh, ki so (bili) na izmenjavi v Ljubljani in živijo v študentskem domu, je manjši (54%) kot odstotek študentov, ki živijo v študentskem domu in so bili na izmenjavi v Brnu (91%). Z vprašanjem sem skušala preveriti, v kolikšni meri imajo mladi poleg druženja na fakulteti možnost navezovanja stikov z vrstniki tudi v prostorih študentskega doma. Celoten vzorec tako predstavlja skupino mladih, ki so že sicer bolj odprti za nova poznanstva in imajo za prijateljevanje tudi več priložnosti (v primerjavi s tistimi, ki se za študentsko izmenjavo ne odločijo). Podrobnejši podatki so razvidni v Tabeli 5.1.

Tabela 5.1: Temeljne značilnosti kvantitativne raziskave in vzorca

	1. anketa	2. anketa	Skupni vzorec
Čas trajanja	2. 12. 2012 – 2. 2. 2013	23. 9. – 23. 11. 2014	
Število izpolnjenih anket	132	105	237
Država prebivanja	85,6% Evropa 5,3% Azija 1,5% ZDA 0,8% Afrika 6,8% Avstralija	96,2% Evropa 1% Azija 0% ZDA 0% Afrika 2,9% Avstralija	90,3% Evropa 5,06% Azija 3,38% ZDA 0,84% Afrika 0,42% Avstralija
Spol	40% moških 60% žensk	40,2% moških 59,8% žensk	40,1% moških 59,9% žensk
Starost	34,1% 18 – 21 57,6% 22 – 25 8,3% več kot 25	41,0% 18 – 21 49,5% 22 – 25 9,5% več kot 25	37,1% 18 – 21 54% 22 – 25 8,9% več kot 25
Kraj prebivanja v času izmenjave	91,5% študentski dom 7,7% privatna namestitev 0,8% drugo	54,3% študentski dom 41% privatna namestitev 4,8% drugo	74,9% študentski dom 22,6% privatna namestitev 2,6% drugo

Kvalitativni vzorec predstavljajo odgovori na odprta vprašanja v obeh anketah, fokusna skupina in odgovori preko elektronske pošte v esejski obliki. Podrobnosti kvalitativnega vzorca so razvidne v Tabeli 5.2.

Tabela 5.2: Temeljne značilnosti kvalitativne raziskave in vzorca

	Odgovori na odprto vprašanje v 1. raziskavi	Odgovori na odprta vprašanja v 2. raziskavi	Fokusna skupina	Odgovori preko elektronske pošte - eseji
Čas trajanja	2. 12. 2012 – 2. 2. 2013	23. 9. – 23. 11. 2014	31. 1. 2015, 110 min.	1. 12. – 31. 12. 2014
Število udeleženih oz. izpolnjenih odprtih vprašanj	101 odgovor na 1. vpr. ¹⁰³ (celoten vzorec: 132)	- 78 odgovorov na 1. vprašanje - 76 odgovorov na 2. vprašanje - 75 odg. na 3. vprašanje (celoten vzorec: 105)	3	5
Država prebivanja	85,6% Evropa 5,3% Azija 1,5% ZDA 0,8% Afrika 6,8% Avstralija	96,2% Evropa 1% Azija 0% ZDA 0% Afrika 2,9% Avstralija	Vsi iz Evrope	Vsi iz Evrope
Spol	38% moških 64% žensk	32% moških 68% žensk	1 moški 2 ženski	2 moška 3 ženske
Starost	34,1% 18 – 21 57,6% 22 – 25 8,3% več kot 25	41,0% 18 – 21 49,5% 22 – 25 9,5% več kot 25	23 22 25	24 23 25 21 24

¹⁰³ V spletno anketo iz leta 2012/2013 sem vključila eno odprto vprašanje, medtem ko sem v spletno anketo iz leta 2014 vključila tri odprta vprašanja za podrobnejši uvid v problem.

5.3 Empirični rezultati in interpretacija

Empirične podatke, pridobljene z obema raziskavama, prikažem v naslednjih treh podpoglavjih.

V prvem podpoglavju se osredotočim na širši kontekst, v okviru katerega sem raziskovala procese pozne moderne, ki vplivajo na vsakdanje življenje mladih, ki se odločijo za študijsko izmenjavo. Zanimalo me je, kako ti mladi načrtujejo in vidijo svojo prihodnost, kako negotovo doživljajo svoje življenjske poteke, na kakšen način je njihovo življenje vpleteno v procese individualizacije, svobode izbire, fleksibilizacijo življenjskih potekov in kako razumejo koncept odraslosti. Ključni elementi preučevanja v tem podpoglavju so: *prihodnost mobilnih mladih, negotovost življenjskih potekov, karierni načrti in izbire, individualizacija in fleksibilizacija življenjskih potekov, pomen študija v tujini, koncept odraslosti in razumevanje koncepta odraslosti.*

V drugem podpoglavju razdelam osrednjo temo doktorske disertacije: prijateljska omrežja med mladimi, udeleženi v mednarodnih izmenjavah. Podpoglavje je namenjeno analizi prijateljskih omrežij, predvsem temu, kako ti mladi danes doživljajo prijateljstvo, koliko časa in truda posvetijo svojim prijateljskim omrežjem, na katero mesto med vrednotami ga umeščajo, kako pomembni so zanje trdni in trajni odnosi ter kako pomembna široka mreža poznanstev. Ključni elementi preučevanja v podpoglavju o prijateljstvu so: *diskurz o »pravem prijateljstvu«, šibke in močne vezi v prijateljskih mrežah, pomen in umestitev prijateljstva v življenju mladih, zaupanje, socialna opora, opora s strani izvorne družine, prakse v prijateljskih odnosih, vzpostavljanje prijateljstev in vzdrževanje prijateljskih odnosov.*

V tretjem podpoglavju preučujem pomen novih tehnologij za mobilne mlade ter v kolikšni ti mediji pripomorejo k vzpostavljanju in ohranjanju prijateljstev. Mladi, ki so odšli v tujino na študijsko izmenjavo, lahko nove tehnologije koristno uporabijo za namen vzpostavljanja novih mrež poznanstev, za vzdrževanje že obstoječih stikov, za poizvedovanje o družabnih dogodkih in za pridružitve različnim spletnim skupnostim. Ključni elementi analize v zadnjem podpoglavju so: *nove tehnologije, pomen uporabe novih tehnologij v kontekstu študija v tujini, spoznavanje preko spleta, ohranjanje prijateljstev preko spleta, pozitiven in negativen vpliv novih tehnologij na konstruiranje in ohranjanje prijateljstev med mobilnimi mladimi, komunikacija na spletnih socialnih omrežjih.*

5.3.1 Mobilni mladi in načrtovanje življenjskih potekov

*Enjoy the power and beauty of your youth, oh, never mind
you will not understand the power and beauty of your youth
until they've faded but trust me, in 20 years, you'll look back
at photos of yourself and recall in a way you can't grasp now
how much possibility lay before you and how fabulous you really looked.*

(Baz Luhrmann, 1999)¹⁰⁴

Biti mlad v pozni moderni za današnje posameznike predstavlja obdobje, ki je zaznamovano z množico odločitev, načrtovanjem odraslosti in negotovimi življenjskimi prehodi. Prehodi v življenjskih potekih so predvsem za mlade v zadnjih desetletjih nejasni: »Spremembe na trgu dela, grožnja potencialno izključenih mladih generacij so prisilile politiko, da z različno izobraževalno ponudbo in podaljševanjem šolanja zmanjša pritisk na trg dela. To pa je povzročilo zapoznele prehode iz mladosti v odraslost« (Ule 2008, 8).

V prvem sklopu raziskovanja izhajam iz opredelitve temeljnih diskuzov o odraslosti, ki prevladujejo v današnji družbi. Biti odrasel pomeni naslednje (Wetherell in Maybin 1996):

- zavest o sebi, svoji edinstvenosti, po kateri se razlikujemo od vseh drugih ljudi;
- konsistentna celota osebnostnih potez, značilnosti, nagnjenj in sposobnosti;
- misli, občutke in čustva, ki so zasebni, se porajajo sami iz sebe in se organizirajo v notranje sebstvo; misli, občutki in notranja stanja lahko izrazimo javno s pomočjo jezika, dejanj in drugih simbolnih sredstev;
- vsakdo je središče in izvor svojih izkušenj; smo tisti, ki se odločamo za dejanja in jih skušamo uresničevati v svetu.

Rosa (v Blatterer 2010, 67) odraslost v pozni moderni označi kot »situacijsko življenje«, ko življenje ni več načrtovano v natančno začrtano smer iz preteklosti v prihodnost, temveč odločitve sprejemamo od časa do časa glede na situacije in kontekst, ki nas obdaja.

¹⁰⁴ Del besedila iz pesmi Everybody's Free (to Wear Sunscreen)

Mednarodna študijska izmenjava je le ena izmed mogočih izbir, za katere se lahko odloči mlada oseba na svoji izobraževalni poti; takšnih odločitev je v Sloveniji iz leta v leto večje število. Po podatkih Centra Republike Slovenije za mobilnost in evropske programe izobraževanja in usposabljanja (CMEPIUS) je število slovenskih študentov, ki so bili mobilni v okviru programa ERASMUS za študij v tujini, v zadnjem desetletju stalno in razmeroma strmo naraščalo. V študijskem letu 2010/11 je odšlo v tujino 1.199 študentov in študentk ali 1 % celotne študentske populacije. V primerjavi s študijskim letom 2000/01 se je to število povečalo za več kot 400 % (Statistični urad RS, 2012).

V prvem sklopu podatkov sem preko analize vzorca mednarodnih študentov in študentk izluščila njihove temeljne želje, cilje in vizije:

- Izmenjava kot nova izkušnja (raznolikost, želja po spremembah, spoznavanje različnih kultur, ljudi in jezikov);
- Nove izobraževalne priložnosti;
- Preizkušanje svoje samostojnosti, neodvisnosti in dokazovanje sebi »koliko zmorem«;
- Poznanstva in mreženje: poznati različne ljudi in imeti razvito mrežo kontaktov (ti lahko pomagajo pri iskanju službe, pri selitvi, potovanjih ali pri nadaljnjem študiju);
- Izgradnja osebnosti, oblikovanje identitetnih stilov in raziskovanje svojih želj.

Temeljna motivacija mladih za odhod na študij v tujino je pridobivanje novih izkušenj in znanj, spoznavanje novih ljudi in kultur ter spoznavanje svojih osebnostnih mej. Nekaterim izmed njih je pomembno tudi mreženje (networking) in pridobivanje novih kontaktov, ki bi lahko bili koristni za kariero. Zelo pomembne izkušnje za mobilne mlade so tudi: spoznavanje ljudi, ki pripadajo drugi kulturi; življenje med ljudmi, ki imajo drugačne navade in poglede na svet; učenje novega jezika; potovanja: »Getting to see a new culture, new power in me for having done this, meeting people all around the world, learning how things are done elsewhere, learning a language a little, traveling and experiencing« (Odprto vprašanje v anketi, 2014).

Nekateri menijo, da je posebej pomembno izkustvo spoznavanja ljudi v tuji kulturi in priložnost potovati v množici novih ljudi, ko si prepuščen le samemu sebi. Iz celotne analize je tako mogoče razbrati, da ti mladi na visoko mesto postavljajo postindividualistične vrednote, kot so samostojnost, spoznavanje samega sebe, izgradnja svoje osebnosti,

preizkušanje novih priložnosti, nove izkušnje, načrtovanje kariere. Kot izjemno pomembno vidijo tudi to, da si lahko dokažejo, česa so sposobni in obenem preizkusijo, v kolikšni meri pri tem potrebujejo nove vezi in poznanstva: »Finding out that you are able to do a lot on your own but at the same time I am experiencing that I do need other people more than back home« (Odprto vprašanje v anketi, 2012/2013).

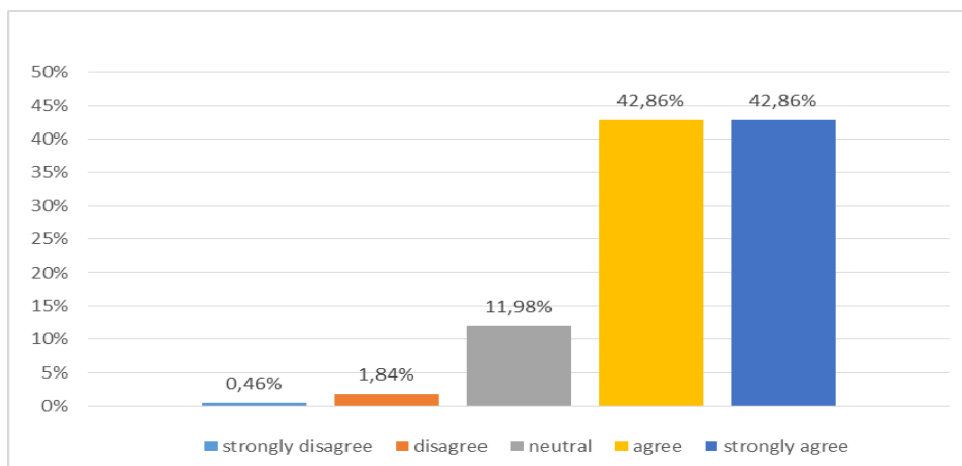
Podatke, pridobljene z raziskavo, sem grupirala v skupine glede na temeljna pričakovanja študentk in študentov v času mednarodne izmenjave, ki jih prikazujem v nadaljevanju analize.

Izmenjava kot nova izkušnja

Udeleženi v raziskavi kot razlog za mednarodno izmenjavo v ospredje pogosto postavljajo pridobivanje novih izkušenj, pri čemer nekateri poudarjajo, da je to projekt, ki so ga preprosto *morali* narediti in izkusiti. Privlači jih misel, da gre za nekaj novega, še neraziskanega, kar lahko pomeni korenito spremembo v njihovih življenjih. Ker imamo v sodobnem času nešteto možnosti za kreiranje naših identitet, za ustvarjanje različnih oblik odnosov in za eksperimentiranje, se po drugi strani prav zato pogosto počutimo negotove, saj nimamo začrtanih jasnih mej, nikoli pravzaprav nismo prepričani, ali je naša izbira zares »prava« in kakšne so še možnosti, ki smo jih pustili izven izbire.

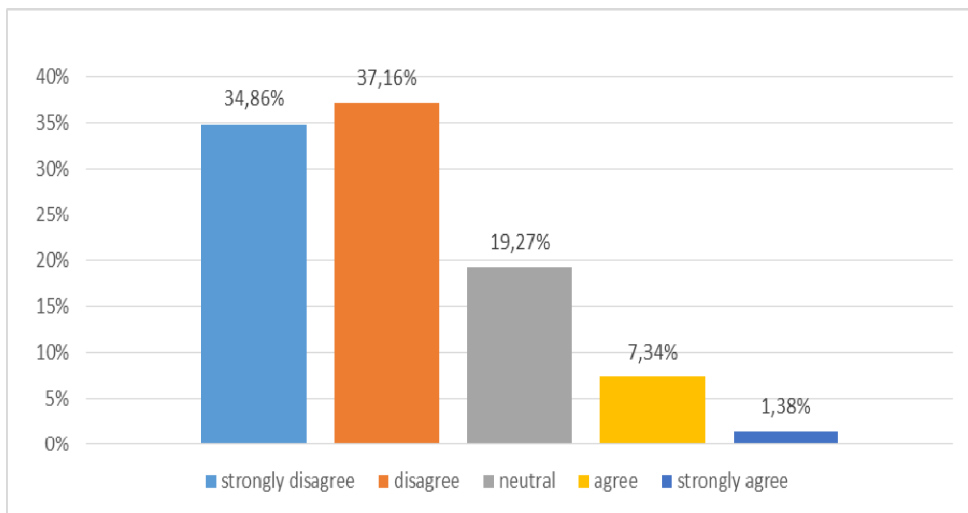
Kljub temu podatki iz obeh spletnih anket (N=237) kažejo, da se študenti in študentke počutijo zadovoljne glede odločitve o odhodu na izmenjavo (Slika 5.1).

Slika 5.1: Petstopenjska ocena trditve "I feel great on my Erasmus"

Analiza anketnih odgovorov po drugi strani kaže, da študenti in študentke včasih občutijo, da ne sodijo v novo okolje in se (še) ne počutijo povsem vklopljene:

Slika 5.2: Petstopenjska ocena trditve “I often think I don’t belong here”

Udeleženec fokusne skupine tako pravi, da *verjame*, da bo z mednarodno izmenjavo pridobil nove izkušnje: »It's quite exciting, there's a lot of new things and I believe than I could catch some good experience« (Fokusna skupina, 2015). Podobno menita udeleženci v anketi:

»Memories i will keep for life« (Odprto vprašanje v anketi, 2012/2013).

»I expect the Erasmus experience to open my mind, to make me stronger and more independent, to show me other views and let me show mine to the world; to not be afraid of the unknown, but welcome it« (Odprto vprašanje v anketi, 2014).

V odgovorih sem zasledila tudi, da se mobilni mladi včasih povsem spontano odločajo glede načrtov, kljub temu, da pravzaprav niso prepričani, v kakšnem kontekstu jim bo ta odločitev koristila in po kateri poti bodo šli v nadaljevanju. Udeleženka v fokusnu skupini tako poudarja, da se zaenkrat na izmenjavi počuti dobro, vseeno pa pravi, da nima jasne ideje, kako bo njeno življenje potekalo v nadaljevanju: »Well, I just wanted to go ... it was like the most simple and clear thing at the moment. I was without doubts, without questions, why. I have boyfriend in Ljubljana ... right now he is here, but it's a complicated thing. Yeah, you know,

for now it's good, but I have no idea where I'm going right now. So Erasmus is like to clear my thoughts and everything« (Fokusna skupina, 2015).

Pogosto se zdi razlog za premik v življenju tudi konec partnerskega razmerja ali pa slaba izkušnja, na katero želijo pozabiti in si dati nove priložnosti za spremembo:

»I broke up with my boyfriend ... (laughter) And I wanted to do something new« (Fokusna skupina, 2015).

»New people and experience that would help me to forget something not so nice from my home city« (Odprto vprašanje v anketi, 2012/2013).

Na vprašanje, zakaj študentje in študentke menijo, da je izmenjava zanje koristna, navajajo naslednje ideje:

»The first reason that I choose to go to Ljubljana, was of course my study and my thesis. But of course it's also experience about different culture, it's not so far, but it's a change to totally new people, new place. It's something you really should do, everybody should do it sometimes« (Fokusna skupina, 2015).

»Ja zagotovo je koristna, ker resnično drži, da je tujina okno v svet. Na izmenjavi imaš možnost spoznati nove ljudi, ki so na izmenjavi iz podoobnih razlogov kot drugi. Med drugim, ker si želijo spoznati novih ljudi in pridobiti poznanstva iz drugih držav in kultur« (Esej 4, 2014).

Nove izobraževalne priložnosti

Za mlade posameznike v zgodnjih dvajsetih letih izjemno pomembno vlogo igra občutek, da so sami kreatorji svoje usode in da si s premišljenim načrtovanjem svojih življenjskih poti lahko zagotovijo varno in uspešno prihodnost. Eden izmed takšnih načinov, za katerega se odloča vse več mladih, je posvečanje svojega časa študiju in v širšem smislu tudi karieri. Danes ogromno vlogo v načrtovanju kariere igrajo različna dokazila, priznanja, dosežki in nenazadnje tudi multikulturalnost študija. Vsekakor se mladim šteje v prid, če kot dokazilo lahko navedejo, da so študirali v tujini in izpite opravljali v tujem jeziku in tujem okolju.

Sočasno s podaljševanjem šolanja se razteza obdobje odvisnosti mladih od izvornih družin, kar je zelo izrazito tudi v Sloveniji (Ule 2008). Mladi se soočajo tudi z izzivi informacijske tehnologije in medijev, ki ponujajo elemente multikulturalnosti ter mlade obveščajo o novih kulturah in življenjskih stilih. To po eni strani razširja njihova obzorja, po drugi strani pa povzroča nove negotovosti in dvome pri načrtovanju življenjskih potekov.

Tako je za udeleženega v anketi mednarodna izmenjava predvsem priložnost za nadaljnjo kariero: »To get the education I want and new opportunities to open« (Odprto vprašanje v anketi, 2012/2013).

Za udeleženko v anketi pa izmenjava pomeni odmik od ustaljenih vzorcev in praks, ki jih je vajena iz domačega kraja: »I wanted to move away from Croatia for a while, to see how studies are done on different universities, experience the new culture« (Esej 3, 2014).

Mladi včasih niso povsem prepričani, kako kvaliteten je študij doma in si zato želijo izkusiti nove in sveže priložnosti izobraževanja v tujini:

»The main reason ... I was just trying to find out how the study is doing elsewhere. I'm not so sure if my field of study in my country is the best, so I'm trying to find something new« (Fokusna skupina, 2015).

»It is good for my career« (Odprto vprašanje v anketi, 2012/2013).

»To, da si je želel na izmenjavo fant in sva se skupaj odločila, da gre za dobro priložnost, ki jo je vredno izkoristiti« (Esej 4, 2014).

»I needed a change. Since I studied the language and literature, I wanted to go and practice it. And that's what I did« (Esej 1, 2014).

Videti je, da mladi posamezniki, udeleženi v raziskavi, izgradnjo svoje karijerne poti razumejo kot naložbo, pri kateri vsaka nova izkušnja, priložnost ali projekt lahko pomenijo tisti ključni dejavnik, ki bo zagotovil varnejšo in uspešnejšo kariero. V tem kontekstu je raznolika izobrazba cenjena že zaradi tega, ker pomeni sredstvo za doseganje kasnejših ciljev. Takšno strategijo ubirajo zato, da bi se ognili tveganju, negotovosti in nepredvidljivosti v načrtovanju

svojih življenjskih potekov, kljub temu pa nikoli niso povsem prepričani, katere naložbe bodo pri tem pravzaprav igrale najpomembnejšo vlogo.

Udeleženka izmenjave v eseju zgovorno pove o svoji izkušnji, ki jo je pripeljala do nove zaposlitve, ki jo trenutno opravlja: »It definitely was a good experience. I've always liked to travel, but Erasmus opened my eyes. It opened to me a world of opportunities as well, which actually got me a job that I'm doing today. I have a different way of thinking now, I'm a more positive person, I enjoy life much more and I'm more self-confident. I am currently the president of ESN Croatia, and before going on Erasmus, I didn't even know what ESN is« (Esej 3, 2014).

Tudi udeleženka v esejskem odgovoru navaja, da ji je izmenjava odprla pot do službe na Irskem: »I am more open-minded, and as for the career, I got a job in Ireland where I'm living for 4 months now. Not to say that the exchange improved my English skills« (Esej 3, 2014).

Preizkušanje samostojnosti in neodvisnosti

Raziskava na vzorcu mednarodnih študentov in študentk kaže, da je eden izmed dejavnikov za odločitev odhoda na izmenjavo tudi želja po neodvisnosti, samostojnosti in dokazovanju samemu sebi (in drugim), koliko zmorem. Glede na podaljševanje prehodov mladih v odraslost, ki se pogosto zgodijo zaradi finančne nezmožnosti za selitev od doma, je lahko odhod na študij odlična priložnost za preizkušanje mej svojih zmogljivosti in prvi (pa čeprav začasen) odhod od doma:

»Knowing that I can live by myself« (Odprto vprašanje v anketi, 2012/2013).

»Become a strong independent person« (Odprto vprašanje v anketi 2014).

Sodobne teorije, ki preučujejo mladost in mlade, so si enotne v tem, da prehodi v odraslost pomenijo nalogo po samouresničitvi sebstva in identitete. Ker pa so sodobne družbe dosegle veliko stopnjo kompleksnosti in diferenciacije, zahtevajo od mladih vse bolj smiselno in reflektivno vživljanje v množico različnih družbenih vlog, dejavnosti in odnosov z nasprotujočimi si zahtevami. Edino mesto, kjer mlad človek lahko nekoliko usklajuje in nadzoruje različne zahteve in dejavnosti, je pravzaprav on sam. Predvsem od razmer v širši

družbi je pravzaprav odvisno, ali imajo mladi občutek perspektivnosti v življenjskem poteku ali ne: »Brez zaupanja v družbeni napredek so namreč tudi želje po osebnem napredku abstraktne in brez podlage. Vsekakor pa je položaj mladega človeka tako v globalni družbi, kot tudi v lokalnem okolju in na medosebni ravni nejasen in protisloven« (Ule 2008, 137). Poleg želje po preizkušanju novih situacij si mladi posamezniki v razmerah mobilnosti želijo dokazati, da so lahko povsem samostojni in neodvisni:

»To be able to react in a different situations with different people, because on Erasmus you have to confront with slightly different things/situations/people comparing to those in your hometown« (Odrpto vprašanje v anketi, 2012/2013).

»Testing myself in different situation« (Odrpto vprašanje v anketi, 2012/2013).

Udeleženka ankete kot razlog za odhod od doma omenja strahove, ki so povezani z oddaljenostjo od doma in domačih oseb, na katere se je sicer zanesla. Kljub stalnemu dogajanju v novem mestu ugotavlja, da se pogosto sooča z dolgočasjem in osamljenostjo ter da potrebuje socialni krog veliko bolj kot prej: »Overcoming fears I guess. Finding out that you are able to do a lot on your own but at the same time I am experiencing that I do need other people more than back home. In the sense that I am really bored when I'm in this exciting city alone« (Odrpto vprašanje v anketi, 2014).

Podobno omenja udeleženka fokusne skupine: »I did have some doubts, yes. Because back home I have my group of friends that I know since my whole life, and then I thought, o gosh, I have to make a new friends, you know ... at home I would call my girlfriend, do you have some time for coffee to meet. That was my concern« (Fokusna skupina, 2015).

Generalno gledano pa je izkušnja izmenjave predvsem takrat, ko se jo študenti in študentke spominjajo kot pretekle, izjemen dogodek v njihovih življenjih. Študentki, ki sta bili na mednarodni izmenjavi pred dvema letoma, pričata o študiju v tujini kot o edinstveni in vsesplošno koristni odločitvi:

»It was exciting, new, broadening my horizon and it made me think about life more« (Esej 5, 2014).

»It was good in many ways. I think I became more self-confident because it was me I was supposed to rely on, it was me who fixed things now, not me and my family, but me. It also helped me see the other system of education and embrace it« (Esej 1, 2014).

Spoznavanje novih kultur, jezika in pridobivanje novih poznanstev

Poleg pridobivanja novih znanj, izkušenj in občutka neodvisnosti, posameznik v stiku z mednarodnim okoljem pridobi tudi vpogled v življenje nove kulture, se morda nauči novega jezika in predvsem razširi svojo mrežo poznanstev. V času novih informacijskih tehnologij je oblikovanje novega kroga prijateljstev lažje kot v preteklosti in omogoča grajenje veliko širše mreže poznanstev kot pred pojavom interneta.

V prvi vrsti je študente in študentke na izmenjavi pogosto strah, kako se bodo naučili novega jezika in funkcionirali v povsem neznanem okolju. Udeleženi v fokusni skupini z veseljem ugotavljajo, da se je povsem mogoče sporazumevati v angleškem jeziku. Ena izmed udeleženk fokusne skupine tako omenja, da je obupala nad učenjem slovenskega jezika: »Not so much, just some words, Slovenian people ... I don't understand them, really, they speak too fast. Once I thought I know what they are talking about and I really missed the point« (Fokusna skupina, 2015).

Udeleženka v esejskem odgovoru se spominja, da je na začetku študijske izmenjave imela nekaj težav s sporazumevanjem v tujem jeziku: »Čisto na začetku, ko se v novem okolju še nisem znašla... Sporazumevanje z domačini, ki večinoma niso govorili angleško, problemi z iskanjem učilnice na faksu, napačne trole. Nič resnično slabega« (Esej 4, 2014).

Mladi na izmenjavi si poleg učenja novega jezika želijo tudi spoznavanja različnih ljudi, kar jim lahko pomaga okrepiti svoje socialne veščine in pridobiti širši vpogled v razumevanje nove kulture: »Beside education and learning new language, I think that social contacts and improving soft skills (flexibility, adapting to new cultures) is very imporant« (Odprto vprašanje v anketi, 2014).

Iz Slike 5.3 (analiza podatkov iz obeh anketnih vprašalnikov) je mogoče razbrati, da je poznavanje širokega kroga ljudi (kar ne pomeni nujno, da gre za trajna prijateljstva) za mlade, udeležene v raziskavi, pomembno predvsem iz stališča grajenja karijerne poti. Na trditev »It's

important for my career that I know a lot of people« je s »strinjam se« ali »močno se strinjam« v celoti odgovorilo kar 74% udeleženi.

Pri trditvi »*Some Erasmus contacts could help me with my career in my future life*« je mogoče opaziti razliko v vzorcu glede na anketne odgovore iz št. leta 2012/2013 in leta 2014. V vzorcu iz leta 2012/2013 se je s trditvijo strinjalo ali močno strinjalo 51% udeleženi, vzorec iz leta 2014 pa kaže, da se s trditvijo strinja ali močno strinja kar 69% udeleženi. Kariera danes postaja vse bolj pomembna predvsem v kontekstu iskanja čim bolj raznolikih priložnosti, potovanj in novih poznanstev. V določeni meri se takšne spremembe v miselnosti mladih dogajajo tudi zaradi vse bolj negotovih življenjskih prehodov (prekarne zaposlitve za določen čas, vedno večje zahteve delodajalcev, visoka stopnja brezposelnosti), kar pomeni, da mobilni mladi svoj fokus v vedno večji meri usmerjajo v gradnjo stabilne prihodnosti na kariernem področju. Širok krog poznanstev, različni kontakti iz tujine, poznavanje jezikov in tujih kultur lahko pomenijo vstopnico v stabilnejšo karierno prihodnost.

Tudi udeleženi v fokusni skupini se strinjajo, da je pomembno poznati širok krog ljudi. Udeleženka pri tem omenja, da to niso nujno trdna prijateljstva: »I think that more people you know actually they can help you with your stories in your life. They can give you that feeling, ok, go for it or not, do something about it. And yes, Erasmus and all that people – just to know them, it's not necessary too deep, but it's important to know a lot of people« (Fokusna skupina, 2015).

Mednarodni kontakti so dobrodošli tudi v primeru potovanj v prihodnosti; s trditvijo »*Some Erasmus contacts could help me when I will travel in my future life*« se strinja ali močno strinja 90% udeleženi v raziskavi. Današnjim mobilnim mladim se poleg kariernih priložnosti v tujini odpirajo tudi možnosti za potovanja po svetu. Ne le, da so nova poznanstva pomembna pri gradnji kariere, temveč so uporabna tudi v kontekstu potovanj, raziskovanja sveta in odkrivanja mej lastnih zmogljivosti.

Nekateri iščejo predvsem vrstnike za druženje in upajo na trajnejše odnose z ljudmi, katerih se bodo spominjali še čez vrsto let:

»Meet people who I can share experiences with and meet them in 10 years and talk about how awesome of a time we had in Ljubljana and how it changed us as individuals/groups« (Odprto

vprašanje v anketi, 2014).

»To make good friendships or at least good, friendly connections with people from other countries and to check if the way I chose is the best one for me« (Odperto vprašanje v anketi, 2014).

»Friends all over the world« (Odperto vprašanje v anketi, 2012/2103).

Študentka, ki se spominja izmenjave izpred dveh let, pravi takole: »I had many good experiences, I'm not sure which one I would single out... Maybe the ski trip, I learned how to snowboard (well, the basics at least) and experienced how it feels to barely walk from pain, but still be happy and smiling. I made closer friends at that trip, one of who is a really good friend of mine today as well, although miles away« (Esej 3, 2014).

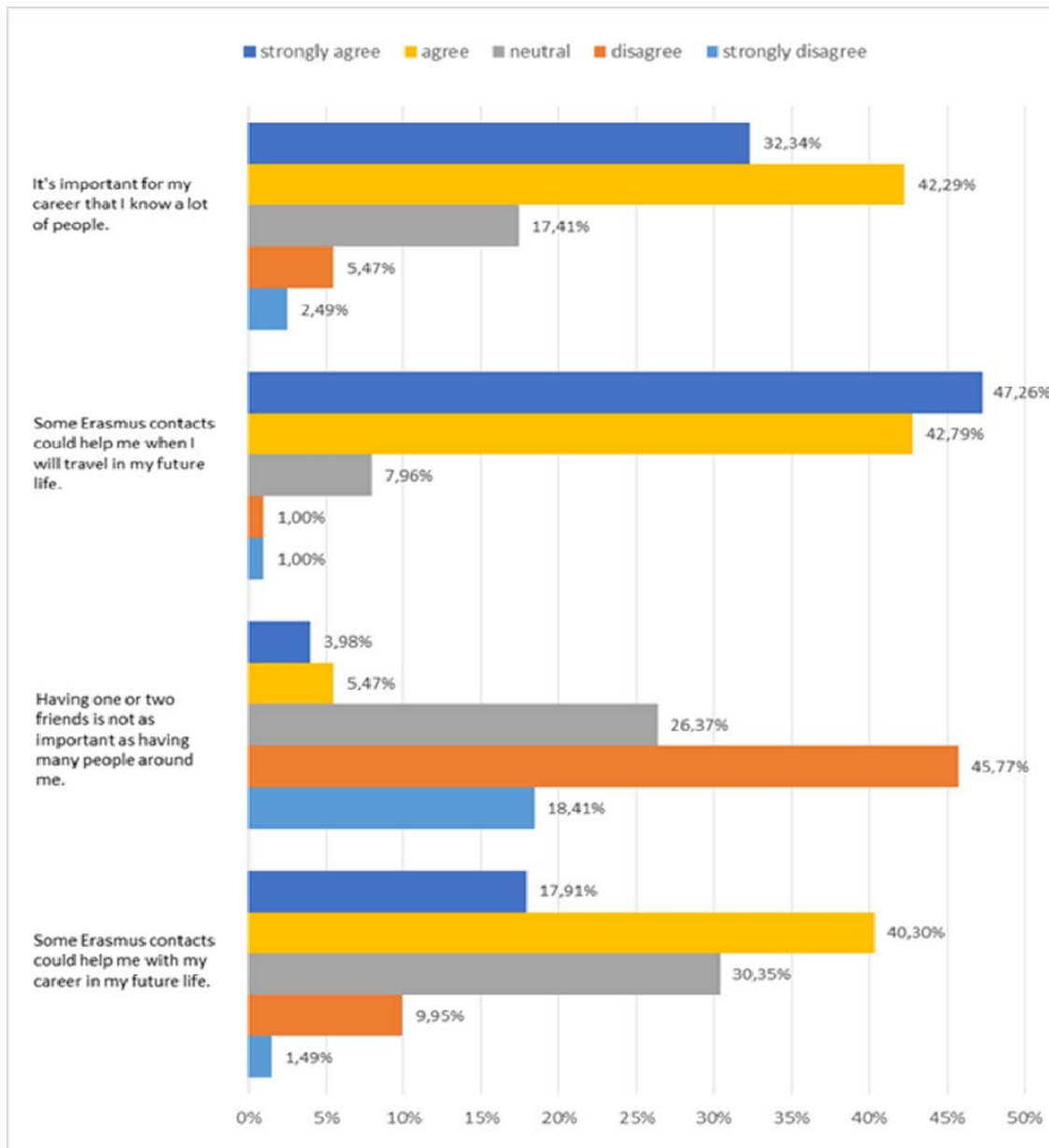
Geografska razdalja za študentko ni ovira pri vzdrževanju trdnejših prijateljstev, saj pravi, da s prijatelji lahko komunicira preko Skypea.

Tudi eden izmed udeleženi v esejskem odgovoru navaja, da je bila zanj najslabša izkušnja konec izmenjave, ker se je na prijatelje iz tujine resnično navezal: »Not really sure, I can't remember any. Maybe a couple of really bad hangovers, or the feeling of failing an exam for which I was studying a lot. Nothing bad actually, although the end of my Erasmus was very sad« (Esej 3, 2014).

Kljub željam po trajnejših stikih pa mobilni mladi vsekakor visoko cenijo široko mrežo poznanstev. Na Sliki 5.3 je glede trditve »*Having one or two friends is not as important as having many people around me*« mogoče razbrati, da udeleženi v 26% ostajajo nevtralni, skoraj 10% pa se s trditvijo strinja ali močno strinja. Čeprav ti mladi še vedno prisegajo na manjše število trajnejših prijateljstev, pa se zavedajo pomembnosti široko razpršenega kroga poznanstev.

Podrobneje se bom z interpretacijo prijateljskih mrež med mladimi, udeleženi v mednarodnih izmenjavah, ukvarjala še v naslednjem podpoglavju empiričnega dela; tu pa jih interpretiram le v kontekstu širokega kroga poznanstev iz karijerne in študijske perspektive.

Slika 5.3: Petstopenjska ocena niza trditev o mladih in socialnih omrežjih

Izgradnja osebnosti in identitete na prehodih v odraslost

Visoka oz. pozna moderna po Giddensu (2000) označuje visoko reflektivno družbo, katere temeljni značilnosti sta odprtost osebne identitete in reflektivnost sebstva. Ta dva koncepta označujeta situacijo, v kateri se posameznik venomer sprašuje: »Kdo sem?« Individualizirana družba, v kateri živimo, je reflektivna in odprta ter temelji na izgradnji *institucije* jaza, ki je podvržen konstantnemu menjavanju stilov. Posameznik se mora tako nenehno pogajati za možnosti svojega življenjskega sloga, kar se še bolj izrazito kaže pri odraščajočih mladih.

Analiza identitetnih statusov Jamesa Marcie (1994) kaže, da se v adolescenci in zgodnji odraslosti razvije posameznikova sposobnost abstraktnega mišljenja in v ospredje prihajajo vprašanja, kot so: »Kakšna oseba sem?«, »Katere karakteristike me definirajo takšnega, kot sem?«, »V čem sem dober in v čem ne?«, »Kako me vidijo drugi ljudje?«, »Kako bom živel v prihodnosti, kaj bom dosegel?« Mladi se soočajo s spremembami v konceptih njihovega sebstva, gradijo svojo samopodobo in samozavest, odkrivajo nov čustven svet; pravzaprav gradijo svojo identiteto in osebnost:

»Change something in myself« (Odprto vprašanje v anketi, 2012/2013).

»Better know myself« (Odprto vprašanje v anketi, 2012/2013).

Mladi posamezniki si želijo z menjavo okolja pridobiti širši pogled na svet, postati bolj tolerantni do drugačnih kultur in biti sposobni komuniciranja v različnih okoljih:

»Becoming more tolerant, communicative and open-minded« (Odprto vprašanje v anketi, 2012/2013).

»It made me a better person, because I can place my own opinion in a broader spectrum« (Esej 5, 2014).

Nekateri skušajo preko izkušnje v tujini najti svojo osebno vizijo, razjasniti svoja pričakovanja in razdelati, kako želijo načrtovati prihodnost: »To have time to think about everything what I expect from life, what I would like to do in future and so on. Find my personal vision« (Odprto vprašanje v anketi, 2014).

Mobilni mladi povzemajo vrednotni sistem individualizacije, ki vsebuje zametke nove etike. Ta temelji na dolžnostih do samega sebe in na samoodgovornosti. Čeprav vrednote teh mladih lahko vzbujajo vtis egoizma in narcizma, je v ozadju videti tudi, da visoko cenijo nove družbene vezi v družini, v prijateljskih odnosih, na delu in v javnosti. »Zato ne čudi povečano zavzemanje za vrednote, kot so samodisciplina, red, prizadevnost, sočasno z zavzemanjem za poznomoderne vrednote, kot so samouresničenje, ustvarjalnost, izraznost« (Ule 2008, 184–185).

V fokusni skupini (2015) sem udeležencem zastavila vprašanje, kako bi po pomembnosti razvrstili naslednje pojme: *career, study, material safety, friendships, family, partnership*.

Vsi udeleženi so na prva tri mesta razvrstili ljubezen, prijateljstvo in družino. Partnerstvo zavzema prvo mesto, takoj zatem pa mu sledi prijateljstvo:

»In my world it's like that if you have a partner, it's normal that this is the most important thing. If friends are the most important things, then something is wrong with the first one. But I said friendship too, because at the end friendships are all that stays in your life if everything's wrong« (Fokusna skupina, 2015).

»For me, partnership and family are on the top of the list. For me it's the same thing, if you are my partner, you are my family. After that comes friends, and after that I would like to say career, but I believe it's material things. So that you can provide stuff for your family« (Fokusna skupina, 2015).

»Friendships (which includes partnership for me too, because he is my friend too). As long as I have friends, I will be happy. No matter what« (Esej 5, 2014).

Poleg prijateljev in partnerja se udeleženci in udeleženke raziskave pogosto spomnijo na svojo izvorno družino kot vir opore in prostor, kamor se lahko vedno zatečejo.¹⁰⁵

Največ mi pomeni, da imam dobre odnose s svojo družino, ker mi bo ta ne glede na vse vedno "na voljo" (me bo podpirala in mi stala ob strain). Prav tako je zame zelo pomemben odnos s partnerjem, saj z njim preživim največ časa. Moje osebno zadovoljstvo in počutje je namreč zelo pogojeno z odnosom v družini in s partnerjem. Ne smem zanemariti niti prijateljev, ki mi marsikdaj nudijo podporo in na katere se lahko vedno zanesem. Na splošno dajem osebne odnose na prvo mesto, saj menim, da dobri odnosi prinesejo tudi vse ostalo – kariero ... (Esej 4, 2014)

»I believe family comes first, because family knows you the best, they are supposed to love you at every moment and no matter what you've done, one place you can always go back to« (Esej 3, 2014).

¹⁰⁵ Nekoliko več bom o družini kot socialni opori mladih spregovorila v naslednjem podpoglavju.

Po drugi strani pa je iz odgovorov udeleženi v raziskavi mogoče zaznati tudi izjemno prizadevnost do študija, veliko mero samoodgovornosti in zrelosti glede pogledov na svet ter željo po materialni varnosti.

Udeleženka fokusne skupine tako omenja, da brez denarja vseeno ne moreš živeti, poleg tega pa je pomembno, da dokonča svoj študij. Kasneje bo razmišljala o družini. Kakor pravi, je vrstni red odvisen od tega, v katerem življenjskem obdobju se nahaja, ampak generalno gledano je vrstni red takšen: družina, prijatelji, partnerstvo.

Pravi tudi, da je težko doseči vse hkrati. Stvari se med seboj izmenjujejo, predvsem kariera in partnerstvo. Ves čas se namreč osebno razvijamo: »I think these two things are exchanging all the time. All together is hard. But I think it's like ok, now is time for that and now for that. You're developing all the time« (Fokusna skupina, 2015).

V karieri mobilni mladi vidijo mnogo več kot le sredstvo za doseganje materialne varnosti in finančno osamosvojitve. V skladu s sodobno individualistično paradigmo se želijo preko kariere dokazati samemu sebi, se samouresničiti in izražati svojo unikatnost pred drugimi. Poleg naštetega je v nekaterih odgovorih opaziti tudi izjemno fleksibilen pogled na prihodnost in po drugi strani željo po razbremenjenosti od odgovornosti.

Udeleženka fokusne skupine pravi, da njeni prijatelji veliko razmišljajo o karieri, ker je povezana z denarjem in varnostjo. Vseeno pa jo navdušuje krog ljudi, ki se ne ukvarja pretirano s temi vprašanji in se ob njih počuti osvobojeno: »I think the career is important for my friends, because it is about money and security. But right now I met a lot of people for whom is more important the way of life and I really like that. But it's not about clubs and pubs, these people don't know really what will happen in their life, but they have some plans and rules and values. But they are like more, ok, we will see what will happen, they are open to changes. I really like that« (Fokusna skupina, 2015).

Navdušuje jo dejstvo, da gredo s tokom življenja in se prilagajajo, ko je potrebno.

Tudi druga udeleženka fokusne skupine pravi, da je obkrožena z ljudmi, ki veliko razmišljajo o denarju in materialni varnosti, hkrati pa meni, da je potrebno na karierni poti najti višji smisel, ki ni povezan le z denarjem:

I don't have a lot of friends that would care so much about career, but I think most of my friends would love to have a lot of money and live a decent life. But they don't care about career, they would just like to have the money. Maybe they will meet somebody rich ... but I think that's a bad thing, people should care about careers, if they think that they can do something worth than they should care more about it. But if you have the real sense about what can you do about your career, not just because of that status, you can really do something with yourself. You see yourself inside it (Fokusna skupina, 2015).

My friends are thinking a lot about career, the job and of course, the money. But I don't believe that this is really their true opinion about that. In think in my community is common knowledge that you have to have money, that you have to have the career, if you want to be somebody. But at the end, you find out that is not really important to be somebody in community, but it's important to be somebody for those few people who really matter (Fokusna skupina, 2015).

Tudi v esejskih odgovorih je zaslediti, da (vsaj nekateri) mladi, udeleženi v mednarodnih izmenjavah, sledijo neoliberalnim načelom in željam po ugledu, denarju in priznanju s strani družbe: »It is, everybody wants to have money and be recognized in the society as successful and important« (Esej 3, 2014).

Veliko mobilnih mladih je strah, da ne bodo imeli primerne zaposlitve ali pa da jim finančno stanje ne bo dopuščalo osamosvojitve. Nekateri se tudi zavedajo, da bodo s svojo študijsko smerjo konkurirali med tisoči iskalcev zaposlitve z enako ravniyo izobrazbe. Večja kot je negotovost v povezavi s prihodnostjo, višje vrednotijo materialno varnost in stabilno prihodnost: »I'm afraid of the future, because I am doing a social study and I am probably going to live abroad and I don't know the language yet, which is important« (Esej 5, 2014).

Udeleženka fokusne skupine navaja, da jo njena študijska smer izjemno zanima in osrečuje, vendar se boji, da v prihodnosti s tem znanjem ne bi dovolj zaslužila. Tudi drug udeleženec pravi, da študira smer, ki ga zanima, vendar pa ga skrbi materialna varnost: »I can't imagine doing something for years and years in which I totally don't see myself there. So that's why I'm not so afraid of. But I'm afraid about making money, yes. I ask myself, if I will earn enough to live by myself« (Fokusna skupina, 2015).

Udeleženi v raziskavi so, kot kažejo njihova pričevanja, v veliki meri obremenjeni s prihodnostjo. Strah izvira predvsem iz negotove prihodnosti in množice izbir, ki so na voljo, po drugi strani pa ne dajejo nikakršnega zagotovila.

Udeleženka fokusne skupine je zelo radovedna v zvezi s prihodnostjo in meni, da nikoli ne moreš biti povsem prepričan, kaj se bo zgodilo naslednji dan: »I would like to have a time machine sometimes. I'm so curious about the future and I think I'm on the right way right now, but you know ... I'm not sure, who is sure? I have so many questions about everything and it's like oh, what about that and this ...« (Fokusna skupina, 2015).

Prav zato se glede želj za prihodnost osredotočajo na trdne okvirje, ki jim zagotavljajo varnost; te visoko povzdigujejo nad materializem in karierno uspešnost. Želijo si predvsem:

»To be happy with who I am, have a partner and to be happy with what I do« (Fokusna skupina, 2015).

»I just want two things. To do good – just to give and do something worth, and second, give love and be loved. Oh, and have a great time!« (Fokusna skupina, 2015)

»To stay a child inside and to never be a bitter adult« (Esej 1, 2014).

»For me it's just like christmas card you know, health and hapiness. So, those are two things that are really important. All the other stuff just bring that things to you« (Fokusna skupina, 2015).

»To enjoy life and not to worry too much because life is too short« (Esej 3, 2014).

»Predvsem si želim dobro izkoristiti življenje, veliko potovati, raziskovati, spoznavati kulture in različne skupnosti sveta, se družiti z najbližjimi osebami in preprosto uživati... V končni fazi pa si želim tudi uspešno kariero ter seveda partnerja, s katerim se bom sproščala po napornem delovniku« (Esej 4, 2014).

V raziskavi sem udeležene vprašala tudi, kako bi opisali uspešno osebo; iz odgovorov pa je mogoče razbrati, kaj si pravzaprav želijo sami zase in za svojo prihodnost. Pogosto so

odgovori protislovnici, saj omenjajo srečo in zadovoljstvo s samim seboj, izjemno delavnost in hkrati visoko stopnjo prilagodljivosti, kar kaže na večine, ki jih moramo dandanes obvladovati, da uspešno krmilimo skozi življenje.

»Someone that uses his talents and keeps developing to accomplish his/her goal« (Esej 5, 2014).

»Person who is happy and hard-working« (Esej 2, 2014).

»Uspešna oseba je tista, ki kadar se ozre v preteklost, ne obžaluje svojih dejanj ampak bo vedno stala za njimi. Uspešna oseba je oseba, ki se zna spopasti s problemi in ima dovolj močno voljo in željo, da se z njimi spoprime. To je oseba, ki zna sprejeti kar ji življenje prinese in zna preprosto uživati v življenju« (Esej 4, 2014).

»It means to be happy with yourself and everything around you, to be happy about the small things that make life beautiful« (Esej 3, 2014).

Zanimiv je spodnji odgovor iz stališča študentke, ki meni, da je uspešna oseba tista, ki se ne trudi biti uspešna: »As a person who has been working for quite a while, and still has the child in itself, who can laugh from the heart and who doesn't really care if other people have as much money. A person who's main goal in life is not to be successful« (Esej 3, 2014).

Kdaj pa je posameznik odrasel? Meja med mladostjo in odraslostjo postaja vedno bolj zabrisana in ne moremo z gotovostjo trditi, kdaj posameznik resnično odraste. Večina se strinja, da odraslost ni povezana z dosežki ali starostjo, temveč nastopi takrat, ko posameznik poseduje nekakšno univerzalno vedenje, modrost, raznolike izkušnje, predvsem pa je povezana s čutom za odgovornost:

Verjetno zares odrasli postanemo postopoma, zagotovo pa je povezano s tem kar dosežemo v življenju. Zares odrastemo, ko pride čas, da lahko sami skrbimo zase – ko dobimo službo oz. ko začnemo služiti svoj denar in posledično sami razpolagamo s svojimi financami, plačujemo račune, vodimo evidenco nad financami ter si lahko privoščimo, da se odselimo na svoje. Zares odrastemo, ko si ustvarimo družino, saj moramo od takrat dalje skrbeti za nekoga drugega (Esej 4, 2014).

»I believe that you're a grown up person when you stop avoiding the problems or depending on somebody else to solve them. It's just when you start to solve your own problems« (Fokusna skupina, 2015).

»I don't think that is about age. I think it's about what you had gone through« (Esej 1, 2014).

It should be the age, but we all know it's not. Some people are still children even when they are supposed to be adults. I am still a child, at least that's what I think of myself, although I am an adult when I have to be as well. Once you are employed, I guess you can be considered as an adult in a way, because you have obligations. When a student, if you don't feel like going to a lecture that day, you just make an excuse and most of the times, it works okay. You catch up with the study materials later on. But when working, there is no "I'm not going to work today". Well, it can be done, but then you should look for a new job (Esej 3, 2014).

Mladost je torej obdobje, ki ga mobilni mladi nikakor ne morejo razumeti le v romantičnem pomenu besede: kot obdobje, polno pozitivnih izkušenj, izzivov, druženja, začetkov partnerstva in lepih trenutkov. Zdi se, da v pozni moderni o mladosti kot izjemno lepem življenjskem obdobju govorijo le starejše generacije; mladi se danes namreč soočajo s precej bolj kompleksnimi in zahtevnimi prehodi v odraslost, kot so se predhodne generacije. Če povzamemo, si generalno gledano želijo gotovosti, varnih naložb v prihodnost, materialnega zagotovila, v zasebnem življenju pa izpolnjujočih odnosov z družino, prijatelji in partnerjem.

Po drugi strani pa je videti, da kljub negotovim življenjskim razmeram skušajo obvladovati svoje poteke; tako se odločajo za študij v tujini, mnogi izmed njih izberejo tudi zaposlitev v tujini, učijo se novih jezikov, spoznavajo drugačne kulture in predvsem pridobivajo poznanstva v svetovnem merilu. Vse to so sodobni načini, ki jim omogočajo fleksibilnost in jih na nek način osvobajajo glede načrtovanja svoje življenjske poti. Kljub temu, da si želijo materialne varnosti in stabilne kariere, študirajo tisto, kar jih zanima in se upirajo postmaterialistični miselnosti (na denar gledajo kot na sredstvo za izpolnitev drugih vrednot). V tem kontekstu so mladi v razmerah mobilnosti sodobni uporniki in znanilci sprememb. Kot so se generacije pred nekaj desetletji upirale avtoritetam, se danes ti posamezniki skušajo upirati neoliberalni paradigmi.

5.3.2 Mladi v razmerah mobilnosti in prijateljska omrežja

Don't walk behind me; I may not lead.

Don't walk in front of me; I may not follow.

Just walk beside me and be my friend.

(Albert Camus)

V prejšnjem podpoglavju empiričnega dela disertacije sem se osredotočila na to, kako procesi individualizacije in negotovosti v življenjskih potekih vplivajo na mlade v razmerah mobilnosti in njihovo načrtovanje prihodnosti. Ti mladi skušajo kljub nestabilnim razmeram pri študiju in izgradnji kariere čim bolj obvladovati svoje življenjske poteke; empirična analiza kaže, da mnogim izmed njih veliko pomeni študij v tujini, saj ga razumejo kot vstopnico v bolj stabilno prihodnost. Pri tem izjemno pomembno vlogo igrajo mednarodna poznanstva, nekateri med njimi pa so po študiju v tujini tam našli tudi zaposlitev. Kljub preokupiranosti pa še vedno (ali celo bolj kot prej) cenijo medosebne odnose, izkušnje in samouresničitev v smislu osebne rasti.

V nadaljevanju disertacije me bo predvsem zanimalo, na kakšen način mobilni mladi sklepajo nova poznanstva, kateri so dejavniki, ki vplivajo na trajnost prijateljstva in kako pomembni so za te mlade fleksibilni in začasni medosebni stiki. Definicija prijateljstva, kot sem že omenila v teoretskem delu disertacije, temelji na ideji prostovoljne interakcije. Pahl (2000, 13–14) pravi, da vsak posameznik izbira prijatelje svobodno, prav tako pa tudi prijatelji vzajemno izberejo nas. Za razliko od vezi z družino in sorodniki, so prijateljske vezi neformalne, kar pomeni, da nas na prijatelje ne veže nobena formalna institucionalna opora, zakoni ali sankcije.

Kako pa je definirano prijateljstvo, ki ga poznamo pod izrazom »pravo prijateljstvo«? Olikar (1998, 20) pravi, da definicija prijateljstva v svoji idealni obliki predpostavlja obstoj intimnosti med dvema posameznikoma. Ker gre za odnos, ki je globoko osebne narave, intimnosti med prijateljema služi zadovoljevanju potreb po čustveni in kognitivni varnosti. S tem namenom se med prijatelji ustvarja okolje, ki je predvidljivo in v katerem lahko razvoj dogodkov napovedujemo z veliko mero verjetnosti; to je zaprto okolje zaupanja in zaupnosti. Tudi raziskava Roberta in Kimboka (v Fehr 1996, 102) kaže, da je pomembna razlika med

prijateljstvom in »pravim prijateljstvom« v naslednjem pojmovanju: s pravim prijateljem ima posameznik bolj intimen, zaupen in bolj poglobljen odnos ter več fizičnega kontakta. Druga študija, ki je temeljila na longitudinalni analizi (v Fehr 1996, 103), pa je pokazala, da so tisti prijatelji, ki so sčasoma postali pravi prijatelji, v tem času imeli pogostejše stike in več medsebojne komunikacije.

V teoretskem delu disertacije smo se glede kategorij prijateljstev osredotočili predvsem na izsledke raziskave (Spencer in Pahl 2006), ki obravnava skupine različnih vrst prijateljstev. Ta naj bi si sledila od manj k bolj kompleksnim.

1. družabniki, s katerimi sodelujejo pri neki skupni aktivnosti,
2. uporabni kontakti, s katerimi si izmenjujejo informacije in nasvete,
3. sosedski prijatelji in takšni, ki nudijo podporo ali pomagajo razrešiti probleme,
4. prijatelji za zabavo ali skupno druženje.
5. pomočniki; za takšno prijateljstvo je značilno skupno druženje, medsebojna praktična pomoč, stabilnost in zanesljivost,
6. tolažilci; ti prijatelji si medsebojno nudijo skupno druženje, praktično pomoč, emocionalno podporo in sočutje,
7. zaupniki; prijatelji si med seboj zaupajo osebne informacije, vedo za intimosti drug drugega, si zaupajo, se družijo, ne nudijo pa nujno praktične pomoči,
8. sorodne duše; vsestranski prijatelji, ki si nudijo emocionalno podporo, praktično pomoč, imajo podoben pogled na svet, se med seboj družijo tudi v živo, so na »isti valovni dolžini«, imajo močno emocionalno vez in visoko stopnjo zavezanosti, ki je podobna družinskim vezem.

Avtorja (2006) utemeljujeta, da v pozni moderni medosebne vezi niso nič manj trdne in trajne ter da se navezanost na lokalno okolje in skupnost glede na pretekli čas ni zmanjšala. Menita, da se danes (tudi zaradi možnosti ohranjanja stikov preko tehnologij) prijateljstva, ki vsebujejo zaupanje in emocionalno podporo, lahko ohranjajo ne glede na večje geografske razdalje. Razlog za morebitno razpadanje prijateljstev, ki so sklenjena znotraj iste lokalne skupnosti, avtorja ne vidita v globalizaciji in njenih posledicah na družbo, temveč gre predvsem za specifično kvaliteto odnosa; ohranijo se namreč zgolj kompleksne oblike prijateljstva, ne pa tudi enostavnejše.

Pri prvem pregledu empiričnih podatkov je bilo mogoče zaznati, da mladi na mednarodnih izmenjavah prijateljstva vsekakor ne vidijo tako enoznačno, kot ga razumemo pod idealnotipsko opredelitvijo, temveč ga (precej jasno) delijo na različne vrste medosebnih odnosov in stikov, ki jih lahko v grobem opišemo v treh kategorijah. Za razliko od prej omenjenih avtorjev (Spencer in Pahl 2006) je empirična raziskava pokazala, da se poleg kompleksnejših oblik prijateljstev ohranjajo tudi druge oblike prijateljskih mrež, ki so mladim prav tako pomembne in včasih nujno potrebne v določenem življenjskem kontekstu. Potrebno pa je upoštevati, da gre pri raziskavi za vzorec mladih v kontekstu študijske izmenjave, ki kaže na posebno in morda privilegirano družbeno skupino z več možnostmi in želje po novih poznanstvih.

V prvo kategorijo sodijo prijateljstva, ki so nastala na podlagi skupne situacije, v primeru moje analize zaradi konteksta mednarodne izmenjave. Takšna prijateljstva so lahko v določenih obdobjih izjemno pomembna zaradi »izkušnje sedenja v istem čolnu«; mobilnim mladim veliko pomenijo zaradi druženja, skupnih aktivnosti, izmenjevanja študijskih zadev ter zaradi drugačnih in zanimivih pogledov na svet, ki jih doslej še niso poznali. Včasih se v sklopu takšnih druženj vzpostavi pristno polje zaupnosti, specifično za situacije, ki je skupna ožjemu krogu ljudi. V nadaljnji obravnavi bom prikazala tudi, da so takšna prijateljstva lahko velik vir socialne opore in so za čas trajanja skupnega druženja lahko celo pomembnejša od drugih, »pravih prijateljstev«, ki jih je posameznik pustil za seboj v domačem okolju.

Drugo kategorijo prijateljstev bi lahko opredelili kot tista prijateljstva, ki so vir gradnje socialnega kapitala in vključujejo mrežo poznanstev v sklopu študija, karierne poti ali zaposlitve. V to kategorijo mladi v mobilnih razmerah vključujejo svoje študijske kolege, profesorje, kolege iz zaposlitvenega okolja ali poznanstva, ki bi lahko pomenila dodano vrednost v načrtovanju karierne poti. V ta kontekst lahko uvrstimo tudi poznanstva iz mednarodnega okolja, ki so mladim pomembna zaradi potovanj ali selitev v tujino. V večini primerov takšna poznanstva ne vključujejo zaupnosti ali intimnosti, so pa pomembna v sklopu načrtovanja življenjskih poti predvsem v sodobnem času, ki zahteva obvladovanje raznolikih in kompleksnih situacij.

V tretjo kategorijo lahko uvrstimo prijateljstva, ki jih sodobne definicije opredeljujejo kot »prava prijateljstva«. Zanje je značilen zaupen, trajen in intimen odnos. Navadno mladi o takšnih prijateljskih govorijo iz stališča predstave o idealnem odnosu, realno gledano pa so

njihova »prava prijateljstva« bolj spontana in nepredvidljiva, kot bi sicer pričakovali. Tretjo kategorijo prijateljstva bi tako lahko ločili na diskurz o pravem prijateljstvu in nadalje, na prijateljstva, ki so bližje resničnim in življenjskim izkušnjam mobilnih mladih.

Prijateljstvo ima kot pomembna oblika socialne povezanosti v sodobnem svetu gibljev položaj. Medtem ko so mladi močno navezani in odvisni od svoje vrstniške skupine, se skozi leta status prijateljstev spreminja. Kakor se spreminja družbeni in kulturni kontekst prijateljstva, se spreminja tudi pomen in razumevanje odnosa »biti prijatelj« (Pahl 2000, 1). To pomeni, da se skozi življenjski potek posameznika formirajo različna prijateljstva, npr. takšna, ki temeljijo na sosedstvu, izobraževanju, delovnem okolju ali pa, ker nam je nekdo preprosto všeč. Skupaj s tem se spreminja naše dojemanje, kaj pravzaprav pomeni biti prijatelj nekomu in kaj pričakujemo od prijatelja mi sami. V mladi odraslosti prijatelji igrajo pomembnejšo vlogo kot v drugih obdobjih posameznikovega življenja, saj najprej dopolnjujejo odnos s starši, služijo kot temelj za kasnejše romantične odnose, ter dajejo občutek »sedenja v istem čolnu«, ko gre za šolske obveznosti ali pri iskanju prve zaposlitve.

Po pričakovanju mladih, udeleženih v raziskavi, naj bi »pravo prijateljstvo« še vedno obsegalo zaupanje, iskrenost, pomoč in trajnost. Ker pa so trajna in trdna prijateljstva danes zelo zahtevna, je v njihovo oblikovanje in ohranjanje potrebno vložiti precej časa in čustev. Danes se od trdnega prijateljstva zahteva konstantno in intenzivno čustveno izražanje ter samorazkrivanje, zato so prijateljstva v sodobnosti mnogo bolj zahteven projekt.

Drug dejavnik, ki vpliva na konstruiranje prijateljstev, pa je vpliv procesov pozne moderne. Ne glede na to, da trajna in trdna prijateljstva celo pridobivajo na pomenu, postajajo izjemno pomembne tudi druge oblike prijateljstev, ki se ravno zaradi svoje hipnosti, bežnosti in nedorečenosti v določenih življenjskih situacijah odlično umeščajo v sodobne življenjske poteke mladih ter lahko za krajši čas nadomestijo tudi zaupnejše odnose. V nadaljevanju bom prikazala, da se trajnost in trdnost prijateljskih odnosov med mladimi, udeleženimi v raziskavi, ni bistveno spremenila, temveč gre v današnjem času za pojav mnogoterih oblik prijateljstva, ki bi jih lahko definirali tudi kot hibridna prijateljstva. Ta so produkt množice izbir, negotovosti v življenjskih potekih in želje posameznika po samouresničitvi preko raznolikih življenjskih izbir, v veliki meri pa h konstruiranju takšnih oblik prijateljstva pripomore tudi vpliv novih komunikacijskih tehnologij, kar bom prikazala v naslednjem podpoglavju empiričnega dela.

Prijatelji za druženje in občutek sedenja v istem čolnu

Empirični izsledki raziskave kažejo, da se mladi ob odhodu v tujino kljub močni navezanosti na domače prijatelje in družino spremembe veselijo ter jo razumejo kot novo in neprecenljivo priložnost. Udeleženec v raziskavi tako pravi, da pravzaprav ni občutil posebne žalosti, ko se je pripravljaj na selitev v tujino; občutil pa je vznemirjenje ob prihajajoči novi priložnosti in se pomiril z mislijo, da ima vedno možnost oditi nazaj domov: »I was not too much sad. I knew I would miss them but it wasn't a biggie. Europe is small, if you think you can't make it, you can always go home. It's good that that option is there« (Esej 1, 2014).

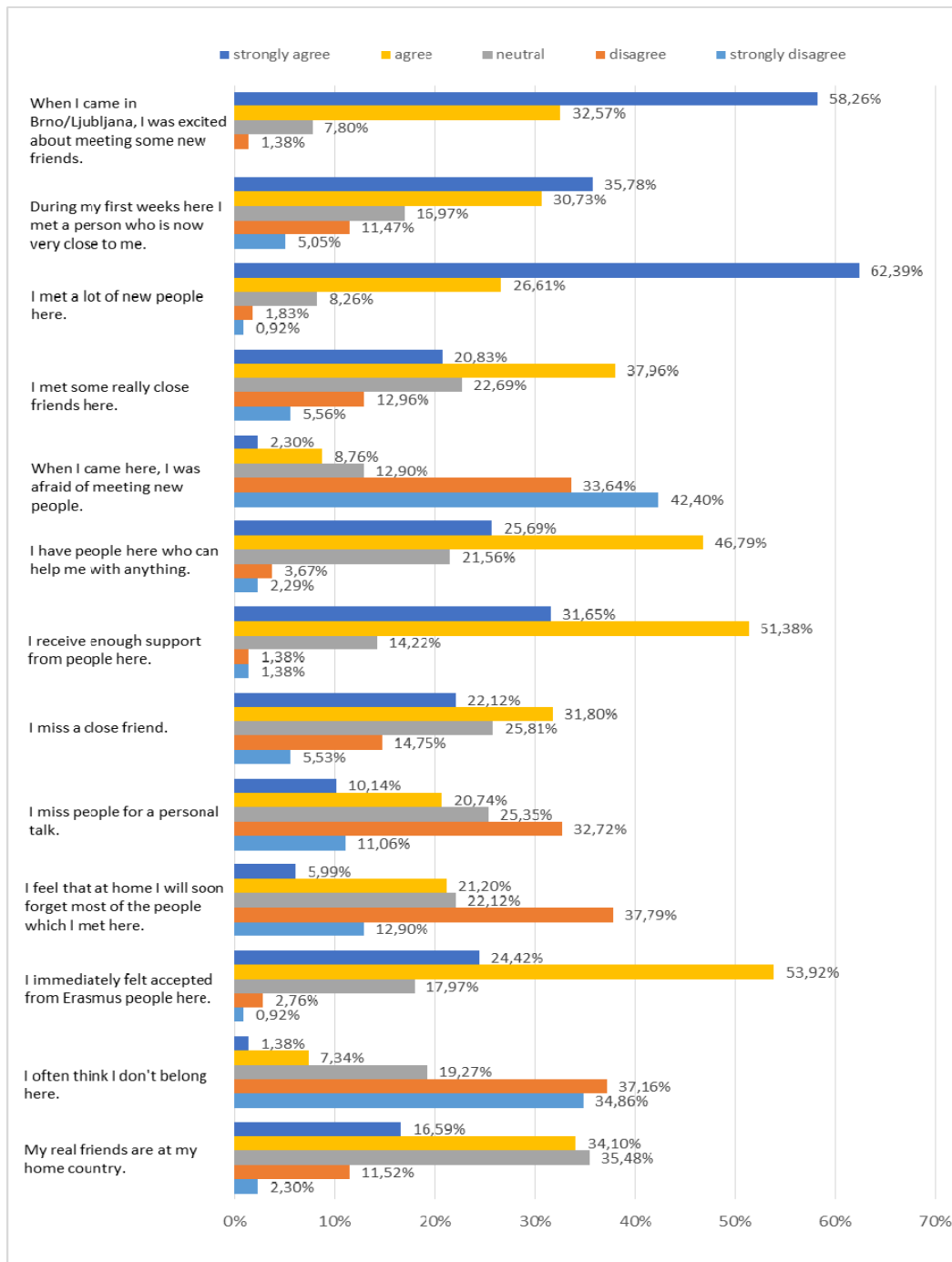
Podobno pravi tudi udeleženka v esejskem odgovoru: »I wasn't really sad, I was too excited to be sad« (Esej 3, 2014).

V nadaljevanju omenja, da je z nekaterimi prijatelji iz študijske izmenjave še vedno v stikih. Iz opisa je razvidno, da jo je v zvezi z novimi poznanstvi navdušil predvsem občutek raznolikosti druženja; različna druženja v različnih situacijah so ji odprla nove poglede na svet:

I met many special people, I could single out several of them. One of them is a Macedonian guy who was my best friend on Erasmus, and who is still my favorite Erasmus person and with who I'm in touch all the time. My Russian roommate, I'll never forget her. I was very sad when she left. Then my Polish friend who made my Erasmus different, in an artistic and nature-inclined way. And of course my Greek friend who woke up the child in me and made me see the world as a simple place (Esej 3, 2014).

Podobno zgodbo povesta udeležena v esejskem odgovoru, ki svoje prijatelje iz študijske izmenjave poimenujeta kot »najboljše prijatelje« ali »izjemne osebe«: »I had a someone special. I did have problems saying goodbye. I still miss her/them, my best friends I made there« (Esej 1, 2014); »Če pogledam nazaj, se mi zdi, da sem zaradi erasmusa doživela enkratno izkušnjo, ki je v Sloveniji ne bi mogla. Poleg žuranja, ki je seveda del erasmusa, sem spoznala nekaj izjemnih oseb, s katerimi sem še vedno v kontaktu. Predvsem pa sem spoznala novo okolje, na katerega sem se morala prilagoditi ter brez trdnejših prijateljstev in družine "preživeti"« (Esej 4, 2014).

Slika 5.4: Petstopenjska ocena niza trditev o novih prijateljskih omrežjih na izmenjavi

Tudi iz kvantitativnih podatkov je mogoče razbrati, da so se udeleženi v sklopu študijske izmenjave veselili spoznavanja novih ljudi. Slika 5.4 prikazuje odstotek ocene petstopenjske lestvice in pri prvi trditvi *When I came in Brno/Ljubljana, I was excited about meeting some new friends* je zaznati, da se približno 90% anketiranih s trditvijo strinja ali močno strinja.

Po drugi strani je mlade v razmerah mobilnosti kljub odprtosti do novih poznanstev do določene mere tudi strah, kako se bodo znašli v tujini in ali bodo nova poznanstva ustrezala njihovim pričakovanjem. Tako kažejo podatki iz anketne analize (Slika 5.4): s trditvijo *When I came here, I was afraid of meeting new people* se ni strinjalo ali se močno ni strinjalo le slabih 80% odstotkov anketiranih, medtem ko jih 10% iskreno priznava, da jih je bilo nekoliko strah. Tudi v esejskih odgovorih in fokusni skupini udeleženi navajajo podobno:

»I felt very excited, I was a bit scared as well because I was going completely alone, I didn't know anyone and I knew nothing about the whole process of Erasmus and studying abroad. I started to feel sad from time to time after a month maybe, and feeling homesick, but not for long« (Esej 3, 2014).

»Back home I have my group of friends that I know since my whole life, and then I thought, o gosh, I have to make a new friends, you know ... at home I would call my girlfriend, do you have some time for coffee to meet. That was my concern« (Fokusna skupina, 2015).

Selitev v tujino in spoznavanje novega kroga prijateljev je bistveno lažje, če imajo posamezniki možnost prebivati v študentskem domu. Tako imajo ogromno raznolikih stikov z drugimi udeleženci mednarodne izmenjave, ki so v večini primerov prvi stik s tujim okoljem. Pri vzpostavljanju novih prijateljstev, ko gre za situacijo, ki mlade kontekstualno povezuje, se lahko med posamezniki v izjemno kratkem času pojavijo močna občutja pripadnosti, zaupanja in povezanosti:

»I lived in a dormitory, in block A where probably 90% of students were the Erasmus ones. So yes, I had a lot of contact with them, in the dormitory, at the canteen, at different activities, even my roommate was on Erasmus. I met people from all the continents, quiet ones, loud ones, calm ones, party ones, really all different personalities and behaviors« (Esej 3, 2014).

»At the beginning the only people you know are those Erasmus, this is the first contact you make. In my experience. But then later, if you have, I don't know, if you wish to meet local people, then it will happen also. For me, Erasmus are the first people I met« (Fokusna skupina, 2015).

»Yeah, we were always hanging out at the places with other exchange students – mostly Erasmus« (Esej 1, 2014).

Ocena trditve v anketi *I immediately felt accepted from Erasmus people here* kaže, da se mladi v razmerah mobilnosti brez večjih težav medsebojno spoznavajo in družijo, saj gre za že omenjeno izkušnjo »sedenja v istem čolnu«. V tujini so namreč iz podobnih razlogov, povezuje jih tudi želja po novih poznanstvih in skupnem druženju na dogodkih ter podobni študijski interesi. S trditvijo v anketnem vprašalniku se je tako strinjalo ali popolnoma strinjalo kar 78% udeleženi (Slika 5.4).

Kvantitativna analiza podatkov kaže, da pri vzpostavljanju trdnejših prijateljskih vezi čas ne igra velike vloge. Ker sem obe anketiranji izpeljala v prvih nekaj mesecih mednarodne izmenjave, podatki prikazujejo oceno prijateljskih mrež, vzpostavljenih v krajšem časovnem obdobju. S trditvijo *During my first weeks here I met a person who is now very close to me* se je močno strinjalo ali strinjalo kar 66% udeleženi, podoben podatek pa lahko razberemo tudi iz ocene trditve *I met some really close friends here*. Kar 59% anketiranih je trditev ocenilo s strinjam se ali močno se strinjam, kar ponovno kaže na to, da mladi lahko v izjemno kratkem času nova poznanstva razumejo kot »prava prijateljstva« (Slika 5.4). Pri tem je potrebno kritično ovrednotiti pojem »bližina« oz. »pravo prijateljstvo«; udeleženci raziskave namreč lahko pod pravo prijateljstvo štejejo tudi poznanstva, ki so se konstruirala v specifični situaciji (kot je mednarodna izmenjava) in so zato v tistem trenutku izjemno pomembna, kar pa ne pomeni, da bodo takšna prijateljstva obstala tudi v daljšem časovnem obdobju.

Kljub dvomu, ali se bodo takšna prijateljstva ohranila v daljšem časovnem obdobju, v kontekstu študijske izmenjave služijo specifičnemu pomenu in so nepogrešljiva. Wellman (1999) pravi, da ljudje v zahodnih družbah ne živijo več v tesno povezanih stalnih skupnostih, temveč v bolj razpršenih, šibko spletenih mrežah, ki se nenehno spreminjajo. Če želijo mladi pridobiti različne vrste podpore in druženja, morajo vzdrževati raznolike vezi, ki so lahko med seboj tudi geografsko oddaljene ali pa se vzpostavljajo v različnih in nepredvidljivih kontekstih. Tudi kvantitativna analiza kaže, da se dobrih 50% udeleženi v anketi ne strinja ali popolnoma ne strinja s trditvijo *I feel that at home I will soon forget most of the people which I met here* (Slika 5.4). Odgovori udeleženi v esejih kažejo, da so nekateri posamezniki celo ohranili mednarodna prijateljstva še po nekaj letih, ko so se vrnili iz študijske izmenjave.

Prepričljiv je tudi podatek iz kvantitativne obravnave podatkov, ki kaže, da posamezniki na mednarodni izmenjavi od svojih vrstnikov in študijskih kolegov v tujini večinoma prejemajo dovolj socialne opore. Trditev *I have people here who can help me with anything* je dobrih 70% udeležnih ocenilo s strinjam se ali močno se strinjam (Slika 5.4). Iz odgovorov lahko predpostavljamo, da se v krogu novih prijateljev počutijo sprejete in jih lahko zaprosijo za pomoč, vendar pa odgovori ne predvidijo, za kakšne vrste pomoči gre. Sklepamo lahko, da vseh vrst opore ne pričakujejo le od vrstniškega kroga, temveč določene tipe opore (finančna, opora v primeru izjemnih dogodkov, kot je bolezen ali večje spremembe v življenjskem poteku) pričakujejo od članov izvirne družine ali domačih prijateljev.

Trditev *I receive enough support from people here* je s strinjam se ali popolnoma se strinjam ocenilo 83% udeležnih (Slika 5.4). Tudi analiza odgovorov iz fokusne skupine kaže, da udeleženi zaupajo svojim vrstnikom iz mednarodne izmenjave. Udeleženka fokusne skupine z navdušenjem pravi, da bi svojim novim prijateljem izjemno zaupa, ter da ima očitno takšno srečo, da je srečala prave ljudi:

I feel the same, because you know, whatever happens, you know, I have that problem, can you help me. And they are like yes, of course, why not. I don't know, almost all erasmus people are like that. Because it's just for a while. It would be really different, if it would be like oh, I will live here forever. And that would be different, yes, of course. We are all here for a while and in the same situation. Yes, I will help you, because one year later everything will be different. So, it's easier to help, really (Fokusna skupina, 2015).

Po drugi strani je iz analize mogoče zaznati, da anketirani občasno pogrešajo domače prijatelje. V anketi (Slika 5.4) so v zvezi s trditvijo *I miss a close friend* ostali večinoma nevtralni; 54% udeležnih se s trditvijo strinja ali popolnoma strinja, 26% je nevtralnih, 20% pa se s trditvijo ne strinja oz. popolnoma ne strinja. Pri trditvi *My real friends are at my home country* veliko udeležnih ostaja nevtralnih (35%), dobrih 50% pa se s trditvijo strinja ali popolnoma strinja. Kljub množici novih poznanstev so trdna prijateljstva v največji meri tista, ki izhajajo iz domačega vrstniškega kroga, ker so trajnejša, s takšnimi prijatelji pa si posameznik deli tudi več skupnih izkušenj. Čeprav uporaba novih tehnologij v času prebivanja v drugi državi ali celo na drugem kontinentu precej olajša sklepanje novih poznanstev, pa je posredovana komunikacija v prvi vrsti dobrodošla predvsem pri vzdrževanju stikov z domačimi prijatelji. Tako mladi v anketi odgovarjajo, da ne pogrešajo

pretirano intimnih pogovorov. V trditvi *I miss people for a personal talk* se udeleženi opredeljujejo nevtrarno v 25% primerov, 44% pa se s trditvijo ne strinja ali popolnoma ne strinja.

Večina anketiranih ne pogoša intimnih pogovorov s prijatelji, kar lahko pripišemo dvema razlogoma. V prvi vrsti gre za uporabo sodobnih komunikacijskih kanalov, ki izničijo geografsko razdaljo in omogočajo komuniciranje na daljavo. V naslednjem podpoglavju empiričnega dela bomo nadalje obravnavali, ali je takšna komunikacija lahko dovolj intimna in pristna, da zadovolji komunikacijska pričakovanja sogovornikov. Drugi razlog, zaradi katerega mladi na izmenjavi ne pogošajo pretirano intimnih pogovorov, pa je zaradi specifične situacije in obdobja, ki ga preživljajo v tujini. V prejšnjem podpoglavju smo prikazali, da so mobilni mladi tista družbena skupina, ki kaže veliko mero odločnosti in poguma, pripravljeni pa so žrtvovati tudi veliko mero udobja, da bi sledili svojim sanjam in željam po samouresničitvi, samostojnem življenju in neodvisnosti. Podatki empirične raziskave tako kažejo, da so kljub občasnim občutkom osamljenosti sprejeli življenje v tujini in hitro vzpostavili varno in domače vzdušje z ljudmi, ki jih družijo enaki interesi in situacije. Pogosto pravijo, da so si želeli za seboj pustiti prejšnji način življenja in enostavno samo oditi. Udeleženka v fokusni skupini pravi, da zato redko kontaktira družinske člane:

»If possible, not. That's the reason I'm here, you know. I have my people back home« (Fokusna skupina, 2015).

»My friend also is here right now, she's also studying here, so I don't have so many contacts with Erasmus, I just went to some parties at the beginning, so now I really more enjoy with local people and it's really good if you go somewhere out of Ljubljana and ... I don't know, it's very nice, I like those people here« (Fokusna skupina, 2015).

Udeleženka fokusne skupine opiše odnose z domačimi prijatelji tako, da jih primerja z družinskimi člani. Pravi, da jih sicer zelo pogoša, a po drugi strani meni, da je nastopil čas za spoznavanje novih ljudi: »We were so, I don't know, like a family, on one hand I miss them, but on the other hand I think it's really cool to meet new people, new country, new experiences« (Fokusna skupina, 2015).

Nekatere med udeleženi v raziskavi so v tujini obiskali domači prijatelji ali družina. Takšni obiski so obarvani z močnimi čustvi, kar je razumljivo tudi iz tega stališča, da so navadno kratkotrajni, poleg tega pa se zgodijo v drugačnem okolju, kot so ga sicer vajeni:

»From my family, it should come mother and father. Mother became ill and just my father came. It was emotional ... when you are at home with your family, you have enough of them, but when you are away, you see things differently« (Fokusna skupina, 2015).

»It was different in the way that we were both so happy to see each other after a while. Before I went to Erasmus, I saw those friends almost every day, so it felt like it's been ages since we last seen each other« (Esej 3, 2014).

»It was different, because I could show them the people and the places I mentioned during our conversations« (Esej 5, 2014).

»Ja, saj sem jim pokazala stvari o katerih sem prej lahko samo govorila preko skajpa. Spoznali so ljudi s katerimi smo se družili, tako jih niso poznali samo preko imen ampak so jih spoznali v živo« (Esej 4, 2014).

Udeleženec v esejskem odgovoru pa nekoliko hudomušno pravi: »No, not yet. Still waiting for them« (Esej 1, 2014).

Analiza načina sklepanja novih prijateljskih vezi je pokazala, da so mobilni mladi izjemno odprti do novih poznanstev, razumejo jih kot priložnost za spoznavanje novih načinov mišljenja, poleg tega pa novim prijateljem hitro zaupajo. Sidrišče, na katerega se lahko vedno zanesejo, predstavlja domač krog prijateljev, s katerimi lahko kadar koli stopijo v stik preko novih tehnologij. Ta jim zagotavlja trajnejšo in zanesljivejšo oporo, na katero v stiku z novimi poznanstvi morda ne morejo računati. V tem kontekstu tudi starši, bratje in sestre igrajo določeno vlogo, in sicer, ko gre za resnejše težave, ki zahtevajo materialno ali emocionalno oporo. V nadaljevanju se bomo zato osredotočili na vire prejemanja socialne opore; natančneje na kontekste, v katerih se obrnejo na starše ali prijatelje v primeru specifičnih težav oz. situacij.

Mobilni mladi in viri socialne opore

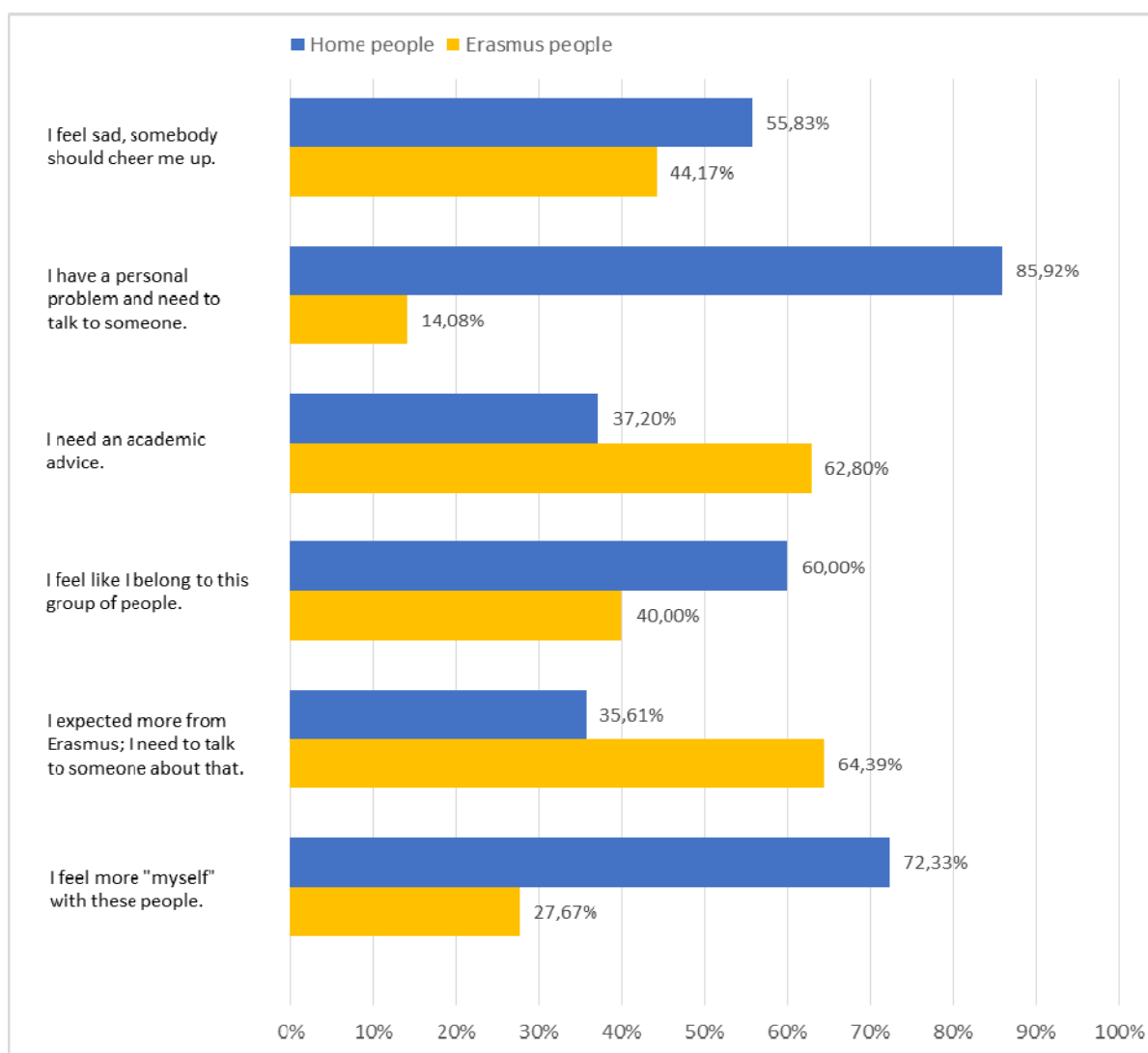
Raziskave (Rener in drugi 2006) kažejo, da so mladi v pozni moderni izjemno navezani na člane izvorne družine. Visoka navezanost je lahko posledica sprememb na dveh ravneh. V prvi vrsti mladi zaradi negotovosti in specifičnih življenjskih okoliščin, ki jim otežujejo osamosvojitve, ostajajo doma v okrilju izvorne družine. Poleg tega pa se zaradi te iste negotovosti naslonijo na ljudi, ki jih najbolj poznajo in jim zaupajo – svoj zanesljivi svet najdejo med člani izvorne družine.

Vedno več mladih tako zaupa predvsem staršem in trajnejšim prijateljstvom, emocionalne vezi z družinskimi člani in med prijatelji pa so še bolj cenjena vrednota kot kdaj koli prej, saj predstavljajo zatočišče pred negotovimi vplivi okolja. Ker družinski odnosi postajajo vedno bolj liberalni in manj avtoritativni ter manj temelječi na hierarhijah kot kdaj koli doslej, so vezi med člani družine mnogo bolj prijateljske.

V empirični analizi sem v prvi vrsti primerjala podatke, na koga se obrnejo mladi v razmerah mobilnosti, ko gre za specifične situacije; šlo je za primerjavo med novonastalimi prijateljskimi krogi iz študijske izmenjave ter med dlje trajajočimi prijateljstvi iz domačega kraja. Situacije so bile naslednje: žalost oz. slaba volja; osebne težave in želja po pogovoru; akademski nasvet; dvomi o pričakovanjih na mednarodni izmenjavi. V nadaljevanju sem analizirala tudi, s katero skupino ljudi se posamezniki bolj poistovetijo in kateri skupini ljudi po njihovem mnenju v večji meri pripadajo.

Slika 5.5 prikazuje, na katero izmed obeh skupin ljudi bi se posamezniki lažje/raje obrnili v primeru specifične situacije.

Slika 5.5: Primerjava virov socialne opore glede na različne situacije

Primerjava ocene trditve *I feel sad, somebody should cheer me up* kaže, da bi se mladi, udeleženi v mednarodnih izmenjavah v primeru, ko se počutijo žalostne, raje obrnili na prijatelje iz domačega okolja (56%). Kljub majhni razliki je rezultat nekoliko presenetljiv glede na to, da se z vrstniki iz izmenjave, s katerimi se lahko družijo osebno, ne pogovarjajo o žalostnih ali zaskrbljujočih temah. Posredovana komunikacija torej ne vpliva bistveno na to, kako močno emocionalno oporo bo posameznik lahko prejel; pri nujenju in sprejemanju čustvene opore pomembnejšo vlogo igra oseba, od katere opora prihaja (v tem primeru trajnejša in trdnejša prijateljstva).

Tudi v primeru osebnih težav se mladi raje obrnejo na trajnejša in trdnejša prijateljstva. V kontekstu trditve *I have a personal problem and need to talk to someone* bi se 86% udeleženi

najprej obrnilo na domač prijateljski krog. V okviru tega vprašanja sicer ne izvemo, ali med »home people« udeleženi v raziskavi štejejo tudi družinske člane, zato se bomo v nadaljevanju podrobneje dotaknili tega, v katerem kontekstu se mladi najprej obrnejo na izvorno družino in v kolikšni meri lahko odnos z mamo, očetom, sestro ali bratom vsebuje prvine prijateljskega odnosa.

Teza, zastavljena v disertaciji: *Spremembe in negotovost v življenjskih potekih so povzročile, da mladi v razmerah mobilnosti zaupajo predvsem članom izvorne družine* nakazuje, da se element zaupanja iz prijateljskih vezi med mladimi, udeleženi v mednarodnih izmenjavah, seli na področje varnega okrilja izvorne družine. V tem kontekstu sem udeleženi zastavila vprašanje, v kakšnih primerih bi se obrnili na člane svoje izvorne družine, če bi imeli težave.

Odgovori so bili precej različni. Vseh pet udeleženi v esejskih odgovorih pravi, da bi se v primeru težav lahko obrnili na krog mednarodnih prijateljev. Eden izmed njih pove, da se ne bi nikoli obrnil na družino, drugi pa pravi, da bi se lahko kadar koli. Udeleženka omenja, da bi najprej za pomoč zaprosila prijatelje, potem družino, najverjetneje pa bi se na družino oprla, ko bi šlo za finančne ali zdravstvene težave ter velike življenjske odločitve.

Tudi udeleženi v fokusni skupini pravijo, da zaupajo novemu krogu prijateljev, vseeno pa bi se v primeru zdravstvenih težav najprej obrnili na družinske člane: »Sure, I would contact my family« (Fokusna skupina, 2015).

Tudi ostali dve udeleženi v fokusni skupini bi se obrnili na družinske člane, vseeno pa bi vključili tudi prijateljski krog: »I would contact family if they could help. If they couldn't help, I wouldn't contact them. About general problems, if they are not really problems, I would contact probably first friends, and then family. Because they are already concerned about situation that I live in foreign country and I wouldn't try to worry them about some stuff if it's not really important« (Fokusna skupina, 2015).

Pri odprtem anketnem vprašanju *Are your parents, brothers or sisters in some cases your closest friends?* 23 udeleženi (od 75 izpolnjenih) navaja, da starši, bratje ali sestre niso njihovi najboljši prijatelji. Pri tem omenjajo, da imajo s sorodniki drugačen tip odnosa kot s prijatelji, ali pa, da ti živijo drugačen način življenja kot oni.

52 udeleženi v raziskavi (69%) po drugi strani pravi, da so starši, bratje ali sestre v nekaterih primerih njihovi najboljši prijatelji. Starši jim nudijo oporo, na katero se lahko popolnoma zanesejo, odnos med njimi pa je pomemben sam po sebi:

»My parents are my best friends in every situation. I know I can count on them every single minute« (Odgovor na odprto vprašanje, 2014).

»I have less things to hide, I can do more or less anything and they would still be around« (Odgovor na odprto vprašanje, 2014).

Starši tudi nudijo zatočišče v težkih trenutkih, na katerega lahko vedno računajo: »Family = a place where you can come back every time« (Odgovor na odprto vprašanje, 2014).

Obenem udeleženi menijo, da starši vedo, kaj je za njihovega otroka najboljše, zato jim brezpogojno zaupajo:

»My parents, almost to everything because they ultimately want what's best for me and don't have problems to speak their mind« (Odgovor na odprto vprašanje, 2014).

»My parents know the deepest secrets of me. So they are the closest in that way« (Odgovor na odprto vprašanje, 2014).

V nekoliko manjši meri mladi, udeleženi v mednarodnih izmenjavah, omenjajo brate ali sestre kot najboljše prijatelje; bodisi bratov ali sester nimajo, ali pa imajo z njimi bolj kompetitiven odnos. Bratje ali sestre se pojavljajo kot najboljši prijatelji v 17% primerov (tako navaja 13 udeleženi v raziskavi), pogosto pa se ti mladi v težavah obrnejo na enega od staršev in obenem na brata ali sestro v primeru, ko potrebujejo intimen pogovor, ki ga s starši ne morejo imeti: »One of my brother is also my friend because he is the only one in front of whom i can cry without feeling ashamed« (Odgovor na odprto vprašanje, 2014).

Analiza podatkov tako kaže, da mladi posamezniki in posameznice kljub trenutni življenjski situaciji v tujini, ki od njih zahteva vzpostavljanje novih prijateljstev, še vedno v večji meri čutijo pripadnost skupini prijateljev in družinskih članov iz domačega okolja. V tem kontekstu je za trditev *I feel like I belong to this group of people* kar 60% udeleženi (Slika

5.5) ocenilo, da občutijo pripadnost skupini ljudi iz domačega kraja bolj kot tisti iz študijske izmenjave. Tudi glede trditve *I feel more "myself" with these people* je 72% udeleženih trdilo, da se s prijatelji iz domačega kraja počutijo bolj „oni“. Vezi, ki so jih zgradili z vrstniki doma, so kljub geografski razdalji ter posledično oteženemu druženju in komuniciranju še vedno močne in kompleksne.

Če se v primeru zdravstvenih, finančnih ali osebnostnih težav najprej obrnejo na ožji prijateljski ali družinski krog, pa se v primeru, ko potrebujejo akademski nasvet, v prvi vrsti obrnejo na stike iz mednarodne izmenjave (63%). To je povsem razumljivo glede na to, da si s študijskimi kolegi delijo podobna študijska zanimanja in se soočajo s podobnimi težavami. Podobno reagirajo, ko gre za izmenjavo mnenj o življenju v tujini; tudi v tem primeru ocenjujejo, da bi se najprej obrnili na svoje mednarodne vrstnike (64%). Ko gre torej za aktualno problematiko, o kateri se mobilni mladi lahko pogovarjajo z vrstniki, ki se znajdejo v podobni situaciji in so poleg tega še geografsko blizu, bodo najprej izbrali trenuten vrstniški krog.

V primeru emocionalne stiske, želje po intimnejšem pogovoru ali v primeru osebnostnih dilem pa se mladi v razmerah mobilnosti najprej obrnejo na trdna in trajna prijateljstva ter/ali družino. Kljub temu, da je mogoče iz podatkov in osebnih zgodb razbrati, da si z vrstniki iz mednarodne izmenjave delijo močna pripadna čustva in občutek povezanosti zaradi situacije, mobilni mladi kljub geografski razdalji še vedno vzdržujejo trajne vezi z prijatelji od doma in jim zaupajo več intimnosti kot ostalim, starši pa predstavljajo varno zatočišče, h kateremu se vedno lahko vrnejo v primeru večjih težav.

Mobilni mladi in diskurz o pravem prijateljstvu

Udeleženi v raziskavi *pravo prijateljstvo* najpogosteje povezujejo s konceptom *zaupanja*. Čeprav se mladi v mobilnih razmerah bolj kot kdaj prej zavedajo, da je zaupanje v sodobnem svetu fleksibilnih in fluidnih odnosov zelo težko pridobiti in še težje ohraniti, pa je v kontekstu prijateljstva pojem zaupanja na prvem mestu, s čimer se vzpostavlja nekakšen ideal prijateljskega odnosa. Pod ideal prijateljskega odnosa razumemo nekaj, kar se v realnem kontekstu nikoli ne uresniči, daje pa določeno predstavo, kaj od odnosa pričakujemo.

Podobno pravi tudi Giddens (2000), ko definira čisto razmerje; to je idealnotipski pojem, kar pomeni, da ne opredeljuje razmerja, ki bi dejansko obstajalo, temveč gre za idealni tip, h kateremu razmerja težijo: »Čisto razmerje danes teži k temu, da bi bilo prevladujoča oblika človeške skupnosti, v katero se vstopa zaradi tistega, kar iz nje lahko povleče vsaka oseba, in ki se nadaljuje le toliko časa, dokler obe v njej udeleženi strani predpostavljata, da druga drugi dostavljata dovolj zadovoljitev, zaradi katerih vsak individuum ostaja v razmerju.« V takšno razmerje vstopimo, ker menimo, da bomo z njim nekaj pridobili, nič pa nas ne ovira, da razmerje prav tako tudi prekinemo, ko zadovoljstva tam nismo več deležni. V tem kontekstu nezaželena zveza ne more obstajati, saj se razdre, še preden obema udeleženima postane odveč.

V pozni moderni se tako pričakovanja v zvezi s prijateljskimi odnosi vedno bolj približujejo predstavam, ki jih imamo o čistemu razmerju. V tem kontekstu sem med udeleženi v raziskavi skušala raziskati, kakšno je njihovo razumevanje prijateljstev in v kolikšni meri se takšni odnosi tudi realno uresničujejo. Med odgovori izstopa posameznik, ki meni, da je pojem *pravo prijateljstvo* le romantičen opis nečesa, kar ne obstaja: »Close friendship is only a melodious word, not a real thing« (Odgovor na odprto vprašanje, 2014).

Analiza rezultatov raziskave je pokazala, da mladi, udeleženi v raziskavi, prijateljstvo razumejo v okviru naslednjih pojmov in kontekstov:

- Znati si vzeti čas en za drugega,
- skupno odkrivanje novih stvari,
- biti skupaj v slabem in dobrem,
- zaupanje,
- želja biti eden drugemu dober prijatelj,
- trajnost oz. skupna zgodovina,
- pogosta komunikacija,
- iskrenost,
- zanesljivost,
- nesebičnost,
- pripravljenost priskočiti na pomoč,
- potrpljenje,
- vzajemno sprejemanje,

- sposobnost biti »ti« v prijateljskem odnosu,
- sposobnost poslušanja in
- sposobnost spraviti eden drugega v dobro voljo.

V odprtem vprašanju anketnega vprašalnika sem udeležene vprašala, kaj zanje pomeni pravo prijateljstvo. V največji meri se v povezavi s pravim prijateljskim odnosom pojavlja koncept zaupanja; neposredno ga omenja približno tretjina anketiranih, pogosto pa se pojavlja tudi v kontekstu komunikacije (v smislu »njemu/njej lahko povem kar koli«).

Udeleženec v fokusni skupini pravi, da zaupanje pride s časom: »Yes yes, it's a long term. I give a lot of credit to people I meet. If I meet somebody on the street, I give him a lot of credit. But, before I will trust him, it will take a lot of time and I just need to see the person in bad situation. If something is bad, I need to see the reaction and then I can trust« (Fokusna skupina, 2015).

Udeleženka v esejskem odgovoru pa meni, da je zaupanje odvisno predvsem od osebe in občutka, ki jo povezuje s to osebo: »It does, actually, but then again, it depends on the person. Sometimes I believe them straight away, but most of the times it takes me a while« (Esej 3, 2014).

Nekateri posamezniki ali posameznice te enostavno lahko presenetijo, pravi udeležena v pogovoru v fokusni skupini. Pravi, da ji je ljudi v drugačnem kontekstu prikazala ravno mednarodna izmenjava: »I think Erasmus showed me that people really can surprise you. If you expect the goodness, actually sometimes it's like I can trust you, I don't know you, but you give me that feeling. Sometimes some person, about who really don't have the idea who they are, they surprise you in a very positive way. I think it's really good to give some opportunity to other people. Erasmus is all about it, I think« (Fokusna skupina, 2015).

Generalno gledano je zaupanje temelj prijateljskega odnosa, vendar pa tak odnos (vsaj v svoji idealni različici) sestavlja še množica drugih elementov, ki jih najbolj konkretno opiše naslednji del esejskega odgovora:

It is first of all a long time friendship. Real friends are those that you choose at a certain time of you life when you realize that some of you friends disappoint you. True friendship exists if

it survives to the trouble that you may have been through in your life. But still friendship isn't infallible because your best friends can still disappoint you. I mean that even after a long time friendship you could sometimes feel let down by one of your besties. But nobody's perfect, it depends on everybody's life and friendship is true when you can accept that a friend doesn't always reach your expectations about the friendship you share. For the simple reason that we live in an individualistic world (Esej 3, 2014).

Udeleženka jasno razloži, da od prijateljskega odnosa veliko pričakuje, a se zaveda, da živimo v svetu negotovosti, nepredvidljivih življenjskih situacij in da pravzaprav še zase nismo povsem prepričani, ali se ne bomo skozi čas osebnostno spremenili in določene ljudi pustili za seboj. Posameznica se zaveda, da te prijatelji lahko razočarajo, kar je realno in se tudi pogosto zgodi, zato je čas edini pokazatelj, s katerim lahko definira pravi prijateljski odnos. Če se prijateljstvo lahko ohrani skozi čas in osebi še vedno želita ostati v takšnem odnosu, temelji na zaupanju in trajnosti. Iz odgovora je mogoče zaznati, da se mladi danes zavedajo začasnosti odnosov in tega, kako težko je ohraniti trajen prijateljski odnos. Kljub temu so njihove predstave in pričakovanja do takšnih odnosov izjemno visoka, morda celo bolj kot kdaj koli prej: »A relationship in which one can confide herself/himself to other(s); a relationship where one can expect/offer help, if need be. A relationship that is not based on pursuit of private interest« (Odgovor na odprto vprašanje, 2014).

Prijateljski odnos je po mnenju mnogih odnos prostovoljne narave in ne temelji na prisili ali interesu. Pogosto je opisan kot odnos, ki vsebuje močna čustva in skupno doživljanje pomembnih življenjskih trenutkov. Da osebo štejejo med prave prijatelje, mora to biti oseba, s katero se lahko kadar koli pogovarjajo, radi z njo preživljajo prosti čas, obenem pa mora to biti nekdo, ki ga lahko pokličeš sredi noči, če gre kaj narobe. Tisti, ob katerem se počutiš sproščeno ne glede na to, koliko časa ga poznaš, in je vedno tam zate, ko potrebuješ uslugo. Osebam, vključenim v prijateljski odnos, je pomembno še, da se medsebojno sprejemajo, ne obtožujejo in podpirajo v težkih trenutkih:

»It represents a strong mutual affection between two people. I can share all the most important moments with a close friend. I can talk freely and I know I won't be judged« (Odgovor na odprto vprašanje, 2014).

»Someone who is here for me when I have a shitty day« (Odgovor na odprto vprašanje,

2014).

»For me someone that you can talk about almost all things about, especially the hard ones, things you are scared of afraid of. People that doesn't judge you for those feelings. You can be both happy and grumpy together, and the friendship is strong enough to take some fights« (Odgovor na odprto vprašanje, 2014).

Pravo prijateljstvo je definirano tudi kot odnos, ki ostaja pristen kljub geografski ali časovni razdalji. Mladi ga primerjajo z odnosi s člani izvorne družine, ki zanje predstavljajo sproščeno območje odprte komunikacije in obnašanja:

»Close friendship lasts even though people don't see each other so often. Close friend is like a family member, easy to be with and easy to talk to« (Odgovor na odprto vprašanje, 2014).

»She has known me almost my entire life. She knows my family, my background, she understands how life has changed for us (from a village to a student city), she is Christian too, we understand each other, are passionate about helping other people, like to travel. So we have a lot of things in common and like to talk honestly about ourselves and discuss things and we are there for each other in good and bad times« (Esej 5, 2014).

Mladi pravijo, da se za nekatera prijateljstva odločijo po občutku. Za nekatere ljudi imajo enostavno občutek, da bo prijateljstvo z njimi trajalo dlje časa, ker so ostali z njimi v težkih trenutkih, so z njimi veliko v stikih in sprejemajo njihovo osebnost v pozitivnih in negativnih pogledih: »I can, because I see that both me and my friend are putting effort in keeping it going, and it's seems so easy. I just know that, even though I haven't heard from them in a month, if I would need something, I could count on them without even asking. And the same thing from my side, obviously« (Esej 3, 2014).

Udeleženka fokusne skupine pravi, da je zelo pomembno, da sprejmeš drugo osebo takšno kot je; predvsem zato, ker se zaveda, da se osebnostno konstantno spreminjamo in ne vemo vnaprej, katera prijateljstva se bodo obdržala. Nekaterim ljudem moraš dati priložnost in iz tega se morda razvije trdno, trajno prijateljstvo: »I think it's really important to accept another person. Because we change constantly and I don't know which person I will become when I come home from exchange« (Fokusna skupina, 2015).

Po drugi strani nekateri anketirani pravijo, da nimajo enega samega pravega prijatelja. Prijateljstvo raje vidijo kot neobvezujoč odnos, namenjen skupnemu druženju: »I don't know, I like the casual friendly relationships with anyone and do not really have something I consider a true "close friendship". But I do think it is important to be able to trust your "closest friends". Often I confide in people some personal things and almost immediately regret it. My boyfriend is the one i trust most« (Odgovor na odprto vprašanje, 2014).

Tudi udeležena v fokusni skupini pravi, da nima enega samega najboljšega prijatelja, ampak jih ima več; ti odnosi se zelo razlikujejo in so izpolnjujoči vsak na svoj način:

»I don't have one best friend. I have two or three really really good friends and each relationship is different. Totally different« (Fokusna skupina, 2015).

»I don't really have a best friend. I have this best friend from Erasmus, but he is miles away so it's hard to be best friends if I never see him. Then there is my friend from home, who I also didn't see in a long time because I'm not living at home anymore. But he is a great friend to me« (Esej 3, 2014).

V analizi prijateljskih odnosov med mobilnimi mladimi še posebej izstopa pojav, pri katerem mladi ločijo prijateljstva na takšna, ki jih spremljajo celo ali večino življenja (in so pomembna zaradi trajnosti) in na tista, ki so situacijska prijateljstva. Med slednje sodijo tudi mednarodna, ki so se stkala zaradi specifične situacije in deljenja istih interesov, prostora in časa. Ta prijateljstva lahko vsebujejo veliko prvih pravega prijateljstva in so navadno zaradi situacije povezana z močnimi občutki pripadnosti in želje po druženju:

I think there's two kinds of close friendship. I can tell it by my personal experience. I had a really great friend that I met when I was 5 (15 years ago). She is the best person I've ever met and we spend all days together during 13 years. But life changes your route and sometimes you go on separate ways. I still lov her but we don't talk much nowadays and the connection is weaker as the time passes. On the other hand, I've a really close friend that I met in highschool (6 years ago), and we aren't together often, but every time we meet it feels like it was yesterday. I think friendships in Erasmus are different, people are more vulnerable, they feel more alone, so it's really easy to connect with a large group of friends, because they all feel the same way. I can't tell you right now if I met here really close friends because one month it's

not enough to really know a person (Odgovor na odprto vprašanje, 2014).

Situacijska prijateljstva so pomembna zaradi občutka povezanosti v večjo skupnost. Wellman (v Morimoto in Friedland 2011, 555) je v povezavi s tem razvil koncept, ki razlaga prehod iz tradicionalnih skupnosti v današnje, omrežene skupnosti. Omreženi individualizem tako označuje idejo, da se v času vzpona individualizma posamezniki ne vključujemo več v tolikšni meri v tradicionalne skupnosti, formirane s strani družine, sorodnikov ali verskih običajev. V pozni moderni se namesto tega intenzivneje povezujemo v ohlapnejša, fleksibilnejša in prenosljiva omrežja, kljub temu, da posamezniki do določene mere še vedno tvorijo trajnejše in trdne vezi z družinskimi člani, sosedi, člani verskih in drugih skupnosti. Bistvena razlika med obema tipoma skupnosti je v tem, da so današnje omrežene skupnosti precej bolj neodvisne od fizičnega prostora, meje skupnosti so bolj ohlapne, interakcije bolj raznolike, posamezniki pa lahko prehajajo iz enega omrežja v drugega ter so hkrati člani več omrežij obenem.

V tem kontekstu tudi udeleženi v fokusni skupini poudarjajo, da je pomembno biti odprt za nova poznanstva, ker nikoli ne veš, katero izmed njih ti lahko spremeni življenje. Vsakemu posamezniku je treba ponuditi priložnost za novo prijateljstvo: »But is also important to be open, because you never know when you will meet somebody new that could change your life. You know, even if you are 50 ... I really like that idea that it's never too late to meet somebody new. Of course you have that old friends, from, I don't know primary school, but actually I think it's like you should never forget that every day could be an opportunity for new friendship« (Fokusna skupina, 2015).

Geografska razdalja pri vzpostavljanju, predvsem pa vzdrževanju prijateljstev ne igra bistvene vloge. Udeleženi v raziskavi so večinoma mnenja, da ni pomembno, kako daleč narazen si s svojim prijateljem; občutek bližine je isti ne glede na geografsko razdaljo, v določenih primerih pa tudi skupno preživljanje časa ne igra velike vloge. Z dobrim prijateljem se lahko ne vidiš leta in leta, pa je občutek ob ponovnem snidenju pristen in izpolnjujoč.

»Even if we don't see each other for months or even year maybe, nothing would change. You know, it's like all the time, whenever I see her again, it's like that we really feel each other. It's never dying relationship actually« (Fokusna skupina, 2015).

»It's like you never left. It's always the same, good feeling when you meet with the friend, you don't expect of him to step you at the back. It's like you've build the building on some ground« (Fokusna skupina, 2015).

Bolj kot čas in prostorska bližina je pomembno, da si udeležena v prijateljskem odnosu izmenjujeta osebne misli, pa čeprav preko elektronske pošte ali drugih posredovanih medijev. Lažje je pisati o svojih občutkih, kot pa jih razlagati v živo, zato so takšni mediji izjemno dobrodošli:

My relationship even become deeper. Because when I was at home, we meet on coffee and we were speaking about regular stuff. But now through e-mails we write really personal stuff. And we would never come there if I wouldn't go on an exchange.« (Fokusna skupina, 2015)

»We talk about love, of course, and about emotions, and it's really good that she is not here and I have that safe person to who I can tell everything. It's safe and yeah, you always need that kind of person in your life. It's your escape from the situations. Friendship is all about if that person gives you the environment of safe feelings. You are safe with me (Fokusna skupina, 2015).

Prednosti posredovane komunikacije so predvsem v tem, da posameznik lahko po razmisleku izrazi svoje občutke in jih posreduje šele, ko meni, da ustrezajo njegovi predstavi o tem, kaj si želi izraziti. Za razliko do komuniciranja v živo je takšna komunikacija manj spontana in vsekakor ne vsebuje nekaterih pomembnih prvin komunikacije v osebni stiku. Udeleženi v raziskavi se strinjajo, da je očesni kontakt najbolj pristna oblika prijateljskega stika predvsem takrat, ko želimo izvedeti, kaj natančno si določena oseba misli nečem. Očesni kontakt je dodatna potrditev, da oseba posluša, kaj govoriš in je pomemben del komunikacije, ki nam lahko veliko pove o osebi, s katero se pogovarjamo. Če ni dovolj takšnega kontakta, imamo občutek, da nam oseba nekaj prikriva.

Po drugi strani pa udeležena v esejskem odgovoru pravi, da je v današnjem svetu izjemno težko vzdrževati odnose samo v realnem svetu. V tem kontekstu so nove tehnologije dobrodošel medij za vzdrževanje prijateljstev, s katerimi ne moremo imeti stika v živo ves čas: »It's the best contact, without doubt, but let's face it, it's hard to have eye-to-eye contact with all of your friends all the time« (Esej 3, 2014).

Nove tehnologije in posredovano komuniciranje so za mlade, udeležene v mednarodnih izmenjavah, uporabne tudi iz konteksta vzdrževanja partnerstva. Včasih bi si težko predstavljali, da se zveze na takšno daljavo lahko obdržijo; danes pa so vedno bolj pogost pojav v prvi vrsti zaradi medijev, ki omogočajo komunikacijo na daljavo, nadalje pa tudi zaradi vedno lažje premostljivih geografskih razdalj (cenejša potovanja z letalskimi transferji): »I had a lot of contacts, and with some I stayed in contact till now. Via Facebook, via Whatsapp, sometimes we visit each other. My boyfriend is from Erasmus and we are still together after 2 years of long-distance relationship« (Esej 5, 2014).

Kljub uporabnim vidikom novih tehnologij pa so mnenja o vplivu novih tehnologij na kvaliteto odnosov deljena. Po eni strani posredovano komuniciranje predstavlja prednost in spodbudo, ko gre za vzpostavljanje novih stikov, vzdrževanje prijateljstev in partnerstva na daljavo, pri izražanju čustev, ki jih je težko izraziti v komunikaciji v živo in pri vzpostavljanju in vzdrževanju širše mreže vezi, ki lahko pomenijo prednost v načrtovanju prihodnosti in kariere.

Po drugi strani mnogi teoretiki menijo, da nove tehnologije neizogibno vplivajo na trdnost in trajnost prijateljskih (in tudi partnerskih odnosov). V kontekstu posredovanega komuniciranja naj bi se namreč porazgubile nekatere pomembne prvine komuniciranja v živo, kot so telesna mimika, obrazna mimika in spontanost, ki je sicer prisotna pri komunikaciji v živo. Poleg tega naj bi posredovano komuniciranje spodbujalo to, da v osebne stike ne vlagamo več toliko truda, ampak se zadovoljimo s površno in manj kompleksno interakcijo.

V nadaljevanju bomo analizirali, na kakšen način mladi razumejo kontekst novih tehnologij v razmerah mobilnosti in v kolikšni meri uporaba posredovanega komuniciranja vpliva na njihova prijateljska omrežja. Med drugim se bomo osredotočili tudi na spletno socialno omrežje Facebook, ki je po statistikah, opisanih v teoretičnem delu disertacije, zelo priljubljen medij posredovanega komuniciranja med mladimi.

5.3.3 Mobilni mladi in vloga novih tehnologij v prijateljskih omrežjih

*“Now it’s computers and more computers
and soon everybody will have one,
3-year-olds will have computers
and everybody will know everything
about everybody else
long before they meet them.
Nobody will want to meet anybody
else ever again
and everybody will be
a recluse
like I am now.”*

(Bukowski 2015)

Vloga novih tehnologij v medosebnih odnosih je postala izjemno priljubljen predmet preučevanja predvsem v zadnjih desetletjih. V prvi vrsti gre za pojav, ki je razmeroma nov in že zaradi tega zahteva posebno pozornost. Nadalje pa se v zvezi z vlogo novih tehnologij pojavlja vrsta dilem in vprašanj. V največji meri se analitiki ukvarjajo ravno z vprašanjem, na kakšen način in v kolikšni meri nove tehnologije skupaj s posredovanim komuniciranjem vplivajo na medosebne odnose. Nekatera področja raziskovanja nekoliko radikalizirajo vpliv novih tehnologij, saj trdijo, da so te krivec za fleksibilizacijo in površnost medosebnih odnosov. Spet druge preučujejo pojav iz stališča uporabnosti in dostopnosti ter poudarjajo, da je njihov vpliv na medosebne odnose celo pozitiven, saj omogoča združevanje različnih posameznikov in socialnih skupin glede na njihove želje in izbiro.

V disertaciji se nisem osredotočila le na vlogo novih tehnologij v prijateljskih odnosih med mladimi v razmerah mobilnosti, temveč te obravnavam iz širšega konteksta procesov pozne moderne. Posredovano komuniciranje ter njegove prednosti in pomanjkljivosti so lahko le del mozaika, ki vpliva na prijateljske odnose med mladimi v razmerah mobilnosti, zato je pri tem pomembno, da se ne osredotočimo le na njegov vpliv, temveč prijateljstva skušamo razumeti iz različnih perspektiv procesov pozne moderne. V kontekstu opisanega bom preverjala naslednji dve tezi disertacije:

V pozni moderni se zaradi procesov individualizacije, potrošništva in konteksta mobilnosti zmanjšuje pomen trajnih in trdnih medosebnih odnosov ter povečuje pomen fleksibilnih, fluidnih in začasnih oblik odnosov med mladimi.

Prijateljstva mobilnih mladih se selijo v virtualne prostore, ki omogočajo fluidne, fleksibilne inčasne oblike medosebnih odnosov.

V disertaciji sem preučevala skupino mladih odraslih, ki so odražali skupaj s pojavom interneta in si po eni strani življenje brez posredovanega komuniciranja težko predstavljajo, po drugi strani pa se še spominjajo časov, ko interneta še ni bilo: »I can imagine life without new technologies, because I grew up in a less modern area where the dial-up internet was all we got. Now it would be weird without smartphones, but I think we would make it« (Esej 1, 2014).

Predvsem mobilni mladi so tudi tista skupina populacije, ki je v največjem stiku s posredovanim komuniciranjem. V nadaljevanju me bo zanimalo, kako posredovano komuniciranje vpliva na konstruiranje in vzdrževanje prijateljskih omrežij med mladimi v razmerah mobilnosti, posebej pa se bom osredotočila na pomen spletnega socialnega omrežja Facebook, ki je med mladimi izjemno popularen medij za vzpostavljanje novih prijateljskih stikov, vzdrževanje prijateljstev, iskanje podobno mislečih posameznikov, vključevanje v različne skupine in dogodke ter nenazadnje, za vzpostavljanje občutka skupnosti in povezanosti s socialnim svetom.

Mladi in posredovano komuniciranje v kontekstu mednarodne izmenjave

Za udeležene v mednarodni izmenjavi¹⁰⁶ nove tehnologije predstavljajo izjemno pomemben medij komuniciranja iz dveh razlogov; v prvi vrsti predstavljajo medij, preko katerega udeleženi lahko spoznavajo posameznike, ki odhajajo na študij v isto mesto ali pa si delijo enako študijsko smer. Komunikacija preko interneta lahko olajša vzpostavljanje stikov, ki bi sicer bilo mnogo bolj težavno in težje izvedljivo. Mobilni mladi se lahko na ta način

¹⁰⁶ V primeru odhoda na mednarodno izmenjavo so nove tehnologije nepogrešljive še pred samim začetkom študija v tujini; na ta način se lahko mladi med seboj združujejo in spoznavajo še preden se v resnici srečajo. Na spletnem socialnem omrežju Facebook lahko najdemo veliko število skupin, ki združujejo posameznike, ki se kasneje srečajo v istem mestu in študijskem semestru.

povezujejo tudi v skupine ali se najprej pridružijo na virtualnem dogodku, ki se kasneje odvija v živo.

Kot drugo pa so spletne tehnologije poleg telefonske komunikacije edini medij, s katerim lahko posamezniki ostajajo v stikih z domačimi prijatelji in družino. V največji meri uporabljajo Skype¹⁰⁷, ki ponuja video pogovore med uporabniki, njegova uporaba pa je brezplačna. Poleg Skype-a so mladi na izmenjavi pogosto uporabljali tudi Facebook, dopisovanje preko elektronske pošte, telefonske pogovore in kratka sporočila (SMS) ter v nekaterih primerih Viber¹⁰⁸.

Mnenja o kvaliteti komunikacije preko spletnih tehnologij so različna, v prvi vrsti pa udeleženi v raziskavi omenjajo pogovor preko Skype-a kot najbolj pristno obliko komunikacije preko spleta, ki se lahko zaradi učinka takojšnjosti primerja s komunikacijo v živo in je tako bolj osebna: »I preferred Skype because I could see the face of the person, so that would make it more personal. Phone talks were not really an option as they were quite expensive« (Esej 3, 2014).

Ko udeleženi v raziskavi primerjajo komunikacijo v živo in preko spleta, večinoma menijo, da spletna komunikacija ne oropa bistveno medosebnega občutka z osebo na drugi strani in ni manj kvalitetna od tiste v živo:

»Yeah, they were pretty much the same. I just missed the physical contact« (Esej 1, 2014).

»Well not, nothing is like meeting in person. It was okay, because it was for the time being. I'm used to Skype and Facebook, so it didn't feel strange or something like that« (Esej 3, 2014).

»It was different, but more in quantity than quality of conversations« (Esej 5, 2014).

V nekaterih primerih se posredovano komuniciranje izkaže za celo bolj resnično od siceršnjega: »Sometimes it's almost more real, I don't know why, but it's like you know ... I

¹⁰⁷ Skype (izg.: skajp) je brezplačno internetno telefonsko omrežje (VoIP), ki omogoča medsebojno komuniciranje uporabnikov. Ponuja video ali glasovni pogovor in glasovni konferenčni pogovor do 5 uporabnikov, poleg tega pa tudi prenos besedilnih sporočil in datotek med uporabniki.

¹⁰⁸ Viber je aplikacija za pametne telefone za brezplačno pošiljanje sporočil in klicanje prek interneta.

don't have contacts with someone which I don't see in real life. Actually it's like sometimes internet or Facebook or Skype ... they are more practical and maybe more sufficient. In real life sometimes I don't want to talk about some things and if I talk through internet, it's easier and faster« (Fokusna skupina, 2015).

Za udeleženega v fokusni skupini pa je komunikacija v živo bistveno drugačna od posredovane predvsem zaradi prisotnosti skritih pomenov, barve glasu in mimike: »For me it's not the same. I believe in talking person to person. You can find out the colour of the voice and there are secret meanings in just common words. So, for me it's not the same. At the person to person contact you cannot avoid some things« (Fokusna skupina, 2015).

Generacija mladih odraslih je tista, ki je v procesu odraščanja doživela tako vzpon novih tehnologij in interneta, obenem pa se še spominja tradicionalnejših načinov komuniciranja, kot na primer dopisovanja preko povsem običajne pošte. Udeleženka fokusne skupine je tako pozitivno presenetilo pismo s strani njene prijateljice iz domačega kraja, ki ga je prejela v tujini. Pravi, da jo je navdalo z nostalgijo in izjemno močnimi občutki. Hkrati udeleženka pravi, da jo uporaba novih tehnologij moti predvsem, ko je v stiku s prijatelji v živo, kar vidi kot izjemno asocialno obnašanje: »No no, I really don't like that. I use mobile phone only when I'm alone, but when I hang out with somebody, I just don't like that everybody are stairing at the mobile phones. It's like ... unsocial, just go away than, if you don't need me« (Fokusna skupina, 2015).

Udeleženi v raziskavi pravijo, da v času mednarodne izmenjave veliko bolj intenzivno uporabljajo nove tehnologije tudi zaradi organiziranja srečanj in ostajanja v koraku z ostalimi kolegi iz izmenjave: »I used it more during Erasmus than before, but afterwards I kept using it that often, to keep in touch with my international friends« (Esej 5, 2014).

Udeleženka fokusne skupine pri sebi opaža občutek, da enostavno mora biti v kontaktu z drugimi, ker se ves čas nekaj dogaja. Ravno zato, ker se boji, da bi bila sicer osamljena, veliko časa prebije na internetu in komunicira s kolegi iz izmenjave: »Because I feel sometimes lonely ... it's not like as everybody thinks, if you are at Erasmus, it's happening all the time. Yes, actually it is, but I feel like it's not my home. And when I'm alone, OK, it's boring, let's do something« (Fokusna skupina, 2015).

O pojavu osamljenosti kljub nenehni prisotnosti na spletu govori Sherry Turkle v svoji monografiji *Alone Together* (2011). Za mlade je internet medij, ki omogoča stalno socialno navzočnosti in obenem osamljenost, pri tem pa gre za vedno večjo željo mladih po pozornosti, ki ostaja nepotešena. Kljub nenehni on-line prisotnosti mladih pogosto omenjajo, da se počutijo osamljene, če ne zmorejo v vsakem trenutku vzpostaviti stika s svojim on-line prijatelji.

Prednosti in pomanjkljivosti posredovanega komuniciranja

Udeleženi v raziskavi se v veliki meri strinjajo, da so nove tehnologije in z njimi povezano posredovano komuniciranje dobrodošel medij iz več razlogov. Med najpogostejšimi prednostmi naštevajo naslednje:

- Priložnosti za kariero in zaposlitev,
- večja, globalna povezanost,
- prosti trg,
- ogromno dostopnih informacij,
- informacije in pomoč ne glede na geografsko razdaljo,
- izmenjevanje mnenj z ostalimi posamezniki,
- ostajanje v stiku s pomembnimi drugimi,
- ostajanje v stiku z domačo univerzo in tekočimi študijskimi zadevami,
- možnost pogovora preko spletne kamere (primerljivo stiku v živo).

Slabosti, pasti ali pomanjkljivosti novih tehnologij pa vidijo v naslednjih kontekstih:

- Prevelika razpršenost informacij,
- manipulacija z informacijami (ne vemo zagotovo, čemu verjeti)
- preveč informacij,
- posamezniki postajamo zaverovani vase in individualistični,
- v odnosih smo bolj brezosebni,
- medsebojno se slabše poznamo,
- ne povezujemo se na isti način, kot smo se včasih v malih skupnostih,
- manj zasebnosti,
- odvisnost od tehnologij.

Udeleženka raziskave v esejskem odgovoru opiše prednosti in slabosti novih tehnologij iz različnih vidikov:

Prednosti so zagotovo te, da s pomočjo tehnologije lahko ohranjamo kontakte z osebami iz drugih držav. Prav tako so nam nove tehnologije v pomoč pri vsakdanjih opravilih – npr. Google maps, elektronske knjige, kuharski recepti... Kar koli potrebujemo, to lahko s pomočjo nove tehnologije najdemo, veliko bolj enostavno kot bi bilo sicer. Slabosti pa so te, da se zaradi nove tehnologije krhajo odnosi z našimi bližnjimi, postajamo "sužnji" tehnologije, brez katere mnogi ne morejo preživeti niti minutke (npr. ko se po dolgem času dobiš na kavi s kolegico, pa vsake tri minute pogleda na telefon) ... Mnogi so zaradi tehnologije postali bolj leni – cele dneve preživijo za računalnikom, gledajo serije, igrajo igrice, na osebne odnose pa kar pozabijo. Velik problem nove tehnologije je tudi ta, da se otroci ne znajo več igrati na igrišču, posledično pada kvaliteta življenja, so nesamozavestni in ne znajo nič drugega kot uporabljati računalnik (in telefon) (Esej 4, 2014).

Udeleženi v esejskem odgovoru omenja tudi to, da nove tehnologije odvzamejo določeno mero zasebnosti, hkrati pa se tega zavedamo in na to vseeno pristajamo: »They take away your privacy. But you agreed to it. People are obsessed with social networks. I don't understand why every minute of one's life has to be published. And the advantage ... you get to see and keep pictures you never thought you would see« (Esej 1, 2014).

V »obsedenosti« z novimi tehnologijami in spletnimi socialnimi omrežji mnogi ne vidijo smisla, obenem pa vztrajajo pri njihovi uporabi. Zakaj? Iz podatkov, zbranih v raziskavi, izstopa predvsem to, da se posamezniki počutijo pripadne skupnostim, ki sicer v tradicionalnem pomenu besede ne obstajajo več v tolikšni meri. Želja po pripadanju je kljub sodobnim procesom individualizacije še vedno prisotna, čeprav se manifestira na drugačne načine. Če so v preteklosti ljudi združevale institucije, kot je cerkev, družina in sosedstvo, se danes posamezniki (vsaj navidezno) združujejo preko spletnih skupnosti.

V tem kontekstu sem mlade, udeležene v raziskavi, vprašala, kakšno bi bilo po njihovem mnenju življenje brez novih tehnologij. Največkrat omenjajo, da bi pogrešali stike z znanci in prijatelji, s katerimi se sicer ne bi tako zlahka povezali:

»Mislim, da so mediji v veliko pomoč pri vzdrževanju stikov in komuniciranju z drugimi osebami. Zagotovo z mnogimi ne bi obdržala stikov, če ne bi bilo medijev. Prijateljev pa tudi

ne bi imela toliko kot jih imam na Facebooku, čeprav je večina teh samo starih znancev in jih v vsakdanjem življenju ne bi pogrešala« (Esej 4, 2014).

»I think my real friends are at home. Actually this new media really help me, without it I really wouldn't have so many contacts. I would be maybe more unsocial. So, it's helpful, if you're not at home« (Fokusna skupina, 2015).

Po drugi strani si nekateri posamezniki želijo, da bi obstajal svet brez novih tehnologij; tako bi se lahko bolj posvetili medosebnim odnosom, družini in druženju v živo.

»Maybe I would have more close friends, because we would have to spend more time together. With social media, it would often happen that everybody were in their rooms and chatting in Facebook groups or chats. But I don't know how would I keep contact with my friends from home without the social media« (Esej 3, 2014).

»When I started thinking about living without all technologies, I really became romantic. I tried to imagine living in woods in some cottage. Sometimes these technologies disturb me, it's too much of everything. Information, people without souls« (Fokusna skupina, 2015).

»It would be good and bad. It would be good because people would pay more attention to each other, they would have more time for themselves and for their family and friends. On the other hand, it would be very difficult to keep contact with friends and family who live far away« (Esej 3, 2014).

Nekateri menijo, da so nove tehnologije sicer dobrodošel medij pri vzdrževanju stikov, vseeno pa bi se brez njih popolnoma dobro znašli in obdržali le tista trajnejša prijateljstva, ki nekaj štejejo:

»I would get along as well, because I like to discover a new country by myself. I don't need people back home for that. I would have the same amount of friends without it« (Esej 5, 2014).

»I think I would have as many friends even without internet, because I think you have just a few real friends« (Fokusna skupina, 2015).

»Well, I would not have so many so-called friends ... you know, those who I don't know really well. We are friends in some way, but we are not real friends« (Fokusna skupina, 2015).

Iz analize je mogoče razbrati, da mobilni mladi postavljajo jasno ločnico med prijateljstvi, ki so zanje pomembna (ta bi se obdržala z ali brez uporabe novih tehnologij) in med tistimi, ki sodijo v krog znancev ali daljnih, že nekoliko pozabljenih prijateljev, ki jih poznajo iz sosedstva ali šole. Kljub temu so vsi udeleženi v raziskavi uporabniki novih tehnologij in posredovanega komuniciranja, poleg tega pa je večina izmed njih tudi uporabnikov spletnega socialnega omrežja Facebook. Ali v takšni intenzivni uporabi tovrstnih tehnologij vidijo le potencial za lažje komuniciranje na daljavo, ali pa gre za bolj kompleksen pojav, bomo skušali razložiti v naslednjem podpoglavju.

Mobilni mladi in prijateljska omrežja na spletnem socialnem omrežju Facebook

Pri obravnavi in analizi odgovorov o spletnem socialnem omrežju Facebook je bilo v prvi vrsti mogoče zaznati omembe vredno razliko med obema vzorcema anketiranih. Odgovori anketiranih v študijskem letu 2012/2013 se v nekaterih primerih razlikujejo od odgovorov tistih, ki so anketo izpolnjevali v letu 2014¹⁰⁹. Odnos mobilnih mladih do spletnih socialnih omrežij se v zadnjih letih intenzivno spreminja; čeprav mladi še vedno predstavljajo največji delež uporabnikov spletnih socialnih omrežij, mu pripisujejo vedno manj pomena in ga vedno bolj pogosto uporabljajo zgolj v instrumentalne namene (komunikacija z že poznanim krogom ljudi, dogovarjanje za srečanja v živo, kot medij za informiranje o dogodkih). Udeleženi v raziskavi tem omrežjem pripisujejo vedno manjši pomen, obenem pa sodobne komunikacijske kanale še vedno intenzivno uporabljajo.

Pri analizi podatkov, ki sem jih pridobila z raziskavo, je mogoče zaznati tri temeljne ideje, ki so skupne udeleženi v raziskavi v kontekstu razumevanja spletnega socialnega omrežja Facebook.

¹⁰⁹ Razlika med vzorcema se lahko pojavi tudi zaradi majhnosti vzorca.

1. Mladi, udeleženi v raziskavi, imajo o spletnem socialnem omrežju Facebook jasno predstavo: zavedajo se njegovih uporabnih vidikov, pomanjkljivosti in morebitnih škodljivih učinkov.
2. Omrežje Facebook je izjemno redko medij vzpostavljanja trajnih in trdnih prijateljstev ter v večini primerov služi kot medij vzdrževanja že obstoječih prijateljstev iz siceršnjega življenja.
3. Kljub pretežno slabemu mnenju o omrežju Facebook so mobilni mladi njegovi intenzivni uporabniki predvsem zaradi želje po povezovanju v skupnosti, radovednosti, potrebe po samopromociji in potrditvi identitete.

Prednosti spletnega socialnega omrežja Facebook udeleženi vidijo v naslednjih kontekstih:

- povezovanje zaradi študijskih zadev,
- iskanje kariernih priložnosti in stikov,
- marketing in promocija izdelkov ali storitev,
- pridruževanje skupinam zanimanja,
- poizvedovanje o tem, kaj počnejo prijatelji in znanci: *»It's fun to see what my friends are up to. I know some people only from Erasmus, but now I get a glimpse of how their real life looks like.«* (Esej 5, 2014)
- informacije o dogodkih v živo,
- komuniciranje s prijatelji in znanci (chat),
- poizvedovanje o ljudeh, ki jih zanimajo,
- prebiranje novic Facebook strani, ki jih zanimajo,
- samopromocija in želja po biti opažen,
- uporabnost velikega omrežja,
- izmenjevanje fotografij, glasbenih preferenc in drugih področij zanimanja,
- pregledovanje novic in fotografij zaradi zabave, dolgočasje ali radovednosti.

Pomanjkljivosti in škodljivost omrežja Facebook lahko strnemo v naslednje kategorije:

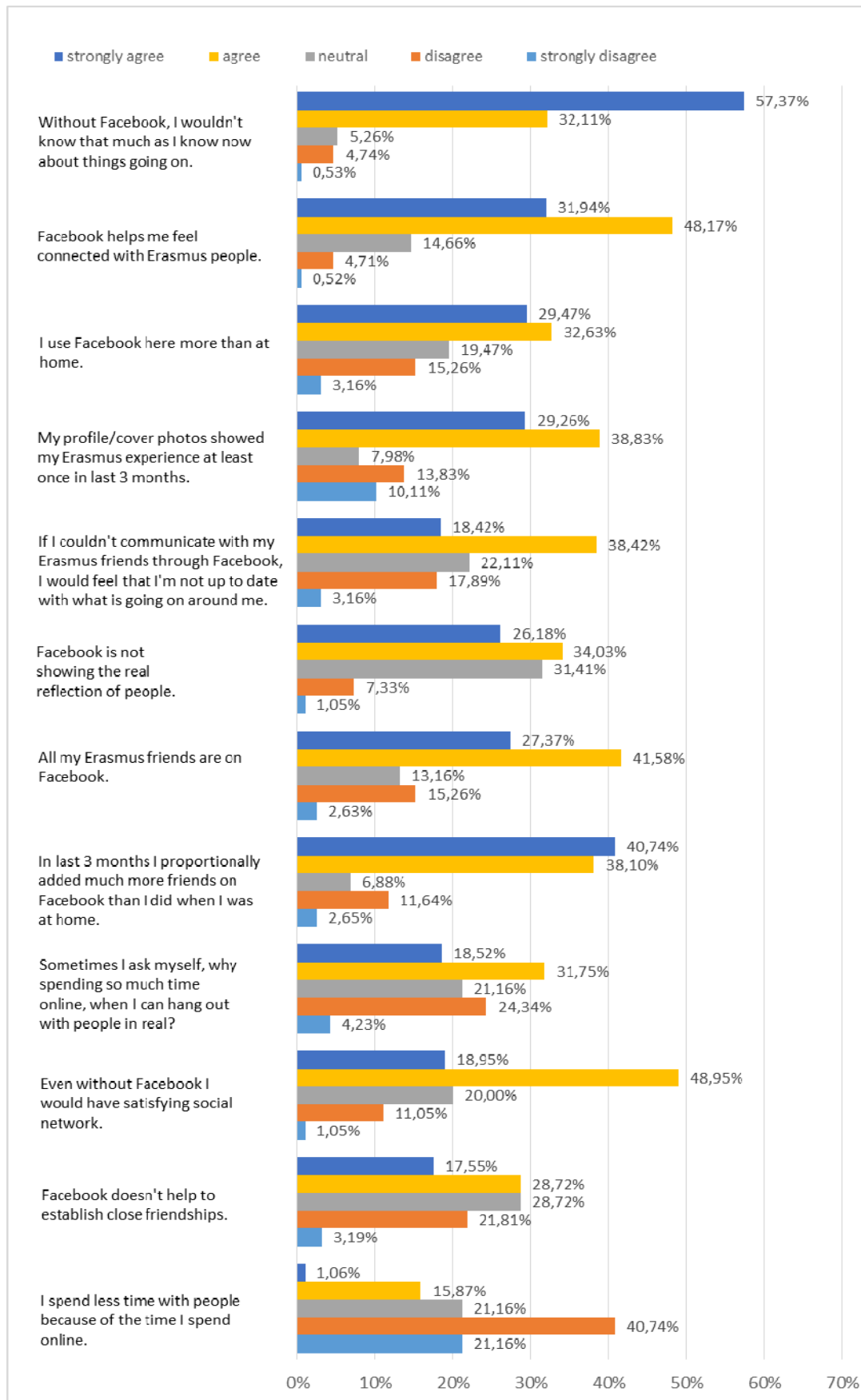
- Odvisnost od omrežja Facebook: *»Facebook is cool but people are obsessed. When a good pic is made, nobody is thinking “oh, I am gonna hang it on the wall”, but: I am gonna post it on my facebook«* (Esej 1, 2014),
- izpostavljenost množici informacij, ki jih ne želimo izvedeti,
- možnost dostopa do osebnih podatkov,

- vsiljevanje sporočil (spamming),
- negativen vpliv na odraščajoče mlade (primeri samomorov zaradi obremenjevanja s samopodobo in izgledom),
- količina časa, porabljenega za udeležbo na omrežju,
- virtualni svet lahko postane bolj pomemben od realnosti: »Harmful thing is also you can get addicted of Facebook. You can spend hours and hours doing nothing useful, just checking friends. Another thing which a little bit bothers me, if you go for example on a trip, and the most important thing is not to enjoy the trip, but how the pictures on Facebook would look like. Real life become less important than life on Facebook« (Fokusna skupina, 2015),
- posploševanje okusov in naklonjenosti na preprost klik z miško: »People forget the boundaries. LIKE became a way of life« (Esej 1, 2014).

Slika 5.6 prikazuje stališča mobilnih mladih o spletnem socialnem omrežju Facebook. S petstopenjsko ocenjevalno lestvico so udeleženi v raziskavi ocenjevali naslednje trditve:

- Without Facebook, I wouldn't know that much as I know now about Erasmus events, things going on, people, trips ...
- Facebook helps me feel connected with Erasmus people.
- I use Facebook here more than at home.
- My profile/cover photos showed my Erasmus experience at least once in last 3 months.
- If I couldn't communicate with my Erasmus friends through Facebook, I would feel that I'm not up to date with what is going on around me.
- Facebook is not showing the real reflection of people.
- All my Erasmus friends are on Facebook.
- In last 3 months I proportionally added much more friends on Facebook than I did when I was at home.
- Sometimes I ask myself, why spending so much time online, when I can hang out with people in real.
- Even without Facebook I would have satisfying social network.
- Facebook doesn't help to establish close friendships.
- I spend less time with people because of the time I spend online.

Slika 5.6: Stališča mladih o spletnem socialnem omrežju Facebook

Udeleženi v raziskavi so si pri prvi trditvi *Without Facebook, I wouldn't know that much as I know now about Erasmus events, things going on, people, trips ...* zelo enotni: s trditvijo se popolnoma strinja ali strinja 89% anketiranih. Facebook je tako izjemno uporaben medij za informiranje o dogodkih, ki se odvijajo v živo in jim obenem pomaga, da si lažje organizirajo družabno življenje. Informacije, ki bi v obdobju pred vzponom novih tehnologij izvedeli z druženjem v živo, so zdaj na voljo v dostopnejši obliki in so na dosegu z enim klikom miške. Tudi trditev *If I couldn't communicate with my Erasmus friends through Facebook, I would feel that I'm not up to date with what is going on around me* so anketirani v 56% primerov ocenili s »popolnoma se strinjam« ali »strinjam se«.

Udeleženka v fokusni skupini pravi, da je Facebook kot sredstvo za povezovanje ljudi dobrodošel, če ga jemljemo z določeno mero zdravega razuma in ne konzumiramo vseh informacij brez selekcije:

Facebook, it's really good if you are maybe more conservative about it. I really like it, but in a way ... for example, some friends, with whom I don't have contacts for years, but I actually liked that they got married, got children and so on, because it's good to know. But on the other hand, I really don't need to know what food you eat at the moment and what kind of shit your pets do. These are really crap information. So that's what I meant with conservative use of Facebook. Common, be polite and don't put everything on (Fokusna skupina, 2015).

Ravno iz takšnih razlogov se je udeleženi v fokusni skupini izbrisal svoj Facebook profil. Omrežje namreč primerja z rumenim tiskom, kjer izveš informacije, ki jih pravzaprav ne želiš izvedeti, obenem pa še naprej ostajaš prisoten na omrežju. Po njegovem mnenju gre pri samopredstavitvi na Facebook-u za razkazovanje ega kot blaga na policah v trgovini. Z njim se strinja udeležena v fokusni skupini:

»Facebook gives you another ID. You have your body, in which you exist in your real life, and you have your artificial ID on the internet, and actually you become somebody else. Some young people don't recognize the difference and that is the basic for addiction. This kind of addiction is really terrible« (Fokusna skupina, 2015).

»You can put everything on Facebook, but I think the pictures on Facebook are always the most beautiful pictures, because you choose it. I prefer that I can read gestures and reflex« (Fokusna skupina, 2015).

Tudi analiza anketnih odgovorov kaže, da posamezniki in posameznice večinoma ne verjamejo samopredstavitvam v profilih na omrežju Facebook. S trditvijo *Facebook is not showing the real reflection of people* se popolnoma strinja ali strinja 60% udeleženi v raziskavi, tretjina pa ostaja nevtralnih. Kljub temu, da Facebook predstavlja medij, s katerim je vzpostavljanje prijateljstev lažje, se večina mladih, udeleženi v mednarodnih izmenjavah zaveda, da je samopredstavitev na omrežju lahko precej drugačna kot v realnosti. Videti je, da samopredstavitvam na spletu ne verjamejo popolnoma in predvsem ne zaupajo nizu izbranih podatkov posameznika, ki se na spletu lahko predstavi v kakršni koli luči.

Anketirani se močno strinjajo s trditvijo *Facebook helps me feel connected with Erasmus people*. 80% anketiranih se s trditvijo močno strinja ali strinja, kar kaže na veliko željo po pripadanju skupnosti, predvsem če gre za nov krog ljudi, v katerega se želijo vključiti (v kontekstu življenja v tujini in vzpostavljanja novega kroga prijateljstev je potreba po vključevanju v nov socialni krog še bistveno večja).

Dobrih 60% udeleženi trdi, da Facebook v večji meri uporabljajo v času izmenjave, kot pa v domačem okolju. Pridobljeni podatki potrjujejo, da spletna socialna omrežja mobilnim mladim služijo kot neke vrste sredstvo za vzpostavljanje novih odnosov, za poizvedovanje o dogodkih in za komunikacijo v novem okolju, kjer v okolici ni prijateljev, ki so ostali v domačem kraju. Po drugi strani 60% anketiranih trdi, da bi bil njihov socialni krog enako raznolik in kvaliteten tudi brez uporabe spletnih socialnih omrežij, kar lahko pripišemo ugotovitvi iz prejšnjega podpoglavja; večina mobilnih mladih namreč uporablja spletna socialna omrežja zaradi uporabnih vidikov, kljub temu pa postavlja jasno ločnico med trdnejšimi in trajnejšimi prijateljstvi ter ostalimi poznanstvi.

S trditvijo *All my Erasmus friends are on Facebook* se strinja skoraj 70% anketiranih, kar kaže na veliko prisotnost uporabe spletnega socialnega omrežja Facebook predvsem v kontekstu mednarodne izmenjave. Udeleženi v fokusni skupini in preko esejskih odgovorov pravijo, da je večina njihovih prijateljev iz realnega sveta tudi njihovih prijateljev na

Facebook-u. Katere ljudi sprejmejo v svoj krog Facebook prijateljstev, je odvisno od tega, ali osebo poznajo v živo:

»First rule is that I needed to meet her or him alive. I have to know the person. And if it's just one meeting, maybe not, because it's like occasionally. If I met somebody occasionally on the party, and he or she would send me a friendship request, ok maybe not. And if this is somebody which has the potential to meet again and if there's something more to continue contact, than yes« (Fokusna skupina, 2015).

»I accept only people I know. If someone that I don't know sends me a friend request, I accept him/her and if after a while there is no interaction between us, I delete him/her« (Esej 1, 2014).

»Before Erasmus I would regularly delete people that I'm not in contact much, but in Erasmus I decided to keep them all. At first I wanted to keep Facebook just for my friends, people I actually know and care about, but then I realized that I can never know who might be my connection to something or someone, so I stopped deleting people. I don't accept people I haven't actually met or heard about from our mutual friends« (Esej 3, 2014).

»Sprejemam samo ljudi, ki jih dejansko poznam. S časoma izbrišem iz seznama tiste osebe s katerimi že dolgo nismo več v stiku (ponavadi kakšne tujce s katerimi se nikoli več nismo slišali)« (Esej 4, 2014).

»I accept people I talked to at events, but once in a while I go through my list and ask myself the question: would I say hi to that person and ask how (s)he is doing, when I would meet him/her at the street? No? Than I remove that person as a friend« (Esej 5, 2014).

Udeleženka fokusne skupine pravi, da si je v določenem obdobju svojega življenja ustvarila lažni profil le zato, da bi lahko preverjala osebe, do katerih je gojila posebno zanimanje. V tem kontekstu je Facebook medij, ki lahko posameznikom olajša prvi stik tudi ko gre za potencialne partnerske odnose, po drugi strani pa lahko pri vzpostavljanju novega odnosa odvzame čar srečanja v živo: »If you like a guy and he is on Facebook, you know, if he's not joking and his information are true, you can get a lot of information about him before you meet him. That's positive. But the same thing has the negative part, too, because all the magic

dissapears. Oh, you were there and there, oh, and I already know that because I saw on Facebook. Oh, you do that? I know that. What shall we talk about now?» (Fokusna skupina, 2015).

Pri trditvi *Facebook doesn't help to establish close friendships* anketirani ostajajo večinoma nevtralnega mnenja. Prijateljstva, ki se vzpostavijo preko Facebook-a, so lahko enako trdna in trajna kot sicer, če med posamezniki obstajajo skupni interesi, zanimanja in skupno preživljanje časa. Včasih se prijateljstvo lahko začne prek interneta in nadaljuje s srečanjem v živo, prav tako pa lahko omrežje Facebook pomaga pri vzpostavitvi prvega kontakta, ki je v realnosti pogosto bolj težavno in zahteva nekoliko več poguma.

Mobilni mladi v večini primerov (70%) tudi menijo, da čas, ki ga preživijo na internetu, ne vpliva na kvantiteto druženja v živo. Glede trditve *Sometimes I ask myself, why spending so much time online, when I can hang out with people in real* so anketirani pretežno nevtralnega mnenja, čeprav je zaznati nekoliko večji odstotek anketiranih, ki se s trditvjo strinjajo.

Zaokrožimo lahko, da je komunikacija, vzpostavljanje in vzdrževanje prijateljstev na Facebook-u za mlade v razmerah mobilnosti le sredstvo, s katerim večinoma ohranjajo svoja prijateljska omrežja. V tem kontekstu se spletno socialno omrežje Facebook kaže kot medij, ki služi le kot posrednik med različnimi posamezniki in posameznicami, ni pa mogoče razbrati, da bi negativno vplival na trdnost in trajnost prijateljskih odnosov. Mobilni mladi imajo o uporabnosti novih tehnologij precej trdno in izdelano stališče; internetna komunikacija po njihovem mnenju ne vpliva bistveno na trajnejše in trdnejše vezi v njihovem siceršnjem življenju, vseeno pa se zavedajo, da je posredovano komuniciranje lahko oropano določenih podpomenov, ki so prisotni pri stikih v živo.

5.4 Glavne ugotovitve raziskave

Mladi odrasli v razmerah mobilnosti se na prehodih v odraslost srečujejo z negotovostjo, eksperimentiranjem z različnimi identitetnimi vlogami, z nestabilnostjo in pogostimi spremembami na področju izobraževanja in iskanja karier ter transformacijami na področju medosebnih odnosov. Prehode v odraslost vidijo kot obdobje, ko se lahko svobodno odločajo o svojih nadaljnjih življenjih in spoznavajo različne možnosti v življenjskih potekih. V disertaciji smo ugotovili, da pri teh procesih eno izmed ključnih vlog igrajo nove tehnologije; te predstavljajo medij, s katerim so ti mladi odraščali in ga vtkali v svoje vsakdanje življenje kot način iskanja informacij, vpogled v različne možnosti in nenazadnje tudi kot način vzpostavljanja in vzdrževanja medosebnih odnosov. Iz tega stališča igrajo nove tehnologije nepogrešljivo vlogo v prijateljskih odnosih med mobilnimi mladimi, obenem pa omogočajo tudi spoznavanje širše mreže ljudi, ki lahko pomembno prispevajo h izgradnji kariere in izobraževalne poti.

Prijateljstvo med mladimi, vključenimi v mednarodne izmenjave, se prek empirične analize izkaže kot fenomen, ki ga ti mladi razumejo izredno kompleksno in večplastno. Trajnejši prijateljski odnosi tako sicer ne izginjajo, gre pa danes za pojav številnih oblik prijateljstva, ki bi jih lahko definirali kot hibridna prijateljstva; ta dopolnjujejo trdnejše in trajnejše odnose ter posameznikom omogočajo vzpostavljanje in spreminjanje prijateljskih omrežij glede na kontekst, v katerem se trenutno nahajajo. Ne glede na to, da prvine čistega razmerja med vrednotami celo pridobivajo na pomenu, postajajo izjemno pomembne tudi fleksibilnejše oblike prijateljstev, ki se ravno zaradi svoje hipnosti, bežnosti in nedorečenosti v določenih življenjskih situacijah odlično umeščajo v sodobne življenjske poteke mobilnih mladih.

V grobem lahko prijateljska omrežja mladih v razmerah mobilnosti kategoriziramo v tri skupine glede na trdnost, kompleksnost, trajnost in situacijski kontekst prijateljstva.

Prvo skupino predstavljajo prijateljstva, ki jih sodobne definicije opredeljujejo kot »prava prijateljstva«, zanje pa je značilen zaupen, trajen in intimen odnos. Definiramo jih lahko kot idealnotipska prijateljstva, ki so med udeleženi v raziskavi umeščena pri vrhu vrednot. Po pričakovanjih mobilnih mladih naj bi »pravo prijateljstvo« obsegalo naslednje elemente: znati si vzeti čas en za drugega, biti skupaj v slabem in dobrem, zaupanje, želja biti eden drugemu dober prijatelj, trajnost oz. skupna zgodovina, skupno odkrivanje novih stvari in situacij,

pogosta komunikacija, iskrenost, zanesljivost, nesebičnost, pripravljenost priskočiti na pomoč, potrpljenje, vzajemno sprejemanje, sposobnost biti »ti« v prijateljskem odnosu, sposobnost poslušanja in sposobnost spraviti eden drugega v dobro voljo. Niz predstav o »pravem prijateljstvu« je dolg in kompleksen ter spominja na nikoli uresničen projekt.

V oblikovanje »pravega prijateljstva« je danes potrebno vložiti precej časa, truda in čustev, zato so takšna prijateljstva v sodobnosti precej zahteven projekt. V svojih pričakovanjih in željah v zvezi s prijateljskimi odnosi pa mednarodni študentje ostajajo realni. Zavedajo se, da se tako kompleksna in zahtevna prijateljstva v današnjem času težko vzpostavijo, redko trajajo in vsekakor niso tako popolna, kot v resnici pričakujejo in si želijo. Zadovoljni so s peščico trajnejših odnosov, ki so v tem trenutku geografsko oddaljeni, v tem kontekstu pa komunikacija prek spleta predstavlja pogost način vzdrževanja stikov s posamezniku pomembnimi prijatelji. Ti, skupaj z družinskimi člani, predstavljajo prvi in včasih edini vir emocionalne opore v primeru težav. Obenem zagotavljajo občutek, da se mlad posameznik vedno lahko vrne v varno okolje ljudi, ki jim zaupa.

V analizi sicer preseneča podatek, da večina mladih, vključenih v mednarodne izmenjave, ne pogoša pogovorov z domačimi prijatelji. To se v prvi vrsti dogaja predvsem zaradi prednosti uporabe sodobnih komunikacijskih kanalov, ki izničijo geografsko razdaljo in omogočajo komuniciranje na daljavo. Mobilni mladi pa so kljub vpetosti v domač krog ljudi v uresničevanju svojih življenjskih projektov izjemno odločni in pogumni ter pripravljeni žrtvovati veliko mero udobja, da bi sledili svojim sanjam in željam po samouresničitvi, samostojnem življenju in neodvisnosti. Podatki empirične raziskave tako kažejo, da so kljub občasnim občutkom osamljenosti sprejeli življenje v tujini in hitro vzpostavili varno in domače vzdušje z ljudmi, ki jih družijo enaki interesi in situacije. Pogosto celo pravijo, da so si želeli za seboj pustiti prejšnji način življenja in enostavno samo oditi.

Druga kategorija prijateljstev med mladimi v razmerah mobilnosti so prijateljstva, ki so nastala na podlagi skupne situacije, kot je mednarodna izmenjava. Ta prijateljstva so večinoma fleksibilna, bežna, nedorečena in odvisna od specifične situacije, ravno zato pa se dobro umeščajo v sodobne življenjske poteke. Mladim na izmenjavi veliko pomenijo zaradi »izkušnje sedenja v istem čolnu«, obenem pa predstavljajo kontekst, ki povezuje različne posameznike zaradi skupnih okoliščin, zanimanj, aktivnosti, geografske lokacije, izmenjevanja študijskih zadev ali zaradi kulturne raznolikosti. Kljub temu ali prav zaradi tega,

ker so tovrstna prijateljstva časovno omejena, se lahko med pripadniki takšnih skupin vzpostavi pristno polje zaupnosti, ki v času druženja pomeni tudi vir socialne opore. Ta prijateljstva so lahko za čas trajanja skupnega druženja celo pomembnejša od drugih, trajnejših prijateljstev, ki jih je posameznik pustil za seboj v domačem okolju, saj se odvijajo prav tam v neposredni bližini in dajejo občutek pripadnosti istemu kontekstu. Pogosto se vzpostavijo še pred pričetkom mednarodne izmenjave, in sicer prek posredovanega komuniciranja v različnih virtualnih skupnostih (skupine na Facebook-u, ki združujejo posameznike in posameznice, ki odhajajo študirat istočasno v isti kraj), vzdržujejo pa se lahko še leta po končani izmenjavi s komunikacijo prek spleta.

Nenazadnje pa je za mlade v kontekstu mobilnosti nepogrešljiva tudi tretja kategorija prijateljstev, ki predstavlja širši in bolj razpršen krog ljudi. Ta je vir gradnje socialnega kapitala, sestavlja pa ga mreža poznanstev v sklopu študija, karijerne poti ali zaposlitve. V to kategorijo mobilni mladi vključujejo svoje študijske kolege, profesorje, kolege iz zaposlitvenega okolja ali poznanstva, ki bi lahko pomenila dodano vrednost v načrtovanju karijerne poti. V ta kontekst lahko uvrstimo tudi poznanstva iz mednarodnega okolja, ki so mladim pomembna zaradi potovanj ali selitev v tujino. V večini primerov takšna poznanstva ne vključujejo zaupnosti ali intimnosti, so pa pomembna v sklopu načrtovanja življenjskih poti predvsem v sodobnem času, ki zahteva obvladovanje raznolikih in kompleksnih situacij. Ker mladi v sodobnem času ne živijo več v tesno povezanih stalnih skupnostih, temveč v bolj razpršenih, šibko spletenih mrežah, ki se nenehno spreminjajo, morajo vzdrževati raznolike vezi in pridobiti različne vrste podpore in druženja. Ta danes niso več odvisna od geografske razdalje, vzpostavljajo se v različnih in nepredvidljivih kontekstih ter dajejo posreden občutek varnosti v smislu vključenosti v široko mrežo poznanstev.

Eno izmed ključnih vlog pri grajenju in vzdrževanju prijateljskih omrežij mladih, vključenih v mednarodno izmenjavo, igrajo nove tehnologije. Empirična analiza kaže, da imajo mladi, vključeni v mednarodno izmenjavo, nekoliko odklonilen odnos do posredovane komunikacije in predvsem do spletnih socialnih omrežij, kljub temu pa so intenzivni uporabniki tovrstne komunikacije. Druženje prek spleta mobilnim mladim služi predvsem v praktične namene: za dogovore, poizvedovanje, vključevanje v različne skupine in tudi zaupno komuniciranje na daljavo. Mladi, udeleženi v raziskavo, spretno izkoriščajo uporabne vidike novih tehnologij, jih umeščajo v svoj vsakdanjik in imajo v zvezi s svojim udejstvovanjem v spletnih omrežjih občutek, da intenzivnost uporabe lahko nadzirajo. Pravijo, da jim komunikacija prek spleta

olajša spoznavanja, druženja in vključitev v skupine medtem, ko prebivajo v tuji državi, oddaljeni od primarnega kroga prijateljev in družine. Predvsem posredovano komuniciranje in udejstvovanje prek spleta mobilnim mladim omogočata, da lahko poleg vzdrževanja trajnejših vezi konstruirajo tudi fleksibilnejša in fluidnejša prijateljska omrežja.

Glede na ugotovitve disertacije je smiselno dodati dva kritična razmisleka. Vloge novih tehnologij v medosebnih odnosih ne gre jemati izključno pozitivno ali negativno, kot so implicirale nekatere predhodne raziskave. Ravno v empirični raziskavi disertacije je razvidno, da komuniciranje prek spleta samo po sebi ne izpodriva pomena trdnih in trajnih prijateljstev med mladimi, vključenimi v raziskavo, temveč jih celo omogoča predvsem v kontekstih komuniciranja na daljavo. Mobilni mladi zaradi okoliščin, v katerih trenutno živijo (individualizacija življenjskih stilov, negotovost in potreba po fleksibilnosti glede načrtovanja prihodnosti), izjemno spretno vključujejo uporabne vidike novih tehnologij v svoj življenjski svet.

Potrebno je še ovrednotiti, ali splet predstavlja le medij, prek katerega se manifestira konstruiranje fleksibilnih in začasnih oblik odnosov, in, ali bi takšne oblike odnosov v enaki meri obstajale tudi izven spletne komunikacije. Udeleženi v raziskavi so večinoma mnenja, da odsotnost internetne komunikacije ne bi vplivala na trdnost in raznolikost socialnega kroga, nekateri izmed njih pa si pravzaprav želijo, da bi se lahko ponovno vrnili v čase, ko takšna komunikacija še ni bila mogoča. Mlade, udeležene v izmenjavah, prepričajo predvsem instrumentalni vidiki posredovanega komuniciranja, pri čemer gre večinoma za dogovarjanje o srečanjih v živo, za poizvedovanje in priključitev skupinam, ki obstajajo tudi sicer.

Raziskovanje koncepta prijateljstva med mladimi v razmerah mobilnosti in vpetost novih tehnologij v njihov življenjski svet kaže na številne elemente, ki so iz stališča sociološke obravnave vsekakor zanimivi in vredni nadaljnje obravnave. Smiselno je ovrednotiti veljavnost empirije disertacije in morda opozoriti na določene pomanjkljivosti predvsem zato, da bi obravnavana tematika v nadaljevanju lahko pridobila na verodostojnosti in večplastnosti.

Potrebno je tudi poudariti, da empirična analiza na ciljni skupini mobilnih mladih ne poda rezultatov, iz katerih bi lahko sklepali na celotno populacijo mladih, vsekakor pa nakaže določene smernice raziskovanja v prihodnje. Poleg tega se raziskava osredotoča na pretežno

evropski prostor, vsekakor pa bi bilo raziskovanje v nadaljevanju tehtno omejiti le na slovenski prostor, za katerega je po preteklih empiričnih podatkih značilno izrazito poudarjanje družinskih vrednot. Poleg tega bi bilo v vzorec smiselno vključiti tudi večje število enot, kar v sklopu izdelave doktorske disertacije ni bilo mogoče doseči zaradi omejenosti s finančnimi viri. Smiselno bi bilo tudi ponoviti fokusne skupine z mednarodnimi študenti, kar bi povečalo verodostojnost raziskave in morda opozorilo še na katero izmed skritih specifik, ki se v dosedanji analizi ni pokazala.

V disertaciji je koncept prijateljstva raziskan na podlagi vzorca v sklopu dveh let. Kvantitativni podatki obeh anket so bili zbrani v obsegu treh let, kar predstavlja premajhno časovno razliko, da bi vzorca lahko medsebojno primerjali. Kljub temu se v omenjeni analizi med obema vzorcema kažejo določene razlike; pri tem je v novejšem vzorcu mogoče opaziti večjo naravnost anketiranih k neoliberalističnim vrednotam in tudi večje navdušenje nad udeleževanjem prek spleta. V nadaljevanju bi bilo tako ustrezno izpeljati primerjalno longitudinalno raziskavo, ki bi omenjen koncept raziskala v razmaku vsaj petih let.

6 Sklep

Teze disertacije, ki obravnava prijateljska omrežja med mladimi in vlogo novih tehnologij, so bile izpeljane glede na pretekle raziskave in teoretska izhodišča na področju medosebnih odnosov med mladimi. Mnogi sodobni teoretiki medosebne odnose obravnavajo v kontekstu procesov individualizacije in zagovarjajo tezo, da se zaradi vpliva poznomodernih procesov odnosi pluralizirajo in fleksibilizirajo ter vedno bolj postajajo stvar osebne preference. Redefinirajo se v nove oblike skupnosti, ki povečujejo množico alternativ, obenem pa vplivajo na trdnost, trajnost in kompleksnost medosebnih vezi (Bauman 2002; Beck 2001; Giddens 2000; Illouz 2010; Luhmann 2011). Raziskave kažejo, da obstaja veliko različnih vrst prijateljstev, ki so lahko enakovredno pomembna v določenih situacijah (Pahl in Spencer 2006). Ker so življenjski poteki mladih v pozni moderni vse bolj fleksibilizirani, defragmentirani in negotovi, se v ta kontekst umeščajo tudi njihovi medosebni odnosi (Ule 2008).

V empirični raziskavi smo zajeli specifično ciljno skupino mobilnih mladih, ki študira v tujini, zato lahko trdimo, da so mladi v mednarodnih izmenjavah tista skupina, ki jo najbolj zadevajo procesi fleksibilnosti, začasnosti in individuacije odnosov. Obravnavali smo privilegirano družbeno skupino, kateri je omogočen študij v tujini, dostop do različnih znanj, vključevanje v druge kulture in povezovanje v raznolike prijateljske mreže. Zato ne moremo trditi, da dognanja empirične raziskave veljajo za celotno populacijo mladih, lahko pa nam kontekst mobilnosti poda vpogled v to, kakšni verjetno bodo trendi na področju prijateljskih odnosov med mladimi, ki v skladu s procesi fleksibilizacije in defragmentacije življenjskih potekov postajajo vse bolj dovzetni za grajenje raznolikih mrež poznanstev, selitev v tujino, spoznavanje različnih kultur in izgradnjo kariere izven domačega kraja. Ta družbena skupina mobilnih mladih je vsekakor eden izmed znanilcev sprememb na področju konstruiranja in ohranjanja socialnih omrežij ter gradnje socialnega kapitala pri integraciji v nova okolja. Obenem je znanilec novih znanj na področju preučevanja prijateljskih odnosov, zato lahko v specifičnem kontekstu mobilnosti dognanja empirične raziskave apliciramo na celotno populacijo mladih.

Disertacija je bila zasnovana na naslednji osrednji tezi: *Zaradi konteksta mobilnosti in vpliva novih tehnologij so prijateljska omrežja med mladimi, vključenimi v mednarodno izmenjavo,*

fluidna, fleksibilna in začasna. Vsekakor lahko potrdimo prvotno domnevo, da mobilni mladi zaradi konteksta prebivanja v tujem okolju vzpostavljajo manj trajna, fleksibilnejša in bolj fluidna prijateljstva. Ker prijateljstvo med mladimi v razmerah mobilnosti, kot smo zapisali v ugotovitvah empiričnega dela disertacije, postaja vedno bolj večplastno in se manifestira predvsem na podlagi osebne izbire ter danih možnosti in kontekstov, se bistveno spreminjajo tudi načini vzpostavljanja in vzdrževanja prijateljstev ter načini komuniciranja med udeleženi v prijateljskem odnosu. Zaradi omenjenih sprememb njihova prijateljstva postajajo fleksibilnejša in kratkotrajnejša ter predvsem bolj raznovrstna, zato bi jih lahko označili kot hibridna, ne več tako enoznačna in odprta za široko polje možnosti. Odvisna so od konteksta, trenutne življenjske situacije, osebnih želj in predvsem tudi časa in truda, ki so ga posameznice in posamezniki pripravljene vložiti.

Le delno pa lahko pritrdimo prvi podtezi: *V pozni moderni se zaradi procesov individualizacije, potrošništva in konteksta mobilnosti zmanjšuje pomen trajnih in trdnih medosebnih odnosov ter povečuje pomen fleksibilnih, fluidnih in začasnih oblik odnosov med mladimi.* Pomen trajnih in trdnih medosebnih odnosov se za mlade v razmerah mobilnosti ne zmanjšuje, temveč velja ravno nasprotno. V analizi namreč preseneti podatek, da trajne in trdne vezi, ki so jih ti mladi zgradili v domačem okolju, nikakor ne izgubljajo pomena – mobilnim mladim pomenijo varno zatočišče in trdno socialno okolje, kamor se vedno lahko vračajo. Kljub temu, da udeleženi v raziskavi konstruirajo več fleksibilnih in začasnih oblik prijateljstev, obenem ohranjajo in celo povzdigujejo trajne in trdne medosebne odnose v sam vrh vrednotne lestvice.

Izjemno pomembni ostajajo tudi odnosi s člani izvorne družine (predvsem mama in sorojenci), ki so vir emocionalne in materialne opore kljub temu, da jih medsebojno loči geografska razdalja. Na tem mestu lahko tako pritrdimo tretji podtezi, ki pravi naslednje: *Spremembe in negotovost v življenjskih potekih so povzročile, da mladi v razmerah mobilnosti zaupajo predvsem članom izvorne družine.* Iz empiričnih podatkov sicer ni povsem razvidno, ali so spremembe in negotovost v življenjskih potekih edini razlog za povečanje zaupanja članom izvorne družine. Na tej točki bi bilo potrebno s pomočjo nadaljnjih raziskav kritično ovrednotiti, ali se tovrstno zaupanje povečuje tudi zaradi vse bolj prijateljskega odnosa med starši in otrokom (značilnega za pozno moderno) za razliko od odnosa v tradicionalni družini, ki je bil bolj strog in je temeljil na starševski avtoriteti.

Pomembno vlogo v vzdrževanju odnosov s člani izvorne družine in prijatelji iz domačega okolja igrajo nove tehnologije, ki postajajo nepogrešljiv medij pri vsakdanjem komuniciranju. Mnoge teorije, ki so obravnavale vlogo novih tehnologij v medosebnih odnosih, so se osredotočale na izključno pozitivne oz. negativne vplive spleta na socialne odnose. Po eni strani naj bi interakcija prek spleta povzročala socialno izolacijo, zmanjševala kvaliteto medosebnih odnosov in negativno vplivala na čas, ki bi ga sicer preživljali v interakcijah v živo. Po drugi strani pa nekatere sodobnejše teorije navajajo, da udejstvovanje prek spleta ne zmanjšuje števila trajnejših in trdnejših vezi, temveč prispeva k raznolikosti mrež poznanstev, omogoča vpogled v različne možnosti in povečuje socialno interakcijo. Ker se nove tehnologije v kontekstu mobilnosti izkažejo za odličen medij vzpostavljanja novih mrež poznanstev in obenem ohranjanja odnosov z domačimi in prijatelji, lahko drugi podtezi disertacije *Prijateljstva mobilnih mladih se selijo v virtualne prostore, ki omogočajo fluidne, fleksibilne inčasne oblike medosebnih odnosov* z gotovostjo pritrdimo.

Pozna moderna je tako predvsem za mlade, vključene v mednarodne izmenjave, čas mnogih nasprotij. Prvo se odvija na področju samodogovornosti in želje po razbremenitvi od izbire in dokončnosti odločitev. Mladi posamezniki in posameznice se danes soočajo z vedno večjo odgovornostjo glede svojih odločitev in v načrtovanju svojih življenjskih potekov nastopajo kot individuumi, ki so odgovorni za svojo usodo in prihodnost. Teže svojih odločitev se pričnejo zavedati že zelo zgodaj v otroštvu, ko se odločajo za šolanje in izbirajo med številnimi možnostmi načrtovanja svoje kariere. Obenem morajo v svojih odločitvah ostajati fleksibilni, izkoristiti dane priložnosti in se ravnati po občutku, katera od danih možnosti je primernejša, saj se takoj naslednji hip lahko pojavi nova, boljša. Zato se lotevajo delnih projektov, za katere menijo, da jim bodo lahko nudili stabilnost v prihodnje. Zanje je izjemno pomembno grajenje socialnega kapitala, torej poznavanje širokega kroga ljudi, in v tem kontekstu dobro izkoriščajo priložnosti sodobnega časa, ostajajo fleksibilni v svojih prijateljskih mrežah ter se na nikogar ne navežejo pretirano.

Veliko mladih, vključenih v izmenjave, meni, da so v življenju pomembne različne življenjske izkušnje. Zaradi odgovornosti, ki jo nosijo na svojih ramenih, je mogoče slutiti željo po razbremenjenosti od hitrega tempa življenja in preveliko izbir, ki so na voljo. Mnogi med njimi poudarjajo sproščeno miselnost, svobodno življenje brez materialnih skrbi, željo po brezskrbni prihodnosti, potovanja, spoznavanje različnih kultur, ljudi in jezikov. Ravno zaradi izjemno fleksibilnega razumevanja vsakdanjega sveta se spreminja tudi njihov občutek za

skupnost, saj se vsak na svoji individualni ravni lotevajo svojih projektov. Ljudje, ki jih spremljajo, jih naslednji hip lahko zapustijo in zato morajo biti venomer odprti za poznanstva, ki bodo izgradila njihovo socialno mrežo. Zaupanje je tako na manjši ravni in je odvisno od konteksta, v katerem trenutno so, emocionalno in materialno oporo pa mladi pričakujejo predvsem iz strani trajnejših prijateljstev in izvorne družine.

Nasprotje lahko vidimo tudi v kontekstu tradicionalnih vrednot, ki za mlade v razmerah mobilnosti postajajo vedno bolj pomembne, a jih kljub temu (ali ravno zato) vse težje dosežajo. Analiza kaže, da so zanje pomembni družina, prijateljstvo, sreča, varna prihodnost. Predvsem prijateljstvo je povzdignjeno v sam vrh vrednot, v realnem kontekstu pa se kompleksna prijateljstva redko konstruirajo, včasih razpadejo in so vsekakor bolj spontana, kot bi pričakovali. Videti je, da si mladi, vključeni v raziskavo, v generalnem smislu želijo gotovosti, varnih naložb v prihodnost, materialnega zagotovila, v zasebnem življenju pa izpolnjujočih odnosov z družino, prijatelji in partnerjem. Kljub negotovim življenjskim razmeram skušajo obvladovati svoje poteke; tako se odločajo za študij v tujini, mnogi izmed njih izberejo tudi zaposlitev v tujini, učijo se novih jezikov, spoznavajo drugačne kulture in predvsem pridobivajo poznanstva v svetovnem merilu.

V kontekstu mednarodne izmenjave in načrtovanja življenjskih potekov mobilnih mladih se pokaže, kako pomembno vlogo pri konstruiranju razpršene mreže poznanstev igrajo nove tehnologije. Elektronska komunikacija in vključevanje v spletna socialna omrežja pomeni enostaven, hiter in učinkovit vpogled v priložnosti, ki so na voljo ter povezovanje s širokim spektrom posameznic in posameznikov, ki bi jim lahko koristili v prihodnje. Čeprav imajo mladi, udeleženi v raziskavi, do spletnih socialnih omrežij nekoliko odklonilen odnos, pa jih v večini primerov intenzivno uporabljajo. Skušajo jih videti kot sredstvo za komunikacijo, predvsem pa je iz analize mogoče razbrati, da komunikacijo prek socialnih omrežij uporabljajo v praktične namene: za dogovore, poizvedovanje, vključevanje v različne skupine.

Izkoriščanje različnih resursov, fleksibilnost in obvladovanje negotovosti so sodobne veščine, ki mladim v razmerah mobilnosti omogočajo vsaj navidezno varnost in jim na nek način zagotavljajo občutek kontinuiranega načrtovanja svoje življenjske poti. V vsakdanjem življenju, kjer nobena odločitev ni zagotovilo za prihodnost in je vsaka možnost lahko boljša ali vabljivejša od prejšnje, ti mladi nabirajo množico izkustev in izbirajo različne poti ravno zato, da bi si zagotovili občutek kontinuitete in reda. Kljub temu, da si želijo materialne

varnosti in stabilne kariere, študirajo tisto, kar jih zanima in se upirajo postmaterialistični miselnosti ter na denar gledajo kot na sredstvo za izpolnitev drugih vrednot. Lahko rečemo, da so sodobni uporniki; starejše generacije so se upirale avtoritetam, današnje pa se upirajo neoliberalni ideologiji. Izjemno spretno namreč združujejo tradicionalne vrednote s sodobnimi, individualiziranimi načini življenja ter v svojem početju ohranjajo svoj življenjski smisel.

7 Literatura

1. Allan, Graham. 1998. Friendship, Sociology and Social Structure. *Journal of Social and Personal Relationships* 15 (5): 685–702.
2. Aristotel. *Nikomahova etika*. Dostopno prek:
<http://classics.mit.edu/Aristotle/nicomachaen.8.viii.html> (23. maj 2015).
3. Arnett, Jeffrey J. 2006. *Encyclopedia of children, adolescents, and the media*. London: Thousand Oaks.
4. --- 2007. *Adolescence and Emerging Adulthood*. New Jersey, Pearson: Prentice Hall.
5. Bahovec, Igor. 2005. *Skupnosti: teorije, oblike, pomeni*. Ljubljana: Sophia.
6. Bajzek, Jože, ur. 2003. *Zrcalo odrasčanja*. Radovljica: Didakta.
7. Bauer, Joachim. 2008. *Princip človeškosti*. Ljubljana: Študentska založba.
8. Bauman, Zygmunt. 2002. *Tekoča moderna*. Ljubljana: *cf.
9. --- 2008. *Identiteta. Pogovori z Benedettom Vecchijem*. Ljubljana: *cf.
10. Beck, Ulrich. 2001. *Družba tveganja: na poti v neko drugo moderno*. Ljubljana: Krtina.
11. --- 2009. *World at Risk*. Cambridge: Polity Press.
12. Beck, Ulrich in Elisabeth Beck-Gernsheim. 1996. Individualizacija in »tvegane svobode«: perspektive in nasprotja k subjektu usmerjene sociologije. *Teorija in praksa* let. 33, 5/1996: 817–838.
13. --- 2006. *Popolnoma normalni kaos ljubezni*. Ljubljana: FDV.
14. Bell, Sandra in Simon Coleman, ur. 1999. *The Anthropology of Friendship*. Oxford: Berg.
15. Berardi Bifo, Franco. 2014. *Človeška vrsta se končuje*. Objektiv, 24. maj.
16. Berndt, Thomas J. 2004. *Children's friendships: Shifts over a half-century in perspectives on their development and their effects*. *Merrill-Palmer Quaterly*, 50, 206–223.
17. Blatterer, Harry. 2010. *The Changing Semantics of Youth and Adulthood*. London: Sage.
18. boyd, Danah. 2008. *Why Youth Love Social Network Sites: The Role of Networked Publics in Teenage Social Life*. Dostopno prek:
<http://www.danah.org/papers/WhyYouthHeart.pdf> (31. maj 2015).

19. Buddemeier, Heinz. 1996. *Življenje v umetnih svetovih: navidezna resničnost, videospoti in vsakdanje gledanje televizije*. Ljubljana: Inštitut za trajnostni razvoj.
20. Bukatko, Danuta. 2008. *Child and Adolescent Development (A Chronological Approach)*. Boston: Houghton Mifflin Co.
21. Bukowski, Charles. 2015. The Continual Condition Quotes. Dostopno prek: <http://www.goodreads.com/work/quotes/6625902-the-continual-condition-poems> (26. maj 2015).
22. Bourdieu, Pierre. 2003. *Sociologija kot politika*. Ljubljana: Založba /*cf.
23. Boston, New York: Houghton Mifflin Company.
24. Buote, Vanessa M. in drugi. 2007. The Importance of Friends. Friendship and Adjustment Among 1st-Year University Students. *Journal of Adolescent Research* 22 (6). Dostopno prek: <http://jar.sagepub.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/cgi/reprint/22/6/665> (28. maj 2014).
25. Callinicos, Alex. 2004. *Antikapitalistični manifest*. Ljubljana: Sophia.
26. Carrier, James. 1999. People Who Can Be Friends: Selves and Social Relationships. V: *The Anthropology of Friendship*, ur. Bell, Sandra in Simon Coleman, 21–38. Oxford: Berg.
27. Chaney, David. 1996. *Lifestyles*. London, New York: Routledge.
28. Coleman, James S. 1994. *Foundations of social theory*. London : Belknap Press of Harvard University Press.
29. Cosmopolitan Slovenija. 2014. Dostopno prek: <http://www.cosmopolitan.si/> (21. januar 2014).
30. Côté, E. James. 2002. The role of identity capital in the transition to adulthood: the individualization thesis examined. *Journal of Youth Studies* 5 (2): 117–134.
31. --- 2007. *Youth and the provision of resources*. London: The Tufnell Press.
32. Cotterell, John. 1996. *Social networks and social influences in adolescence*. London: Routledge.
33. --- 2007. *Social Networks in Youth and Adolescence*. London: Routledge.
34. Dremelj, Polona, Tina Kogovšek in Valentina Hlebec. 2004. *Omrežja socialne opore prebivalstva Slovenije*. Ljubljana: Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo.
35. Durkheim, Emile. 1995. *The elementary forms of religious life*. New York: The Free press.

36. Ellison, Nicole B. 2009. *Social Network Sites and Society: Current Trends and Future Possibilities*. Dostopno prek:
<https://www.msu.edu/~nellison/EllisonLampeSteinfeld2009.pdf> (31. maj 2015).
37. Esej 1. 2014. Esejski zapis študenta na izmenjavi. Ljubljana: osebni arhiv.
38. Esej 2. 2014. Esejski zapis študenta na izmenjavi. Ljubljana: osebni arhiv.
39. Esej 3. 2014. Esejski zapis študentke na izmenjavi. Ljubljana: osebni arhiv.
40. Esej 4. 2014. Esejski zapis študentke na izmenjavi. Ljubljana: osebni arhiv.
41. Esej 5. 2014. Esejski zapis študentke na izmenjavi. Ljubljana: osebni arhiv.
42. Eurostat. 2009. Youth in Europe. Dostopno prek:
http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Youth_in_Europe (10. april 2014).
43. Facebook Statistics. 2015. Dostopno prek: <http://www.statisticbrain.com/facebook-statistics/> (31. maj 2015).
44. Fehr, Beverley. 1996. *Friendship Processes*. London: Sage.
45. Field, John. 2003. *Social Capital*. London: Routledge.
46. Fokusna skupina. 2015. Fokusna skupina z mednarodnimi študenti in študentkami (1 študent in 2 študentki). Ljubljana: osebni arhiv.
47. Fortunati, Leopoldina. 2007. Mobilnik kot četrta komunikacijska revolucija. V:
Mobilne refleksije, ur. Vehovar Vasja, 9–28. Ljubljana: FDV
48. Galvin, Kathleen M. 2003. *Making Connections. Readings in Relational Communication*. New York: Oxford University Press.
49. Gambetta, Diego. 1988. *Trust. Making and Breaking the Cooperative Relations*. Oxford: Basil Blackwell.
50. Gelder, Ken (ur.). 2005. *The Subcultures Reader*. London: Routledge.
51. Gergen, Kenneth. 1991. *The Saturated Self*. New York: Basic Books.
52. --- 2010. *The Saturated Self: dilemmas of identity in contemporary life*. New York: Basic Books.
53. Giddens, Anthony. 1991. *Modernity and Self-identity*. Stanford: Stanford University Press.
54. --- 2000. *Preobrazba intimnosti*. Ljubljana: *cf.
55. Gillis, John R. 1999. *Mladina in zgodovina: tradicije in spremembe v evropskih starostnih odnosih od 1770 do danes*. Maribor: Aristej.
56. Godina V., Vesna. 2013a. Pomanjkanje časa. *Viva*, 29. avgust. Dostopno prek:
<http://www.viva.si/Mnenja/10719/Pomanjkanje-%C4%8Dasa> (2. september 2013).

57. --- 2013b. Tridesetletnice. Tragična slika. *Slovenske novice*, 11. september. Dostopno prek: <http://www.slovenskenovice.si/lifestyle/vrt-dom/tridesetletnice-tragicna-slika> (24. januar 2014).
58. Goffman, Erving. 2008. *Stigma: zapiski o upravljanju poškodovane identitete*. Maribor: Aristej.
59. Gramsci, Antonio. 1987. *Gramsci, civilna družba in država*. Ljubljana: Komunist.
60. Greenfield, Patricia in Kaveri Subrahmanyam. 2008. Online Communication and Adolescent Relationships. *The Future of Children* 18 (1). Dostopno prek: <http://www.jstor.org.nukweb.nuk.uni-lj.si/stable/pdfplus/20053122.pdf> (10. avgust 2014).
61. Gril, Alenka. 2006. *Prosti čas mladih v Ljubljani*. Ljubljana: Pedagoški inštitut.
62. Gross, Elisheva, Jaana Juvonen in Shelly Gable. 2002. Internet Use and Well-Being in Adolescence. *Journal of Social Issues* Vol. 58, No. 1: 75–90.
63. Hackbert H., Peter. 2006. How exercise to raise social capital : An experiential exercise. *Journal of business case studies second Quarter*, 2(2). Dostopno prek: <http://journals.cluteonline.com/index.php/JBCS/article/view/4885/4978> (13. november 2013).
64. Hall, Stanley G. 2001. *Adolescence in Literature, Biography and History*. New Yersey: Prentice Hall.
65. Haralambos, Michael in Martin Holborn. 2001. *Sociologija. Teme in pogledi*. Ljubljana: DZS.
66. Hinde A., Robert. 1997. *Relationships – A dialectical Perspective*. London: Psychology Press.
67. Igljč, Hajdeja. 2004. Tri ravni socialnega kapitala v Sloveniji. V: *S Slovenkami in Slovenci na štiri oči*, ur. Malnar, Brina in Ivan Bernik, 45–76. Ljubljana: FDV.
68. Igljč, Simona. 2006. *Dejavniki odločanja za starševstvo*. Diplomsko delo. Ljubljana: FDV.
69. Illouz, Eva. 2010. *Hladne intimnosti. Oblikovanje čustvenega kapitalizma*. Ljubljana: Založba Krtina.
70. Jalušič, Vlasta. 2002. Pohlep! *Mladina*, 23. september. Dostopno prek: <http://www.mladina.si/103295/pohlep/> (6. oktober 2013).
71. *Inštitut za razvoj človeških virov*. Dostopno prek: <http://www.burnout.si/sl> (6. oktober 2013).
72. Kanduč, Zoran. 2003. *Onkraj zločina in kazni*. Ljubljana: Študentska založba.

73. --- 2007. *Subjekti in objekti (ne)formalne socialne kontrole v kontekstu postmodernih tranzicij*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani.
74. Koporec Oberčkal, Aleksander. 2010. *Vpliv organizacijske subkulture in spola na prijateljstvo*. Doktorska disertacija. Dostopno prek: <http://dkum.uni-mb.si/Dokument.php?id=19937> (24. maj 2014).
75. Korošec, Valerija. 2009. Popolna zmešnjava. *Mladina* (8. maj).
76. Kotnik, Vlado. 2009. Magično, spektakelsko, obsesivno: K antropologiji rab mobilnega telefona. V: *Mobilni telefon in transformacija vsakdana*, ur. Breda Luthar in Tanja Oblak Črnič, 53–81. Ljubljana: FDV.
77. Krivyanski, Michael. 2013. Americans Value Family and Friends Most. Dostopno prek: <http://voices.yahoo.com/americans-value-family-friends-most-11978869.html> (10. april 2014).
78. Krueger, Richard. 1994. *Focus Groups*. London: Sage.
79. Kurdija, Slavko. 2000. *Družbene identitete in pomen potrošnje. Potrošnja kot produkcija*. Ljubljana: FDV.
80. Lampe, Cliff, in drugi. 2006. *A Face(book) in the Crowd: Social Searching Vs. Social Browsing*. Dostopno prek: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.321.7801&rep=rep1&type=pdf> (31. maj 2015).
81. Lavrič, Miran, ur. in drugi. 2011. *Youth 2010 : the social profile of young people in Slovenia*. Ljubljana : Ministry of Education and Sports, Office for Youth.
82. Lenarčič, Blaž. 2007. *Koncept skupnosti v informatični družbi*. Koper: Annales.
83. Lin, Jih-Hsuan, in drugi. 2011. Social networking and adjustments among international students. Dostopno prek: <http://nms.sagepub.com/content/early/2011/08/24/1461444811418627> (31. maj 2015).
84. Lin, Nan. 2001. *Building a Network Theory of Social Capital*. New York: Aldine de Gruyter.
85. Logar, Tea. 2012. *Ljudje kot sredstva: izkoriščanje v osebnih odnosih*. Ljubljana: Krtina.
86. Luhmann, Niklas. 1979. *Trust and Power*. New York: John Wiley.
87. --- 2011. *Ljubezen kot strast: h kodiranju intimnosti*. Ljubljana: Krtina.
88. Luthar, Breda in drugi. 1998. *Zasebne prakse, javni užitki*. Ljubljana: Študentska založba.
89. --- 2006. *Proizvodnja slave: politika in popularna kultura*. Ljubljana: FDV.

90. --- ur., in Tanja Oblak Črnič. 2009. *Mobilni telefon in transformacija vsakdana*. Ljubljana: FDV.
91. Malnar, Brina in Ivan Bernik, ur. 2004. *S Slovenkami in Slovenci na štiri oči*. Ljubljana: FDV.
92. Marx, Karl. 2012. *Kapital: kritika politične ekonomije*. Ljubljana: Sophia.
93. McKenna, Katelyn Yael Aisling. 2002. *Consequences of the Internet for self and society: is social life being transformed?* Oxford: Blackwell.
94. McLuhan, Marshall. 2004. *Understanding media: the extensions of man*. London: Routledge.
95. McMillan, Sally J. in Margaret Morrison. 2006. *Coming of age with the internet: A qualitative exploration of how the internet has become an integral part of young people's lives*. Dostopno prek: <http://www.udc.edu.mx/BibliotecaInvestigacion/Documentos/2009/Junio/MNTComing%20of%20age%20with%20the%20internet%20A%20qualitative%20exploration%20of%20how%20the%20internet%20has%20become%20an%20integral%20part%20of%20young%20peoples%20lives.pdf> (31. maj 2015).
96. Mead, Margaret. 1954. *Coming of age in Samoa*. New York: New American Library.
97. Mihelj, Vlado. 2002. *Mladina 2000*. Ljubljana: Aristej.
98. Milivojević, Zoran. 2009. Formule ljubezni. *Ne zapravimo življenja v iskanju prave ljubezni*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
99. --- 2011. *Najboljša prijateljica*. Viva, 23. februar.
100. --- 2013. Intervju. Dr. Zoran Milivojević: »Zaljubljanje ni prva stopnja ljubezni, ampak prva stopnja razočaranja.« *Sensa*, 8. junij. Dostopno prek: <http://www.sensa.si/osebna-rast/zoran-milivojevic-zaljubljanje-ni-prva-stopnja-ljubezni-ampak-prva-stopnja-razocaranja/> (28. januar 2014).
101. Misztal, Barbara A. 1996. *Trust in Modern Societies*. Malden: Blackwell Publishers Inc.
102. Močnik, Rastko. 2006. *Svetovno gospodarstvo in revolucionarna politika*. Ljubljana: *cf.
103. Montaigne, Michel de. 1960. *Eseji: izbor*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
104. Morimoto, Shauna A. in Lewis A. Friedland. 2011. *The Lifeworld of Youth in the Information Society*. Dostopno prek: <http://yas.sagepub.com/content/43/2/549> (31. maj 2015).

105. Nickerson, Amanda B. in Richard J. Nagle. 2005. Parent and Peer Attachment in Late Childhood and Early Adolescence. *Journal of Early Adolescence* vol. 25 (No. 2): 223–245. London: Sage.
106. O liker, Stacey J. 1998. The modernisation of friendship: individualism, intimacy and gender in the nineteenth century. V: *Placing Friendship in Context*, ur. Rebecca G. Adams in Graham Allan, 18–42. Cambridge: Cambridge University Press.
107. Pahl, Ray. 2000. *On Friendship*. Polity Press: Cambridge.
108. --- in Liz Spencer. 2006. *Rethinking friendship: hidden solidarities today*. New Jersey: Princeton University Press.
109. Paine, Robert. 1999. Friendship; The Hazards of an Ideal Relationship. V: *The Anthropology of Friendship*, ur. Bell, S. in Simon Coleman, 39–58. Oxford: Berg.
110. Pennington, Natalie. 2009. *What it Means to be a (Facebook) Friend: Navigating Friendship on Social Networking Sites*. Dostopno prek: <http://www.k-state.edu/actr/2009/12/20/what-it-means-to-be-a-facebook-friend-navigating-friendship-on-social-networking-sites-natalie-pennington/default.htm> (31. maj 2015).
111. Petrič, Gregor. 2007. Pretnja preračunljivega individualizma v družbi posredovanih odnosov. V: *Mobilne refleksije*, ur. Vehovar Vasja, 115–146. Ljubljana: FDV.
112. Petrovčič, Andraž. 2007. Družbena povezanost in individualizacija v mobilnem telefonu. V: *Mobilne refleksije*, ur. Vehovar Vasja, 29–53. Ljubljana: FDV.
113. PewResearchCenter. 2015. *Social Networking Fact Sheet*. Dostopno prek: <http://www.pewinternet.org/fact-sheets/social-networking-fact-sheet/> (30. maj 2015).
114. Pirc, Vanja. 2007. Premladi in prestari. *Mladina* (11. marec).
115. Praprotnik, Tadej. 2003. Ali virtualna identiteta tudi dehti tako opojno? *Časopis za kritiko znanosti*, let. 31, št. 211, 253–271.
116. --- 2005. Ljubezen na prvi klik; značilnosti formiranja odnosov on-line. *Časopis za kritiko znanosti*, let. 33, št. 221, 289–328.
117. Putnam, Robert D. 2012. *Democracies in flux : the evolution of social capital in contemporary society*. New York: Oxford University Press.
118. Ragin, Charles C. 2007. *Družboslovno raziskovanje*. Ljubljana: FDV.
119. Renner, Tanja. 2000. Teze k Utopistikam: o svobodi in negotovosti. *Časopis za kritiko znanosti* 198–199 (XXVIII): 149–155.
120. ---, Mirjana Ule, Metka Mencin Čeplak in Blanka Tivadar. 2000. *Socialna ranljivost mladih*. Šentilj: Aristej.

121. ---, Mateja Sedmak, Alenka Švab in Mojca Urek. 2006. *Družine in družinsko življenje v Sloveniji*. Koper: Annales.
122. --- 2007. Globalizacija, individualizacija in socialna izključenost mladih. *Revija za strokovna in metodološka vprašanja trajnostnega razvoja* št. 2 (letnik XLI): 40–49. Ljubljana: Urad RS za makroekonomske analize in razvoj.
123. Rheingold, Howard. 2004. *Ne-vidne množice*. Ljubljana: Vale Novak.
124. --- 2005. Introduction to the virtual community. V: Ken Gelder (ur.), *The Subcultures Reader*: 518–529. London: Routledge.
125. Rifkin, Jeremy. 2007. *Konec dela. Zaton svetovne delavske sile in nastop posttržne dobe*. Ljubljana: Krtina.
126. Rock, David. 2009. A Hunger for Certainty. *Psychology Today*, 25. oktober. Dostopno prek: <http://www.psychologytoday.com/blog/your-brain-work/200910/hunger-certainty> (11. oktober 2013).
127. Rose, Nikolas. 2007. *The Politics Of Life Itself*. Princetown: Princeton University Press.
128. Rozman, Urša. 2008. *O nezadovoljstvu mladih*. Dostopno prek: http://www.google.si/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CCoQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.cpm-drustvo.si%2Fmedia%2Fclanek.nezadovoljstvo.doc&ei=bu1cU4DvFaeJywPE3oDIBw&usg=AFQjCNE-_AIAypt-blvdTIQ3rdTbeXkNA&sig2=fsr-pcNOF-AAAtOqFLnZI4g&bvm=bv.65397613,d.bGQ (27. april 2014).
129. RTV SLO. 2013. Od 100 Slovencev 39 samskih, 46 poročenih, 8 ovdovelih, 7 razvezanih. *Rtvslo.si*, 10. september. Dostopno prek: <http://www.rtv slo.si/zabava/zanimivosti/od-100-slovencev-39-samskih-46-porocenih-8-ovdovelih-7-razvezanih/317326> (27. januar 2014).
130. Salecl, Renata. 2010. *Izbira*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
131. Sampson E., Edward 1991. *Social Worlds-Personal Lives. An introduction to Social Psychology*. Harcourt: Florida.
132. Sartre, Jean-Paul. 1981. *Filozofija, estetika, politika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
133. Schwartz, Barry. 2005. *The paradox of choice. Why more is less*. New York: HarperCollins.
134. Sen, Amartya. 2001. *Development as freedom*. Oxford: University Press.
135. Sennett, Richard. 2008. *Kultura novega kapitalizma*. Ljubljana: *cf.

136. *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Dostopno prek: <http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html> (6. oktober 2013).
137. Sorokin, Pitirim. 1957. *Social and cultural dynamics : a study of change in major systems of art, truth, ethics, law and social relationships*. Boston: Poter Sargent.
138. Splichal, Slavko. 2010. Zahteve po strožjem nadzoru internetnih strani niso utemeljene. *Objektiv*, 20. marec.
139. Statistični urad RS. 2012. Mednarodni dan študentov 2012. Dostopno prek: <http://www.stat.si/StatWeb/glavnanavigacija/podatki/prikazistaronovico?IdNovice=5136> (27. 5. 2015).
140. Stevens, Richard, ur. 1996. *Understanding the Self*. London: Sage.
141. Suler, John. 2005. *The Psychology of Cyberspace. Adolescents in Cyberspace*. Dostopno prek: <http://www-usr.rider.edu/~suler/psycyber/adoles.html> (31. maj 2015).
142. Šaponja, Danica. 2006. Mladina v sodobni družbi. Dostopno prek: <http://www.pb-begunje.si/gradiva/Saponja1351439964232.pdf> (10. april 2014).
143. Švab, Alenka. 2009. Intervju. Dr. Alenka Švab. *Mladina*, 22. december. Dostopno prek: <http://www.mladina.si/49236/dr-alenka-svab-sociologinja/> (28. januar 2014).
144. Trček, Maja. 2004. Socialna opora mladostnikov, vključenih v program PUM. Dostopno prek: <http://dk.fdv.uni-lj.si/diplomska/pdfs/trcek-maja.pdf> (26. maj 2014).
145. Tong, Stephanie Tom, in drugi. 2008. Too Much of a Good Thing? The Relationship between Number of Friends and Interpersonal Impressions on Facebook. Dostopno prek: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1083-6101.2008.00409.x/epdf> (31. maj 2015).
146. Tönnies, Ferdinand. 1999. *Skupnost in družba*. Ljubljana: FDV.
147. Turkle, Sherry. 2011. *Alone together. Why We Expect More from Technology and Less from Each Other*. New York: Basic Books.
148. Tyler, Tom. 2002. Is the Internet Changing Social Life? It Seems the More Things Change, the More They Stay the Same. *Journal of Social Issues* Vol. 59, No. 1: 195–205.
149. Ule, Mirjana. 1993. Psihologija sreče. *Psihološka obzorja* 2 (1): 97–103.
150. --- 1998. Od dominacije potreb k stilizaciji življenja. V *Potrošnja. Zasebne prakse, javni užitki*, ur. Luthar, Breda, let. 26, št. 189.
151. --- 2000. *Sodobne identitete. V vrtincu diskurzov*. Ljubljana: FDV.

152. --- 2002. Razlike, ki delajo razlike: življenjski stili, individualizacija in spremembe identitetnih struktur. *Družboslovne razprave* 18 (39).
153. --- in Metka Kuhar. 2003. *Mladi, družina, starševstvo*. Ljubljana: FDV.
154. --- 2004. Nove vrednote za novo tisočletje. Spremembe življenjskih in vrednotnih orientacij mladih v Sloveniji. *Teorija in praksa* let. 41, 1–2/2004: 352–360.
155. --- 2005a. *Psihologija komuniciranja*. Ljubljana: FDV.
156. --- 2005b. *Socialna psihologija*. Ljubljana: FDV.
157. --- in Andrej Ule. 2006. Fragmenti o kaosu individualizacije, intimnosti in ljubezni. V *Popolnoma normalni kaos ljubezni*, Beck, Ulrich in Elisabeth Beck-Gernsheim. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
158. --- 2008. *Za vedno mladi? Socialna psihologija odraščanja*. Ljubljana: FDV.
159. --- 2009. Psihosocialni konteksti posredovanega medosebnega komuniciranja. V: *Mobilni telefon in transformacija vsakdana*, ur. Breda Luthar in Tanja Oblak Črnič, 131–155. Ljubljana: FDV.
160. --- 2012. Intervju: Dr. Mirjana Ule. *Viva*, 1. marec. Dostopno prek: <http://www.viva.si/Intervju/8666/Dr-Mirjana-Ule-Upam-da-imajo-ljudje-dovolj-razdvajanja-in-da-bodo-na-referendumu-podprli-zakonik> (27. januar 2014).
161. Valenzuela, Sebastian, in drugi. 2009. *Is There Social Capital in a Social Network Site? Facebook Use and College Students' Life Satisfaction, Trust, and Participation*. Dostopno prek: <http://www.socialcapitalgateway.org/content/paper/park-n-kee-k-f-valenzuela-s-2009-there-social-capital-social-network-site-facebook-use> (31. maj 2015).
162. Vangelisti, Anita L. in Daniel Perlman, ur. 2006. *The Cambridge handbook of personal relationships*. New York: Cambridge University Press.
163. VanLear, Arthur C. in drugi. 2006. Relationship Typologies. V *The Cambridge handbook of personal relationships*, Vangelisti, Anita L. in Daniel Perlman, ur. New York: Cambridge University Press.
164. Vehovar, Vasja, ur. 2007. *Mobilne refleksije*. Ljubljana: FDV.
165. Vrečar, Jernej. 2012. *Twitter in družabni individualizem*. Magistrsko delo. Ljubljana: FDV.
166. Wallerstein, Immanuel. 2006. *Uvod v analizo svetovnih-sistemov*. Ljubljana: *cf.

167. Wang, Hua in Barry Wellman. 2010. *Social Connectivity in America: Changes in Adult Friendship network Size From 2002 to 2007*. Dostopno prek: <http://abs.sagepub.com/content/53/8/1148> (31. maj 2015).
168. Weber, Max. 1978. *Economy and society*. London: University of California Press.
169. Wellman, Barry in Guila, Milena 1999. *Virtual Communities as Communities: Net Surfers Don't Ride Alone*. London: Routledge.
170. Wetherell, Margaret in Janet Maybin. 1996. *The Distributed Self. A Social Constructionist Perspective*. V *Understanding the Self*, ur. Richard Stevens, 266–272. London: Sage.
171. Wilmot, William W. 2003. The Relational Perspective. V *Making Connections. Readings in Relational Communication*, Galvin, Kathleen M. New York: Oxford University Press.
172. Zdešar, Polona in Tina Kogovšek. 2007. Mobilne komunikacije in omrežja socialne opore. V *Mobilne refleksije*, ur. Vehovar Vasja, 193–221. Ljubljana: FDV.

Imensko in stvarno kazalo

A

adolescenca, 91

Arnett, Jeffrey Jensen, 19, 75, 110, 134

B

Bauman, Zygmunt, 19, 26, 28, 30, 33, 34, 35, 37, 38, 39, 40, 60

Beck, Ulrich, 11, 12, 19, 36, 38, 39, 42, 43, 44, 45, 51, 52, 57, 58, 68, 69, 71, 77, 78, 82, 84

Beck-Gernsheim, Elisabeth, 11, 42, 44, 45, 51, 52, 58, 68, 77, 78

biografija, 11, 14, 17, 19, 30, 36, 37, 38, 39, 42, 44, 45, 65, 72, 74, 82

Bourdieu, Pierre, 20, 54, 124

boyd, danah, 118, 120, 123

C

chat, 123, 189, 191

Cotterell, John, 92, 93, 94, 95

D

dekonstrukcija mladosti, 74, 82

detradicionalizacija, 9, 19, 51, 52, 58, 62, 66, 68, 109

družba tveganja, 42

družbena skupina, 79, 130, 168

Durkheim, Emile, 19, 47, 48

F

Facebook, 13, 15, 101, 103, 106, 112, 113, 114, 119, 120, 122, 123, 126, 127, 135,

182, 184, 185, 186, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197

fleksibilizacija, 139, 183

fleksibilnost, 5, 7, 11, 17, 18, 24, 30, 75, 76, 81, 82, 99, 100, 110, 114, 117, 130, 131, 132, 158, 159, 174, 180, 202, 203

fordizem, 23

Fortunati, Leopoldina, 14, 15, 125

G

Gergen, J. Kenneth, 19, 53, 117

Giddens, Anthony, 19, 33, 35, 50, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 68, 69, 87, 151, 175

H

hiperpersonalna komunikacija, 106, 107

I

identiteta, 5, 12, 16, 19, 22, 25, 26, 32, 33, 34, 36, 39, 44, 50, 53, 55, 60, 62, 66, 72, 75, 82, 84, 91, 94, 95, 103, 104, 110, 111, 112, 116, 117, 122, 134, 141, 142, 146, 151, 152, 191, 198

Illouz, Eva, 12, 13, 14, 15, 113

individualizacija, 5, 11, 12, 14, 16, 17, 18, 19, 21, 30, 32, 36, 42, 43, 44, 45, 51, 52, 53, 58, 60, 62, 65, 68, 72, 73, 75, 78, 80, 82, 84, 85, 86, 109, 116, 129, 130, 131, 132, 139, 152, 159, 184, 188, 202

individualizirana družba, 33, 151

informacijska tehnologija, 11, 12, 15, 80, 96, 102, 103, 107, 145, 148

instant messaging, 107, 122, 123

internet, 8, 9, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 34, 52, 55, 85, 86, 88, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 114, 115, 116, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 130, 131, 133, 134, 135, 148, 184, 185, 186, 187, 190, 194, 197

izbira, 7, 13, 26, 31, 32, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 52, 54, 56, 66, 67, 74, 79, 80, 81, 82, 84, 86, 93, 124, 142, 159, 203, 204

izvorna družina, 6, 7, 17, 18, 76, 77, 86, 96, 130, 132, 139, 145, 153, 167, 170, 172, 178, 203

K

kapitalizem, 12, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 40, 46, 49, 72, 102

klika, 13, 95

kultura novega kapitalizma, 24

L

Lenarčič, Blaž, 107, 125, 210

M

McLuhan, Marshall, 12, 103

mednarodna izmenjava, 5, 6, 7, 10, 11, 13, 17, 18, 20, 50, 53, 69, 71, 89, 95, 96, 114, 121, 126, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 136, 137, 139, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 150, 155, 161, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 170, 171, 172, 173, 174, 176, 182, 184, 185, 186, 195, 198, 202

medosebni odnosi, 21, 24, 25, 45, 84, 103, 105, 114, 131

medosebno komuniciranje, 117

Milivojević, Zoran, 66, 67, 97

mladi odrasli, 81, 110, 198

mladina, 79, 82, 83, 124

mladost, 16, 19, 20, 30, 72, 73, 74, 75, 79, 80, 81, 82, 83, 85, 91, 92, 96, 97, 110, 111, 124, 134, 140, 146, 157, 158

mobilne tehnologije, 20

mobilni mladi, 5, 6, 7, 129, 140, 143, 149, 150, 152, 154, 158, 159, 168, 169, 170, 174, 182, 184, 190, 191, 197

N

načrtovanje življenjskih potekov, 7, 20, 130, 140

negotovost življenjskih potekov, 5, 18, 129, 132, 139, 172

neoliberalizem, 22, 24, 25

neoliberalna ideologija, 11, 25, 204

nove tehnologije, 5, 7, 17, 20, 25, 99, 100, 102, 110, 115, 116, 121, 122, 124, 129, 130, 131, 139, 181, 182, 183, 184, 186, 187, 188, 189, 198, 202

O

odgovornost, 7, 13, 25, 26, 29, 32, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 43, 44, 73, 75, 77, 78, 80, 82, 83, 84, 152, 154, 157, 203

odraščanje, 73, 97

odsotna prisotnost, 117

offline, 114

omreženi individualizem, 109, 110, 123, 180

omrežni kapital, 125

online, 8, 9, 113, 114, 121, 122, 123, 127, 192, 197

P

Pahl, Ray, 86, 87, 88, 89, 91, 94, 95, 159, 160, 161, 162

pluralizacija, 5, 8, 11, 32, 33, 70, 80

podpora, 12, 13, 31, 36, 46, 57, 61, 64, 69, 78, 87, 89, 90, 94, 98, 107, 109, 153, 160, 166, 199

posredovano komuniciranje, 101, 103, 105, 106, 115, 116, 182, 183, 184, 185, 187, 197

postfordizem, 23

potrošništvo, 5, 12, 13, 18, 19, 22, 26, 33, 34, 50, 52, 58, 60, 72, 113, 123, 129, 132, 184

povezana navzočnost, 115

pozna moderna, 7, 60, 151, 203

Praprotnik, Tadej, 104, 105, 106, 107, 108, 112

prehodi v odraslost, 5, 146, 158, 198

prijateljska omrežja, 5, 6, 7, 11, 17, 20, 85, 108, 131, 132, 139, 159, 182, 190, 197, 202

prijateljski odnosi, 72, 91, 96, 130

R

Renner, Tanja, 16, 51, 72, 77, 79, 170

Rheingold, Howard, 104, 116, 213

S

Salecl, Renata, 37, 38, 39, 40, 41

samoreprezentacija, 106, 113, 118

samouresničitev, 39, 82, 146, 154, 159, 163, 168, 198, 200

Sennett, Richard, 23, 24, 25, 27, 28, 39, 76

socialna interakcija, 94, 95, 115, 124

socialna omrežja, 6, 13, 14, 20, 55, 110, 113, 114, 115, 118, 119, 122, 123, 125, 126, 127, 195, 202

socialna opora, 6, 91, 93, 98, 99, 114, 115, 127, 139, 161, 167, 169, 170, 171, 199

socialni kapital, 7, 19, 20, 54, 55, 56, 57, 71, 120, 123, 124, 127, 161, 199, 203

socialno okolje, 5, 99, 121

sodobne konceptualizacije mladosti, 19

Sorokin, A. Pitirim, 19, 48, 49, 50

Spencer, Liz, 88, 89, 160, 161

spletno socialno omrežje, 6, 13, 14, 20, 55, 101, 106, 110, 113, 118, 119, 122, 123, 125, 126, 127, 182, 195, 197, 202

Splichal, Slavko, 101, 102

svoboda izbire, 11, 30, 43

T

tradicionalna družba, 45, 47, 53, 67

tradicionalna skupnost, 45, 46, 47, 51, 57, 70, 110, 180

tradicionalne vrednote, 203, 204

transformacija medosebnih odnosov, 12, 61

Tönnies, Ferdinand, 19, 46, 47

Turkle, Sherry, 112, 113, 187

U

Ule, Mirjana, 11, 12, 14, 15, 16, 17, 30, 31, 32, 35, 36, 38, 42, 43, 44, 50, 63, 65, 67,

69, 71, 73, 74, 75, 78, 79, 80, 82, 83, 84,
87, 94, 96, 98, 101, 103, 109, 114, 116,
118, 124, 131, 140, 145, 147, 152

V

virtualna skupnost, 15, 34, 103, 104, 107,
108, 109, 111, 116, 124, 125, 131

virtualni prostor, 13, 18, 86, 107, 117, 118,
132, 184

W

Wellman, Barry, 86, 107, 108, 110, 115,
125, 166, 180

Z

zaupanje, 6, 7, 26, 48, 54, 56, 57, 60, 61,
62, 63, 64, 68, 86, 87, 88, 90, 95, 97, 120,
127, 139, 147, 160, 162, 165, 172, 174,
175, 176, 177, 199, 200, 203

Ž

življenjski poteki, 5, 6, 7, 17, 18, 20, 31,
42, 53, 58, 72, 74, 124, 129, 130, 131, 132,
139, 140, 145, 146, 159, 163, 172, 198,
202, 203

življenjski stili, 17, 19, 25, 34, 35, 36, 41,
52, 54, 66, 71, 84, 88, 91, 96, 131, 134

Priloge

Priloga A: Anketni vprašalnik 2012/2013

Facebook and friendship (Erasmus)

Q1 - My home country is in ...

- Europe
- America
- Africa
- Australia
- Asia

Q2 - In Brno I live in ...

- student dormitories
- privat accomodation
- Other

XAGE - In which age group do you belong?

- less than 18
- 18 - 21
- 22 - 25
- more than 25

Q10 - Write your e-mail (optional)

(e.g. john@gmail.com)

XSEX - Gender:

- Male
 Female

Q11 - Please match how much do you agree or disagree with statements about you and your experiences at Erasmus.

	strongly disagree	disagree	neutral	agree	strongly agree
When I came in Brno, I was excited about meeting some new friends.	☐	☐	☐	☐	☐
During my first weeks here I met a person who is now very close to me.	☐	☐	☐	☐	☐
I met a lot of new people here.	☐	☐	☐	☐	☐
I met some really close friends here.	☐	☐	☐	☐	☐
When I came here, I was afraid of meeting new people.	☐	☐	☐	☐	☐
I have people here who can help me with anything.	☐	☐	☐	☐	☐
I receive enough support from people here.	☐	☐	☐	☐	☐
I miss a close friend.	☐	☐	☐	☐	☐
I miss people for a personal talk.	☐	☐	☐	☐	☐
I feel great on my Erasmus.	☐	☐	☐	☐	☐
I feel that at home I will soon forget most of the people which I met here.	☐	☐	☐	☐	☐
I immediately felt accepted from Erasmus people here.	☐	☐	☐	☐	☐
I often think I don't belong here.	☐	☐	☐	☐	☐
My real friends are at my home country.	☐	☐	☐	☐	☐

Q12 - Please indicate which group of people is more important for you in each situation.

	Erasmus people	Home people
I feel sad, somebody should cheer me up.	☐	☐
I have a personal problem and need to talk to someone.	☐	☐
I need an academic advice.	☐	☐

	Erasmus people	Home people
I feel like I belong to this group of people.	☐	☐
I expected more from Erasmus; I need to talk to someone about that.	☐	☐
I feel more "myself" with these people.	☐	☐

Q13 - Please match how much do you agree or disagree with following statements.

	strongly disagree	disagree	neutral	agree	strongly agree
It's important for my career that I know a lot of people.	☐	☐	☐	☐	☐
Some Erasmus contacts could help me when I will travel in my future life.	☐	☐	☐	☐	☐
Having one or two friends is not as important as having many people around me.	☐	☐	☐	☐	☐
I'm a kind of person who often needs to talk to close friends.	☐	☐	☐	☐	☐
Some Erasmus contacts could help me with my career in my future life.	☐	☐	☐	☐	☐

Q14 - What is the most important thing that you expect of your Erasmus experience?

Q15 - Please match how much do you agree or disagree with statements about Facebook.

	strongly disagree	disagree	neutral	agree	strongly agree
Without Facebook, I wouldn't know that much as I know now about Erasmus events, things going on, people, trips, etc ...	☐	☐	☐	☐	☐
Facebook helps me feel connected with Erasmus people.	☐	☐	☐	☐	☐
I use Facebook here more than at home.	☐	☐	☐	☐	☐
My profile/cover photos showed my Erasmus	☐	☐	☐	☐	☐

	strongly disagree	disagree	neutral	agree	strongly agree
experience at least once in last 3 months.					
If I couldn't communicate with my Erasmus friends through Facebook, I would feel that I'm not up to date with what is going on around me.	☐	☐	☐	☐	☐
Facebook is not showing the real reflection of people.	☐	☐	☐	☐	☐
All my Erasmus friends are on Facebook.	☐	☐	☐	☐	☐
In last 3 months I proportionally added much more friends on Facebook than I did when I was at home.	☐	☐	☐	☐	☐
Sometimes I ask myself, why spending so much time online, when I can hang out with people in real?	☐	☐	☐	☐	☐
Even without Facebook I would have satisfying social network.	☐	☐	☐	☐	☐
Facebook doesn't help to establish close friendships.	☐	☐	☐	☐	☐
I spend less time with people because of the time I spend online.	☐	☐	☐	☐	☐

Priloga B: Anketni vprašalnik 2014

Facebook and friendship, Erasmus SI

Q1 - My home country is in ...

- Europe
- America
- Africa
- Australia
- Asia

Q2 - In Ljubljana I live in ...

- student dormitories
- private accomodation
- other

XAGE - In which age group do you belong?

- less than 18
- 18 - 21
- 22 - 25
- more than 25

Q3 - Please, write your e-mail:

XSEX - Gender:

- Male
- Female

Q4 - Please match how much do you agree or disagree with statements about your experiences at Erasmus.

	strongly disagree	disagree	neutral	agree	strongly agree
When I came to Ljubljana, I was excited about meeting some new friends.	☐	☐	☐	☐	☐
During my first weeks here I met a person who is now very close to me.	☐	☐	☐	☐	☐
I met a lot of new people here.	☐	☐	☐	☐	☐
I met some really close friends here.	☐	☐	☐	☐	☐
When I came here, I was afraid of meeting new people.	☐	☐	☐	☐	☐
I've met people here who can help me with everything.	☐	☐	☐	☐	☐
I receive enough support from people here.	☐	☐	☐	☐	☐

Q5 - Please match how much do you agree or disagree with statements about your experiences at Erasmus.

	strongly disagree	disagree	neutral	agree	strongly agree
I miss a close friend.	☐	☐	☐	☐	☐
I miss people for a personal talk.	☐	☐	☐	☐	☐
I feel great on my Erasmus.	☐	☐	☐	☐	☐
I feel that at home I will soon forget most of the people I met here.	☐	☐	☐	☐	☐
I immediately felt accepted by Erasmus people.	☐	☐	☐	☐	☐
I often think I don't belong here.	☐	☐	☐	☐	☐
My real friends are at my home country.	☐	☐	☐	☐	☐

Q6 - Please indicate which group of people is more important for you in each situation.

	Erasmus people	Home people
I feel sad, somebody should cheer me up.	☐	☐
I have a personal problem and need to talk to someone.	☐	☐
I need an academic advice.	☐	☐
I feel like I belong to this group of people.	☐	☐

	Erasmus people	Home people
I expected more from Erasmus; I need to talk to someone about that.	☐	☐
I feel more "myself" with these people.	☐	☐

Q7 - Please explain, what is in your opinion close friendship.

Q12 - Are your parents, brothers or sisters in some cases your closest friends? Please indicate, in which cases exactly and why.

Q13 - Please match how much do you agree or disagree with following statements.

	strongly disagree	disagree	neutral	agree	strongly agree
It's important for my career that I know a lot of people.	☐	☐	☐	☐	☐
Some Erasmus contacts could help me when I will travel in my future life.	☐	☐	☐	☐	☐
Having one or two friends is not as important as having many people around me.	☐	☐	☐	☐	☐
I'm a kind of person who often needs to talk to close friends.	☐	☐	☐	☐	☐
Some Erasmus contacts could help me with my career in my future life.	☐	☐	☐	☐	☐

Q14 - What is the most important thing that you expect of your Erasmus experience?

Q15 - Please match how much do you agree or disagree with statements about Facebook.

	strongly disagree	disagree	neutral	agree	strongly agree
Without Facebook, I wouldn't know that much as I know now about Erasmus events, things going on, people, trips, etc ...	☐	☐	☐	☐	☐
Facebook helps me feel connected with Erasmus people.	☐	☐	☐	☐	☐
I use Facebook here more than at home.	☐	☐	☐	☐	☐
My profile/cover photos showed my Erasmus experience at least once in last month.	☐	☐	☐	☐	☐
If I couldn't communicate with my Erasmus friends through Facebook, I would feel that I'm not up to date with what is going on around me.	☐	☐	☐	☐	☐
Facebook is not showing the real reflection of people.	☐	☐	☐	☐	☐
All my Erasmus friends are on Facebook.	☐	☐	☐	☐	☐

Q16 - Please match how much do you agree or disagree with statements about Facebook.

	strongly disagree	disagree	neutral	agree	strongly agree
In last month I proportionally added much more friends on Facebook than I did when I was at home.	☐	☐	☐	☐	☐
Sometimes I ask myself, why spending so much time online, when I can hang out with people in real?	☐	☐	☐	☐	☐
Even without Facebook I would have satisfying social network.	☐	☐	☐	☐	☐
Facebook doesn't help to establish close friendships.	☐	☐	☐	☐	☐
I spend less time with people because of the time I spend online.	☐	☐	☐	☐	☐

Priloga C: Output SPSS analize anketnih odgovorov kvantitativne raziskave

Statistics

Čas

N	Valid	237
	Missing	0

Čas

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Raziskava 2012/2013	132	55,7	55,7	55,7
	Raziskava 2014	105	44,3	44,3	100,0
	Total	237	100,0	100,0	

My home country is in ...

Statistics

N	Valid	237
	Missing	0

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Europe	214	90,3	90,3	90,3
	America	8	3,4	3,4	93,7
	Africa	2	,8	,8	94,5
	Australia	1	,4	,4	94,9
	Asia	12	5,1	5,1	100,0
	Total	237	100,0	100,0	

In Brno/Ljubljana I live in ...

Statistics

N	Valid	235
	Missing	2

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	student dormitories	176	74,3	74,9	74,9
	private accomodation	53	22,4	22,6	97,4
	other	6	2,5	2,6	100,0
	Total	235	99,2	100,0	
Missing		2	,8		
Total		237	100,0		

In which age group do you belong?

Statistics

N	Valid	237
	Missing	0

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	18 - 21	88	37,1	37,1	37,1
	22 - 25	128	54,0	54,0	91,1
	more than 25	21	8,9	8,9	100,0
	Total	237	100,0	100,0	

Gender:

Statistics

N	Valid	227
	Missing	10

XSEX

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Male	91	38,4	40,1	40,1
	Female	136	57,4	59,9	100,0
	Total	227	95,8	100,0	
Missing		10	4,2		
Total		237	100,0		

Legend:

- 1 – strongly disagree
- 2 – disagree
- 3 – neutral
- 4 – agree
- 5 – strongly agree

When I came in Brno/Ljubljana, I was excited about meeting some new friends.

Statistics

N	Valid	218
	Missing	19

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	2	3	1,3	1,4	1,4
	3	17	7,2	7,8	9,2
	4	71	30,0	32,6	41,7
	5	127	53,6	58,3	100,0
	Total	218	92,0	100,0	
Missing		19	8,0		
Total		237	100,0		

During my first weeks here I met a person who is now very close to me.

Statistics

N	Valid	218
	Missing	19

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1	11	4,6	5,0	5,0
	2	25	10,5	11,5	16,5
	3	37	15,6	17,0	33,5
	4	67	28,3	30,7	64,2
	5	78	32,9	35,8	100,0
Total		218	92,0	100,0	
Missing		19	8,0		
Total		237	100,0		

I met a lot of new people here.

Statistics

N	Valid	218
	Missing	19

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1	2	,8	,9	,9
	2	4	1,7	1,8	2,8
	3	18	7,6	8,3	11,0
	4	58	24,5	26,6	37,6
	5	136	57,4	62,4	100,0
	Total	218	92,0	100,0	
Missing		19	8,0		
Total		237	100,0		

I met some really close friends here.

Statistics

N	Valid	216
	Missing	21

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1	12	5,1	5,6	5,6
	2	28	11,8	13,0	18,5
	3	49	20,7	22,7	41,2
	4	82	34,6	38,0	79,2
	5	45	19,0	20,8	100,0
	Total	216	91,1	100,0	
Missing		21	8,9		
Total		237	100,0		

When I came here, I was afraid of meeting new people.

Statistics

N	Valid	217
	Missing	20

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1	92	38,8	42,4	42,4
	2	73	30,8	33,6	76,0
	3	28	11,8	12,9	88,9
	4	19	8,0	8,8	97,7
	5	5	2,1	2,3	100,0
	Total	217	91,6	100,0	
Missing		20	8,4		
Total		237	100,0		

I have people here who can help me with anything.

Statistics

N	Valid	218
	Missing	19

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1	5	2,1	2,3	2,3
	2	8	3,4	3,7	6,0
	3	47	19,8	21,6	27,5
	4	102	43,0	46,8	74,3
	5	56	23,6	25,7	100,0
	Total	218	92,0	100,0	
Missing		19	8,0		
Total		237	100,0		

I receive enough support from people here.

Statistics

N	Valid	218
	Missing	19

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1	3	1,3	1,4	1,4
	2	3	1,3	1,4	2,8
	3	31	13,1	14,2	17,0
	4	112	47,3	51,4	68,3
	5	69	29,1	31,7	100,0
	Total	218	92,0	100,0	
Missing		19	8,0		
Total		237	100,0		

I miss a close friend.

Statistics

N	Valid	217
	Missing	20

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1	12	5,1	5,5	5,5
	2	32	13,5	14,7	20,3
	3	56	23,6	25,8	46,1
	4	69	29,1	31,8	77,9
	5	48	20,3	22,1	100,0
	Total	217	91,6	100,0	
Missing		20	8,4		
Total		237	100,0		

I miss people for a personal talk.

Statistics

N	Valid	217
	Missing	20

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1	24	10,1	11,1	11,1
	2	71	30,0	32,7	43,8
	3	55	23,2	25,3	69,1
	4	45	19,0	20,7	89,9
	5	22	9,3	10,1	100,0
	Total	217	91,6	100,0	
Missing		20	8,4		
Total		237	100,0		

I feel great on my Erasmus.

Statistics

N	Valid	217
	Missing	20

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1	1	,4	,5	,5
	2	4	1,7	1,8	2,3
	3	26	11,0	12,0	14,3
	4	93	39,2	42,9	57,1
	5	93	39,2	42,9	100,0
	Total	217	91,6	100,0	
Missing		20	8,4		
Total		237	100,0		

I feel that at home I will soon forget most of the people which I met here.

Statistics

N	Valid	217
	Missing	20

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1	28	11,8	12,9	12,9
	2	82	34,6	37,8	50,7
	3	48	20,3	22,1	72,8
	4	46	19,4	21,2	94,0
	5	13	5,5	6,0	100,0
	Total	217	91,6	100,0	
Missing		20	8,4		
Total		237	100,0		

I immediately felt accepted from Erasmus people here.

Statistics

N	Valid	217
	Missing	20

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1	2	,8	,9	,9
	2	6	2,5	2,8	3,7
	3	39	16,5	18,0	21,7
	4	117	49,4	53,9	75,6
	5	53	22,4	24,4	100,0
	Total	217	91,6	100,0	
Missing		20	8,4		
Total		237	100,0		

I often think I don't belong here.

Statistics

N	Valid	218
	Missing	19

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1	76	32,1	34,9	34,9
	2	81	34,2	37,2	72,0
	3	42	17,7	19,3	91,3
	4	16	6,8	7,3	98,6
	5	3	1,3	1,4	100,0
	Total	218	92,0	100,0	
Missing		19	8,0		
Total		237	100,0		

My real friends are at my home country.

Statistics

N	Valid	217
	Missing	20

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1	5	2,1	2,3	2,3
	2	25	10,5	11,5	13,8
	3	77	32,5	35,5	49,3
	4	74	31,2	34,1	83,4
	5	36	15,2	16,6	100,0
	Total	217	91,6	100,0	
Missing		20	8,4		
Total		237	100,0		

Legend:

1 – Erasmus people

2 – Home people

I feel sad, somebody should cheer me up.

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1	91	38,4	44,2	44,2
	2	115	48,5	55,8	100,0
	Total	206	86,9	100,0	
Missing		31	13,1		
Total		237	100,0		

I have a personal problem and need to talk to someone.

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1	29	12,2	14,1	14,1
	2	177	74,7	85,9	100,0
	Total	206	86,9	100,0	
Missing		31	13,1		
Total		237	100,0		

I need an academic advice.

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1	130	54,9	62,8	62,8
	2	77	32,5	37,2	100,0
	Total	207	87,3	100,0	
Missing		30	12,7		
Total		237	100,0		

I feel like I belong to this group of people.

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1	82	34,6	40,0	40,0
	2	123	51,9	60,0	100,0
	Total	205	86,5	100,0	
Missing		32	13,5		
Total		237	100,0		

I expected more from Erasmus; I need to talk to someone about that.

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1	132	55,7	64,4	64,4
	2	73	30,8	35,6	100,0
	Total	205	86,5	100,0	
Missing		32	13,5		
Total		237	100,0		

I feel more "myself" with these people.

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1	57	24,1	27,7	27,7
	2	149	62,9	72,3	100,0
	Total	206	86,9	100,0	
Missing		31	13,1		
Total		237	100,0		

Legend:

- 1 – strongly disagree
- 2 – disagree
- 3 – neutral
- 4 – agree
- 5 – strongly agree

It's important for my career that I know a lot of people.

Statistics

N	Valid	201
	Missing	36

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1	5	2,1	2,5	2,5
	2	11	4,6	5,5	8,0
	3	35	14,8	17,4	25,4
	4	85	35,9	42,3	67,7
	5	65	27,4	32,3	100,0
	Total	201	84,8	100,0	
Missing		36	15,2		
Total		237	100,0		

Some Erasmus contacts could help me when I will travel in my future life.

Statistics

N	Valid	201
	Missing	36

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1	2	,8	1,0	1,0
	2	2	,8	1,0	2,0
	3	16	6,8	8,0	10,0
	4	86	36,3	42,8	52,7
	5	95	40,1	47,3	100,0
	Total	201	84,8	100,0	
Missing		36	15,2		
Total		237	100,0		

Having one or two friends is not as important as having many people around me.

Statistics

N	Valid	201
	Missing	36

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1	37	15,6	18,4	18,4
	2	92	38,8	45,8	64,2
	3	53	22,4	26,4	90,5
	4	11	4,6	5,5	96,0
	5	8	3,4	4,0	100,0
	Total	201	84,8	100,0	
Missing		36	15,2		
Total		237	100,0		

I'm a kind of person who often needs to talk to close friends.

Statistics

N	Valid	202
	Missing	35

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1	4	1,7	2,0	2,0
	2	26	11,0	12,9	14,9
	3	57	24,1	28,2	43,1
	4	91	38,4	45,0	88,1
	5	24	10,1	11,9	100,0
	Total	202	85,2	100,0	
Missing		35	14,8		
Total		237	100,0		

Some Erasmus contacts could help me with my career in my future life.

Statistics

N	Valid	201
	Missing	36

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1	3	1,3	1,5	1,5
	2	20	8,4	10,0	11,4
	3	61	25,7	30,3	41,8
	4	81	34,2	40,3	82,1
	5	36	15,2	17,9	100,0
	Total	201	84,8	100,0	
Missing		36	15,2		
Total		237	100,0		

Without Facebook, I wouldn't know that much as I know now about Erasmus events, things going on, people, trips, etc ...

Statistics

N	Valid	190
	Missing	47

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1	1	,4	,5	,5
	2	9	3,8	4,7	5,3
	3	10	4,2	5,3	10,5
	4	61	25,7	32,1	42,6
	5	109	46,0	57,4	100,0
	Total	190	80,2	100,0	
Missing		47	19,8		
Total		237	100,0		

Facebook helps me feel connected with Erasmus people.

Statistics

N	Valid	191
	Missing	46

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1	1	,4	,5	,5
	2	9	3,8	4,7	5,2
	3	28	11,8	14,7	19,9
	4	92	38,8	48,2	68,1
	5	61	25,7	31,9	100,0
	Total	191	80,6	100,0	
Missing		46	19,4		
Total		237	100,0		

I use Facebook here more than at home.

Statistics

N	Valid	190
	Missing	47

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1	6	2,5	3,2	3,2
	2	29	12,2	15,3	18,4
	3	37	15,6	19,5	37,9
	4	62	26,2	32,6	70,5
	5	56	23,6	29,5	100,0
	Total	190	80,2	100,0	
Missing		47	19,8		
Total		237	100,0		

My profile/cover photos showed my Erasmus experience at least once in last 3 months.

Statistics

N	Valid	188
	Missing	49

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1	19	8,0	10,1	10,1
	2	26	11,0	13,8	23,9
	3	15	6,3	8,0	31,9
	4	73	30,8	38,8	70,7
	5	55	23,2	29,3	100,0
	Total	188	79,3	100,0	
Missing		49	20,7		
Total		237	100,0		

If I couldn't communicate with my Erasmus friends through Facebook, I would feel that I'm not up to date with what is going on around me.

Statistics

N	Valid	190
	Missing	47

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1	6	2,5	3,2	3,2
	2	34	14,3	17,9	21,1
	3	42	17,7	22,1	43,2
	4	73	30,8	38,4	81,6
	5	35	14,8	18,4	100,0
	Total	190	80,2	100,0	
Missing		47	19,8		
Total		237	100,0		

Facebook is not showing the real reflection of people.

Statistics

N	Valid	191
	Missing	46

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1	2	,8	1,0	1,0
	2	14	5,9	7,3	8,4
	3	60	25,3	31,4	39,8
	4	65	27,4	34,0	73,8
	5	50	21,1	26,2	100,0
	Total	191	80,6	100,0	
Missing		46	19,4		
Total		237	100,0		

All my Erasmus friends are on Facebook.

Statistics

N	Valid	190
	Missing	47

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1	5	2,1	2,6	2,6
	2	29	12,2	15,3	17,9
	3	25	10,5	13,2	31,1
	4	79	33,3	41,6	72,6
	5	52	21,9	27,4	100,0
	Total	190	80,2	100,0	
Missing		47	19,8		
Total		237	100,0		

In last 3 months I proportionally added much more friends on Facebook than I did when I was at home.

Statistics

N	Valid	189
	Missing	48

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1	5	2,1	2,6	2,6
	2	22	9,3	11,6	14,3
	3	13	5,5	6,9	21,2
	4	72	30,4	38,1	59,3
	5	77	32,5	40,7	100,0
	Total	189	79,7	100,0	
Missing		48	20,3		
Total		237	100,0		

Sometimes I ask myself, why spending so much time online, when I can hang out with people in real?

Statistics

N	Valid	189
	Missing	48

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1	8	3,4	4,2	4,2
	2	46	19,4	24,3	28,6
	3	40	16,9	21,2	49,7
	4	60	25,3	31,7	81,5
	5	35	14,8	18,5	100,0
	Total	189	79,7	100,0	
Missing		48	20,3		
Total		237	100,0		

Even without Facebook I would have satisfying social network.

Statistics

N	Valid	190
	Missing	47

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1	2	,8	1,1	1,1
	2	21	8,9	11,1	12,1
	3	38	16,0	20,0	32,1
	4	93	39,2	48,9	81,1
	5	36	15,2	18,9	100,0
	Total	190	80,2	100,0	
Missing		47	19,8		
Total		237	100,0		

Facebook doesn't help to establish close friendships.

Statistics

N	Valid	188
	Missing	49

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1	6	2,5	3,2	3,2
	2	41	17,3	21,8	25,0
	3	54	22,8	28,7	53,7
	4	54	22,8	28,7	82,4
	5	33	13,9	17,6	100,0
	Total	188	79,3	100,0	
Missing		49	20,7		
Total		237	100,0		

I spend less time with people because of the time I spend online.

Statistics

N	Valid	189
	Missing	48

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1	40	16,9	21,2	21,2
	2	77	32,5	40,7	61,9
	3	40	16,9	21,2	83,1
	4	30	12,7	15,9	98,9
	5	2	,8	1,1	100,0
	Total	189	79,7	100,0	
Missing		48	20,3		
Total		237	100,0		

Priloga Č: Transkripcija fokusne skupine 31. 1. 2015

Ljubljana, 31. 1. 2015

A = Izpraševalka = Lena Kregelj

M = Maverick = Erasmus študent, 23

G = Gloria Estefan = Erasmus študentka, 25

L = Lauren Hill = Erasmus študentka, 22

A: Hello everybody, it's nice to have you here.

M, G, L: Hello!

A: First, I would like to ask you how is your Erasmus so far? How do you feel at your exchange? M., can you tell something about this?

M: It's quite exciting, there's a lot of new things and I believe than I could catch some good experience.

L: Well, here is like, I don't know, very similar to my city, but a little bit different, it's smaller, but people are very kind, especially parties are good. Ok, but beer is not better, no no.

A: Thank you for this experience.

G: Yeah, and for me, everything is also a little bit smaller, and I love the people, really, they are so open and really really nice to tourists or exchange students.

A: So, good experiences for you all?

M, L, G: Yes!

A: And the people, you said you like them, and do you have a lot of contact with other Erasmus students?

G: Yes, of course, because at the beginning the only people you know are those Erasmus, this is the first contact you make. In my experience. But then later, if you have, I don't know, if you wish to meet local people, then it will happen also. For me, Erasmus are the first people I met.

A: And, do you have contacts with people from your country?

G: If possible, not. That's the reason I'm here, you know. I have my people back home.

A: I understand. Someone else maybe?

L: I ... my friend also is here right now, she's also studying here, so I don't have so many contacts with Erasmus, I just went to some parties at the beginning, so now I really more enjoy with local people and it's really good if you go somewhere out of Ljubljana and ... I don't know, it's very nice, I like those people here.

A: Ok, so do you live in student dormitories?

M: Yes, of course. It's the cheapest way and there are people who are similar to me. We can understand each other and I don't have to explain to everybody, who I am and where I come from and why I'm here.

A: So, you had some good experiences here so far. And maybe some bad experience?

G: Yes. Well, bad experience for me was to find a room for me. Because, when I came here, I didn't know where I will live, so at the beginning I lived in youth hostel and I thought that it would be very simple to find a room or something, because I didn't want to live in the dormitories ...

A: You were very courageous?

G: Well, you could say so, but I didn't want to live there because of all the parties and I wanted my peace. So, at the beginning it was difficult to find an apartment. But now it's ok.

A: Do you have some doubts about going to an exchange? Did you have or do you have now?

G: I did have, yes. Because back home I have my group of friends that I know since my whole life, and then I thought, o gosh, I have to make a new friends, you know ... at home I would call my girlfriend, do you have some time for coffee to meet. That was my concern. And the language, of course, because I heard it's quite difficult.

A: Yes, it is.

M: Well, language it's not the problem in my case. So, I was just concerned how will I fit in. That was the only question.

A: Aha, and Czech language is not so similar to Slovenian, right?

L: Not so much, just some words, Slovenian people ... I don't understand them, really, they speak too fast. Once I thought I know what they are talking about and I really ...

A: You just missed the point?

L: Totally.

A: What was your ground motivation, or to say, main reason to go to an exchange?

G: I broke up with my boyfriend ... (laughter) And I wanted to do something new. That was my main reason.

L: Well, I just wanted to go ... it was like the most simple and clear thing at the moment. I was without doubts, without questions, why. I have boyfriend in Ljubljana ... right now he is here, but it's a complicated thing. Yeah, you know, for now it's good, but I have no idea where I'm going right now. So Erasmus is like to clear my thoughts and everything.

M: The main reason ... I was just trying to find out how the study is doing elsewhere. I'm not so sure if my field of study in my country is the best, so I'm trying to find something new.

A: In which ways is the exchange good for you? Maybe for your life or for your career?

L: Yes, it's both actually. The first reason that I choose to go to Ljubljana, was of course my study and my thesis. But of course it's also experience about different culture, it's not so far, but it's a change to totally new people, new place. It's something you really should do, everybody should do it sometimes.

G: Yes, well, of course it's school.

M: Well, I'm really not sure about my career ... so like I said before, I was just trying to find out the differences, what can I do here in the other way.

A: Were you sad when you had to leave your parents, siblings and friends at home?

G: Friends yes, other things no ... (laughter). No parents, just friends.

L: For me it was no problem at all. I just needed to go so it was no questions at all. I just wanted to go.

M: Well I don't miss anybody. I mean it's only 5 hours to get there, so I did not think about that. It's not a big thing, if I want to go to see them, one weekend is enough.

A: So, please describe this feelings when you were sad when you had to leave because of your friends. Just maybe, what did you feel.

G: Sadness. No, but on the other hand it was really cool, because we were so, I don't know, like a family, on one hand I miss them, but on the other hand I think it's really cool to meet new people, new country, new experiences.

A: Did you meet somebody to say special goodbye to her/him? Did you have a goodbye party maybe?

M: Oh yes, we had party. It was a great party and I don't remember everything. It was great, it was a good occasion to do party.

L: I will have a welcome party ... yeah, but I don't wanna go back. I'm just thinking to find a job here for a while and stay here and write a thesis here, but I think it's mission impossible. That's just an idea, but I will see. I'm really optimistic about it and very impressed about Ljubljana. For now.

G: I also had a goodbye party but I didn't plan it. It was just like we were on some party from the wedding, then we went to one lake and that was it.

A: Thank you for all details. Do you stay in touch with this people from home? How do you stay in touch?

G: I do. E-mails, mostly e-mails. That's all. And I call my parents sometimes.

L: E-mails, maybe Facebook, too, of course. And I got a letter, you know, old-fashioned letter by post. But it was only one and it was a little bit ... you know, when somebody write to you in an old-fashioned way, it has a meaning. It was like a little bit remembering my old life and deciding – what about now and where am I going to now.

M: For me it's just short messaging and phone calls. E-mail maybe to send pictures. To show how I look like in Ljubljana.

A: How would you describe communication through internet? Do you feel this person the same as you would talk to him/her in real?

L: I don't know. Sometimes it's almost more real, I don't know why, but it's like you know ... I don't have contacts with someone which I don't see in real life. Actually it's like sometimes internet or Facebook or Skype ... they are more practical and maybe more sufficient. In real life sometimes I don't want to talk about some things and if I talk through internet, it's easier and faster.

M: For me it's not the same. I believe in talking person to person. You can find out the colour of the voice and there are secret meanings in just common words. So, for me it's not the same. At the person to person contact you cannot avoid some things.

A: Do you prefer skype or phone for more personal talks or do you choose all media likewise?

G: Well, if I have to choose internet communication, then the most personal for me are e-mails. I use phone just to arrange a meeting and I don't use skype, so the most personal for me it's e-mail.

L: For me it is ... with those mobile phones it seems easy, wherever I go, I can communicate almost everywhere. Here in Slovenia it's more popular to use Viber, so I also use that. So you actually can be in contact all the time, but if you really want to read something or to write a letter or something huge, it's still more appropriate through internet.

A: And do you sometimes use this media when you are in live with your friends? Do they all use phones and sit at the coffee?

L: No no, I really don't like that. I use mobile phone only when I'm alone, but when I hang out with somebody, I just don't like that everybody are staring at the mobile phones. It's like ... unsocial, just go away than, if you don't need me.

A: Do you use this media more often now when you are in foreign country?

G: Well, probably I use it more at home. Yes, because there is so much things going on, so I don't have time. Just for e-mails to friends, and that's all.

L: I think I use them more here, because I need to be in contact, all the time is happening. Even with my faculty i need to be in touch, with my mentor. And friends also, you know, sometimes. Because I feel sometimes lonely ... it's not like as everybody thinks, if you are at Erasmus, it's happening all the time. Yes, actually it is, but I feel like it's not my home. And when I'm alone, OK, it's boring, let's do something.

M: For me, this new media ... I use them a lot more than at home. At home, I actually wasn't mailing or talking through skype with my friends. Here it's more common thing. I cannot invite my friends from home to join me at the coffe. At home I can do that. I call my friends, let's meet at the coffe and talk and so on.

A: So actually, you find this media useful?

M: Yes.

L: Yes.

G: Yes.

A: OK, you all agree. Do you think you would get along well even without this means of communication? Would you have as many friends as you have now?

G: Yes, I agree with your statement. I think I would have as many friends even without internet, because I think you have just a few real friends.

M: I agree. Well, I would not have so many so-called friends ... you know, those who I don't know really well. We are friends in some way, but we are not real friends.

L: That's true, because I think my real friends are at home. Actually this new media really help me, without it I really wouldn't have so many contacts. I would be maybe more unsocial. So, it's helpful, if you're not at home.

G: For me, with all that Erasmus friends from here, I don't use internet. I call them. We all have slovenian numbers and then we call each other.

A: Did some person from home came to visit you here?

L: Yes, my father and sister, and that's it. Nobody else. It was like, leave me alone.

A: What was this meeting like?

L: More touristic. Just for one night.

G: From my family, it should come mother and father. Mother became ill and just my father came. It was emotional ... when you are at home with your family, you have enough of them, but when you are away, you see things differently. And my friend came, too, she had her birthday and then we met. We had a birthday party.

A: So, do you imagine life without new technologies and how would it be like?

G: When I was younger, there were no mobile phones, and when I think back, I can't imagine how people would meet each other without a mobile phone. We needed different things to meet.

L: When I started thinking about living without all technologies, I really became romantic. I tried to imagine living in woods in some cottage. Sometimes these technologies disturb me, it's too much of everything. Information, people without souls ...

M: For me, it's theoretical question ... the technologies are here, but if there were not, I believe we would find another way. So we would find another friends and another ways to communicate.

G: But the positive thing is, because I heard my grandparents they had so much respect for foreign countries. They didn't know these cultures, America was like whole new world for them. But with modern technologies, internet, everything is so near and you are aware of that. You don't have such respect to different cultures. For example, you need a book and you can read it through library in New York on internet.

A: What do you think these technologies give and what they take? Advantages and disadvantages? Maybe you already answered a bit, but just to say something else?

G: Jobs opportunities. In the past, if you were from some village, you should work on a farm or go to the factory. But now, there are so many jobs opportunities because of new technologies.

L: Advantages ... we are more connected, you know, free market. And actually, globalization, a lot of information. If you are searching for something that you really need, there is an opportunity that you are able to find something, to connect with somebody that can help you. But disadvantages are that we are becoming too much individualistic, without personality, we actually don't know each other. We do not connect with each other like people used to be connected. You know that small local groups.

M: I agree with her, new technologies bring us information we need in real time. If you need something, there is almost immediately at your reach. But it takes time, a lot of time.

L: Actually, disadvantages, also manipulation. You never know what is true. That kind of manipulation with information I have in mind. We have so many infos, but we don't know what to believe to.

A: OK, so what is your opinion about Facebook?

L: Facebook, it's really good if you are maybe more conservative about it. I really like it, but in a way ... for example, some friends, with whom I don't have contacts for years, but I actually liked that they got married, got children and so on, because it's good to know. But on the other hand, I really don't need to know what food you eat at the moment and what kind of shit your pets do. These are really crap information. So that's what I meant with conservative use of Facebook. Common, be polite and don't put everything on.

M: Well, the last reason is the main reason why I'm not on Facebook. I really hate it. I believe it's a kind of show off. I'm doing that, I'm the best at that ...

A: Have you ever been on Facebook?

M: Yes, for a little while. That's how I learned it's a crap. I really don't like it.

L: But Facebook is a really good thing for free promotion. Actually, if you have 100 friends or more, it's free promotion. If you do something, just put it on, I do that ...

A: But that means you can get a lot of spam, too?

G: I agree with M., with everything he said. But, I also agree with L., with all these job opportunities and for making money. I think that's positive. For example, if I'm interested in history, I just press like and I can select the information. You don't need to get everything.

A: OK. So, all of your friends are on Facebook?

L: Not all, but most of them.

G: Not all.

M: I believe most of them are, but I really don't know.

A: In which ways is Facebook useful? You said something before, maybe something else, too?

G: Also maybe about personal life. If you like a guy and he is on Facebook, you know, if he's not joking and his information are true, you can get a lot of information about him before you meet him. That's positive. But the same thing has the negative part, too, because all the magic disappears. Oh, you were there and there, oh, and I already know that because I saw on Facebook. Oh, you do that? I know that. What shall we talk about now?

L: I also like that events. Sometimes pubs put on the event and you can see what is going on.

A: In which ways is Facebook harmful? You said spamming, a lot of information, what else?

M: It's like yellow journalism. Everybody can put anything on, so I really don't understand why would I read all that?

A: What about spying?

L: Yes, also that. Some people are true detectives. Usually, teenagers care too much about how they look like. I read it in newspapers suicides happened because of that. I think it's really stupid and terrible, but it's happening.

M: Some people are really unconscious about that. I read that somebody put on Facebook: my adress is here and tommorow I'm leaving for vacation.

G: Harmful thing is also you can get addicted of Facebook. You can spend hours and hours doing nothing useful, just checking friends. Another thing which a little bit bothers me, if you go for example on a trip, and the most important thing is not to enjoy the trip, but how the pictures on Facebook would look like. Real life become less important than life on Facebook.

L: I just want to continue with this point. Facebook gives you another ID. You have your body, in which you exist in your real life, and you have your artificial ID on the internet, and actually you become somebody else. Some young people don't recognize the difference and that is the basic for addiction. This kind of addiction is really terrible.

A: So what is your communication through Facebook like? Is it different than in other cases?

L: Yes. Of course. I'm not all the time online, but it is differnet. There is no reading between lines, it's hard to recognize somebody. You can put everything on Facebook, but I think the pictures on Facebook are always the most beautiful pictures, because you choose it. I prefer that I can read gestures and reflex. But on Facebook it's like OK, some communication, hello, I will meet you, or some informations about groups, events.

A: Do you post a lot of photos from your exchange?

L: Not many, because I prefer they stay on my computer only. They are not for public.

G: I post other stuff.

A: What other stuff?

G: I don't know. Lately we were speaking just about negative stuff. But if you take the positive things, for example ecology, you can put this things on Facebook, or things that really matter and it can be really useful.

A: Which people do you accept to your network of Facebook friends? Do you have some rule?

L: First rule is that I needed to meet her or him alive. I have to know the person. And if it's just one meeting, maybe not, because it's like occasionally. If I met somebody occasionally on the party, and he or she would send me a friendship request, ok maybe not. And if this is somebody which has the potential to meet again and if there's something more to continue contact, than yes.

G: I don't have no rules. I have friends, but I also accept people that I never saw in my life. I remember one night when I was searching where my surname comes from and I added some people from Greece which I never met in my life.

L: There was an era when I actually deleted my Facebook profile and I created a fake one to check another person. That was an era of my problems. Otherwise, I didn't want to lose contacts with other people completely, because they have nothing protected on their profiles, so actually I can see everything. So, that fake profile was just for checking. And then I realized, oh common, and I said to myself: just be yourself and show your stuff and that's it.

A: Do you think that all these contacts can be useful for something?

G: Yes, a lot of things. Like I said before, you can get to know a lot of things, general problems around the world. It can be useful for job opportunities, too. You just have to have the right sense, how much is enough. Hey, what about the guy in our group?

A: Yes, unfortunately, he's not on Facebook. But if he has opinion about something, it's ok.

M: I really don't have other opinion. I believe there are just problems with Facebook. First of all, I had a lot of problems with my friends, who posted something and I answered in time of one week. So Facebook is not the real time thing for me.

A: So tell me know what do you think is important for good friendship?

L: I think that every true friendship needs time and of course, to discover and live together crazy things. Hard and beautiful things.

G: Time, trust, and to want to be the best he or she can be for a friend.

M: True friendship is a friendship with history. A lot of history, good history. Time is very important.

L: But is also important to be open, because you never know when you will meet somebody new that could change your life. You know, even if you are 50 ... I really like that idea that it's never too late to meet somebody new. Of course you have that old friends, from, I don't know primary school, but actually I think it's like you should never forget that every day could be an opportunity for new friendship.

A: Which people and how many do you count as your real friends? Are there mostly from home or are they from the exchange?

G: Oh, that's an interesting question. As my real friends I count people that I usually have contact with them from my home country. But yes, also, I can say that two people from here I count as true friends, too. I get along with them so well and they are so open, so I count them as my friends. And I hope we will stay in touch later.

L: Yes, that's true, one person which is now here, is like my another sister. We are really connected and understand each other. She is from my hometown, too. I knew her before, but I really didn't have any contact with her till now. So actually we talk to each other in mother language. Yeah, but actually it's like connection with another sister. It's amazing.

M: Well, I got two or three friends just at home. Here, I have no true friends. OK, these are colleagues, we go to parties and so on, but true friends aren't here.

A: Can you describe your relationship with your best friend? Do you have one best friend, or maybe more?

L: Mhm, yeah, relationship. Right now is a little bit on pause, but not so much. Internet is really useful. But, it's like reunion, because of circumstances of life ... but it is like you know, even if we don't see each other for months or even year maybe, nothing would change. You know, it's like all the time, whenever I see her again, it's like that we really feel each other. It's never dying relationship actually.

M: Yes, I agree. It's like you never left. It's always the same, good feeling when you meet with the friend, you don't expect of him to step you at the back. It's like you've build the building on some ground.

A: So you have one best friend?

M: Yes, one, and for one I believe it will become.

G: I don't have one best friend. I have two or three really really good friends and each relationship is different. Totally different.

A: OK, and what is the difference?

G: Oh ... the person! For example, just the chemistry between one friend or another is totally different. It's undescrivable, and it's precious because of that.

L: I think it's really important to accept another person. Because we change constantly and I don't know which person I will become when I come home from exchange. My friend, or two actually, I really don't know what will they expect from me, but I don't care because I know they really like me and love me.

A: So these relationships don't depend on geographical distance or they do?

M: No, no. It doesn't depend on geographic, it doesn't depend on time spent together. It's always the same feeling ... after one year, after two months, always the same.

L: Maybe location is important. Maybe not for a short time, but if I move out for a long time – maybe to Australia you know, of course ten years from now it will be a different situation. But actually yes, like he said, it will be always like whenever you meet that person, you remember everything, we are connected.

G: My relationship even become deeper. Because when I was at home, we meet on coffee and we were speaking about regular stuff. But now through e-mails we write really personal stuff. And we would never come there if I wouldn't go on an exchange.

A: About what do you talk with your best friends?

G: As I said, it's easier to write something. And you can write, I don't know, I feel lonely here.

A: So, you express your feelings?

G: Yes, you express much more feelings.

L: We talk about love, of course, and about emotions, and it's really good that she is not here and I have that safe person to who I can tell everything. It's safe and yeah, you always need that kind of person in your life. It's your escape from the situations. Friendship is all about if that person gives you the environment of safe feelings. You are safe with me.

M: You won't believe it, but mostly we speak about common things, sports and so on. Every now and then it comes to emotions. In that moments you feel the connection. Mostly it's just the feeling and common talk.

A: If you were in trouble, could you count on someone from your exchange?

G: Yes, yes! On all my friends from here.

A: What kind of trouble?

G: Anything.

A: So you really trust them?

G: Yes, I do.

L: I feel the same, because you know, whatever happens, you know, I have that problem, can you help me. And they are like yes, of course, why not. I don't know, almost all erasmus people are like that. Because it's just for a while. It would be really different, if it would be like oh, I will live here forever. And that would be different, yes, of course. We are all here

for a while and in the same situation. Yes, I will help you, because one year later everything will be different. So, it's easier to help, really.

M: I'm not so sure about that. I would like to think that I could depend on my friends here, but I really don't know them that well. You find out what the person is like not in the best times, but in the worst times. We didn't have bad time yet. So I'm not sure. I would like to think that way, but I'm not sure. I don't trust them as much as I do my friends from home.

A: If you were in trouble, in which cases would you call your family?

M: It depends on what kind of trouble.

A: OK, maybe health problems.

M: Sure, I would contact my family.

A: Who would you contact first – your best friend from home or your family?

M: Family.

L: Family, but also friends, it depends. If I had some problems with money, I would contact my family, but friends too. Not many, but just some.

G: I would contact family if they could help. If they couldn't help, I wouldn't contact them. About general problems, if they are not really problems, I would contact probably first friends, and then family. Because they are already concerned about situation that I live in foreign country and I wouldn't try to worry them about some stuff if it's not really important.

A: Does it take a long time for you to trust somebody? M., you said that for you the long term relationship is important.

M: Yes yes, it's a long term. I give a lot of credit to people I meet. If I meet somebody on the street, I give him a lot of credit. But, before I will trust him, it will take a lot of time and I just

need to see the person in bad situation. If something is bad, I need to see the reaction and then I can trust.

L: I think Erasmus really showed me that people really can surprise you. If you expect the goodness, actually sometimes it's like I can trust you, I don't know you, but you give me that feeling. Sometimes some person, about who really don't have the idea who they are, they surprise you in a very positive way. I think it's really good to give some opportunity to other people. Erasmus is all about it, I think.

G: I agree with L. For example, I don't trust people at first glance, but I'm a woman and I have this sense, I can't describe that. At the beginning, I was surrounded by people for who I thought I would never trust them, they were just trying to have fun. But later I found really good friends, I have a feeling that they could be my friends forever.

A: Can you say for some of your friendships that they will last for a long time? And why can you have this feeling?

G: Yes, I can say that. I just have that feeling.

L: Yes, me too, not for everybody, of course, but for two or three persons. If we are talking about true friendships, it connected with going through a lot of stuff together. But before I talked about just giving an opportunity to becoming real friends. To be good to someone once, it's easy, but to be good or helpful to somebody all the time, it's harder. So, of course, for me at the Erasmus, it's easy to be like yes, I will help you, because we know it will end one day.

M: I cannot say if there was not enough time passing. If I meet somebody, this could be an opportunity to become friends, but I really cannot say.

L: But when it comes to love, forget everything because I think there is no rules and opportunities of friendship kind of stuff. Love is like expecting a huge orcan and it can be really deeper than just friendships. Or just really more superficial. It's just undescribable.

A: Let's switch to more general questions. What of the following counts the most in your life, if you have to number it: career, study, material safety, friendships, family, partnership?

G: Partnership, friendship, material stuff, and all that follows. In my world it's like that if you have a partner, it's normal that this is the most important thing. If friends are the most important things, then something is wrong with the first one. But I said friendship too, because at the end friendships are all that stays in your life if everything's wrong.

L: I would said that these three things, partnership, friendship and family are really very important, but without, of course, money or material security it's hard to live. But I would put it to the fourth place. Career and study, yes, it depends. For me right now, at my age, it's really important to finish my study. But later I would think about family. It depends on which point of my life you're asking me, but if I think generally, that values are more important than others: family, friends and relationships.

A: Do you think you can manage both things, partnership and building a career?

L: I think these two things are exchanging all the time. All together is hard. But I think it's like ok, now is time for that and now for that. You're developing all the time. I have a sister and she's having a small baby. It's hard to have career and everything besides that. That's real life. I think she's now on a pause with her career. But she's enthusiastic and maybe later ...

M: For me, partnership and family are on the top of the list. For me it's the same thing, if you are my partner, you are my family. After that comes friends, and after that I would like to say career, but I believe it's material things. So that you can provide stuff for your family.

A: What would you wish for yourself when you will be an adult person?

G: To be happy with who I am, have a partner and to be happy with what I do.

L: I just want two things. To do good – just to give and do something worth, and second, give love and be loved.

M: I really don't know. For me it's just like christmas card you know, health and hapiness. So, those are two things that are really important. All the other stuff just bring that things to you.

L: Oh, and have a great time!

A: And one more heavier question. When do you think a person is finally grown up?

G: When person has some universal wisdom. When you have some real life wisdoms I think you're grown up.

A: So you think it's not connected with achievements or age?

G: No, I don't think so, not at all.

L: I don't know, maybe when you realize we all gonna die one day. Sometimes I think that actually babies are more wise because they are very prime in that way of life. It depends, age is really not important.

G: I agree with L. This wisdom, which you achieve through your own life, then you are really grown up. So, experiences.

M: Mostly I agree with others. I believe that you're a grown up person when you stop avoiding the problems or depending on somebody else to solve them. It's just when you start to solve your own problems.

A: Is there something you would like to change in your life right now?

M: No.

G: Yes, it is, I would like to finish my study.

A: I think you will.

G: Yes, I think so, too. And then I would like to be, as he said, you know, to start solving my problems.

L: I would like to have a time machine sometimes. I'm so curious about the future and I think I'm on the right way right now, but you know ... I'm not sure, who is sure? I have so many

questions about everything and it's like oh, what about that and this ... love is always about problems.

A: Are you sometimes afraid that you wouldn't get a job or have a proper career?

G: No. I just couldn't work somewhere, where are not a proper conditions for me.

A: What about tough times that we live in?

G: Yes, I agree with this in general, but I can't imagine doing something for years and years in which I totally don't see myself there. So that's why I'm not so afraid of. But I'm afraid about making money, yes. I ask myself, if I will earn enough to live by myself.

L: I have a problem with that. My field of study is nice and everything, but it's also really likeable and preferred field. It's risky, but it's the field that is all the time in the back of my mind and it'll never stop. I don't know actually.

M: No, I'm not worried. I will find something to fulfill me, so it's just a matter of time.

A: Which people could help you with your career? Maybe some Erasmus contacts?

M: Yes. Sure, first of all, because they are in the same course as you are. And they know people, they can find a job earlier than you and they can tell you some details you need.

L: I think that more people you know actually they can help you with your stories in your life. They can give you that feeling, ok, go for it or not, do something about it. And yes, Erasmus and all that people – just to know them, it's not necessary too deep, but it's important to know a lot of people.

A: So, in this case, to have a lot of contacts is important?

M: Yes.

G: Yes.

L: Definitely.

G: I think that the most would help me these people, from which I will less expect that.

A: What your friends and colleagues think about career? Is it important for them? What is the common feeling?

M: About which friends we are talking?

A: Just people you know.

M: They are thinking a lot about career, the job and of course, the money. But I don't believe that this is really their true opinion about that. In think in my community is common knowledge that you have to have money, that you have to have the career, if you want to be somebody. But at the end, you find out that is not really important to be somebody in community, but it's important to be somebody for those few people who really matter.

L: I think the career is important for my friends, because it is about money and security. But right now I met a lot of people for whom is more important the way of life and I really like that. But it's not about clubs and pubs, these people don't know really what will happen in their life, but they have some plans and rules and values. But they are like more, ok, we will see what will happen, they are open to changes. I really like that.

G: I don't have a lot of friends that would care so much about career, but I think most of my friends would love to have a lot of money and live a decent life. But they don't care about career, they would just like to have the money. Maybe they will meet somebody rich ... but I think that's a bad thing, people should care about careers, if they think that they can do something worth than they should care more about it. But if you have the real sense about what can you do about your career, not just because of that status, you can really do something with yourself. You see yourself inside it.

A: How would you describe a succesful person?

M: It's just somebody who is satisfied with himself.

L: That's a hard question, you go deeper and deeper. OK, succesful, happy is not the right word for it. Somebody who is prepared to change all the time and doesn't expect too much and have love and is loved. But of course, also some pleasures.

G: Hardworking and what he does, he does just for himself. If he's hardworking, he probably is succesful. Ambitious, hardworking and he has some point beyond himself.

A: OK, so I think we came to the end. Thank you very much for this. I wish you all to have a really nice time here at your exchange. And now let's drink something, right?